

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д. політ.н., проф. К. В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 13

Маріуполь - 2017

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 14 від 08.06.2017 р.)

**Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 31.05.2013 р. № 654
видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесено до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук**

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних “Index Copernicus International”
(Польща)

INDEX COPERNICUS

INTERNATIONAL

Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:

<http://jml.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись
формою пошуку зверху сторінки за індексом ISSN.

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор.НАПН України, д. політ. н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – д.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. О. В. Філонов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.е.н., проф. Ю. І. Чентуков

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. О. В. Філонов

Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. Є. В. Годованик

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. Ю. Г. Барабаш, д.ю.н., проф. А. Г. Бобкова, д.ю.н.,
проф. М. В. Буроменський, д.ю.н., проф. Р. Ф. Гринюк, д.ю.н., проф. О. Є. Користін, д.ю.н.,
проф. Л. М. Ніколенко, д.ю.н., проф. І. Д. Сліденко, д.ю.н., проф. І. Ф. Хараберюш,
д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін, д.ю.н., проф. О. Н. Ярмиш;

іноземні фахівці: д.ю.н., проф. С. Андо (Італія),

д.ю.н., проф. С. Флогатіс (Греція).

Засновник Маріупольський державний університет

87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629)53 22 52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net

офіційний сайт видання: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015. Тираж 150 примірників. Замовлення № 172/17

ISSN 2518-1319 (Online)

ISSN 2226-3047 (Print)

© Маріупольський державний університет, 2017

© Автори статей, перекладачі, 2017

UDC 34(05)

Bulletin of Mariupol State University. Series: Law
Collection of research papers
Issued twice a year
Founded in 2011

The publication is authorized by the Scientific Council of Mariupol State University
(Record 14, dated of June 8, 2017)

According to the Certifying Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Order 654, dated May 31, 2013) «The Bulletin of Mariupol State University. Series: Law» has been included in the List of scientific specialized editions of Ukraine in the field of law

The journal has been registered in the international scientific journal database
«Index Copernicus International» (Poland)

Access the international scientific journal database is at: <http://jml.indexcopernicus.com/?lang=ru>
«Bulletin of Mariupol State University» can be found by using the search form at the top of the page via index ISSN.

The General Editorial Board:

Editor-in-Chief: corresponding member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Sc. D. (Political Studies), Professor K. Balabanov

Executive Editor: Sc. D. (Economics), Professor O. Bulatova

Members of the Editorial Board: Sc. D. (Law), Professor O. Filonov,
Sc. D. (Philology), Professor S. Bezchotnikova, Sc. D. (History), Professor V. Romantsov,
Sc. D. (Cultural Studies), Professor Y. Sabadash, Sc. D. (Economics), Professor Yu. Chentukov

The Editorial Board of the Series:

Editor: Sc. D. (Law), Professor O. Filonov

Executive Secretary: Ph. D. (Law), Associate Professor Y. Hodovanyk

Members of the Editorial Board: Sc. D. (Law), Professor Y. Barabash,
Sc. D. (Law), Professor A. Bobkova, Sc. D. (Law), Professor M. Buromenskyi, Sc. D. (Law),
Professor R. Grinuk, Sc. D. (Law), Professor O. Korystin, Sc. D. (Law), Professor L. Nikolenko,
Sc. D. (Law), Professor I. Slidenko, Sc. D. (Law), Professor I. Kharaberiush,
Sc. D. (Law), Professor M. Shelukhin, Sc. D. (Law), Professor O. Yarmysh;

Foreign Experts: Sc. D. (Law), Professor S. Andò (Italy),
Sc. D. (Law), Professor S. Flogaitis

Founded by Mariupol State University
129a Budivelnkyiv Ave., Mariupol, 87548
Tel.: (0629) 53-22-52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net
official website of publication: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Publisher «Editing and Publishing Department of the Mariupol State University»
Certificate of inclusion in the State Register of publishing
DC № 4930 from 07.07.2015.
Edition: 150 copies. Order: 172/17

ISSN 2518-1319 (Online)
ISSN 2226-3047 (Print)

© Mariupol State University, 2017
© Authors of the research papers, translator, 2017

ЗМІСТ

Теремецький В. І. ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ, ВТРАТИВШИХ СВОЄ ЖИТЛО У ЗОНІ ПРОВЕДЕННЯ АТО.....	8
Миколенко В. А. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЯК ДЖЕРЕЛО УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ.....	13
Попов А. А., Вишковська В. І. ПОНЯТТЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ – ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	19
Попов А. А. «РОЗУМНІСТЬ», ПРАВО І СТАНДАРТИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ.....	26
Крупнова Л. В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТАДІЙ ПРОЦЕДУРИ ЗДІЙСНЕННЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	34
Дем'янчук В. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ.....	43
Майснер А. В. ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА АГРЕСІЯ» У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	51
Годованик Є. В., Покатович М. О. ПОСИЛЕННЯ РОЛІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОТИДІЇ АКТАМ АГРЕСІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ЇХ РЕФОРМУВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	60
Шелухин Н. Л. ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ КАК НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ.....	69
Хараберюш І. Ф. ОПЕРАТИВНА ТЕХНІКА ЯК ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА КАТЕГОРІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ НАУКИ.....	77
Білоус І. М. ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ДІЯНЬ З ОЗНАКАМИ КОРУПЦІЇ.....	82
Мелешинський В. В. ОСНОВНИЙ ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ, ЯКИЙ ПЛАНУЄ ПЕРЕБУВАТИ НА ТЕРИТОРІЇ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ З МЕТОЮ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ.....	87
Налуцишин В. В. РЕЛІГІЙНО – МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ПІДГРУНТЯ РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ У ВЧЕННІ АВГУСТИНА АВРЕЛІЯ, ТОМИ АКВІНСЬКОГО ТА МАРСИЛІЯ ПАДУАНСЬКОГО.....	92
Демченко І. С. ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я ТА ПРАВА ЛЮДИНИ У КОНСТИТУЦІЯХ КРАЇН ЄВРОПИ.....	98
Веклич В. О. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В	

УКРАЇНІ.....	105
Галстян Г. Г. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	113
Баймуратов М. О. ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРАХ.....	121
Баймуратов М. М. ФЕНОМЕН «РОЗМЕЖУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ» ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ МЕТОД ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ МУНІЦИПАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ.....	132
Мартинівський Д. П. МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ, ПОНЯТІЙНИХ АСПЕКТІВ ТА ЕВОЛЮЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ.....	153
Єпіфанов О. В. ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ.....	167
Пластун М. С. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....	173
Шамрай В. В. КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ У СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ.....	182
Гадималиев А. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПРАВОВОЙ КАТЕГОРИИ «РЕФОРМА».....	192
Волошин Ю. О., Кулик С. В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	197
Карп Д. І. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ЯК СУБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ.....	205
Могілевський В. С. РОЛЬ ГЛОБАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ У ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ.....	210
Гічкін А. В. ОХОРОНА ПРАВ ВЛАСНОСТІ ОРГАНАМИ НОТАРІАТУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ.....	219
Барегамян С. Х. СВОЄРІДНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПРАЦІ.....	224
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	231

CONTENTS

Teremetskyi V. I. PROBLEMS OF RESTORING THE RESIDENTIAL RIGHTS OF CHILDREN WHO LOST THEIR HOUSING IN THE ATO AREA.....	8
Mykolenko V. A. EUROPEAN STANDARDS AS A SOURCE OF IMPROVEMENT OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE.....	13
Popov A. A., Vishkovska V. I. CONCEPT OF THE RIGHT OF OWNERSHIP FUNCTION OF THE STATE - THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS.....	19
Popov A. A. THE «SENSITIVITY», LAW AND STANDARDS OF LEGAL EDUCATION.....	26
Krupnova L. V. CERTAIN ASPECTS OF IMPLEMENTING THE STAGES OF THE PROCEDURES OF EXECUTING ENFORCEMENT PROCEEDINGS.....	34
Demianchuk V. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF ANTI-CORRUPTION POLICY IMPLEMENTATION: PROBLEMS OF DEFINITION AND CLASSIFICATION.....	43
Maysner A. V. THE DOCTRINAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF «ECONOMIC AGGRESSION» IN MODERN INTERNATIONAL LAW.....	51
Hodovanyk Y. V., Pokatovich M. O. STRENGTHENING THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN COUNTERING ACTS OF AGGRESSION AS AN IMPORTANT DIRECTION OF THEIR REFORM AT THE PRESENT STAGE.....	60
Shelukhin N. L. LEGAL PROVISION OF ECONOMIC SAFETY OF SUBJECTS OF ECONOMICS AS A NEW DIRECTION OF LEGAL STUDIES.....	69
Haraberjush I. F. THE OPERATIVE TECHNICS AS THE TEORETIKO-APPLIED CATEGORY OF THE OPERATIVELY-SEARCH SCIENCE.....	77
Bilous I. M. THE PECULIARITIES OF PROVING CRIMES WITH SIGNS OF CORRUPTION.....	82
Meleshynskiy V. V. BASIC LEGAL PROTECTION OF CITIZENS UKRAINE THE OBJECTIVE OF STAY WHICH IS WORKING IN THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF POLAND.....	87
Nalutsyshyn V. V. RELIGIOUS - MORAL VALUES AS A REALIZATION OF SOCIAL AND LEGAL ORDER IN AUGUSTIN AVRELIA, TOMY AKVINSKY AND MARSILYIY PADUANSKY.....	92
Demchenko I. S. HEALTHCARE AND HUMAN RIGHTS AT CONSTITUTIONS OF EUROPEAN COUNTRIES.....	98
Veklych V. O. RESEARCH METHODOLOGY OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL POLICY PRINCIPLES ON THE PREVENTION AND COMBATING CORRUPTION IN	

UKRAINE.....	105
Halstian H. H.	
THE USE OF SPECIAL EQUIPMENT IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES: HISTORICAL ASPECTS	113
Baymuratov M. O.	
TERRITORIAL POPULATION IN NATIONAL AND INTERNATIONAL QUALITY...121	
Baymuratov M. M.	
PHENOMENON «RULES OF AUTHORITIES» AS THE BASIC INSTRUMENTAL METHOD OF FORMATION OF THE COMPETENCE OF LOCAL AUTHORITIES IN THE CONDITIONS OF MUNICIPAL REFORM IN UKRAINE.....	132
Martynovskiy D. P.	
INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS: TO DETERMINATION OF HISTORICAL, LEGAL, AND CONSEQUENT ASPECTS AND EVOLUTION.....	153
Yepifanov O. V.	
THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE AS THE CONSTITUTIONAL LAW INSTITUTE: PROBLEMS OF DEFINITION AND REALIZATION.....	167
Plastun M. S.	
FORMS AND METHODS OF ACTIVITY OF THE HEAD OF THE STATE IN THE FIELD OF COMBATING CORRUPTION.....	173
Shamray V. V.	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF «CONSTITUTIONAL LAW REFORM» IN THE CURRENT CONDITIONS OF INTERSTATE INTEGRATION.....	182
Gadimaliyev A.	
THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING THE LEGAL CATEGORY OF «REFORM».....	192
Voloshin Yu. O., Kulyk S. V.	
EXTERNAL EXPERIENCE OF THE CONSTITUTIONAL LAW REGULATION OF THE JUDICIAL SELF-GOVERNMENT.....	197
Karp D. Yi.	
NATIONAL MINORITIES AS A SUBJECT OF CONSTITUTIONAL LAW RELATIONS: PROBLEMS OF DEFINITION AND PROTECTION.....	205
Mogilevskiy V. S.	
THE ROLE OF GLOBAL CONSTITUTIONALISM IN IMPROVING THE QUALITY OF UKRAINE'S LEGISLATION ON LOCAL SELF-GOVERNMENT.....	210
Gichkin A. V.	
PROTECTION OF THE PROPERTY RIGHTS OF THE NOTARIAN BODIES: THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS.....	219
Baregamyan S. H.	
PECULIARITY AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF LABOUR.....	224
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	231

УДК 347.254(477)

В. І. Теремецький

ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ, ВТРАТИВШИХ СВОЄ ЖИТЛО У ЗОНІ ПРОВЕДЕННЯ АТО

Статтю присвячено розв'язанню питань щодо відновлення житлових прав дітей, які втратили повністю або частково житло у зоні проведення АТО. Запропоновано авторське визначення повного або часткового руйнування житла, яке знаходиться у зоні проведення АТО. Наголошено, що таке житло може визнаватися непридатним для проживання у разі, якщо воно не відповідає технічним, санітарним стандартам, внаслідок руйнування даху, стін і загрожує обвалом тощо. Вказано, що при повному руйнуванні житла встановлюється факт припинення існування житла, як цивільно-правової речі.

Ключові слова: права дітей, житло, право на житло, житлові права, захист житлових прав дітей, відновлення житлових прав дітей.

Постановка проблеми. Питання захисту прав дітей, які перебувають в зоні проведення АТО та переміщених з цієї зони, належить до числа найбільш актуальних. Особливо коли йдеться про дітей, що залишилися без даху над головою, коли їхні будинки та квартири зазнали серйозних ушкоджень та дітей, що переміщуються без супроводу батьків або осіб, які їх замінюють. Тому збереження життя цієї категорії дітей також залежить і від наявності у них житла.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми захисту житлових прав дітей приділяли увагу у своїх працях Л. Г. Кузнєцова, В. С. Орлов, З. В. Ромовська, Г. М. Свердлов, Є. А. Флейшці, Ж. Л. Чорна, Я. М. Шевченко та інші вчені. Однак свого вирішення потребують питання захисту житлових прав дітей, які опинились у зоні проведення антитерористичної операції (далі – АТО) та на тимчасово окупованій території України.

Виклад основного матеріалу. У контексті збройного конфлікту і масової міграції органи влади та населення постали перед необхідністю терміново розробляти й реалізовувати комплексні дії з метою поліпшення негативної соціальної дійсності як для всього населення, так і для дітей зокрема. Окрім традиційної роботи щодо попередження соціального сирітства, допомоги сім'ям з дітьми, що перебувають у складних життєвих обставинах, постала необхідність організації роботи з новими категоріями дітей, які потребують негайної уваги держави: а) дітьми, які залишилися проживати на території, непідконтрольній українській владі, у тому числі тими, які безпосередньо залучені до військового конфлікту як солдати; б) дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб; в) дітьми, чиї батьки перебувають або повернулись із зони проведення АТО; г) дітьми, чиї батьки загинули або були поранені в зоні АТО [1, с. 8]. Отже, можна констатувати про встановлення особливого правового статусу дітей, які постійно проживають на території зони проведення АТО. Головною ознакою правового статусу таких дітей є те, що їх постійне місце проживання було або знаходиться у зоні проведення АТО. У дітей з цієї зони було або є житло як на праві власності, так і користування. Додаткова особливість правового статусу цих дітей визначена у п. 5 Аналітичної записки Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України «Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів

захисту прав дітей у збройних конфліктах», відповідно до якої діти, які перебувають (перебували) у зоні військового конфлікту є категорією осіб, що опинились у складних життєвих обставинах, а, отже, потребують супроводу та мають розраховувати на отримання визначеного українським законодавством переліку соціальних послуг [2].

Аналізуючи проблематику правового статусу дитини у зоні проведення АТО в Україні слід звернути увагу на зміни до Закону України «Про охорону дитинства» від 26.01.2016 № 936-VIII [3], що були спрямовані на визначення вказаного правового статусу.

Проаналізувавши поняття «складні життєві обставини» та «соціальні послуги», визначення яких закріплено у ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» [4] необхідно зазначити, що діти із зони проведення АТО внаслідок військових обставин, віку, неповної дієздатності не можуть самостійно розв'язати життєві обставини, у яких вони опинилися, тому для забезпечення їх прав потрібні додаткові державні гарантії. Крім того, ці діти поділяються на: дітей, які залишилися проживати у зоні проведення АТО; діти, які були переміщені; діти-сироти. Залежно від вказаного соціального статусу дітей можна запропонувати три напрями відновлення їх житлових прав.

Діти, які продовжують проживати у зоні проведення АТО є найбільш уразливою категорією. Ці діти позбавлені як мирного життя, так і повноцінного захисту з боку держави. На жаль, у такому становищі вони опинилися не з власної волі, оскільки це вибір їх батьків. На відміну від цієї категорії дітей – діти з числа внутрішньо переміщених осіб мають більшу цільову допомогу від держави. Діти-сироти, які були переміщені із зони проведення АТО або стали сиротами внаслідок бойових дій, підпадають під охорону, яка визначена законодавством для цієї категорії дітей.

Однією з багатьох проблем дітей, що перебувають (перебували) у зоні проведення АТО є питання про відновлення їх житлових прав. Потреба у відновленні житлових прав цих дітей обґрунтовується тим, що їх житло було зруйновано або частково зруйновано у зоні проведення АТО. Про стан цього житла, як і про ситуацію у сфері житлового фонду Донецької та Луганської області можна дізнатися з Єдиного реєстру збитків інфраструктури в зоні проведення АТО. Цей проект було розроблено для того, щоб кожен, хто має інформацію про пошкоджені об'єкти житлової та нежитлової інфраструктури в зоні проведення АТО, зміг повідомити про ці факти, заповнивши просту форму. Такими зусиллями наповнюється картотека зруйнованих об'єктів Донбасу, котра постійно є у режимі online. Така відкрита інформація дає можливість об'єктивно оцінити збитки. При дослідженні фото-матеріалів, які знаходяться у Єдиному реєстрі збитків інфраструктури в зоні проведення АТО, можна стверджувати, що більшість об'єктів непридатні для проживання або потребують капітального ремонту.

Аналізуючи категорію непридатного житла М. В. Бернацький вказує, що ЖК УРСР виділяє декілька видів житла, непридатного для проживання. Це житло визнане у встановленому законодавством порядку непридатним для проживання. Окрім цього кодекс виділяє такі види житла, як аварійне житло та житло, що загрожує обвалом. Ці об'єкти мають різний правовий режим, а їх власники та користувачі різні права, які виникають у зв'язку з непридатністю та аварійністю житла [5, с. 395].

Варто зазначити, що вітчизняне законодавство не закріплює поняття «непридатне житло». Тому необхідно сформулювати цей термін через категорію придатності житла. О. Є. Аврамова стверджує, що придатність житла охоплює систему вимог, які обов'язково пред'являються до житла: технічні, санітарні, архітектурні, містобудівні, стандарти цивільного захисту, екологічні тощо [6, с. 155]. Вимоги до придатності житла деякі науковці формують з визначення житла. Так, В. П. Камишанський стверджує, що

під житловим приміщенням розуміється приміщення, закінчене будівництвом і прийняте у встановленому законом порядку в експлуатацію, яке підлягає кадастровому і технічному обліку (інвентаризації) [7, с. 248]. Отже, непридатним житлом є житло, яке не відповідає встановленим санітарно-технічним або екологічним вимогам, стандартам цивільного захисту тощо. Виявлення системи стандартів відповідності придатності житла потрібно для визначення ступеня не відповідності вимогам, стандартам придатності зруйнованого житлового фонду.

Для виявлення придатності житла застосовується Постанова Ради Міністрів УРСР «Про порядок обстеження стану жилих будинків з метою встановлення їх відповідності санітарним та технічним вимогам та визнання жилих будинків і жилих приміщень непридатними для проживання» від 26.04.1984 року № 189. У п. 5 цієї Постанови встановлено, що під час обстеження стану жилих будинків буде виявлено невідповідність санітарним і технічним вимогам цих будинків (жилих приміщень), яку можливо і доцільно усунути шляхом проведення капітального ремонту, житлово-експлуатаційна організація вирішує в установленому порядку питання про проведення такого ремонту. У разі неможливості або недоцільності проведення капітального ремонту житлово-експлуатаційна організація вносить до виконкому районної, міської, районної у місті Ради народних депутатів пропозицію про визнання жилого будинку (жилого приміщення) таким, що не відповідає вказаним вимогам і є непридатним для проживання [8]. Однак при обстеженні житла, зокрема, яке опинилось у зоні проведення АТО, застосовуються технічні вимоги, закріплені у додатку Б «Терміни та визначення понять» ДБН В.2.2-15-2005 «Житлові будинки. Основні положення», а саме житлове приміщення – опалюване приміщення, розташоване у наземному поверсі, призначене для цілорічного проживання і яке відповідає санітарно-гігієнічним вимогам щодо мікроклімату і повітряного середовища, природного освітлення, допустимих рівнів нормованих параметрів відносно шуму, вібрації, ультразвуку та інфразвуку, електричних та електромагнітних полів та іонізованого випромінювання [9]. До придатності відноситься і вимога про відповідність житла державним стандартам цивільного захисту. Ця вимога впливає зі змісту ст. 51, 55, 67 Кодексу ЦК України [10]. Отже, житло, яке повністю або частково зруйновано у зоні проведення АТО – це житло, яке не може відповідати технічним, санітарним стандартам внаслідок руйнування даху, стін і загрожує обвалом [11].

Згідно з ч. 1 ст. 1166 ЦК України збитки, завдані майну фізичної або юридичної особи, відшкодовуються особою, яка їх заподіяла. Оскільки використання армії, зброї, авіації, артилерії санкціоновано державою Україна, то відповідальність за результати може нести сама держава (в особі координатора антитерористичної операції) [12].

Аналізуючи викладене необхідно зазначити, що діти, які втратили житло повністю або частково у зоні проведення АТО, мають право на відновлення житлових прав, зокрема права на проживання у власному житлі або надання іншого жила. У 2016 р. було внесено зміно до Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР, затверджених постановою Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради від 11 грудня 1984 р. № 470 [14]. Так, ч. 4, 5 п. 6 цих Правил закріплює, що внутрішньо переміщені особи беруться на квартирний облік в будь-якому населеному пункті за їх бажанням в межах території обслуговування органу соціального захисту населення, в якому вони перебувають на обліку в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб. При цьому члени сім'ї інваліда війни, які мають довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи беруться на квартирний облік разом з ним незалежно від місця перебування на обліку в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених

осіб. До членів сім'ї інвалідів належать: дружина (чоловік), їх малолітні (до 14 років) та неповнолітні (до 18 років) діти; неодружені повнолітні діти, визнані інвалідами з дитинства I та II групи або інвалідами I групи; особа, яка проживає разом з інвалідом війни I групи та доглядає за ним, за умови, що інвалід війни не перебуває у шлюбі. Таким чином, держава надає можливість відновити житлові права дітей шляхом їх постановки на квартирний облік.

На підставі проведеного дослідження можна зробити такі *висновки*:

1. Сформульовано визначення повного або часткового руйнування житла, котре знаходиться у зоні проведення АТО, та вказано, що це житло, яке не може відповідати технічним, санітарним стандартам, внаслідок руйнування даху, стін і загрожує обвалом, може визнаватися непридатним для проживання. При повному руйнуванні житла встановлюється факт припинення існування житла як цивільно-правової речі.

2. Розглянуто питання щодо відновлення житлових прав дітей, які втратили повністю або частково житло у зоні проведення АТО. Встановлено, що дитина має право на отримання соціального житла, якщо буде встановлено факт втрати житла, який призвів до позбавлення дитини суб'єктивного права на житло.

3. Розроблено критерії забезпечення відновлення житлових прав дітей, які втратили повністю або частково житло у зоні проведення АТО: необхідність встановлення державного контролю за обліком зруйнованого або непридатного для проживання житла; формування реєстрів інформації про дітей, котрі втратили житло у зоні проведення АТО; розробка державних програм щодо будівництва соціального житла, яке буде надаватися дітям, сім'ям з дітьми та особам, котрі внаслідок інвалідності, отриманої у зоні проведення АТО, не в змозі самостійними діями отримати житло.

4. У подальшому перспективним напрямом наукових досліджень є наукова розробка питань, що стосуються механізмів відновлення житлових прав дітей, що втратили своє житло у зоні проведення АТО, та формулювання законодавчих пропозицій щодо закріплення таких гарантій.

Список використаної літератури:

1. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2014 року «Дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту» / авт. кол.: Н. М. Комарова, С. Ю. Аксьонова, О. В. Вакуленко, О. А. Васильєв та ін. – Київ, 2015. – 160 с. ; Shchorichna derzhavna dopovid pro stanovyshe ditei v Ukraini za pidsumkamy 2014 roku «Dotrymannia prav ditei v umovakh zbroinoho konfliktu» / avt. kol.: N. M. Komarova, S. Yu. Aksonova, O. V. Vakulenko, O. A. Vasyliiev ta in. – Kyiv, 2015. – 160 s.

2. Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах [Електронний ресурс] : Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1660>. ; Shchodo dotrymannia Ukrainoiu mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav ditei u zbroinykh konfliktakh [Elektronnyi resurs] : Analitychna zapyska // Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen pry Prezydentі Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua/articles/1660>.

3. Про охорону дитинства [Електронний ресурс] : закон України від 26 черв. 2001 р. № 2402-III // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14?nreg=2402-14&find=1&text=%E6%E8%F2%EB%EE&x=0&y=0> ; Pro okhoronu dytynstva [Elektronnyi resurs] : zakon Ukrainy vid 26 cherv. 2001 r. № 2402-III // Verkhovna Rada Ukrainy. –

Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14?nreg=2402-14&find=1&text=%E6%E8%F2%EB%EE&x=0&y=0>

4. Про соціальні послуги [Електронний ресурс] : закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15> ; Pro sotsialni posluhy [Elektronnyi resurs] : zakon Ukrainy vid 19 cherv. 2003 r. № 966-IV // Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

5. Бернацький М. В. Правовий режим напридатного для проживання житла / М. В. Бернацький // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 395–400 ; Bernatskiy M. V. Pravovyi rezhym naprydatnoho dlia prozhyvannia zhytla / M. V. Bernatskiy // Derzhava i pravo. – 2011. – Vyp. 53. – S. 395–400

6. Аврамова О. Є. Придатність та призначення житла / О. Є. Аврамова // Часопис цивілістики. – 2014. – Вип. 17. – С. 154–158 ; Avramova O. Ye. Prydatnist ta pryznachennia zhytla / O. Ye. Avramova // Chasopys tsyvilistyky. – 2014. – Vyp. 17. – S. 154–158

7. Камышанский В. П. Право собственности на недвижимость: вопросы ограничений / В. П. Камышанский. – Элиста, 1999. – 336 с. ; Kamyshanskiy V. P. Pravo sobstvennosti na nedvizhimost: voprosy ogranicheniy / V. P. Kamyshanskiy. – Elista, 1999. – 336 s.

8. Про порядок обстеження стану жилих будинків з метою встановлення їх відповідності санітарним та технічним вимогам та визнання жилих будинків і жилих приміщень непридатними для проживання [Електронний ресурс] : постанова Ради міністрів УРСР від 26.04.1984 № 189. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/189-84-п?nreg=189-84-%EF&find=1&text=%ED%E5%EF%F0%E8%E4%E0%F2%ED%B3&x=0&y=0> ; Pro poriadok obstezhennia stanu zhylykh budynkiv z metoiu vstanovlennia yikh vidpovidnosti sanitarnym ta tekhnichnym vymoham ta vyznannia zhylykh budynkiv i zhylykh prymishchen neprydatnymy dlia prozhyvannia [Elektronnyi resurs] : postanova Rady ministriv URSR vid 26.04.1984 № 189. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/189-84-p?nreg=189-84-%EF&find=1&text=%ED%E5%EF%F0%E8%E4%E0%F2%ED%B3&x=0&y=0>

9. Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення ДБН В.2.2-15-2005 від 18.05.2005. № 80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN19615.html ; Derzhavni budivelni normy Ukrainy. Budynky i sporudy. Zhytlovi budynky. Osnovni polozhennia DBN V.2.2-15-2005 vid 18.05.2005. № 80 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN19615.html

10. Кодекс цивільного захисту України [Електронний ресурс] : закон України від 02 жовт. 2012 р. № 5403-VI. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/page?text=%E6%E8%F2%EB%EE> ; Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Elektronnyi resurs] : zakon Ukrainy vid 02 zhovt. 2012 r. № 5403-VI. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/page?text=%E6%E8%F2%EB%EE>

11. Державні будівельні норми України. Житлові будинки. Реконструкція та капітальний ремонт ДБН В.3.2-2-2009 від 22.07.2009 № 295 [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://kga.gov.ua/files/doc/normy-derjavy/dbn/DBN-V23-2-2009-Zhytlovi-budynky-Rekonstrukcija-ta-kapitalnyj-remont.pdf> ; Derzhavni budivelni normy Ukrainy. Zhytlovi budynky. Rekonstruktsiia ta kapitalnyi remont DBN V.3.2-2-2009 vid 22.07.2009 № 295 [Elektronnyi resurs] . – Rezhym dostupu : <http://kga.gov.ua/files/doc/normy-derjavy/dbn/DBN-V23-2-2009-Zhytlovi-budynky-Rekonstrukcija-ta-kapitalnyj-remont.pdf>

12. Рубан М. Як одержати компенсацію за пошкоджене і втрачене майно в зоні проведення АТО / М. Рубан // Голос України. - 2014. - 1 жовт. (№ 188). — С. 8 ; Ruban M. Yak oderzhaty kompensatsiiu za poshkodzhene i vtrachene maino v zoni provedennia ATO / M. Ruban // Holos Ukrainy. - 2014. - 1 zhovt. (№ 188). — S. 8

13. Правила обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР [Електронний ресурс] : постанова Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради від 11.12.1984 № 470422. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/470-84-п> ; Pravyla obliku hromadian, yaki potrebut polipshennia zhytlovykh umov, i nadannia yim zhylykh prymishchen v Ukrainskii RSR [Elektronnyi resurs] : postanova Rady Ministriv URSR i Ukrprofrady vid 11.12.1984 № 470422. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/470-84-p>

Стаття надійшла до редакції 11.07.2017 р.

V. I. Teremetskyi

PROBLEMS OF RESTORING THE RESIDENTIAL RIGHTS OF CHILDREN WHO LOST THEIR HOUSING IN THE ATO AREA

The article is focused on the resolution of issues concerning the restoration of the residential rights of children who completely or partially lost their housing in the ATO area. The author has suggested own definition of the complete or partial destruction of the housing, which is located in the ATO zone. It has been stressed that such housing can be considered unsuitable for living in case, if it does not meet technical, sanitary standards, as a result of the destruction of the roof, walls and threatens with collapse, etc.

Key words: children rights, housing, the right on housing, housing rights, protection of housing rights of children, restoration of housing rights of children.

УДК 347.963(045)

В. А. Миколенко

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЯК ДЖЕРЕЛО УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правових особливостей впровадження європейських стандартів діяльності прокуратури як важливої складової загального реформування правоохоронної системи України. Проаналізовано функції та повноваження прокуратури у відповідності до європейських правових стандартів. На підставі проведеного аналізу систематизовано форми, методи та практичні аспекти організації та діяльності органів прокуратури у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції. Наголошується, що побудова європейської моделі прокуратури є важливим напрямком діяльності держави та актуальним аспектом модернізації правоохоронної діяльності у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції та імплементації до українського законодавства європейських правових стандартів інституціонального та інструментального юридичного змісту.

Ключові слова: прокуратура, правоохоронна система, правоохоронна діяльність, європейські стандарти, конституційна модернізація.

Постановка проблеми. Міжнародно-правові, зокрема – європейські, стандарти є важливим джерелом удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури,

адже сучасні процеси конституціоналізації міжнародно-правового регулювання передбачають постійний процес удосконалення конституційно-правових інститутів у відповідності до загальних принципів та норм, які відображають певний міждержавний консенсус як на універсальному, так і на регіональному (європейському) рівні.

Слід зазначити, що створення спільних стандартів правоохоронної діяльності є визначальною тенденцією розвитку європейського правового простору на сучасному етапі, у тому числі – в частині трансформації конституційно-правового статусу правоохоронних органів та їх модернізації на основі європейської інституціональної моделі, що у вітчизняних державно-правових реаліях особливо об'єктивується у проблематиці удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що зазначена проблематика досить ретельно розглядається у вітчизняній конституційно-правовій та міжнародно-правовій літературі. Зокрема можна відзначити праці М. О. Баймуратова, Ю. О. Волошина, Л. Р. Грицаєнка, Ю. М. Грошевого, Л. М. Давиденка, В. В. Долежана, В. С. Зеленецького, П. М. Каркача, О. Р. Михайленка, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка та інших дослідників.

Водночас ще не вироблено концептуальні підходи до модернізації правоохоронної системи України на тлі інтенсифікації впровадження європейських правових стандартів, теоретичної моделі державної політики та її реалізації щодо удосконалення правового статусу прокуратури як структурного елементу правоохоронної системи держави, концептуального механізму реалізації реформи організації та діяльності органів прокуратури в Україні. Зокрема ретельної розробки потребують форми та методи діяльності прокуратури у комплексному забезпеченні прав та свобод людини і громадянина як найважливішої соціальної цінності у сучасному європейському правовому просторі.

Мета статті – дослідити європейські стандарти як важливе джерело удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури України на сучасному етапі європейської міждержавної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. За вдалих спостереженням М. І. Мичка, прагнення до затвердження спільних стандартів прокурорської діяльності на міжнародному рівні не означає створення єдиної моделі чи зразку інституту прокуратури в цілому [1, с. 90].

Так, під час дискусій, проведених в рамках міжнародного семінару «Прокуратура в правовій державі» 8-9 січня 1997 р. Радою Європи [1, с. 90], було акцентовано, що європейським країнам не відомі єдині стандарти побудови прокуратури, але Рада Європи здійснює активні заходи щодо розробки для держав-членів РЄ уніфікованих базових принципів діяльності прокуратури (функціональний аспект конституційно-правового статусу прокуратури. – Авт.), але організація системи органів прокуратури залишається предметом внутрішньої компетенції кожної окремої держави (структурно-організаційний аспект конституційно-правового статусу прокуратури. – Авт.).

Отже, міжнародно-правові стандарти впливають, в першу чергу, на модернізацію функціональної моделі органів прокуратури, а не структурно-організаційної, оскільки, як зазначається у підсумковому документі вказаного семінару, конституційний статус та компетенція прокуратури можуть відрізнятися залежно від країни, її історії, правової культури та процесу конституційної реформи, але спільним концептом має бути функціонування інституту прокуратури в умовах демократичного суспільства, яке ґрунтується на принципі розподілу влади та верховенства права, тобто йдеться саме про належний функціональний розподіл місця та ролі прокуратури у системі органів державної влади та суспільстві загалом.

Іншою особливістю міжнародно-правових стандартів інституціональної моделі

органів прокуратури є їх рекомендаційний характер (т. з. «м'яке право»), що актуалізує необхідність впровадження ефективних внутрішньодержавних механізмів імплементації відповідних рамкових і типових положень до національної правової системи.

Серед таких рекомендаційних міжнародно-правових джерел універсального рівня, що безпосередньо стосуються конституційно-правового статусу прокуратури та прокурора як посадової особи, окремо слід відзначити Стандарти професійної відповідальності та основні обов'язки і права прокурорів від 23 квітня 1999 р., розроблені та ухвалені Міжнародною асоціацією прокурорів [2, с. 7-12].

Універсальний (всезагальний) характер цих стандартів випливає з того, що Міжнародну асоціацію прокурорів було створено у червні 1995 р. при Організації Об'єднаних Націй у м. Відень (Австрія), і офіційно вона розпочала свою діяльність у вересні 1996 р., коли відбулися її перші Загальні збори у м. Будапешт (Угорщина). Наступного року в м. Отава (Канада) на загальних зборах було ухвалено цілі Асоціації, закріплені у ст. 2.3 Конституції Асоціації. Одна із найважливіших цілей при цьому полягає у тому, щоб «сприяти та посилювати загальноновизнані на міжнародному рівні стандарти та принципи, необхідні для належного та незалежного переслідування правопорушень». На підтримку зазначеної мети Комітет Асоціації під керівництвом Р. Мейнджес із Південної Африки розпочав роботу над стандартами для прокурорів. Перший проект було подано на розгляд членів Асоціації у липні 1998 р., а остаточну версію було затверджено виконавчим комітетом на його весняному засіданні у квітні 1999 р. При цьому значення даного документу полягає у тому, що стандарти професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів є міжнародним (універсальним) еталоном поведінки прокурорів та прокурорських служб [2, с. 7-12], тобто слугують певним орієнтиром для розробки європейських стандартів організації та діяльності органів прокуратури на регіональному рівні інституціональної стандартизації правоохоронної діяльності та правового статусу правоохоронних органів держави.

Згідно стандартам Міжнародної асоціації прокурорів, державні прокурори мають такі обов'язки правового та морально-етичного характеру: а) завжди підтримувати честь та гідність своєї професії; б) завжди поводити себе професійно, дотримуючись законів та правил і етики своєї професії; в) завжди дотримуватися найвищих стандартів чесності та піклування; г) завжди бути добре поінформованими та йти в ногу із відповідними законодавчими змінами; д) намагатися та бути послідовними, незалежними та неупередженими; ж) завжди захищати право обвинуваченої особи на справедливий судовий розгляд, і зокрема, гарантувати, щоб докази на користь обвинуваченого оголошувалися відповідно до закону чи вимог справедливого суду; з) завжди служити інтересам та захищати інтереси суспільства; є) поважати, захищати та підтримувати загальну ідею людської гідності та прав людини.

При цьому, як зазначається в окремому пункті документу, що розглядається, використання дискреційних прокурорських повноважень, якщо це дозволено певною юрисдикцією, повинне відбуватися незалежно та бути вільним від політичного втручання. Якщо органи влади, що не належать до органів прокуратури, мають право давати загальні чи особливі вказівки прокурорам, такі вказівки повинні бути: прозорими; узгодженими із законними органами влади; відповідати встановленим настановам, щоб забезпечити умови та розуміння прокурорської незалежності (більше того, зазначається, що будь-яке право органів влади, що не належать до органів прокуратури, спрямувати хід провадження чи припинити законно порушене провадження, повинно здійснюватися подібним чином).

Також документ встановлює стандарти неупередженості прокурорів, згідно яких прокурори виконують свої обов'язки без страху, прихильності чи упереджень. Зокрема вони повинні: а) виконувати свої функції неупереджено; б) не піддаватися впливу інтересів окремих осіб чи груп осіб, а також тиску суспільства та ЗМІ, та діяти лише в інтересах суспільства; в) діяти об'єктивно; г) враховувати всі обставини, що стосуються справи, незалежно від того, чи свідчать вони на користь чи проти підозрюваного; д) відповідно до внутрішнього законодавства чи вимог справедливого судового розгляду, намагатися забезпечити проведення необхідного та повного розслідування та довести вину чи невинуватість підозрюваного; ж) завжди домагатися правди та допомагати суду віднайти істину та встановити правосуддя між суспільством, жертвою та обвинуваченим згідно із законом та вимогою справедливості.

Щодо ролі органів прокуратури та прокурорів як їх посадових осіб у кримінальному процесі встановлюється відразу декілька типових стандартизованих положень. Так, у відповідності до п. 4.1., прокурори виконують свої обов'язки справедливо, послідовно та невідкладно. Прокурори відіграють активну роль у кримінальному процесі: а) беручи участь у визначених законом або практикою випадках у розслідуванні злочину чи застосовуючи владні повноваження до поліції чи інших слідчих органів, вони діють об'єктивно, неупереджено та професійно; б) здійснюючи нагляд за розслідуванням злочину, вони забезпечують, щоб слідчі служби діяли відповідно до судових приписів та дотримувалися основоположних прав людини; в) надаючи консультації, вони намагаються залишатися неупередженими та об'єктивними; г) порушуючи кримінальне провадження, вони продовжують розгляд справи лише якщо існує достатньо доказів, які обґрунтовано вважаються достовірними та прийнятними; і не продовжуватимуть судове переслідування за відсутності таких доказів; д) у ході провадження обвинувачення у справі висуватиметься суворо та справедливо, не виходячи за рамки доказів; е) виконуючи функцію нагляду відповідно до закону та практики за виконанням судових рішень або інші функції, що не належать до функцій прокуратури, вони завжди діють в інтересах суспільства. Крім того, прокурори в рамках кримінального судочинства: а) зберігають професійну таємницю; б) відповідно до внутрішнього законодавства та вимог справедливого судочинства враховують думки, законні інтереси та можливі хвилювання жертв та свідків, якщо завдається шкода чи може бути завдано шкоди їх особистим інтересам, і прагнуть забезпечити, щоб жертви та свідки знали свої права; також прагнуть забезпечити, щоб всі потерпілі сторони знали про право звернутися до вищого органу влади або суду, якщо це можливо; в) захищають права обвинуваченого у взаємодії із судом та іншими відповідними установами; г) якнайшвидше повідомляють обвинуваченому відповідну інформацію, що може зашкодити або зіграти на його користь, відповідно до закону чи вимог справедливого судочинства; д) перевіряють отримані докази, щоб переконатися, що вони були отримані законно та згідно із Конституцією; е) відмовляються використовувати докази, якщо є підстави вважати, що їх було отримано незаконними методами із грубим порушенням прав підозрюваного і, особливо, із застосуванням тортур чи жорстокого поводження; ж) намагатися забезпечити вжиття відповідних заходів до відповідальних за використання таких методів осіб; з) відповідно до внутрішнього законодавства та вимог справедливого судочинства належним чином розглядають можливість відмови від обвинувачення, припинення провадження у справі умовно чи безумовно або, виключають кримінальні справи, зокрема за участі неповнолітніх обвинувачених, із системи загального судочинства, з повною повагою до прав підозрюваних та жертв, де такі дії є припустимими.

З метою забезпечення справедливості та ефективності обвинувачення, прокурори

повинні: а) співпрацювати з поліцією, судами, правозахисниками, адвокатами, державними захисниками та іншими урядовими установами, як на національному, так і на міжнародному рівні; б) та надавати допомогу прокурорським службам та колегам інших юрисдикцій відповідно до закону та у дусі взаємної співпраці.

З метою забезпечення того, щоб прокурори виконували свої професійні обов'язки незалежно та відповідно до ухвалених стандартів, вони повинні бути захищені від свавільних дій урядів. Загалом вони мають право: а) виконувати свої професійні функції без залякування, перешкод, переслідування, неправомірного втручання чи безпідставного притягнення до цивільної, кримінальної чи іншої відповідальності; б) разом із своїми родинами отримати фізичний захист від органів влади у випадку, коли їм загрожує небезпека у зв'язку із добросовісним виконанням професійних функцій; в) на належні умови та відповідну оплату праці, співмірну з тією важливою роллю, яку вони відіграють, і захист від свавільного скорочення зарплат та інших пільг; г) на відповідний та регламентований термін перебування на посаді, пенсію та вік виходу на пенсію відповідно та залежно від умов прийому на роботу чи, в окремих випадках, обрання; д) на працевлаштування та просування по службі на основі об'єктивних факторів, зокрема, професійної кваліфікації, здібностей, сумлінності, результатів діяльності та досвіду, що оцінюються за допомогою справедливої та неупередженої процедури; е) на невідкладний та справедливий розгляд справи згідно із законом чи правовими нормами, якщо проти них застосовуються дисциплінарні заходи за скаргами на дії, що виходять за рамки належного виконання ними відповідних професійних стандартів; ж) на об'єктивну оцінку та рішення за результатами розгляду дисциплінарної справи; з) створювати та вступати до професійних асоціацій та інших організацій для представництва своїх інтересів, проведення професійної підготовки та захисту свого статусу; і) на звільнення від виконання протизаконного наказу чи наказу, що суперечить професійним стандартам та етиці.

До етично-правових джерел міжнародно-правових джерел, що визначають концептуальні засади правового статусу прокурорів, слід віднести і Європейські керівні принципи з етики та норм поведінки для прокурорів, які відомі також під назвою «Будапештські керівні принципи» та були ухвалені на Шостій конференції Генеральних прокурорів Європи у м. Будапешт (Угорщина) 31 травня 2005 р. [2, с. 55-59].

У відповідності до положень зазначеного рекомендаційного документу, прокурори відіграють ключову роль у системі кримінального судочинства та, крім того, іноді на них як на загальних охоронців законності покладені певні завдання у сфері, наприклад, комерційного, цивільного чи адміністративного права.

Висновки. Загалом, розглядаючи зміст та сутність міжнародних стандартів як важливого джерела удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури, можна дійти до декількох ключових висновків та науково-практичних узагальнень, формулювання яких може бути корисним для визначення подальших шляхів реалізації конституційної реформи в Україні.

По-перше, питання статусу, структури та повноважень органів прокуратури є безпосереднім предметом конституційно-правової реформи та конституційної модернізації, оскільки усі міжнародно-правові джерела визнають суверенне право кожної держави на визначення конституційно-правового статусу прокуратури на засадах рамкових принципів та стандартів, що складають її міжнародно-правові зобов'язання.

По-друге, міжнародні стандарти конституційно-правового статусу прокуратури мають загальний, рамковий характер, тобто правовий механізм удосконалення організації та діяльності прокуратури, як і інших правоохоронних органів, є виключно

внутрішньопроевним питанням.

По-третє, дискусійним питанням у міжнародно-проевних джерелах стандартів функціонування органів прокуратури є можливість їх діяльності поза межами кримінальної юстиції. Як вбачається, більш правильною, реалістичною та доцільною у наявних умовах розбудови національної правової системи України є позиція Комітету міністрів Ради Європи, згідно якої прокуратура може мати повноваження поза кримінальним процесом, спрямовані на захист прав і свобод громадян, законних інтересів суспільства та держави в окремих випадках, чітко визначених законодавством. Подібний підхід відображений і в українському законодавстві, зокрема – через встановлення функції представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених чинним Законом (п. 2 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру»).

По-четверте, спільною особливістю усіх міжнародно-проевних стандартів організації та діяльності прокуратури є їх побудова на таких загальних основоположних принципах, як: професіоналізм, ефективність та відповідальність органів прокуратури; справедливість; гуманізм; об'єктивність; неупередженість; захист публічних (суспільних) інтересів та прав і свобод людини і громадянина; пріоритетність функціонування прокуратури в межах кримінальної юстиції тощо.

В цілому, слід констатувати, що, зважаючи на значну інтенсифікацію процесів європейської міждержавної інтеграції України у 2014-2017 рр., міжнародно-проевних, особливо – регіональні європейські, стандарти організації та діяльності прокуратури мають суттєвий вплив на визначення оптимальних шляхів конституційної модернізації прокуратури України в рамках загальної конституційної реформи, і цілу низку відповідних рамкових положень було безпосередньо втілено при розробці та ухваленні чинного Закону України «Про прокуратуру». В той же час, деякі елементи конституційно-проевних статусу прокуратури потребують подальшого удосконалення та приведення їх у відповідність до європейської моделі прокуратури як специфічного органу захисту прав і свобод громадян, державних та суспільних інтересів.

Список використаної літератури:

1. Мычко Н. И. Европейская система прокуратур / Н. И. Мычко, Н. А. Голова. – Донецк : Изд-во «Ноулидж» (донецкое отделение), 2011. – 487 с. ; Mychko N. I. Yevropeyskaya sistema prokuratur / N. I. Mychko, N. A. Golova. – Donetsk : Izd-vo «Noulidzh» (donetskoe otdelenie), 2011. – 487 s.

2. Акти європейського права з питань правоохоронної діяльності. У 2-х т. : зб. докум. . перекл. з іноз. мов / вступ. слово Голови Верховної Ради України А. В. Парубія. – Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. – Т. I : Прокуратура. – 381 с. ; Akty yevropeiskoho prava z pytan pravookhoronnoi diialnosti. U 2-kh t. : zb. dokum. . pererekl. z inoz. mov / vstup. slovo Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy A. V. Parubiiia. – Kyiv : Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2016. – Т. I : Prokuratura. – 381 s.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

V. A. Mykolenko

EUROPEAN STANDARDS AS A SOURCE OF IMPROVEMENT OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE

The article investigates the international law features the introduction of European standards of prosecution as an important component of the overall reform of the law enforcement system of Ukraine. Analyzed the functions and powers of the Prosecutor's Office in accordance with European legal standards. Based on the analysis systematized forms,

methods and practical aspects of the organization and activity of the prosecution in the present conditions of the interstate European integration. It is noted that the construction of the European model of the prosecutor's office is an important area of state activity and relevant aspect of the modernization of law enforcement activity in modern conditions of European integration and implementation of interstate in the Ukrainian legislation with European legal standards of institutional and instrumental legal content.

So, the task of the state is to create an effective judicial system, which respected the rights and fundamental freedoms, and to ensure its functioning. In turn, in our deep conviction key role in ensuring the independent and impartial functioning of the judicial system in a functioning European model of state law enforcement play it judges and prosecutors, which determines the importance of scientific and practical tasks solved in this study.

At the same time still not developed conceptual approaches to modernizing law enforcement Ukraine on the background of intensifying implementation of European legal standards, theoretical models of public policy and its implementation on the improvement of the legal status of prosecutors as a structural element of the law enforcement system in the state, the concept of the mechanism of reform the organization and activity of organs in Ukraine. In particular need careful design forms and methods of prosecutors in complex ensuring the rights and freedoms of man and citizen as the most important social values in modern European legal space.

Thus, we can say that in Europe at the same time there are different legal systems, which according to different functional models implemented appropriate institutional common European legal standards: - a system of common law, where there is a clear distinction between judges and prosecutors and which authority to investigate criminal cases can not be combined with other functions; - civil law system, which can be divided into different types, in which both judges and prosecutors are part of the «judicial corps» or, on the contrary, it can only belong to the judge.

Key words: *prosecutors, law enforcement system, law enforcement, the European standards, constitutional modernization.*

УДК 342.3

А. А. Попов, В. І. Вишковська

ПОНЯТТЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ – ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвяченна поняттю правозахисної функції держави. Зокрема, проаналізовано наукові підходи щодо визначення функцій сучасної демократичної, соціальної, правової держави. Розглянуто позиції вчених щодо визначення правозахисної функції держави. Виокремлено основні ознаки правозахисної функції держави, на основі яких сформульовано поняття.

Ключові слова: *функція держави, правозахисна функція, захист прав людини.*

Постановка проблеми. Україна сьогодні переживає складний і відповідальний період своєї історії – відбувається поступове зміцнення основ правової державності нового демократичного суспільства. Це вимагає подолання наслідків та залишків

тоталітарного минулого, переходу до норм, інститутів і цінностей європейської демократії, до визнання людини найвищою соціальною цінністю, а захист прав і свобод людини та громадянина – головною метою, стратегічним завданням сучасної демократичної, соціальної, правової держави.

Однак події військово-політичного та економічного характеру, що тривають в Україні з 2013 року наглядно показують реальний стан захисту та фактичної реалізації прав і свобод людини та громадянина, створення умов для розвитку особистості, забезпечення її гідності й добробуту. Саме тому, в сучасних умовах особливо актуальним є дослідження реальних можливостей гарантування, охорони та захисту прав і свобод людини, адже стан та забезпеченість їх реалізації визначає соціальну направленість держави, відповідність її діяльності загальнолюдським цінностям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правозахисної функції держави вже приділяли увагу такі вчені як С.С. Алексєєв, С.В. Бобровник, Л.О. Васечко, Є.О. Гіда, С.Д. Гусарєв, К.Г. Волинка, Т.М. Заворотченко, А.М. Колодій, С.П. Коталейчук, С.В. Курильов, С.Л. Лисенков, О.Ф. Фрицький, Ю.С. Шемшученко, С.О. Халюк та інші. Але, зважаючи на реалії сьогодення, дане питання потребує нового осмислення та комплексного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Досить часто поняття «правозахисна функція» застосовується у правовій та соціально-політичній літературі. Однак, це не сприяє його однозначному розумінню.

Визначаючи правозахисну функцію держави, слід, перш за все, визначити її сутність. Заслугове на увагу позиція Ю.В. Степаненка про те, що проблема дослідження правозахисної функції держави формується з проблем функцій права, функцій держави та її органів, а також форм її здійснення [1, с. 20].

Таким чином, необхідно розглянути особливості та зміст правозахисної функції сучасної держави. Проте, в теорії держави та права не склалося єдиного підходу до визначення поняття цього напрямку діяльності держави. Навіть питання щодо віднесення до функцій сучасної держави саме правозахисної функції залишається актуальним [2, с. 37].

Вчення про функції сучасної української держави виникло на початку 90-х років – з проголошенням Україною державного суверенітету, а також у зв'язку із прийняттям Конституції України. Визнання української держави як соціальної, правової мало вирішальний вплив на визначенні напрямів її діяльності, постановку нових завдань, та наповненості новим демократичним змістом її функцій.

Сучасні вчені дають таку характеристику функцій сучасної держави: «конкретна функція держави представляє собою єдність змісту, форм і методів здійснення державної влади у певній сфері діяльності держави; характеризується певною самостійністю, однорідністю, повторюваністю» [3, с. 54]; це – основні напрями її діяльності, в яких відображаються й конкретизуються завдання і мета держави, проявляється її сутність та зміст, а також соціальне призначення в соціально неоднорідному суспільстві [4, с. 62]; це – сукупність основних напрямів діяльності держави, в яких виражаються її сутність, соціальне призначення, а також цілі та завдання держави щодо управління суспільством [5, с. 61].

Категорія «функція держави» є однією з найважливіших у теорії держави та права. У найзагальнішому плані категорію «функція» філософська наука трактує як зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкта у певній системі відносин. З

огляду на таке тлумачення, як функція держави, слід розуміти певний вид державної діяльності.

Деякі юристи-державознавці у поняття «функція держави» вкладають саме такий зміст. Інші, відзначаючи тісний зв'язок функції з діяльністю, вказують на недопустимість їх протиставлення: вони пропонують розуміти під функцією різні за обсягом поняття – саму діяльність держави (інколи зводячи її до діяльності державного апарату), напрям діяльності, аспект, вид, частину, зміст, характеристику, сутність діяльності [6, с. 84].

Найпоширенішим у науковій літературі є визначення функції держави як напрямку її діяльності. Однак і щодо нього існують різні підходи. За переконанням одних науковців, функції держави – це основні (головні) напрямки її діяльності (О.Ф. Скакун), а на думку інших, – будь-які напрями діяльності, що характеризуються визначеністю (А.Б. Венгеров). Пропонують також як функцію держави розуміти не тільки напрям, але й аспект діяльності держави [7, с. 86].

Таким чином, у проаналізованих підходах щодо визначення функцій сучасної демократичної, соціальної, правової держави, спільним є визнання таких її ознак: це – предметна діяльність держави у найважливіших сферах суспільного життя – економічній, політичній, соціальній, духовній, правоохоронній, охороні природи; функція – це основний напрям діяльності, без якого вона на цьому історичному етапі розвитку, або ж протягом свого існування не зможе обійтися; функція виникає і розвивається під впливом класових, національних, загальнолюдських та інших соціальних факторів; функція конкретизує мету, завдання та зміст діяльності держави на кожному історичному етапі її розвитку.

Україна сьогодні переживає складний і відповідальний період своєї історії, що робить функцію захисту прав і свобод громадян пріоритетною. Ця функція української держави за своєю значимістю дещо співпадає із метою діяльності демократичної держави, її основним завданням. Діяльність сучасної української держави загалом має людино-центричний характер, що змістовно наповнює гуманним змістом всі її основні функції. Це означає, що головний напрям її діяльності як демократичної, соціальної, правової держави полягає у поліпшенні якості життя громадян, консолідації суспільства та відродженні духовних цінностей нації.

Правозахисна функція нині проголошена пріоритетною в діяльності української держави. Все більш переконливим є той факт, що захист прав і свобод людини та громадянина є необхідною умовою виживання і життєзабезпечення всіх систем українського суспільства – політичної, економічної, моральної, культурної, екологічної тощо.

Так, Конституція України у Загальних засадах закріплює два важливих положення: головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3) та встановлення такого правового порядку, за яким ніхто не може бути змушений робити те, що не передбачено законодавством (ст. 19). Власне правам людини в ній присвячено значну частину спеціального другого розділу Конституції України. Його розміщення слідом за загальними засадами підкреслює їх важливість та нове співвідношення між людиною і державою, що встановлює: людина визнається найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи мають визначити зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3), зокрема тих її органів, про які йдеться у подальших розділах Конституції України [8].

Для реалізації політики української держави у питаннях прав і свобод людини та громадянина принципове значення має стаття 3 Конституції України про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Звідси випливає, що всі гілки влади, всі ланки державного механізму української держави мають слугувати забезпеченню прав і свобод людини і громадянина.

Загалом, цілком правильно зазначають науковці, що для одних авторів правозахисна функція держави – це лише діяльність компетентних державних органів у сфері боротьби зі злочинами. Іншими словами, ставиться знак рівності між поняттям правозахисної функції та поняттям боротьби зі злочинністю. Для других – це боротьба зі злочинами й іншими правопорушеннями. Для третіх – це діяльність щодо підтримання суспільного порядку (патрулювання в громадських місцях, при проведенні масових заходів – демонстрацій, мітингів, пікетувань та ін.) [9, с. 6].

Однак, такий одноаспектний підхід до вирішення питання дефініції правозахисної функції держави не можна визнати правильним, бо він істотно викривляє її сутність, приводить до неправильного визначення кола правозахисних органів, що істотно впливає на стан правопорядку в державі.

До того ж, не можна заперечувати той факт, що сфера захисту права значно ширша за сферу боротьби зі злочинністю. Право повинно захищатися й від інших проявів його порушення, так недопустимими є факти зловживання правом. Важливими є також профілактика порушень норм права, діяльність щодо забезпечення обумовленого соціальними, економічними, моральними, культурними, історичними та іншими чинниками закріпленого Конституцією та законами України, іншими нормативно-правовими актами порядку життя і діяльності громадян України та інших осіб, що проживають в Україні, а також інтересів суспільства та держави. На думку М.Е. Андріанова, якби діяльність держави проявлялася тільки з моменту правопорушення або його виявлення й зводилася б лише до впливу на порушників, то її соціальна цінність була б значно меншою. Зміст і призначення правозахисної функції полягає насамперед у тім, щоб забезпечити перетворення вимог норм права в життя, не допускаючи їхнього порушення [10, с. 31].

В юридичній літературі наявні декілька підходів до визначення правозахисної функції держави. В.І. Темченко вважає, що термін «захист» слід розуміти в єдності термінологічних конструкцій, що позначають певні суб'єктивні процесуальні можливості (право особи із захисту порушених прав стосується будь-якого конституційного права чи свободи незалежно від буквального вживання цього терміна безпосередньо у тексті норм Конституції), а поняття «охорона» вживається для позначення досить широкого кола повноважень державних органів, що передбачають, зокрема, запобігання, недопущення правопорушень та поновлення прав і свобод у випадку їх порушення та притягнення винних до юридичної відповідальності [11, с. 34-35].

Таким чином, можна стверджувати те, що однією з основних функцій держави є саме правозахисна. Без цього напряму державної діяльності буде неможливим цивілізоване існування суспільства, не зможуть бути реалізовані інші функції держави. Саме необхідність захисту прав людини сприяла виникненню держави, й саме завдяки змісту правозахисної функції можна визначити сутність держави. Так, С.П. Коталейчук зазначає, що сутністю сучасної держави є захист прав і свобод

громадян, дотримання режиму законності та правопорядку, забезпечення охорони всіх суспільних відносин, що встановлюються та регулюються правом [12, с. 76].

Правозахисну функцію вчені вважають основною внутрішньою функцією держави [13, с. 7]. Її розглядають не лише як основний напрям діяльності держави, а і як сутність, головну стратегічну мету і завдання демократичної, соціальної, правової держави.

Окремі російські автори також розглядають правозахисну функцію як основну функцію держави [14, с. 59]. Окремі автори цю функцію називають «охорона прав і свобод громадян» [15, с. 98]. У певних випадках функцію захисту прав людини і громадянина розглядають у складі соціальної функції держави: «соціальна функція держави покликана забезпечити соціальний захист особи, нормальні умови життя для всіх членів суспільства без врахування їх безпосередньої участі у виробництві благ» [16, с. 158].

С.К. Сабікенов визначає правозахисну функцію як здійснювану у встановленому законом порядку правозастосовчу діяльність органів держави, зумовлену порушенням або заперечуванням суб'єктивних прав й інтересів громадян, що охороняються законом, мета якої полягає у відновленні цих прав та інтересів [17, с. 62].

Необхідно зауважити, що вищезазначені доктринальні позиції авторів не в повній мірі розкривають особливості реалізації правозахисної функції. Ці визначення об'єднує те, що суб'єктами зазначеної діяльності є лише органи держави. Необхідність у втручанні владних органів держави виникає лише тоді, коли без них відновлення порушеного права є неможливим.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна погодитись з наступним визначенням правозахисної функції держави, а саме: правозахисна функція – це напрямок діяльності держави, що виражає її сутність на даному історичному етапі, спрямований на вирішення основних завдань щодо забезпечення охорони конституційного ладу, прав та свобод громадян, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин, і здійснюється у відповідних формах та особливими методами [18, с. 68].

Враховуючи все зазначене вище, а також здобутки сучасної юридичної науки, до ознак правозахисної функції держави слід віднести:

- 1) правозахисна функція становить собою різновид соціальної діяльності держави;
- 2) правозахисна функція здійснюється у сфері права;
- 3) при здійсненні правозахисної функції держави застосовуються, переважно, правові засоби;
- 4) правозахисна функція держави реалізується на підставі та відповідно до закону, а в деяких (окремих) випадках – у відповідній процесуальній формі;
- 5) здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами на професійній основі;
- 6) правозахисна функція держави реалізується в конкретних формах із застосуванням методів.

Висновки. Таким чином, вищезазначені ознаки розширюють традиційний підхід до змісту правозахисної функції держави при якому спеціально уповноважені суб'єкти на професійній основі здійснюють захист прав і свобод людини та громадянина. При цьому, під правозахисною функцією держави слід розуміти один

із видів соціальної діяльності, що реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами на професійній основі та здійснюється на підставі й відповідно до правових основ з метою підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини.

Список використаної літератури:

1. Степаненко Ю.В. Понятие и содержание правоохранительной деятельности / Ю.В. Степаненко // Российский следователь. – 2003. – № 8. – С. 20-28 ; Stepanenko Yu.V. Poniatie i sodержanie pravookhranitel'noy deyatelnosti / Yu.V. Stepanenko // Rossiyskiy sledovatel. – 2003. – № 8. – S. 20-28.

2. Онопенко П. Поняття та формування правоохоронних функцій держави / П. Онопенко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 10. – С. 37-39 ; Onopenko P. Poniattia ta formuvannia pravookhoronnykh funktsii derzhavy / P. Onopenko // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. – 2004. – № 10. – S. 37-39

3. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учеб. / О. Ф. Скакун. – Харьков : Эспада, 2007. – 840 с. ; Skakun O. F. Teoriya gosudarstva i prava (entsiklopedicheskiy kurs) : ucheb. / O. F. Skakun. – Kharkov : Espada, 2007. – 840 s.

4. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів : Новий світ-2000, 2003. – 583 с. ; Kelman M. S. Zahalna teoriia derzhavy ta prava : pidruch. / M. S. Kelman, O. H. Murashyn, N. M. Khoma. – Lviv : Novyi svit-2000, 2003. – 583 s.

5. Лемак В. В. Загальна теорія держави та права : навч. посіб. / В. В. Лемак. – Ужгород : ПП «Медіум», 2003. – 251 с. ; Lemak V. V. Zahalna teoriia derzhavy ta prava : navch. posib. / V. V. Lemak. – Uzhhorod : PP «Medium», 2003. – 251 s.

6. Нерсесянц В. С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире / В. С. Нерсесянц // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 78-88 ; Nersesyants V. S. Protsessy universalizatsii prava i gosudarstva v globaliziruyushchemsya mire / V. S. Nersesyants // Gosudarstvo i pravo. – 2005. – № 5. – S. 78-88.

7. Бабаев С.В. Теория функций современного российского государства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Сергей Владимирович Бабаев; Нижегородская академия МВД России. – Нижний Новгород, 2001. – 201 с. ; Babaev S.V. Teoriya funktsiy sovremennogo rossiyskogo gosudarstva : dis. ... kand. yurid. nauk : spets. 12.00.01 / Sergey Vladimirovich Babaev; Nizhegorodskaya akademiya MVD Rossii. – Nizhniy Novgorod, 2001. – 201 s.

8. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> ; Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

9. Організація судових та правоохоронних органів : навч. посіб. / за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сибільової, О. М. Толочка. – Харків : Право, 2000. – 270 с. ; Orhanizatsiia sudovykh ta pravookhoronnykh orhaniv : navch. posib. / za red. I. Ye. Marochkina, N. V. Sibilovoi, O. M. Tolochka. – Kharkiv : Pravo, 2000. – 270 s.

10. Андрианов Н. Е. Правоохранительная деятельность по осуществлению функции охраны социалистической собственности / Н. Е. Андрианов // Правовые и общественно-экономические науки и борьба с хищениями социалистического

имущества. Труды Горьковской высшей школы МВД СССР. - Горький: Изд-во ГВШ МВД СССР, 1976. - Вып. 6. - С. 30-37 ; Andrianov N. Ye. Pravookhranitel'naya deyatelnost po osushchestvleniyu funktsii okhrany sotsialisticheskoy sobstvennosti / N. Ye. Andrianov // Pravovye i obshchestvenno-ekonomicheskie nauki i borba s khishcheniyami sotsialisticheskogo imushchestva. Trudy Gorkovskoy vysshey shkoly MVD SSSR. - Gorkiy: Izd-vo GVSh MVD SSSR, 1976. - Vyp. 6. - S. 30-37.

11. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона»: механізм забезпечення прав і основних свобод людини / В. Темченко // Право України. – 2005. – № 9. – С. 33-35 ; Temchenko V. Osoblyvosti yurydychnoho zmistu terminiv «zakhyst» ta «okhorona»: mekhanizm zabezpechennia prav i osnovnykh svobod liudyny / V. Temchenko // Pravo Ukrainy. – 2005. – № 9. – S. 33-35.

12. Коталейчук С. Теоретико-правові засади діяльності правоохоронних органів щодо гарантування прав і свобод неповнолітніх / С. Коталейчук // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 10. – С. 75-78 ; Kotaleichuk S. Teoretyko-pravovi zasady diialnosti pravookhoronnykh orhaniv shchodo harantuvannia prav i svobod nepovnolitnikh / S. Kotaleichuk // Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. – 2003. – № 10. – S. 75-78.

13. Бабкін В.Д. Соціальна держава та захист прав людини / В.Д. Бабкін // Правова держава. – 1998. – Вип. 9. – С. 3-11 ; Babkin V.D. Sotsialna derzhava ta zakhyst prav liudyny / V.D. Babkin // Pravova derzhava. – 1998. – Vyp. 9. – S. 3-11

14. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. / А. Б. Венгеров. – 3-е изд. – Москва : Юриспруденция, 2000. – 372 с. ; Vengerov A. B. Teoriya gosudarstva i prava : ucheb. / A. B. Vengerov. – 3-e izd. – Moskva : Yurisprudentsiya, 2000. – 372 s.

15. Морозова Л. А. Функции Российского государства на современном этапе / Л. А. Морозова // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 93-99 ; Morozova L. A. Funktsii Rossiyskogo gosudarstva na sovremennom etape / L.A. Morozova // Gosudarstvo i pravo. – 1993. – № 6. – S. 93-99.

16. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : учебн. пособ. / В.Н. Хропанюк. – 2-е изд., испр. и доп. - Москва : Дабахов, Ткачев, Димов, 1996. - 384 с. ; Khropanyuk V.N. Teoriya gosudarstva i prava : uchebn. posob. / V.N. Khropanyuk. – 2-e izd., ispr. i dop. - Moskva : Dabakhov, Tkachev, Dimov, 1996. - 384 s.

17. Сабикенов С. К. Некоторые вопросы защиты субъективных прав и охраняемых законом интересов советских граждан / С. К. Сабикенов // Проблемы государства и права. Труды научных сотрудников и аспирантов. – 1974. - Вып. 9. - С. 61-68 ; Sabikenov S. K. Nekotorye voprosy zashchity subektivnykh prav i okhranyaemykh zakonom interesov sovetskikh grazhdan / S. K. Sabikenov // Problemy gosudarstva i prava. Trudy nauchnykh sotrudnikov i aspirantov. – 1974. - Vyp. 9. - S. 61-68

18. Сажнев І. В. До питання щодо визначення поняття „правоохоронна функція держави” / І. В. Сажнев // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 2000. – Вип. 4. – С. 62-71 ; Sazhniev I. V. Do pytannia shchodo vyznachennia poniattia „pravookhoronna funktsiia derzhavy” / I. V. Sazhniev // Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu MVS Ukrainy. – 2000. – Vyp. 4. – S. 62-71.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2017 р.

A. A. Popov, V. I. Vishkovska

**CONCEPT OF THE RIGHT OF OWNERSHIP FUNCTION OF THE STATE
- THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS**

The article is devoted to the concept of the human rights function of the state. In particular, the scientific approaches to the definition of the functions of a modern democratic, social and legal state are analyzed. The position of scientists regarding the definition of the human rights protection function of the state is considered. The main features of the human rights protection fund of the state are outlined on the basis of which the notion is formulated.

Key words: state function, human rights function, protection of human rights.

УДК 378(477):34

А. А. Попов

«РОЗУМНІСТЬ», ПРАВО І СТАНДАРТИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано значення поняття «розумність» для становлення стандартів юридичної освіти. Дається оцінка деяким пропозиціям Концепції розвитку освіти України на 2015-2025 роки.

Ключові слова: принцип розумності, оціночні поняття, критерії стандартів юридичної освіти.

Постановка проблеми. Принцип розумності є одним з найвагоміших у договірному праві, а тому має безпосередній вплив на сферу надання освітніх послуг. О. О. Мережко вірно зазначив, що розум є джерелом договору, а критерій розумності визначає його зміст та реалізацію [12, с.64].

Так, у ЦК України зустрічаються посилання на «розумний строк» (статті 564, 619 та ін.), «розумну плату» (статті 903, 916, 931), «розумні витрати» (ст. 1232) та на «розумність» як таку (статті 3, 509 тощо) [1].

Зокрема, згідно із ст.3 до загальних засад цивільного законодавства відносяться «справедливість, добросовісність та розумність» [там само, п.6 ст.3].

Справедливість вимагає послатися на те, що, наприклад, у ст.509 ЦК України термін «розумність» стоїть вже на почесному 2 місці. Тут сказано, що зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості [там само, ч.3 ст.509].

А у ст.564 ЦК України вказано, що гарант повинен розглянути вимогу кредитора разом з доданими до неї документами в установленій у гарантії строк, а у разі його відсутності - в розумний (і ніякий інший – А.П.) строк і встановити відповідність вимоги та доданих до неї документів умовам гарантії [там само, ч.2 ст.564].

Виклад основного матеріалу. Цитовані норми дають можливість стверджувати, що законодавець навіть в одному законі надає різні

значення такому важливому терміну, як «розумність».

Натомість, до сьогоднішнього дня визначення категорії «розумність» в законодавстві немає. «Незважаючи на бурхливі зміни, що відбулися в українському законодавстві, - справедливо зазначає О. Бакалінська, - зокрема на запровадження в різних галузях чинного законодавства великої кількості оціночних понять і категорій (істотна шкода, розумна ціна, значна конкуренція, справедлива частка), їх теоретичне осмислення за часів незалежності України не здійснювалося» [5, с.34].

Намагаючись, охарактеризувати різні підходи до визначення оціночних термінів, О. Бакалінська вважає, що розумність у цивільному праві означає вияв суб'єктами цивільних правовідносин так званого почуття міри, раціонального розуміння об'єктивної реальності [там само, с.34]. Однак, вона погоджується з тими авторами, які на перший погляд, не без підстав, стверджують, що критеріями оцінки є стандарт, тобто сукупність типових властивостей, що мають бути притаманні предметам оцінки [3]. Між тим, основною ознакою стандарту, на думку Д. Акопяна, автора, на якого посилається О. Бакалінська, є змінність і розпливчастість. Оскільки еталон оціночного поняття не закріплений юридично, його слід шукати в етичних та естетичних нормах [там само].

З цією точкою зору не можна погодитися. На наш погляд, логічним є ствердження В. І. Смелянова, який писав, що під розумними слід розуміти дії, які здійснила би людина, що володіє нормальним, середнім рівнем інтелекту, знань та життєвого досвіду. Абстрактна людина, що володіє такими якостями, може бути названа розумною людиною [там само]. Тобто критерії оцінки «розумності» все ж мають всі можливості бути описаними більш конкретно відповідно до обставин.

Слушним зауваженням у зв'язку з цим є позиція Ю. Алексашиної, яка пише: «На наш погляд, безумовно, не можна вивести єдиний критерій розумності для всіх ситуацій, коли розумність поведінки аналізується. Так, наприклад, розумна плата за юридичні послуги залежатиме від того, хто надає такі послуги, якого плану послуги, в якому регіоні вони надаються та від багатьох інших факторів. Однак у кожній конкретній ситуації, оцінюючи всі зовнішні та внутрішні фактори у сукупності, можна зробити висновок, чи була поведінка особи розумною, адекватною, нормальною» [7, с.91].

(Щоправда, ми не можемо погодитися з думкою Ю. Алексашиної, що «у договірних відносинах розумність проявляється більш за все на етапі виконання договірної зобов'язання. Критерій розумності застосовується тоді, коли сторони договору не встановили ті чи інші правила поведінки в договорі та їх не можна визначити виходячи із положень закону. Також розумними мають бути вимоги кредитора в разі невиконання або неналежного виконання договірної зобов'язання» [4, с.91]. Інститут

договору не може бути зведений тільки до стадії виконання). Тлумачення терміну «розумність», безумовно, має дуже важливе значення не тільки для цивільного обігу, але й для пов'язаних з ним господарського, сімейного, трудового і ін. Серед юридичних понять міжгалузевого значення, немає сумніву, знаходиться і «освіта».

Серед нагальних проблем, які освітяни мають вирішувати вже зараз, експерти називають неузгодженість стандартів національної юридичної освіти із європейськими; відсутність системних змін у підготовці науковців тощо. Потрібні інноваційні програми, зміни у системі контролю якості освіти, нові спеціальні програми розвитку академічного середовища, системи підготовки і навчання кадрів, наголошують фахівці [6].

Аби врешті задовольнити освітянський запит, Міністерством освіти і науки України спільно з Міністерством юстиції та за участі керівників профільних вишів і народних депутатів була створена робоча група, яка розпочала роботу над «Концепцією вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії» (далі – Концепція). В її основу лягли численні рекомендації Комітету міністрів Ради Європи, спільна декларація про Європейський простір вищої освіти, прийнята в Болоньї 19 червня 1999 р., доповідь Венеційської комісії «Європейські стандарти незалежної судової системи. Частина I: незалежність суддів» CDL-AD (2010) 004, а також результати національних досліджень.

Першим напрямом Концепції розвитку освіти є приведення структури освіти у відповідність до потреб сучасної економіки та інтеграції України в європейський економічний та культурний простір.

Однім з пріоритетів Концепції розвитку освіти є забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім громадянам України та перетворення освіти на соціальний ліфт [11]. Так, за п.1.3.3 Концепції передбачено створення в університетах «нульового» курсу для осіб, які потребують підвищення якості середньої освіти для отримання доступу до вищої. В цьому ж контексті необхідно розглядати передбачений п.3.3.1 Концепції намір в сфері вищої освіти «Починаючи з 2016 року, проводити моніторинг реалізації права на рівний доступ до вищої освіти дітей з різним соціальним походженням та різними умовами середньої освіти».

Метою цього документу його натхненники проголосили утвердження розуміння фаху правника як незалежної професії, спрямованої на утвердження верховенства права та захист прав і свобод людини. У тексті робоча група намагалася визначити стандарти правничої освіти, методологію рейтингового оцінювання правничих шкіл, підстави для доступу до правничої професії, обсяг дослідницької та практичної складової під час викладання у правничих школах, а також засади самоврядності цих самих правничих шкіл. От тільки питання, чи вдалися ці

намагання, деякі фахівці вважають спірним [6].

Тетяна Коломоець, оцінюючи цю Концепцію, говорить: «В сучасних умовах максимальної згуртованості зусиль вітчизняної правничої спільноти, зорієнтованих на пошук оптимальної моделі вищої юридичної освіти в Україні та її нормативного підґрунтя, слід зазначити, що потреба реформування вітчизняної юридичної освіти, максимального наближення її до реальних потреб сьогодення і європейських аналогів дійсно назріла.

Однак відповідний процес реформування повинен бути обґрунтованим, послідовним, із акцентом на врахування апробованого часом і практикою досвіду у поєднанні з національними особливостями нормотворення і правозастосування» [6].

Серед напрямків, які на її думку варто підтримати: пріоритетність академічної мобільності, мультилінгвальності навчального процесу, активного впровадження інноваційних форм і методів навчання; посилення обґрунтованості вимагають і положення стосовно можливих форм навчання (особливо у частині комбінованої форми) із акцентом на вирішення реальних потреб сучасного вітчизняного ринку правничої праці [там само].

На думку ж О. Солдатенко, «якби був стандарт, що передбачав би перелік відповідних дисциплін, уніфікованих для всіх ВНЗ України, та враховував би дисципліни, які вивчаються у європейських ВНЗ, щоб студенти завдяки академічній мобільності без великих академічних різниць могли змінювати місця свого навчання, в т.ч. перебувати на включеному навчанні, тим самим забезпечувалася б однаково висока якість освітніх послуг, які отримуються студентами у вищій школі». При цьому вона вважає, що «майбутні правники повинні складати уніфікований усний іспит з усіх галузей права, щоб екзамен був для них реальною демонстрацією перед екзаменаційною комісією глибоких академічних знань і практичних навичок» [там само].

Не важко помітити вже в наведених двох точках зору суміщення двох протилежних тенденцій: намагання уніфікувати процес підготовки майбутніх юристів і в той же час врахувати національні особливості України і потреби практики.

Юридична професія охоплює широкий спектр соціально-економічної діяльності, а тому підготовка юристів у вищих навчальних закладах має бути максимально зорієнтована на реалізацію повсякденних суспільно-політичних, економічних правових потреб. Залишки минулого, на жаль, зберігають традицію викладання юридичних дисциплін у формі, спрямованій на заучування чинних нормативно-правових актів [8, с.278].

«Проблема погіршення якості вищої юридичної освіти, - пише В. Журавський, - спричинена насамперед застарілим підходом до організації навчального процесу та постійним відставанням системи освітньої

підготовки фахівців з права від економічного та соціального прогресу. Переважну більшість юридичних кадрів у нашій країні готують для забезпечення правоохоронних органів. Тим часом багато посад в органах державної влади, різних сферах економіки, що потребують юридичної освіти, заміщуються іншими спеціалістами [10].

Однак дослідники переконують у необхідності зміни парадигми змісту вищої юридичної освіти, спрямовування її на розвиток розумових здібностей та критичного мислення студента, уміння застосувати знання для правового захисту законних інтересів громадян [8, с.279].

В. М. Сущенко запропонував такі критерії поліпшення стану вищої юридичної освіти: “у сфері добору кадрів майбутніх юристів та організації їхнього вступу до юридичних вищих навчальних закладів основним критерієм оцінки фахового рівня має слугувати рівень їхньої загальної культури в поєднанні зі знаннями юридичної теорії та практики у системі їхньої підготовки; у сфері вдосконалення навчального процесу в юридичних вищих навчальних закладах – уточнення загальної концепції підготовки фахівців та певна реформація поточного контролю за якістю опанування професійними знаннями, умінням і навичками тощо” [13, с. 185–186].

На сучасному етапі розвитку суспільства перехід до ринкових відносин, динамічне переформатування парадигми людського розвитку змінюють структуру юридичної професії, замінюючи імператив потреб у юристах-правоохоронцях та юристах-управлінцях на юристів-радників та юристів-новаторів, юристів-реформаторів [7, с. 104]. До цього сучасна система вищої юридичної освіти поки що не зовсім готова. Диверсифікація економічної та поява нових видів юридичної діяльності, збільшення законодавчої бази та ін. ставлять під сумнів доцільність підготовки юриста широкого профілю, який дуже часто не здатен досконало опанувати особливості кожної галузі права, що інколи викликає сумніви в його компетентності. Це спонукає до звуження сфери юридичної спеціалізації [7, с. 104–106].

Заслужують на увагу науково-теоретичні роздуми професора С. Д. Гусарева, який, аналізуючи історичні джерела розвитку окремих видів юридичної діяльності, висвітлення їхніх функцій, принципів та видів, звертає увагу на те, що дипломованих юристів дуже часто запрошують до навчальних закладів для здійснення педагогічної діяльності (що не забороняється законами України). Тим самим він стверджує, що “відносно самостійні блоки юридичної науки та юридичної освіти визнаються також соціальними сферами професійної праці юристів, які разом зі сферою здійснення юридичної практичної діяльності складають єдиний соціальний та правовий простір здійснення юридичної професії” [9, с. 84].

Висновки. Таким чином, освітній процес необхідно спрямувати на розширення світогляду студента, виховання ціннісного ставлення до прав і свобод людини та верховенства права.

Основними завданнями якісної юридичної освіти в демократичному суспільстві вважаємо:

а) диверсифікацію спеціалізацій випускників юридичної професії та їхнє періодичне оновлення залежно від потреб соціально-економічної діяльності суспільства;

б) оптимізацію системи підготовки фахівців для правоохоронних органів;

в) установлення уніфікованих вимог щодо змісту вищої юридичної освіти;

г) збільшення кількості навчальних практично зорієнтованих дисциплін, спрямованих на розвиток індивідуальних професійних якостей студента;

д) широке залучення до навчального процесу вітчизняних та іноземних фахівців галузі права;

е) активне застосування апробованих світових методик.

Невипадково, Концепцією передбачено:

легітимізувати з 2016 року в системі середньої, професійної і вищої освіти визнання компетентностей і кваліфікацій, отриманих шляхом неформальної освіти та практичної діяльності (п.1.3.5);

Розширити автономні права навчальним закладам та фізичним особам, що надають відповідні освітні послуги, у питаннях розробки освітніх програм та визначенні змісту освіти (п.1.4.3);

Розробити і запровадити у 2015–2017 роках нове покоління стандартів вищої освіти відповідно до нової редакції Закону України «Про вищу освіту», передбачити поступову відмову від стандартів вищої освіти у 2020–2025 роках (п.2.1.6) [2].

Враховуючи потреби розробки критеріїв для цих стандартів, можливо запропонувати їх відповідними пунктами зробити нормальний, середній рівень інтелекту, знань та життєвого досвіду, наявність компетентностей і кваліфікацій, отриманих шляхом неформальної освіти та практичної діяльності, ціннісне ставлення до прав і свобод людини та верховенства права.

При підготовці майбутніх юристів також потрібно обов'язково враховувати соціально-економічні потреби окремих регіонів України і галузей її народного господарства і рівень їх правового забезпечення.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс] : прийнято 16 січня 2003 року № 435-IV. - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> ; Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid

16.01.2003 р. [Elektronnyi resurs] : pryiniato 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. - Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

2. Концепція розвитку освіти України на 2015-2025 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/> ; Kontseptsiia rozvytku osvity Ukrainy na 2015-2025 roku [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>

3. Акопян Д. Оценочные понятия в отечественном праве [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://journal.zakon.kz/203843-ocenochnye-ponyatija-votechestvennom.html> ; Акopian D. Otsenochnye ponyatiya v otechestvennom prave [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa : <http://journal.zakon.kz/203843-ocenochnye-ponyatija-votechestvennom.html>

4. Алексашина Ю. Реалізація принципів добросовісності, справедливості, розумності при договірному регулюванні цивільних відносин / Ю. Алексашина // Юридична Україна. – 2012. - № 11. - С. 88-92 ; Aleksashyna Yu. Realizatsiia pryntsypiv dobrosovisnosti, spravedlyvosti, rozumnosti pry dohovirnomu rehuliuванні tsyvilnykh vidnosyn / Yu. Aleksashyna // Yurydychna Ukraina. – 2012. - № 11. - S. 88-92.

5. Бакалінська О. Оціночні категорії в цивільному праві та процесі України / О. Бакалінська // Підприємництво, господарство і право. – 2011. - № 12. - С. 33-36 ; Bakalinska O. Otsinichni katehorii v tsyvilnomu pravi ta protsesi Ukrainy / O. Bakalinska // Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. – 2011. - № 12. - S. 33-36

6. Беляєва К. Граніт науки на сучасний лад або коли очікувати реформування вищої юридичної освіти [Електронний ресурс] / К. Беляєва // Юридична газета. – 2016. - 20 груд. – Режим доступу : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshе/granit-nauki-na-suchasniy-lad.html> ; Bieliaieva K. Hranit nauky na suchasnyi lad abo koly ochikuvaty reformuvannia vyshchoi yurydychnoi osvity [Elektronnyi resurs] / K. Bieliaieva // Yurydychna hazeta. – 2016. - 20 hrud. – Rezhym dostupu : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshе/granit-nauki-na-suchasniy-lad.html>

7. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року [Електронний ресурс] : стат. бюлет. / відп. ред. О. Кармазіна. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 169 с. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_vnz_bl.htm ; Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2014/15 navchalnoho roku [Elektronnyi resurs] : stat. biulet. / vidp. red. O. Karmazina. – Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015. – 169 s. – Rezhym dostupu : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_vnz_bl.htm

8. Воронцова К. В. Стан дослідження розвитку вищої юридичної

освіти незалежної України / К. В. Воронцова // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. - 2015. - Вип. 31. - С. 275-281 ; Vorontsova K. V. Stan doslidzhennia rozvytku vyshchoi yurydychnoi osvity nezaleznoi Ukrainy / K. V. Vorontsova // Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO Kyivskoho natsionalnoho lnhvistychnoho universytetu. - 2015. - Vyp. 31. - S. 275-281

9. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : моногр. / С. Д. Гусарев. – Київ : Знання, 2005. – 375 с. ; Husariev S. D. Yurydychna diialnist: metodolohichni ta teoretychni aspekty : monohr. / S. D. Husariev. – Kyiv : Znannia, 2005. – 375 s.

10. Журавський В. Проблеми юридичної освіти [Електронний ресурс] / В. С. Журавський // Дзеркало тижня. – 2003. – 24 січня. – Режим доступу : https://dt.ua/EDUCATION/problemi_yuridichnoyi_osviti.html ; Zhuravskiy V. Problemy yurydychnoi osvity [Elektronnyi resurs] / V. S. Zhuravskiy // Dzerkalo tyzhnia. – 2003. – 24 sichnia. – Rezhym dostupu : https://dt.ua/EDUCATION/problemi_yuridichnoyi_osviti.html

11. Концепція розвитку освіти України на 2015-2025 роки – презентація проекту [Електронний ресурс] // Профспілка працівників освіти і науки України. – Режим доступу : <https://pon.org.ua/novyny/3549-konceptsiya-rozvitku-osviti-ukrayini-na-2015-2025.html> ; Kontseptsiiia rozvytku osvity Ukrainy na 2015-2025 roky – prezentatsiia proektu [Elektronnyi resurs] // Profspilka pratsivnykiv osvity i nauky Ukrainy. – Rezhym dostupu : <https://pon.org.ua/novyny/3549-konceptsiya-rozvitku-osviti-ukrayini-na-2015-2025.html>

12. Мережко А. А. Договір в частині права / А. А. Мережко. – Київ : Юстиніан, 2003. — 176 с. ; Merezko A. A. Dogovor v chastnom prave / A. A. Merezko. — Kiev : Yustinian, 2003. — 176 s.

13. Сущенко В. М. Сучасні проблеми реформування юридичної освіти і науки в Україні / В. М. Сущенко // Наукові праці [Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили]. Політичні науки. Правознавство. – 200. – Т. 69. Вип. 56 – С. 184-187 ; Sushchenko V. M. Suchasni problemy reformuvannia yurydychnoi osvity i nauky v Ukarini / V. M. Sushchenko // Naukovi pratsi [Mykolaivskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu im. Petra Mohyly]. Politychni nauky. Pravoznavstvo. – 200. – Т. 69. Vyp. 56 – S. 184-187

Стаття надійшла до редакції 11.07.2017 р.

А. А. Попов

THE «SENSITIVITY», LAW AND STANDARDS OF LEGAL EDUCATION

The article analyzes the meaning of the concept of "reasonableness" for the establishment of legal education standards. An estimation of some proposals of the Concept of the development of Ukrainian education for 2015-2025 is given.

Key words: principle of reasonableness, estimation concepts, criteria of standards of legal education.

УДК 347.952.1(477)

Л. В. Крупнова

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТАДІЙ ПРОЦЕДУРИ ЗДІЙСНЕННЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджено стадії адміністративної процедури здійснення виконавчого провадження. Проаналізовано зміст і сутність кожної окремої стадії, правові наслідки її реалізації, а також порядок процесуального оформлення. Розглянуто проблему законодавчого визначення порядку і підстав реалізації зазначених стадій. Виявлено недоліки стадій процедури здійснення виконавчого провадження та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: примусове виконання рішень, адміністративна процедура, стадія, здійснення виконавчого провадження, уповноважені органи та особи.

Постановка проблеми. Ефективність виконавчого провадження визначається досконалістю окремих адміністративних процедур, які здійснюються під час примусового виконання рішень, основною з яких є процедура здійснення виконавчого провадження. З огляду на це особливу увагу слід приділити дослідженню окремих стадій вказаної процедури, в межах яких відбувається процесуальна діяльність уповноважених органів і осіб, а сторони виконавчого провадження реалізують свої права і обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сутності та змісту стадій адміністративних процедур виконавчого провадження після реформування відповідного законодавства не досліджувалася, що обумовлює актуальність теми цієї наукової праці.

На сучасному етапі невирішеним залишається питання відповідності окремих стадій процедури здійснення виконавчого провадження законодавчо встановленій меті їх реалізації в рамках правовідносин з примусового виконання рішень.

Виклад основного матеріалу. Кожна окрема процедура виконавчого провадження має низку процесуальних завдань, виконання яких потребує вчинення достатньо різних за змістом, однак спільних за спрямованістю процесуальних дій, що вимагає об'єднання таких специфічних дій в межах однієї стадії. Відносно досліджуваної адміністративної процедури, доцільно виділити та проаналізувати такі стадії:

1. Стягнення виконавчого збору. Ця стадія є різновидом втручальної, функціональної, неюрисдикційної (за певних умов – юрисдикційної) адміністративної діяльності, оскільки для неї характерні: усі ознаки останньої;

здійснюється за ініціативою адміністративного органу, за наявності потреби у захисті державних та суспільних інтересів, забезпечення прав і свобод громадян, а ініціатива щодо його стягнення зумовлена виконанням обов'язків, покладених на державного виконавця Законом України «Про виконавче провадження» [1, с. 26].

Аналіз ст. 27 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII (далі – Закон № 1404-VIII) дозволяє стверджувати, що на законодавчому рівні встановлено розмір виконавчого збору, суб'єкта, який сплачує цей збір, а також умови, за яких виконавчий збір сплаті не підлягає [2]. Також у вказаній статті закріплено, що цей збір перераховується до Державного бюджету України протягом трьох днів з дня надходження на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби України. Виходячи з наведеного невіршеними залишаються такі питання:

– чому законодавцем не передбачена можливість повернення виконавчого збору боржнику? У ст. 7 Закону України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 р. № 3674-VI (далі – Закон № 3674-VI) передбачена можливість повернення судового збору, зокрема і у випадку відмови позивача від позову [3]. Подібна ситуація може виникнути і у сфері примусового виконання рішень, коли стягувач пі час виконавчого провадження відмовиться від майна боржника;

– чому в Законі № 1404-VIII відсутні пільги щодо сплати виконавчого збору? Стаття 5 Закону № 3674-VI містить такий перелік, до якого входять: інваліди I та II груп, інваліди Великої Вітчизняної війни, громадяни, які страждають на психічні розлади та інші [3]. У випадку сплати виконавчого збору жодних пільг не передбачено.

З урахуванням зазначеного вбачається доцільним:

1) доповнити ст. 27 Закону № 1404-VIII ч. 10, яку слід викласти у такій редакції: «10. У разі відмови стягувача від майна або коштів боржника під час примусового виконання рішення, виконавчий збір повертається боржнику. У цьому випадку обов'язок сплати витрат за проведені виконавчих дії покладається на стягувача»;

2) додати до ст. 27 Закону 1404-VIII ч. 11, якою передбачити пільги щодо сплати виконавчого збору для інвалідів I та II груп, інвалідів Великої Вітчизняної війни, громадян, які страждають на психічні розлади та інших категорій громадян, визначених у ст. 5 Закону № 3674-VI.

Необхідно зазначити, що відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 червня 2001 р. №702 «Про порядок використання коштів, отриманих органами державної влади від надання ними послуг відповідно до законодавства, та їх розміри» 100% суми виконавчого збору спрямовуються на організацію надання органами державної виконавчої служби відповідних послуг (проведення виконавчих дій) [4]. Це вказує на цільовий характер виконавчого збору і одночасно на ще одну проблему його стягнення. Якщо виходити з вказаної норми, то у випадках, коли виконавчі дії не потребують витрат виконавчий збір не повинен стягуватись з боржників.

Наприклад, після відкриття виконавчого провадження боржник сплатив виконавчий збір і під час примусового виконання після попередження про кримінальну відповідальність за невиконання рішення, виконав свої зобов'язання перед стягувачем. У такому випадку, витрати на виконавчі дії складатимуться з суми рахунку за дзвінок на мобільний номер боржника або надсилання йому поштою відповідного попередження. Якщо припустити, що його зобов'язання перед стягувачем складала 100 000 гривень, то він сплатить виконавчий збір у

розмірі 10 000 гривень, що не є співмірним із вартістю дзвінка на номер будь-якого мобільного оператора або оплатою послуг поштового зв'язку.

Тому слід відмовитися від фіксованої суми виконавчого збору і запровадити практику розрахунку його суми залежно від реальних витрат, які поніс орган державної виконавчої служби (або приватний виконавець). Сьогодні необґрунтовані суми виконавчого збору цілком ймовірно можуть стати предметом корупційних злочинів, тому баланс витрат і надходжень до Державного бюджету України стане соціально справедливим як відносно держави, так і громадян, оскільки влада надає послуги не з метою отримання прибутку, а в межах реалізації власних внутрішніх функцій, передбачених Конституцією України.

2. З'ясування майнового стану боржника. Ця стадія представляє собою комплекс дій виконавця по збору та систематизації інформації про майно боржника, яка міститься у відповідних джерелах (реєстри, бази даних органів влади, фінансових установ тощо). З'ясування майнового стану боржника, як окрема стадія адміністративної процедури здійснення виконавчого провадження, детально регламентована чинним законодавством про примусове виконання рішень. Зокрема, окремі аспекти визначені у ч. 8 ст. 48 Закону № 1404-VIII (визначено строки проведення перевірки майнового стану боржника), ч. 2 ст. 36 Закону № 1404-VIII (деталізовано вимоги та порядок розшуку майна боржника) [2].

В Інструкції з організації примусового виконання рішень закріплено засоби реалізації вказаної стадії, зокрема в її положеннях встановлено, що виконавець шляхом надання відповідних запитів перевіряє майновий стан боржника [5]. Це достатньо логічно, адже виконавець може отримати відомості про майно боржника лише шляхом звернення до розпорядника відповідної інформації.

Необхідно підкреслити, що реалізація досліджуваної стадії регулюється не тільки законодавством про виконавче провадження, а й іншими законодавчими актами, що обумовлено специфікою завдань, які стоять перед виконавцем на цій стадії. Наприклад, у ч. 21 ст. 18 Закону № 1404-VIII закріплено право виконавців на отримання від банківських та інших фінансових установ інформації про наявність рахунків та/або стан рахунків боржника, рух коштів та операції за рахунками боржника, а також інформації про договори боржника про зберігання цінностей або надання боржнику в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком [2].

На думку Р. С. Калініна, створення єдиного інформаційного простору виконавчого провадження з горизонтальними та вертикальними зв'язками як всередині системи, так і з іншими відомствами дозволить виконавцю з'ясувати майновий стан боржника шляхом автоматичного отримання відомостей із відповідних державних реєстрів та сприяє загальному вдосконаленню адміністративних процедур у виконавчому провадженні [6, с. 122]. Слід додати, що наявність у виконавця повної та об'єктивної інформації про майновий стан боржника є запорукою ефективності виконавчих дій, тобто досягнення відповідного процесуального результату, тому ця стадія може вважатися достатньо важливим етапом здійснення виконавчого провадження.

3. Звернення стягнення на майно боржника. Ця стадія стає можливою лише за наявності інформації про майно боржника, яка отримана при відповідній перевірці його майнового стану. Стаття 10 Закону № 1404-VIII передбачає можливість звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти

інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами, заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника [2].

З наведеного вище не зрозуміло, що саме законодавець розуміє під категорію «майно» у виконавчому провадженні. Подальший аналіз статей Закону № 1404-VIII (зокрема Розділу VII) лише поглиблює нерозуміння цього питання. Справа в тому, що вказаний розділ має назву «Порядок звернення стягнення на майно боржника», водночас у ньому містяться норми, що фактично розмежують дві окремі категорії, зокрема майно та кошти. При цьому порядок звернення стягнення на майно та кошти є різним за алгоритмом та специфікою проведення виконавчих дій. Взагалі варто відзначити, що окремі процедурні аспекти примусового виконання рішень ускладнює факт відсутності в Законі № 1404-VIII визначення термінів, які у ньому використовуються.

Відповідно до ст. 139 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. № 436-IV майно у процесі здійснення господарської діяльності набуває різної економічної форми: основні фонди, оборотні засоби, товари, кошти (гроші у національній та іноземній валюті) [7]. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV також містить положення, відповідно до яких майном є не тільки окремі речі, їх сукупність та майнові права, а й грошові кошти [8]. Вважаємо, що майно та кошти мають спільну природу в межах виконавчого провадження, а саме виступають як засіб задоволення зобов'язань перед стягувачем. Тому у тексті Закону № 1404-VIII слід використовувати поняття «майно (кошти) боржника».

Проблемою цієї стадії є відсутність механізмів звернення стягнення на корпоративні права. Дійсно, у законодавстві про виконавче провадження відсутні положення щодо звернення стягнення на вказані права боржника, що не дозволяє реалізувати окремі правомочності виконавців. Відповідно до ст. 167 Господарського кодексу України, корпоративні права представляють собою права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [7]. Суть цієї проблеми полягає у відсутності єдиної точки зору з приводу того, чи потрібно звертати стягнення на управлінський аспект корпоративних прав чи слід обмежитись тільки майновим. До того ж незрозуміло, у якій саме черговості слід звертати стягнення на корпоративні права [9, с. 186]. Вважаємо, що вирішення цієї проблеми потребує розробки та затвердження Міністерством юстиції України окремого Наказу «Про порядок звернення стягнення на майно (кошти) боржника», у якому окремо будуть врегульовані питання звернення стягнення на корпоративні права.

Вбачається, що доцільно звертати стягнення тільки на майновий аспект корпоративних прав, оскільки по суті управлінський аспект не може стати засобом задоволення вимог стягувача, адже не має вартісного еквіваленту. За своєю природою корпоративні права виступають як немайнові права, стягнення на які здійснюється окремо. Тому виконавця передусім цікавить виключно вартісний еквівалент (розмір дивідендів, частка прибутку та активів тощо).

4. Оцінка майна боржника. Зазначена стадія є неодмінним елементом

процедури здійснення виконавчого провадження, оскільки вона покликана з'ясувати реальний матеріальний стан боржника шляхом оцінки його активів. Ця стадія регламентована ст. 57 Закону № 1404-VIII, яка передбачає залучення суб'єкта оціночної діяльності, який здійснює таку оцінку і готує відповідний звіт, що вважається дійсним протягом шести місяців з дня його підписання вказаним суб'єктом. Необхідно підкреслити, що законодавець розмежує оцінку майна та визначення вартості майна (здійснюється за взаємною згодою сторонами виконавчого провадження або виконавцем за ринковими цінами, що діють на день визначення вартості майна) [2]. Вважаємо, що визначення вартості та оцінка майна мають одну мету – оцінити реальну вартість активів боржника, за рахунок яких буде відбуватися задоволення вимог останнього перед стягувачем.

Порядок оцінки майна боржника суб'єктом оціночної діяльності чітко регламентований Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. № 2658-III, у статтях якого закріплено, що оцінка майна представляє собою процес визначення його вартості на дату оцінки за встановленою процедурою, і є результатом практичної діяльності суб'єкта оціночної діяльності [10].

Залучення до процесу визначення вартості майна суб'єкта оціночної діяльності, має специфічні підстави. У ст. 57 Закону № 1404-VIII вказано, що останній залучається при потребі оцінки за регульованими цінами, оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських та річкових суден. Поряд з цим у статті також міститься норма, відповідно до якої виконавець має право залучити суб'єкта оціночної діяльності, якщо визначити вартість майна (предмета) складно [2]. Ця норма здається суперечливою, оскільки: 1) у Законі № 1404-VIII відсутні родові ознаки такого майна (предметів) (наприклад, історичні та культурні цінності, об'єкти права інтелектуальної власності тощо), що значно ускладнює її практичне застосування; 2) суб'єкт оціночної діяльності, відповідно до законодавства може здійснювати оцінку об'єктів, що мають матеріальну форму, а також майнових прав. Щодо окремих предметів, наприклад, родинних культурних цінностей, суб'єкти оціночної діяльності можуть мати лише делеговані повноваження і тільки в окремих випадках. Оцінка таких цінностей, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343 «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення», здійснюється державними закладами культури, які також визначають оцінку вартість таких об'єктів [11].

Тому доцільно викласти ч. 4 ст. 57 Закону № 1404-VIII у такій редакції: «У разі якщо визначення вартості майна (предметів) потребує спеціальних знань, має закріплений порядок проведення та здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами, виконавець забезпечує дотримання усіх процедурних вимог, встановлених нормативно-правовими актами». Така редакція є більш коректною відносно до статусу вказаних суб'єктів, специфіки оцінюваного майна (предметів), а також процесуальних можливостей виконавців.

5. Реалізація майна боржника. Це одна із заключних стадій процедури здійснення виконавчого провадження, яка полягає у здійсненні відповідних процесуальних дій, спрямованих на продаж майна боржника у встановленому законодавством порядку та послідовності, з метою подальшого задоволення вимог стягувача. Фактично це процес, який індивідуалізовано залежно від виду арештованого майна, яке підлягає реалізації, про що свідчить існування специфічних механізмів продажу, закріплених такими нормативно-правовими

актами: Наказ Міністру України «Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна» від 29 вересня 2016 р. № 2831/5 (регламентовані окремі аспекти організації та проведення електронних торгів та торгів за фіксованою ціною) [12]; Наказ Міністерства фінансів України «Про порядок реалізації ювелірних та інших побутових виробів із золота, срібла, платини і металів платинової групи, дорогоцінних каменів і перлів, а також лому і окремих частин таких виробів, на які накладено арешт» від 20 травня 2004 р. № 388 (встановлює порядок реалізації арештованих дорогоцінних металів та каміння) [13]; Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Порядку реалізації на фондовій біржі цінних паперів, на які звернено стягнення» від 25 грудня 2012 р. № 1853 (визначає порядок реалізації цінних паперів, на які було звернено стягнення у ході виконавчого провадження) [14].

Детальна правова регламентація порядку реалізації майна боржника є позитивним досвідом, оскільки врахування специфіки майна, умов його обігу, властивостей та інших характеристик, дозволяє максимально прозоро та виважено підійти до процесу його реалізації. Від цього безпосередньо залежить обсяг задоволення вимог стягувача, який у правовідносинах з примусового виконання є ключовою процесуальною фігурою. Слід зазначити, що деталізація умов проведення торгів і недопущення можливості впливу на цей процес з боку виконавців або сторін провадження є позитивною антикорупційною практикою, що в умовах тотальної боротьби з корупцією має свій соціальний ефект.

Висновки. У результаті теоретико-правового дослідження стадій процедури здійснення виконавчого провадження можна дійти таких висновків:

1. З'ясовано, що стадіями адміністративної процедури здійснення виконавчого провадження є: стягнення виконавчого збору; з'ясування майнового стану боржника; звернення стягнення на майно боржника; оцінка майна боржника; реалізація майна боржника. Доведено, що означені стадії характеризуються високим ступенем нормативно-правової визначеності, а їх реалізація розкриває зміст адміністративно-процедурної діяльності уповноважених органів і осіб з приводу примусового виконання юрисдикційних рішень.

2. Встановлено, що основними недоліками стадій процедури здійснення виконавчого провадження можна вважати: відсутність пільг щодо сплати виконавчого збору, процесуальних можливостей його повернення, а також системи розрахунку суми виконавчого збору; невизначеність термінології законодавства про виконавче провадження; відсутність механізмів звернення стягнення на корпоративні права боржника; недосконалість порядку проведення оцінки майна боржника. Запропоновано шляхи вирішення вказаних проблемних питань, які дозволять покращити практику діяльності державних та приватних виконавців.

3. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі пов'язані з питанням підвищення ефективності існуючих та запровадження нових стадій процедури здійснення виконавчого провадження. Також наукового інтересу не позбавлена проблема взаємодії органів і осіб, що здійснюють примусове виконання рішень з іншими суб'єктами, які залучаються під час виконавчого провадження для виконання відповідних завдань.

Список використаної літератури:

1. Калінін Р. С. Стягнення виконавчого збору як адміністративна процедура / Р. С. Калінін // Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та

перспективи : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 30-31 квіт. 2011 р. – Київ : Центр правових наукових досліджень, 2011. – С. 26–28 ; Kalinin R. S. Stiahnennia vykonavchoho zboru yak administratyvna protsedura / R. S. Kalinin // Suchasni pravovi systemy svitu v umovakh hlobalizatsii: realii ta perspektyvy : mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 30-31 kvit. 2011 r. – Kyiv : Tsentr pravovykh naukovykh doslidzhen, 2011. – S. 26–28.

2. Про виконавче провадження : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 30. – стор. 5. – Ст. 542 ; Pro vykonavche provadzhennia : Zakon Ukrainy vid 02 chervnia 2016 r. № 1404-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2016. – № 30. – stor. 5. – St. 542

3. Про судовий збір : Закон України від 08 липня 2011 р. № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – стор. 633. – Ст. 87 ; Pro sudovyi zbir : Zakon Ukrainy vid 08 lypnia 2011 r. № 3674-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2012. – № 14. – stor. 633. – St. 87.

4. Про порядок використання коштів, отриманих органами державної влади від надання ними послуг відповідно до законодавства, та їх розміри : постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2001 р. № 702 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 26. – стор. 71. – Ст. 1178 ; Pro poriadok vykorystannia koshtiv, otrumanykh orhanamy derzhavnoi vlady vid nadannia nymu posluh vidpovidno do zakonodavstva, ta yikh rozmiry : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 chervnia 2001 r. № 702 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2001. – № 26. – stor. 71. – St. 1178.

5. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : наказ Міністерства юстиції України від 02 квітня 2012 р. № 512/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 27. – стор. 23. – Ст. 1018 ; Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii prymusovoho vykonannia rishen : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 02 kvitnia 2012 r. № 512/5 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2012. – № 27. – stor. 23. – St. 1018.

6. Калінін Р. С. Адміністративні процедури у виконавчому провадженні за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Роман Сергійович Калінін; Запорізький нац. ун-т – Запоріжжя, 2013. – 268 с. ; Kalinin R. S. Administratyvni protsedury u vykonavchomu provadzhenni za zakonodavstvom Ukrainy : dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.07 / Roman Serhiiovych Kalinin; Zaporizkyi nats. un-t – Zaporizhzhia, 2013. – 268 s.

7. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144 ; Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 436-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – № 18-22. – St. 144.

8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 365 ; Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – № 40. – St. 365.

9. Калінін Р. С. Звернення стягнення на корпоративні права боржника у виконавчому провадженні за законодавством України / Р. С. Калінін // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. – 2014. – Вип. 4, Т. 1. – С. 183-187 ; Kalinin R. S. Zvernennia stiahnennia na korporatyvni prava borzhnyka u vykonavchomu provadzhenni za zakonodavstvom Ukrainy / R. S. Kalinin // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Yurydichni nauky. – 2014. – Vyp. 4, T. 1. – S. 183-187.

10. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в

Україні : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 251 ; Pro otsinku maina, mainovuykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 12 lypnia 2001 r. № 2658-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2001. – № 47. – St. 251.

11. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення : постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 27. – стор. 27. – Ст. 1889 ; Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia derzhavnoi ekspertyzy kulturnykh tsinnostei ta rozmiriv platy za yii provedennia : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 serpnia 2003 r. № 1343 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2003. – № 27. – stor. 27. – St. 1889.

12. Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна : наказ Міністерства юстиції України від 29 вересня 2016 р. № 2831/5 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 76. – стор. 179. – Ст. 2558 ; Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii areshтовanoho maina : nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 29 veresnia 2016 r. № 2831/5 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2016. – № 76. – stor. 179. – St. 2558.

13. Про порядок реалізації ювелірних та інших побутових виробів із золота, срібла, платини і металів платинової групи, дорогоцінних каменів і перлів, а також лому і окремих частин таких виробів, на які накладено арешт : наказ Міністерства фінансів України від 20 травня 2004 р. № 388 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 41. – стор. 77. – Ст. 2722 ; Pro poriadok realizatsii yuvelirnykh ta inshykh pobutovykh vyrobiv iz zolota, sribla, platyny i metaliv platynovoi hrupy, dorohotsinnykh kameniv i perliv, a takozh lomu i okremykh chastyn takykh vyrobiv, na yaki nakladeno aresht : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 20 travnia 2004 r. № 388 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2004. – № 41. – stor. 77. – St. 2722.

14. Про затвердження Порядку реалізації на фондовій біржі цінних паперів, на які звернено стягнення : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 25 грудня 2012 р. № 1853 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 8. – стор. 227. – Ст. 304 ; Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii na fondovii birzhi tsinnykh paperiv, na yaki zverнено stiahnennia : rishennia Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku vid 25 hrudnia 2012 r. № 1853 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2012. – № 8. – stor. 227. – St. 304.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

L. V. Krupnova

CERTAIN ASPECTS OF IMPLEMENTING THE STAGES OF THE PROCEDURES OF EXECUTING ENFORCEMENT PROCEEDINGS

Effectiveness of the enforcement proceedings is determined by the perfection of certain administrative procedures, which are carried out during the compulsory execution of decisions, the main of which is the procedure of executing the enforcement proceedings. In regard to this, particular attention is paid to the study of certain stages of this procedure, within which the procedural activities of the authorized agencies and persons is realized, and the parties to the enforcement proceedings exercise their rights and obligations. At the present stage, the issue of the conformity of certain stages of the procedure of implementing the enforcement proceedings to the legislative goal of their implementation within legal relations concerning the compulsory execution of decisions remains unresolved. The content and essence of each separate stage, legal consequences of its realization, as well as the procedural registration have been analyzed. The problem of the legislative definition of the procedure and bases of implementing the specified stages has been considered. During the research, a number

of shortcomings of the stages of the procedure of implementing the enforcement proceedings have been identified, in particular: the absence of privileges for the payment of executive fee, procedural possibilities for its return, as well as the system for calculating the amount of the executive fee; uncertainty in the terminology of the legislation on enforcement proceedings; lack of the mechanisms for the enforced collection for corporate rights of the debtor; imperfection of the procedure for conducting assessment of the debtor's property. The author has suggested the ways of solving these problematic issues, which allow to improve the practice of the activities of the state and private executors.

Key words: *enforcement of decisions, administrative procedure, stage, execution of enforcement proceedings, authorized bodies and persons.*

УДК 342.95(477)(045)

В. А. Дем'янчук

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

Стаття присвячена комплексному дослідженню доктринальних підходів та практичних аспектів визначення форм реалізації антикорупційної політики у сучасному українському антикорупційному законодавстві. Розглянуто зміст основних форм реалізації антикорупційної політики, передбачених чинним законодавством. Запропонована системна класифікація форм реалізації антикорупційної політики сучасної правової держави.

Ключові слова: антикорупційна політика, форми реалізації антикорупційної політики, форма управлінської діяльності, корупція.

Постановка проблеми. Антикорупційна політика сучасної правової держави завжди реалізується в межах певних нормативно визначених функцій та повноважень конкретних суб'єктів протидії корупції, що впливає з фундаментального принципу єдності державної влади на основі спільних іманентних функцій держави, однією з яких, що забезпечує нормальну життєдіяльність соціуму в усіх сферах суспільних відносин, є антикорупційна функція.

При цьому варто зазначити, що повноваження суб'єктів реалізації антикорупційної політики держави не можуть існувати поза їх функцій, адже здійснення цих функцій є метою формально-юридичної регламентації відповідних повноважень у законодавчих актах, а тому саме функції, а не повноваження є підґрунтям для визначення форм і методів реалізації антикорупційної політики як засобів ефективного впливу на суспільні відносини з метою протидії будь-яким корупційним проявам в їх комплексному розумінні.

У той же час, здійснення державою антикорупційної функції є юридично і практично неможливим без нормативно-правової регламентації форм її реалізації, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 6 Конституції України органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України [1].

Отже, діяльність будь-якого суб'єкта протидії корупції потребує обов'язкової нормативно-правової регламентації конкретних процедурних форм і практичних методів досягнення мети при здійсненні притаманних їм функцій за допомогою властивих їм повноважень, тобто форми реалізації антикорупційної політики поряд з відповідними методами наповнюють реальним організаційним та праксеологічним змістом функціональне призначення антикорупційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню адміністративно-правової сутності та юридичного змісту антикорупційної політики як важливого напрямку державної політики і державного управління присвячені праці В. Б. Авер'янова, В. І. Андріяш, Г. В. Атаманчука, І. В. Валюшко, Л. В. Коваль, В. Я. Малиновського, Д. М. Овсянко та інших вчених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення проблематики з окресленого питання дозволяє зробити висновок щодо відсутності у сучасних дослідженнях доктринального аналізу адміністративно-правового змісту

категорії «форма реалізації антикорупційної політики», системна класифікація таких форм та особливостей їх практичного втілення у повсякденному застосуванні норм чинного антикорупційного законодавства.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення сучасних доктринальних підходів до інтерпретації поняття та юридичного змісту адміністративно-правової категорії «форма реалізації антикорупційної політики», а також проведення системної, комплексної класифікації тих форм, що передбачені нормами антикорупційного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Словник іншомовних слів містить дев'ять визначень поняття «форма», з яких такими, що не мають спеціального значення і жодного відношення до суспільствознавчих наук можна визнати чотири: 1) зовнішній вигляд, зовнішнє окреслення; 2) устрій, структура чого-небудь, система організації чого-небудь; 3) встановлений зразок чого-небудь, шаблон; 4) видимість чого-небудь, формальність [2, с. 548-549]. Подібні етимологічні підходи загальнотеоретичного характеру отримали відображення і в інших академічних енциклопедіях та енциклопедичних словниках [3, с. 1440].

Аналізуючи запропоновані тлумачення, слід відзначити, що найбільш близьким до адміністративно-правової сфери є таке, що розуміє форму як устрій, структуру, організацію чого-небудь (тобто, будь-якого об'єкта дійсності, яким у загальному філософському значенні виступає і протидія корупції як юридично-управлінський процес, що фактично існує і виявляє здатність до активної дії вольового характеру).

У такому значенні поняття «форма реалізації антикорупційної політики» є близьким за сенсом до понять «організаційно-правова форма реалізації антикорупційної політики» та «форма управлінської діяльності з протидії корупції», адже йдеться саме про формально-організаційні аспекти реалізації антикорупційних функцій та повноважень, що обов'язково мають бути визначені законодавчо та здійснюватися відповідно до чітко регламентованих адміністративних процедур, тобто певною мірою виражають процесуально-процедурну складову комплексної реалізації функціонального призначення антикорупційної політики держави.

В адміністративно-правовому значенні, за слушним твердженням В. Я. Малиновського, поняття «форма управлінської діяльності» (у тому числі – в антикорупційній сфері) складається з актів та процедур управлінської діяльності, що застосовуються суб'єктами державного управління відповідно до законодавства і в межах повноважень [4, с. 421], а формою державного управління слід вважати будь-яке зовнішнє вираження конкретних однорідних дій державного органу, його структурних підрозділів та службових осіб, котрі здійснюються з метою реалізації функцій управління [4, с. 424].

Р. Ф. Васильєв відносить до форм управлінської діяльності такі: видання нормативних актів управління та їх застосування, встановлення норм права, застосування норм права, видання індивідуальних актів управління, видання адміністративних актів, видання актів управління, здійснення інших юридично значущих дій, правові акти, акти державного управління, організаційна робота, оперативно-організаційна робота, проведення безпосередніх організаційних заходів, здійснення громадсько-організаційної діяльності, здійснення матеріально-технічних дій, матеріально-технічні операції, цивільно-правові угоди, укладення договорів, засоби безпосереднього примусу тощо [5, с. 100].

Б. Н. Габричидзе вважає, що для правильного розуміння кожної адміністративно-управлінської форми необхідно комплексно враховувати чинники, без яких є неможливим саме поняття «форма управлінської діяльності», тобто слід говорити про

такі елементи, як видання чи прийняття акта, його характер, зміст і форму, які разом становлять поняття певної форми управлінської діяльності [6, с. 195]. Відповідно до цього теоретико-методологічного підходу форми управлінської діяльності вчений класифікує таким чином: а) видання нормативних актів управління; б) видання ненормативних (індивідуальних) актів; в) громадсько-організаційні дії чи діяльність організаційно-інструктивного характеру; г) здійснення матеріально-технічних дій. Подібна класифікація, на думку Б. Н. Габричидзе, хоча й носить певну умовність, але «чітко й найбільш повно відображає фактичний обсяг і види управлінської діяльності» [6, с. 200].

Вважаємо, що форми реалізації антикорупційної політики як певної встановленої у суспільстві моделі здійснення державного управління у сфері протидії корупції доцільно розглядати як комплексні категорії, що об'єднують вид публічно-владної діяльності та управлінські акти, що втілюють рішення і дії уповноважених суб'єктів протидії корупції, а тому досить сумнівною є інтерпретація, наприклад, нормативних актів управління та видання таких актів як окремих форм реалізації антикорупційної політики держави, адже два вказаних явища суспільно-правової дійсності складають єдину нормативну форму реалізації, що передбачає як наявність нормативних актів з питань протидії корупції, так і діяльність інститутів публічної влади з їх прийняття та забезпечення виконання і дотримання суб'єктами правових відносин – адресатами відповідних нормативних приписів.

Іншими словами, форми реалізації антикорупційної політики мають дихотомічну природу та являють собою діалектичну єдність як певного виду публічно-владної діяльності (внутрішній зміст форми), так і тих актів, якими ця діяльність забезпечується (зовнішнє вираження форми).

Виходячи з подібного концептуально-доктринального розуміння форми реалізації антикорупційної політики, можна визначити чотири основні форми, існування яких впливає з чинного антикорупційного законодавства: а) нормативно-правова форма; б) ненормативно-правова форма; в) організаційна форма; г) матеріально-технічна форма реалізації антикорупційної політики.

Нормативно-правова форма реалізації антикорупційної політики полягає у розробці та виданні нормативно-правових актів, що закріплюють загальні засади та конкретні заходи протидії корупції як негативному соціальному явищу.

Як відомо, в адміністративно-правовій літературі під нормативно-правовим актом розуміється письмовий офіційний документ, прийнятий (виданий) у відповідній формі правотворчим органом у межах його компетенції і спрямований на встановлення чи відміну правових норм [7, с. 7]. Доктринальне визначення нормативно-правового акта наразі відсутнє, незважаючи на неодноразові спроби його закріплення з 2001 р. [8; 9].

За таких обставин у сфері протидії корупції характерною ознакою є необхідність закріплення засадничих основ саме у формі законів як актів вищої юридичної сили, прийняття яких входить до виключної компетенції (крім легітимних та призначених відповідно до чинного законодавства референдумів) єдиного законодавчого органу – Верховної Ради України.

Особливе значення при цьому має Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» [10], який встановлює поточну модель антикорупційної політики України та є обов'язковим для усіх суб'єктів правових відносин.

Як нормативно-правові акти, антикорупційні закони мають такі основні ознаки: 1) приймаються лише органом законодавчої влади або населенням держави в порядку референдуму; 2) у межах своєї дії регулюють найважливіші суспільні відносини, що

зумовлює їх ефективність (до того ж, ст. 92 Конституції України [1] встановлює перелік питань, що регулюються виключно законами України, а отже певні сфери суспільних відносин визнаються законодавцем найбільш важливими); 3) мають вищу юридичну силу в системі нормативних актів країни; 4) мають загальний характер, а всі інші акти приймаються з метою конкретизації та деталізації їх положень (саме, виходячи з подібного розуміння ієрархії та співвідношення між нормативно-правовими актами різного рівня, було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 265 «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки» [11], що є формою підзаконного розпорядчого забезпечення виконавчою гілкою влади Антикорупційної стратегії як акта вищої юридичної сили); 5) встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки; 6) є стабільними нормативними актами; 7) мають відповідну структуру (організацію змісту, доцільне розміщення нормативних положень та правові атрибути); 8) є нормативними актами, що приймаються в особливому процесуальному порядку, який називається законодавчим процесом і складається з низки послідовних стадій (щодо законодавчого процесу слід зазначити, що його остання стадія полягає в офіційному опублікуванні закону, а набрання ним чинності пов'язано з моментом підписання, опублікування або іншим строком, вказаним у самому законі); 9) охороняються і гарантуються державою, яка забезпечує необхідні умови для їх виконання і застосовує заходи примусового характеру до суб'єктів, які не виконують або порушують їх вимоги; 10) приймаються відповідно до вимог логіки, стилю і мови, що сприяє однаковому і точному їх розумінню та застосуванню, підвищенню ефективності системи нормативних актів у цілому [12, с. 268].

Загальні засади предметно-змістовного співвідношення між базовими нормативно-правовими актами у сфері протидії корупції визначено у Постанові Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 265 «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки» [11]. Згідно положень зазначеного підзаконного акту, Антикорупційна стратегія визначає пріоритети державної антикорупційної політики до 2018 року, реалізація яких створить основу для подальших реформ у цій сфері, зокрема дасть змогу усунути одну з основних причин незадовільного стану справ у сфері антикорупційної політики в Україні, якою є фрагментарність і недосконалість законодавчої та інституційної антикорупційної інфраструктури.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає засади формування, моніторингу, координації впровадження антикорупційної політики, залучення інститутів та організацій громадянського суспільства, представників бізнесу до цих процесів, регулює превентивну діяльність державного механізму, спрямовану на усунення можливостей та стимулів для корупційної поведінки як у публічному, так і приватному секторах, а також передбачає утворення Національного агентства з питань запобігання корупції як ключового елемента інституційного забезпечення державної антикорупційної політики.

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», а також зміни, що вносяться до кримінального законодавства зазначеним Законом та Законом України «Про запобігання корупції», створюють законодавчі підстави для кримінального переслідування найбільш небезпечних проявів корупції. Отже, як зазначається у документі, імплементація цих базових антикорупційних актів дасть можливість сформуванню системи запобігання та протидії корупції, що, в свою чергу, суттєво

зменшить гостроту проблеми корупції [11].

Іншою формою реалізації державної антикорупційної політики є ненормативно-правова, яка полягає у застосуванні норм антикорупційного законодавства суб'єктами протидії корупції шляхом видання відповідних правозастосовних актів (загальних та індивідуальних) та здійснення юридично значущих дій.

Так, органи виконавчої влади, які за своєю природою є основним суб'єктом правозастосування у державі, можуть здійснювати такі юридичні дії: видача дозволів, у тому числі – акредитація, атестація, сертифікація; реєстрація з веденням реєстрів, у тому числі легалізація суб'єктів; легалізація актів та верифікація; соціальні управлінські послуги [7, с. 11-12].

Крім того, в адміністративно-правовій літературі до ненормативно-правової форми також відносять укладання цивільно-правових договорів, подання обов'язкових звітів, застосування засобів безпосереднього примусу, участь органів влади як позивачів чи відповідачів у судах, встановлення загальнообов'язкових положень, правил, порядків, інструкцій, застосування економічних санкцій та заходів адміністративного примусу галузевого або відомчого характеру [4, с. 429].

У контексті реалізації антикорупційної політики слід окремо відзначити, що відповідно до п. 3 ст. 20 Закону України «Про запобігання корупції» спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування до 15 лютого кожного року подають до НАЗК інформацію, необхідну для підготовки національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики [13], і така інформація є за змістом та правовими наслідками обов'язковим звітом, а його підготовка та подання – прикладом здійснення ненормативно-правової форми реалізації державної антикорупційної політики.

Організаційна форма реалізації антикорупційної політики полягає у здійсненні різноманітних організаційних дій для забезпечення поточної, повсякденної функціональної діяльності суб'єктів протидії корупції як у середині державного органу, так і поза ним [14, с. 81]. Організаційна форма реалізації антикорупційної політики має яскраво виражену поточно-розпорядницьку спрямованість, регулюється нормами адміністративного права і втілюється у засіданнях, нарадах, семінарах та серед інших видів заходів.

Ще однією формою реалізації антикорупційної політики є матеріально-технічна, яка включає здійснення суб'єктами протидії корупції комплексу матеріально-технічних дій, що забезпечують безпосередньо саму діяльність з протидії корупції, не створюючи при цьому юридичного результату у нормативному чи ненормативному форматі, мають допоміжний (технічний, господарський) характер.

Матеріально-технічна форма реалізації антикорупційної політики передбачає такі основні матеріально-технічні операції, як діловодство та документування, а також матеріально-технічне забезпечення.

Документообіг, за слушним визначенням Л. В. Коваль, включає підготовку, обробку, зберігання, надання інформації, необхідної для видання актів управління, здійснення управлінських процедур, оформлення будь-яких службових документів, що юридично підтверджують певні факти або право на щось, складання планів, кошторисів, анкет, довідок службового характеру, ведення обліково-статистичної, картотечної роботи, архівів, діловодство (ведення канцелярських справ) [14, с. 82]. Іншими словами, документообіг забезпечує зовнішні зв'язки суб'єкта реалізації антикорупційної політики та внутрішні організаційні відносини між його структурними підрозділами.

Особливо важливе значення для ефективної реалізації антикорупційної політики має матеріально-технічне забезпечення суб'єктів протидії корупції та безпосередньо антикорупційних заходів, що здійснюються відповідними публічно-владними інституціями.

До матеріально-технічного забезпечення відносять такі дії господарсько-фінансових підрозділів суб'єктів реалізації антикорупційної політики, як придбання та ремонт меблів, обладнання, оргтехніки, виготовлення друкованої продукції, забезпечення працівників відповідного органу канцелярським знаряддям, папером, зв'язком, транспортними засобами, квитками для виїзду у відрядження тощо [4, с. 432].

Отже, можна констатувати наявність комплексу форм реалізації антикорупційної політики держави, але найважливішими та визначальними формами є нормативно-правова та ненормативно-правова, оскільки саме в цих формах держава встановлює засади протидії корупції та здійснює застосування норм чинного антикорупційного законодавства у конкретних індивідуально визначених правових відносинах.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, проаналізувавши основні доктринальні та практичні підходи до визначення форм реалізації антикорупційної політики та їх класифікації, слід запропонувати такі висновки: а) форми реалізації антикорупційної політики, як певної встановленої у суспільстві моделі здійснення державного управління у сфері протидії корупції, є комплексними адміністративно-правовими категоріями, що об'єднують як вид публічно-владної діяльності, так і ті управлінські акти, що втілюють рішення та дії уповноважених суб'єктів протидії корупції; б) можна визначити чотири основні форми реалізації антикорупційної політики, існування яких впливає з чинного антикорупційного законодавства: нормативно-правова, ненормативно-правова, організаційна, матеріально-технічна.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. : Офіційне видання. – Київ : Міністерство юстиції України, 2006. – 106 с. ; Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. : Ofitsiine vydannia. – Kyiv : Ministerstvo yustytzii Ukrainy, 2006. – 106 s.
2. Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стереотип. – Москва : Рус. яз., 1989. – 624 с. ; Slovar inostrannykh slov. – 18-e izd., stereotip. – Moskva : Rus. yaz., 1989. – 624 s.
3. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – Москва : Сов. энциклопедия, 1989. – 1632 с. ; Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar / gl. red. A. M. Prokhorov. – 4-e izd. – Moskva : Sov. entsiklopediya, 1989. – 1632 s.
4. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Київ : Атіка, 2003. – 576 с. ; Malynovskyi V. Ya. Derzhavne upravlinnia : navch. posib. / V. Ya. Malynovskyi. – 2-he vyd., dop. ta pererob. – Kyiv : Atika, 2003. – 576 s.
5. Васильев Р. Ф. Акты управления / Р. Ф. Васильев. – Москва : МГУ, 1987. – 237 с. ; Vasilev R. F. Akty upravleniya / R. F. Vasilev. – Moskva : MGU, 1987. – 237 s.
6. Габричидзе Б. Н. Система органов государственной власти России / Б. Н. Габричидзе. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 479 с. ; Gabrichidze B. N. Sistema organov gosudarstvennoy vlasti Rossii / B. N. Gabrichidze. – Moskva : YuNITI-DANA, 2013. – 479 s.
7. Коліушко І. Управлінські послуги – новий інститут адміністративного права / І. Коліушко, В. Тимошук // Нова влада : збірник альтернативних матеріалів. – Київ : Факт, 2000. – Т. 2. – С. 4–17 ; Koliushko I. Upravlinski posluhy – novyi instytut administratyvnoho prava / I. Koliushko, V. Tymoshchuk // Nova vlada : zbirnyk alternatyvnykh materialiv. – Kyiv : Fakt, 2000. – Т. 2. – С. 4–17

8. У Комітеті з питань правової політики та правосуддя відбувся «круглий стіл» на тему: «Правовий статус нормативно-правових актів та перспективи вдосконалення його законодавчого врегулювання» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/130652.html> ; U Komiteti z pytan pravovoi polityky ta pravosuddia vidbuvsia «kruhlyi stil» na temu: «Pravovyi status normatyvno-pravovykh aktiv ta perspektyvy vdoskonalennia yoho zakonodavchoho vrehuliuvannia» [Elektronnyi resurs] // Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/130652.html>

9. Про нормативно-правові акти : проект Закону України від 01.12.2010 р. № 7409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123 ; Pro normatyvno-pravovi akty : proekt Zakonu Ukrainy vid 01.12.2010 r. № 7409 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123

10. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2047 ; Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014-2017 roky : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1699-VII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2014. – № 46. – St. 2047.

11. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 265. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF> ; Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy shchodo realizatsii zasad derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiinoi stratehii) na 2015-2017 roky [Elektronnyi resurs] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnia 2015 r. № 265. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>

12. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Юридична думка, 2007. – 992 с. ; Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / za red. Yu. S. Shemshuchenka. – Kyiv : Yurydychna dumka, 2007. – 992 s.

13. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358 ; Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiui : Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 r. № 3341-XII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1993. – № 35. – St. 358.

14. Коваль Л. В. Адміністративне право : курс лекцій / Л. В. Коваль. – Київ : Вентурі, 1996. – 208 с. ; Koval L. V. Administratyvne pravo : kurs lektsii / L. V. Koval. – Kyiv : Venturi, 1996. – 208 s.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

V. A. Demianchuk

ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF ANTI-CORRUPTION POLICY IMPLEMENTATION: PROBLEMS OF DEFINITION AND CLASSIFICATION

The article is devoted to the comprehensive study of doctrinal approaches and practical aspects of determining the forms of implementation of anticorruption policy in contemporary Ukrainian anti-corruption legislation. The content of the main forms of anti-corruption policy implementation provided by the current legislation is considered. The proposed system classification of forms of implementation of anticorruption policy of the modern state of law.

Thus, after analyzing the main doctrinal and practical approaches to defining the forms of implementation of anticorruption policy and its classification, the following conclusions

should be proposed: a) the forms of implementation of anticorruption policy, as a certain model of public administration in the field of combating corruption established in the society, are complex administrative and legal Categories that combine both the type of public power activities and those administrative acts that embody decisions and actions of authorized agents of combating corruption; b) four basic forms of realization of anticorruption policy, the existence of which follows from the current anti-corruption legislation: normative-legal, non-legislative, organizational, material-technical, can be defined.

Key words: *anti-corruption policy, forms of anti-corruption policy implementation, form of administrative activity, corruption.*

УДК 341.29

А. В. Майснер

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА АГРЕСІЯ» У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті піддано комплексному аналізу міжнародно-правову базу з питань протидії агресії, включаючи норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються щодо будь-яких збройних конфліктів незалежно від їх змісту та інтенсивності бойових дій.

Досліджено актуальні питання вдосконалення міжнародно-правових засобів протидії агресії та доктринальних підходів до кваліфікації міжнародного злочину «агресія» на рівні міжнародних організацій та міжнародних судових органів.

Ключові слова: *агресія, акт агресії, тероризм, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародний злочин.*

Постановка проблеми. Проблема протидії актам агресії та підвищення ефективності і невідворотності покарання за злочин «агресія» є одним з ключових у сучасному міжнародному праві, викликаючи масштабну дискусію серед науковців та практиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення агресії та пошуку міжнародно-правових засобів протидії їй були предметом досліджень багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких слід окремо відзначити внесок таких науковців, як В. Ф. Антипенко, М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, К. А. Важна, Ю. Відмар, Ю. О. Волошин, К. Волтер, М. М. Гнатовський, Є. В. Годованик, О. О. Гріненко, В. Н. Денисова, А. І. Дмитрієв, В. І. Євінтов, О. В. Задорожній, О. Л. Копиленко, А. О. Кориневич, Н. Кріш, Д. І. Кулеба, І. І. Лукашук, О. О. Мережко, М. М. Микієвич, В. В. Мицик, А. Пелле, Л. Д. Тимченко, Г. Фокс, Г. Шварценбергер, О. М. Шпакович.

Однак вказані дослідження були присвячені аналізу агресії та засобів протидії їй переважно в контексті класичної міждержавної агресії, в той час як відсутній комплексний підхід до агресії як всеохоплюючого поняття, що органічно поєднує військові, політичні, економічні, інформаційні аспекти у сучасних умовах асиметричних збройних конфліктів та нетрадиційних за змістом та формою «гібридних» актів агресії.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, в межах «нового» міжнародного права збройний вплив поза дозволами міжнародного права виняткового характеру заборонений. Спочатку із вжитку пішла війна як знаряддя будь-якої національної політики у тому класичному її розумінні, яке відомий німецький соціолог К. Шмітт називав «конвенціональною» (або «оберігувальною») війною [1]. Потім, за так званим «Женевським правом», під заборону підпали міжнародні збройні конфлікти (ст.2 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., Додатковий протокол – I, 1977 р.) і збройні конфлікти неміжнародного характеру (ст.3 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., Додатковий протокол – II, 1977 р.).

Усвідомлюючи небезпеку збройного насильства у цілому, міжнародне співтовариство протягом ХХ століття неодноразово вживало спроби юрисдикційно конкретизувати зазначені заборони через кваліфікацію їх як злочину за міжнародним правом – «агресія». Кінець кінцем, хоч і у «м'якій» формі, це вдалося зробити спочатку

прийняттям Визначення агресії (резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314, 1974 р.), а в подальшому фактичним перенесенням його змісту до Статуту Міжнародного кримінального суду (ст. 8 – bis).

Отже у подальшому аналізі слід виходити з того, що саме поняття агресії у фаховому середовищі ототожнюється із застосуванням збройної сили.

Звідси, перш ніж приступити до обґрунтування цього поняття у широкому смислі, слід з'ясувати його етимологічну природу, а також внести ясність у семантичні характеристики агресії і уяснити чи є підстави вживати це слово поза збройним конфліктом, поза розумінням його смислу як застосування збройної сили? Адже наукове дослідження передусім передбачає точність термінології. Огляд лексикографічних джерел вказує, що підстави розглядати агресію за межами збройного змісту її поняття присутні.

Так, у Словнику іноземних слів застосування збройної сили однозначно вбачається як різновид вияву агресії. Агресія тут визначається (лат. *aggressio* – напад) як незаконне з точки зору міжнародного права застосування сили однією державою проти іншої, особливо збройний напад на іншу державу з метою захоплення її території, ліквідації незалежності, зміни політичного або суспільного ладу та под. . Далі відмічено, що «імперіалістичні держави, окрім збройної агресії, нерідко прибігають до побічної агресії (заохочення підривної діяльності проти інших держав), економічної агресії» [2, с. 16].

Видання сучасної доби ще категоричніше вказують на широке розуміння терміну агресія. «Агресія (лат. *aggressio* – напад), визначає Т. Г. Румянцева, - поняття, що використовується в даний час для визначення найрізноманітніших видів та форм поведінки, - від реплік і елементів пародій до застосування різних заходів фізичної дії, включаючи й такі з них, котрі закінчуються індивідуальним або масовим летальним результатом. Дійсний смисл поняття агресії можна частіше встановити на рівні контексту». Авторка підкреслює, що в силу сталої традиції у працях одного й того самого автора поняття агресії вживається в різних значеннях, не кажучи вже про специфіку вживання його представниками різних націй, кожна з яких привносить власне розуміння цього феномену. Вона вважає, що «незважаючи на наявність певних моментів додатковості і конвенціональності, стає доцільним відпрацювання більш-менш однотайного уявлення про зміст поняття агресії. ... Аналіз цього визначення свідчить про висхідну полісемічність даного поняття, через смисл якого зазначено різноманітні за цілями, механізмами, методами та результатами індивідуальні і групові дії» [3, с. 19].

Саме юридичне визначення агресії містить ряд прямих і побічних указань на можливість трактування цього злочину поза межами збройного його розуміння.

Так, преамбула визначення, констатує агресію як «найсерйознішу і найнебезпечнішу форму незаконного застосування сили», не вказує саме на збройну силу, хоча наділяє силу, що може використовуватись в рамках агресії, певними характеристиками високого ступеня серйозності й небезпечності. Поза всякими сумнівами в умовах глобального світу таких характеристик легко набувають економічні чинники, а також сфера застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Власне дефініція агресії (ст.1) припускає як різновид агресії поряд із «застосуванням збройної сили» несумісний з Статутом ООН, якийсь інший спосіб дії «проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави».

Нарешті стаття 4 визначення, умовно коментуючи окрім названих у попередній статті 3 способів дій, що можуть кваліфікуватися як акти агресії, прямо вказує: «Вище

наведений перелік актів не є вичерпним, і Рада Безпеки може визначити, що інші акти представляють собою агресію згідно положенням Статуту» [4, с. 456-457].

Отже, з лексикографічної точки зору ознаки широкого розуміння поняття агресії вбачаються. Втім обмежитись і задовольнитись формально-термінологічним підходом до обґрунтування широкого розуміння агресії було б неправильним, оскільки б полишило дану роботу смислу наукового дослідження. Зрозуміло, що основні зусилля слід зосередити на «змістовній» стороні проблеми. У нашому випадку це означає доведення того, що агресія може бути здійснена через застосування економічних засобів і методів, тобто економічної сили. Така постановка питання потребує звернення до визначальної функції агресії, генеральних причин, цілей та завдань, які вирішуються через її застосування. Зважаючи на ключову роль міжнародної економіки у формуванні світопорядку, за результатами дослідження геоекономічних механізмів впливу на розстановку і співвідношення сил на світовій арені не можна виключати появи підстав для тверджень про зміну пріоритетів. Попередньо споглянемо на ситуацію з двох протилежних кінців. З одного боку, є зрозумілим, що вказані у визначенні у якості ознак об'єктності злочину агресії суверенітет, територіальна недоторканість і політична незалежність – категорії, що позначають проміжні цілі суб'єкта і у кращому випадку можуть кваліфікуватися як допоміжний об'єкт міжнародного злочину «агресія». Але є очевидним, що на порушення зазначених стовпів державного суверенітету суб'єкт йде заради головної мети – забезпечення шляхом контролю і впливу на народи, країни, цивілізовані групи отримання надприбутків, а отже, економічного домінування, що є, у свою чергу, основним важелем глобальної влади, яку уособлюють корпоративістські групи представників фінансово-промислового капіталу розвинутих країн [5, с. 215]. Отже, вагомість економічних методів впливу (точніше контролю і тиску) на країни, групи країн, в межах «світового керування» для тих, хто володіє економічною силою, є очевидною.

З іншого боку, є очевидною критична ситуація у міжнародному співтоваристві, що виражається у надмірній соціально-економічній поляризації з ознаками міжцивілізаційного характеру і, внаслідок цього, у глобальному терористичному конфлікті. Занепад у другій половині ХХ століття розвитку великої кількості країн і народів, що здобули незалежність (як основний фактор зазначеної кризи), стався значною мірою в результаті цілеспрямованої економічної політики створення лише видимості розвитку, тобто фактичного його саботажу. Це розглядається у роботі детально. Відмітимо лише, що згадана економічна політика по суті будувалась і будується на втручанні у внутрішні справи суверенних держав. Характерно, що лише там, де лідер держави виявляв надмірну самостійність і незговірливість, застосовувалась збройна сила, що може бути кваліфіковано як агресія.

Отже, по суті, нами попередньо визначається зміна пріоритетів, коли збройна форма агресії стала лише не вельми бажаним з репутаційних міркувань додатком до перманентної сталої економічної агресії. Тому, як ми переконалися у попередньому підрозділі, аби замаскувати цей очевидний збройний вияв агресії, розроблено певні концепції і технології їх втілення, внаслідок чого втрачається об'єктивне уявлення про фактор першості нападу, а отже, здійснюється підміна кваліфікації сторони – агресора.

Справа в тому, що за статтею 2 Визначення агресії, першість нападу як основну кваліфікаційну ознаку міжнародного злочину агресії пов'язується саме із «застосуванням збройної сили державою (першою)». Таку збройну терористичну силу у відповідь на економічну руйнацію своїх суспільств і перешкоджання розвитку першими застосовують екстремістські формування. Таким чином міжнародному співтовариству на зовнішньому, видимому рівні постає фактична легітимність дій в

дійсності («економічного» агресора) розвинутих держав як потерпілої сторони буцімто у відповідь на збройні терористичні акти екстремістських формувань, прикладом яких може слугувати проаналізована вище (див. 1.1) ситуація в Афганістані.

Отже у дослідженні постає одне з основних завдань – з'ясувати, чи містять дії із застосування економічної сили ознаки, які можна було б кваліфікувати як склад агресії.

Вплив на слабкіших учасників міжнародних економічних відносин і збереження геополітичного домінування розвинутих держав та їх еліт відбувається по двох, практично доступних для спостереження напрямках. Це, по-перше, використання без порушення норм міжнародного права економічних засобів, прийомів і методів, що сприяють нарощуванню економічних можливостей і переваг групи розвинутих країн. По-друге, це фактичне саботування цими країнами (також переважно у межах чинного міжнародного права) процесу практичної реалізації економічно відсталими країнами свого права на розвиток, створення лише видимості заходів, що забезпечували б розвиток, і, відповідно, видимості дії норм міжнародного права, покликаних регулювати цей процес.

Перший напрям знаходить досить поширене відбиття у працях науковців, насамперед тих, хто опікується теоріями світового розвитку, точніше його проблемами. Такі відомі у світі фахівці як І. Валлерстайн, Н. Хомскі, Ж. Бодрійяр, Етціоні, Е. Тодд, О. Панарін, У. Бек, Ф. Закарія, Н. Кляйн, С. Коен, О. Неклеесса, М. Чоссудовські та ін.

Орієнтуючись на праці цих та інших сучасних знавців світових процесів, слід також визначитись відносно того, хто є їх рушійником, хто стоїть за все частіше вживаними термінами «світові еліти», «представники групи розвинутих країн», «фінансово-промислові групи». Важливість цього питання визначається також необхідністю викристалізування й усвідомлення основного інтересанта, тобто суб'єкта економічної експансії, рушійника прийомів і способів економічного впливу на стан світогосподарства, точніше, дбайливця збереження сьогоденного стану. Чітке обґрунтування поведінки такого рушійника та його мотивації допомогло б скласти уявлення про важливий елемент складу форми економічної агресії – її суб'єкта.

Зазначимо, що тотального контролю над світовим ринком і кожною його національною складовою прагне так звана світова фінансова олігархія і крупний транснаціональний капітал. Зрозуміло, що це умовне корпоративістське угруповання, яке не набуло чіткої інституалізації. Проте його діяльність, що вражає узгодженістю і послідовністю вживаних заходів, базується на об'єктивному співпадинні інтересів, а також родинних, сімейних, національних, земляцьких, кланових та інших зав'язків, що протягом століть склалися у процесі практики міжнародних економічних взаємодій.

Проблема нестачі харчових продуктів і голодування безпосередньо пов'язана з використанням ще одного інструменту зі зниження цін, яким є внутрішні субсидії розвинутих країн сільському господарству, особливо на дорозі з екологічної та економічної точок зору виробництво. Надлишок продовольчого зерна та інших сільськогосподарчих продуктів, що утворюється в результаті дотацій, надає депресивного впливу на світовому ринку продовольчих товарів.

Ланцюг агресії у її економічних формах залишається істотною ланкою, яка остаточно матеріалізує процес підкорення бідних країн і народів. Не доплачуючи їм за сировину і паливо, розвинуті держави оплутують їх мережею кабальних боргів, які на кінець тисячоліття склали 1,3 трлн. дол. У більшості країн виплата відсотків і самого боргу перевищує загальну суму нової допомоги і нових позик, отриманих за цей час. Боргові виплати складають близько 25 % експорту цих країн. Забезпечити навіть мінімальні стандарти людського існування за таких умов важко. За даними, що наводив Нобелівський лауреат Б. Лайн, введення нової економічної структури, що стосується

понад 70 країн, знизило реальну зарплатню у порівнянні з попередньою на 30 – 90 %. Пограбування країн, що розвиваються США та їх західними партнерами веде до того, що у перших з цієї причини щорічно тільки від голоду та хвороб, пов'язаних з ним, вмирають десятки мільйонів людей. Лише за офіційною заявою ЮНІСЕФ, півмільйона дітей вмирають кожного року внаслідок боргової кризи [6, с. 58].

Отже набір інструментів, за допомогою яких здійснюється підкорення світовою олігархією країн і народів периферійної та напівпериферійної зон світосистеми, не залишає сумнівів щодо тотожності їх дієвості (а в більшості випадків – переважності) актами збройного втручання у внутрішні справи країн. За умов наявності фактору першості нападу (збройного чи економічного) виникають підстави кваліфікувати такі ситуації як агресію, здійснювану відповідно у збройних або економічних формах.

При цьому важливо відмітити конфліктогенну тотожність ситуації, у якій опиняється об'єкт нападу, яким є в основному бідні, слаборозвинені країни. У випадку збройного нападу (хай навіть замаскованого під акт гуманітарної інтервенції) вони, в силу неспівставності з противною стороною військово-економічних потенціалів, не в змозі чинити спротив через застосування асиметричних воєнних сил і засобів. Так само при застосуванні проти них економічної сили, вельми примарними для країн що розвиваються виявляються можливості відстоювати економічну незалежність, використовуючи фінансово-економічні важелі, за їх очевидним браком.

Тому, як в ситуації воєнної (збройної) асиметрії, так і в ситуації асиметрії економічної, логічним чином незгода, протест і опір слабших країн і народів у багатьох випадках приводить до застосування найбільш радикальними прошарками протестних мас терористичної асиметрії як єдиного дієвого (універсального) засобу протидії агресії, здійснюваної щодо них у будь-яких збройних та незбройних формах або у їх сполученні – агресії, яку також можна назвати, універсальністю. Реальність першої («збройної») ситуації підтверджується виникненням і ескалацією збройного опору із застосуванням асиметричних методів і засобів дій, якими є терористичні акти. До цієї теми ми повернемося у III розділі дослідження.

Що ж стосується неможливості опору економічній агресії через використання адекватних економічних засобів, то в цьому можна переконатися на досить красномовному прикладі міжнародної економічної практики, пов'язаної із підвищенням цін на нафту. І це не повинно дивувати. Адже вирватись із залізних обіймів тих, хто утримує тотальний контроль над світовими фінансовими потоками і промислово-виробничими можливостями міжнародної економіки беззбройним у економічному відношенні країнам у дійсності неможливо.

У 1973 році Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК) проголосила про раптове і різке підвищення цін на нафту. У післявоєнний період, коли виробництво у світі жваво розвивалось, ціни на нафту залишались на кричуще низькому рівні. І саме тоді, коли світова економіка почала гальмуватись і зазнавати кризовості, виробники нафти за ініціативою радикальних урядів Алжиру та Ірану значно підвищили свої ціни на нафту.

Таке рішення зумовилось передусім метою зміни розподілу світової доданої вартості, що знаходилась на користь країн-експортерів сировини та нафти. В тім кінцевим результатом цієї акції стало відчутне підвищення частки світової доданої вартості в розпорядженні корпорацій США та інших країн Заходу. Цього слід було очікувати зважаючи навіть на той факт, що на пропозицію Алжиру та Ірану про підвищення цін, охоче пристали два найближчих союзника Сполучених Штатів у нафтодобувних регіонах – Саудівська Аравія і тоді шахський Іран.

На наш погляд, механізм, який лежить в основі такого фінансово-економічного «кульбіту», цілком обґрунтовано можна віднести до ефективних інструментів

економічної агресії.

Різке підвищення цін на нафту тягне значне зростання прибутків виробників нафти. Своєю чергою, це зумовлює скорочення поточного світового виробництва, оскільки у провідних на той час секторах економіки мало місце перевиробництво. У ситуації, що склалася природним чином постало питання про звільнення значної частини промислових робочих.

Програмність для країн периферійної зони наслідків спроби захисти свої інтереси на ринку нафти виявилась також у сфері ціноутворення. Для країн периферійної зони, які не є нафтоздобуваючими, зростання цін на нафту мало трагічний вплив. Із зростанням цін на імпорт нафти, зросли ціни на імпортовану промислову продукцію, оскільки нафта є складовою виробничого процесу переважної більшості такої продукції. Причому це підвищення цін відбулося на тлі зниження обсягів виробництва і цін за одиницю експортних товарів. Таким чином велика кількість країн Африки, Азії та Латинської Америки опинилась у стані серйозного балансового дефіциту. Як констатує І. Валлерстайн, «рівень життя населення знизився, якість послуг державного сектора погіршилась. Населення цих країн аж ніяк не могло задовольнитися таким результатом досягнення незалежності, яку вони успішно виборювали близько десяти років тому: вони виступили проти тих самих рухів, які раніше гаряче підтримували, особливо коли їхнє керівництво загрузнуло у розкоші й корупції» [7, с. 59].

Саме по собі зростання цін на нафту (воно є не причиною, а наслідком стагнації економіки) призвело до формування величезної частки світової доданої вартості. Цікавим є розподіл цього прибутку. Частина його у якості ренти залишилась у країнах-виробниках нафти і використовувалась елітами на придбання предметів розкошу. Також це дозволило вказаним державам поліпшити інфраструктуру і проводити, здебільшого, сумнівної корисності крупномасштабні закупівлі озброєнь. І все ж у вигравші опинились знову-таки розвинуті держави, «обидва типи витрат – на інфраструктуру і на закупівлю озброєнь – допомогли країнам Півночі вирішити їхні проблеми за рахунок експорту товарів». До того ж «витрати країн-виробників нафти склали лише частину прибутку зростання цін на нафту. Інша значна його частина була отримана західними нафтовими корпораціями, котрі вже не контролювали здобич нафти, але зберегли контроль над процесом її переробки і розподілу по всьому світу» [8, с. 59-60]. З цього колосального прибутку значну його частку корпорації вклали у світові фінансові ринки, стимулювавши тим самим різкий розвиток спекуляції на валютних операціях протягом двох останніх десятиліть.

Решту накопиченої світової доданої вартості було розміщено на банківських рахунках США і країн Західної Європи, що забезпечило їм величезний банківський прибуток в основному за рахунок запозичень урядам, що мали труднощі з балансовими платежами, тобто майже всім країнам Африки, значній частині держав Латинської Америки та Азії. Аналогічні позики були надані і державам-виробникам нафти, у яких не було потреби збалансовувати свої рахунки, але які прагнули здійснювати розвиток своїх суспільств і зменшити тим самим градус соціальної протестності.

У кінцевому підсумку наведена система запозичень (у більшості випадків банки силоміць нав'язували позики урядам бідних країн) спрацювала на користь країн Заходу, оскільки відкрила можливості решті держав світу до закупівлі вироблених західними компаніями експортних товарів.

У цілому ж система світового господарства облаштована так, що її функціонування ніяким чином не може порушити співвідношення економічних сил і можливостей ядра системи та її периферії і напівпериферії, забезпечуючи домінування першої і підконтрольність другої. Система облаштована так, що будь-які спроби

змінити стан речей через зміну векторів економічної політики, шляхом конкретних економічних заходів, як правило, лише погіршують становище підконтрольних країн і, навпаки, зміцнюють «на виході» позиції країн-домінантів і світової олігархії, що стоїть за ними. За своїм змістом і ознакою інтенсивно зростаючої протестності з приводу паралізації будь-якої соціальної корисності національних економік (якщо про існування таких взагалі можна вести річ) ця система цілком відповідає основним характеристикам агресії, якщо не брати до уваги збройний контекст цього поняття (за цілевважанням, об'єктом, суб'єктом, критеріями дії у часі та просторі). Так само як збройна агресія камуфлюється під «гуманітарне втручання», «відповідальність із захисту» та под., а агресія із застосуванням економічної сили маскується під об'єктивні геоекономічні процеси в умовах глобалізації фінансово-промислових інституцій і форм діяльності.

Закамуфльований характер розподілу доданої вартості в умовах довгого товарного ланцюга здатен найбільш ефективно нейтралізувати політичну опозицію, оскільки він приховує реальний стан справ і причини різких диспропорцій у розподілі, зумовлених безкінечним накопиченням капіталу, причини тієї поляризації, яка сьогодні є більш помітною ніж у будь-якій передуючій історичній системі [9, с. 81].

Ефективність механізмів втілення витонченої політики такої економічної агресії слід пов'язувати з діяльністю транснаціональних корпорацій – цим передовим загоном світової олігархії всеохоплюючої дії.

Транснаціональні корпорації (ТНК) стають дедалі важливішим суб'єктом міжнародних економічних зав'язків. Поширюється їхній вплив на національну і світову економіку. На 63 тисячі ТНК та їх зарубіжні філії припадає половина світового виробництва і зовнішньої торгівлі, 4/5 усіх патентів та ліцензій на нову продукцію. У переважній мірі питання світової економіки вирішують такі компанії, але не держави. Разом із тим між ТНК і державами існує активна взаємодія. Держави забезпечують підтримку ТНК і одночасно використовують їх при здійсненні своєї політики [10, с. 215].

П'ятсот найкрупніших транснаціональних корпорацій охоплюють понад 1/3 експорту обробляючої промисловості, 3/4 світової торгівлі сировинними товарами, 4/5 торгівлі новими технологіями, забезпечують роботу десяткам мільйонів людей. ТНК перевищують за своїм економічним обігом крупні країни, підпорядковують своєму впливу уряди, «вирішальним чином впливають на формування міжнародного права і роботу міжнародних інститутів» [11, с. 205].

Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНІСТРАЛ) дала наступне визначення ТНК: термін «охоплює компанії, які через відділення, філії або інші організації займаються значною комерційною або іншою економічною діяльністю у державах інших ніж держава у якій знаходиться центр, що контролює або приймає рішення».

Характеризуючи ТНК як інструмент світової олігархії, професор М.Пенделтон констатує: «Не існує дійсно багатонаціональних або глобальних корпорацій у сучасному світі. Так звані багатонаціональні корпорації фактично є компаніями США, Європи або Японії, що діють за кордоном» [12].

Таким чином, роль ТНК як ефективного засобу економічної агресії вбачається досить відчутною. Прагнення усунути, будь-які обмеження і вивільнити аж до стану абсолютності унікальні можливості ТНК з утримання народів і країн світу (тих, що приймають) у стані покори, які базуються на правовій легітимності значного сегменту поведінки багатонаціональних корпорацій, виявляють агресивну сутність геоекономічних проявів розвинутих держав та еліт, що їх представляють. Це легітимність базується на непорушності об'єктивних характеристик ліберального

капіталізму й вільного ринку, які фактично імплементовані у нормах чинного міжнародного права й закріплені у суспільній свідомості світового соціуму.

Саме сприйняття ТНК як продукту системи ліберального капіталізму утворює можливість легітимного впливу на країни «театру» їх економічних дій, що практично охоплює весь цивілізований світ. Втім, не задовольняючись станом речей у сфері відносин «ядро-периферія», світова олігархія прагне удосконалити цей інструмент «світового керування», докладаючи певних зусиль з метою створення особливих правових режимів функціонування ТНК. Подібні зусилля, цілком обґрунтовано оцінюювані як спроби удосконалення прийомів і засобів економічної агресії (як і у цілому поведінка ТНК на світовій арені), не залишаються без реагування об'єкта їхнього впливу.

Геополітична ситуація постає у прив'язці до вищевизначеного другого напрямку економічної агресії така у вигляді трансформованої відповідно до реалій сьогодення національно-визвольної боротьби. Суть трансформації боротьби відносно історично визнаної дійсності національно-визвольних рухів полягає у переміні лише форми своєї причетності до глобального конфлікту, залишаючи її зміст недоторканим. Зокрема, сторона конфлікту, що здійснювала пряму колоніальну ескалацію (колоніальне пограбування), досягає аналогічних результатів у неокolonіальному режимі, через використання домінуючого положення у світовій торгівлі та міжнародних фінансах, і важелів економічного впливу. Протилежна ж сторона, яка раніше виборювала своє право на незалежність і розвиток в основному збройним шляхом з використанням іррегулярності повстансько-партизанської тактики, перейшла до використання абсолютної збройної іррегулярності – терористичної асиметрії. Терористичні акти, що замінили методи партизанської боротьби, розглядаються цією стороною як єдиний ефективний засіб, який, надаючи співставності їх силі відносно колоніальних можливостей суперника, наповнює реальністю протидію економічній, інформаційній та культурно-цивілізаційній агресії, здійснення життєво значущих програм і планів на розвиток.

Власне кажучи, глобальний конфлікт загострився і набув терористичних форм відтоді, коли на кінець 60-х років минулого століття бідні країни усвідомили ошуканість щодо перспектив їхнього розвитку. Зрозуміти це раніше було проблемно за зависою міжнародних політико-економічних прогнозів та обіцянок і, що важливо, цілим комплексом міжнародно-правових актів, норм і положень, що несли обнадійливий зміст та видимість регулятивного сприяння заходам з розвитку.

Глобалізація економіки, що відбиває єдиність світу, призвела до того, що управління нею можливе лише спільними зусиллями держав. Описана вище тенденція, яка відображає прагнення розв'язувати проблеми, орієнтуючись лише на інтереси певної частини держав та їхніх еліт, дають негативні результати.

Висновки. Отже, агресія у сучасних умовах фактично може бути здійснена через застосування економічних засобів і методів, тобто економічної сили. Така постановка питання потребує звернення до визначальної функції агресії, генеральних причин, цілей та завдань, які вирішуються через її застосування. Зважаючи на ключову роль міжнародної економіки у формуванні світопорядку, за результатами дослідження геоекономічних механізмів впливу на розстановку і співвідношення сил на світовій арені не можна виключати появи підстав для тверджень про зміну пріоритетів.

При цьому складності проблеми введення у правозастосовну практику поняття економічної агресії або агресії у широкому розумінні, яку можна визначити як всеохоплюючу або універсальну агресію, додає та обставина, що визначення останньої вносить принципові зміни у критерії кваліфікації агресії у цілому, зважаючи на

характер міжнародних взаємодій. З таким визначенням слід пов'язувати фактор першості нападу, що становить терористичну основу протестної боротьби у позицію, тотожну стану самооборони. Застосування терористами злочинних способів боротьби, якими є терористичні акти, тут принципово не змінює положення (нападаючої і потерпілої) сторін конфлікту. Цей суттєвий геополітичний аспект проблеми є важковирішуваним. Втім висока динаміка глобальної ескалації тероризму фактично не залишає альтернатив і змушує до її розв'язання комплексом геополітичних, гео економічних, геокультурних та міжнародно-правових заходів.

Список використаної літератури:

1. Шмитт К. Теория партизана : промежуточное замечание к понятию политического / К. Шмитт ; пер. с нем. Ю. Ю. Коринца. – Москва : Праксис, 2007. – 301 с. ; Shmitt K. Teoriya partizana : promezhutochnoe zamechanie k ponyatiyu politicheskogo / K. Shmitt ; per. s nem. Yu. Yu. Korintsa. – Moskva : Praksis, 2007. – 301 s.
 2. Словарь иностранных слов. – Москва : Русский язык, 1981. – 624 с. ; Slovar inostrannykh slov. – Moskva : Russkiy yazyk, 1981. – 624 s
 3. Румянцева Т. Г. Агрессия / Т. Г. Румянцева // Всемирная энциклопедия: философия / Гл. научн. ред. и сост. А. А. Грицанов. – Москва : АСТ ; Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с. ; Rumyantseva T. G. Agresciya / T. G. Rumyantseva // Vsemirnaya entsiklopediya: filosofiya / Gl. nauchn. red. i sost. A. A. Gritsanov. – Moskva : AST ; Minsk : Kharvest, Sovremennyy literator, 2001. – 1312 s.
 4. Действующее международное право (избранные документы) : учеб. пособ. / сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – Москва : МАМП, 2002. – 992 с. ; Deystvuyushchee mezhdunarodnoe pravo (izbrannye dokumenty) : ucheb. posob. / sost. Yu. M. Kolosov, E. S. Krivchikova. – Moskva : MAMP, 2002. – 992 s.
 5. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть : учеб. / И. И. Лукашук. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Вольтере Клувер, 2005 – 544 с. ; Lukashuk I. I. Mezhdunarodnoe pravo. Osobennaya chast : ucheb. / I. I. Lukashuk. – 3-e izd., pererab. i dop. – Moskva : Voltere Kluver, 2005 – 544 s.
 6. Валлерстайн И. После либерализма : пер. с англ. / И. Валлерстайн ; под. ред. Б. Ю. Кагарлицкого. – Москва : Едиториал УРСС, 2003. – 256 с. ; Vallerstayn I. Posle liberalizma : per. s angl. / I. Vallerstayn ; pod. red. B. Yu. Kagarlitskogo. – Moskva : Yeditorial URSS, 2003. – 256 s.
 7. Там само. – С. 59-60. ; Tam samo. – S. 59-60.
 8. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн ; пер. с англ. под. ред. В. Л. Иноземцева. – Москва : Логос, 2003. – 308 с. ; Vallerstayn I. Konets znakomogo mira: Sotsiologiya XXI veka / I. Vallerstayn ; per. s angl. pod. red. V. L. Inozemtseva. – Moskva : Logos, 2003. – 308 s
 9. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть. – С. 215. ; Lukashuk I. I. Mezhdunarodnoe pravo. Osobennaya chast. – S. 215.
 10. Ніколенко І. Проблеми визначення міжнародного конфлікту / І. Ніколенко // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 1. – С. 204-207 ; Nikolenko I. Problemy vyznachennia mizhnarodnoho konfliktu / I. Nikolenko // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. – 2013. – № 1. – S. 204-207.
 11. Annuire de L'Institut de Droit international. – Paris, 1996. – P. 466.
 12. Pendelton M. A New Human Right – The Right to Globalization // Fordham International Law Journal. – 1998. – Vol. 22, Issue 5 – P. 2052-2095
- Стаття надійшла до редакції 15.07.2017 р.

A. V. Maysner

THE DOCTRINAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF «ECONOMIC AGGRESSION» IN MODERN INTERNATIONAL LAW

An integrated analysis of the international legal framework on counteraction to aggression, including the norms of international humanitarian law, applied to any armed conflicts, regardless of their content and intensity of hostilities, has been subjected to a comprehensive analysis.

The actual issues of improving the international legal means of counteraction to aggression and doctrinal approaches to the qualification of the international crime «aggression» at the level of international organizations and international judicial bodies are researched.

It is established that the fundamental negative content of illegal aggressive influence on the state of international law is to restrain the equal development of all peoples, nations, states and civilizational cultures, which explains the necessity of applying an integrated approach to determining the composition of the international crime «aggression» in modern conditions.

Key words: aggression, act of aggression, terrorism, international law, international humanitarian law, international crime.

УДК 341.1:341.3

Є. В. Годованик
М. О. Покатович

ПОСИЛЕННЯ РОЛІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОТИДІЇ АКТАМ АГРЕСІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ЇХ РЕФОРМУВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті наголошується, що посилення ролі міжнародних організацій у протидії актам агресії як важливий напрям їх реформування на сучасному етапі повинно бути здійснено шляхом інституціональної модернізації структури сучасних міжнародних організацій та розширенням їх повноважень у відповідності до існуючого у наш час міжнародного становища.

Подальший процес реформування міжнародних організацій в умовах поширення актів збройної агресії на міжнародній арені повинен здійснюватися за допомогою статутарних змін засновницьких міжнародно-правових актів, які дозволять розробити міжнародному співтовариству дієві механізми запобігання агресивних війн, припинення існуючих у сьогоднішні актів агресії та невідвратної юридичної відповідальності агресора.

Внесення цих змін вбачається можливим за умов наявності міжнародного правотворчого консенсусу держав з найбільшим військово-політичним та економічним потенціалом та іншими державами світу на непорушних міжнародно-правових засадах їх мирного співіснування.

Ключові слова: агресія, акт агресії, засоби протидії актам агресії, міжнародна організація, реформування, модернізація, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки, Організація з безпеки і співробітництва в Європі.

Постановка проблеми. Фундаментальний міжнародно-правовий акт, який визначив дух та онтологічну природу існування системи сучасного міжнародного права

– Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. встановив, що кожна людина має право на соціальний та міжнародний порядок, при якому його права і свободи, передбачені цією декларацією, можуть бути повністю здійснені [1]. Нажаль, незважаючи на подальшу еволюцію міжнародного права у сфері захисту прав людини та забезпечення миру і безпеки в світі, становище сучасного міжнародного порядку вказує на кризу неспроможності головних міжнародних організацій протидіяти актам агресії та, як наслідок, захистити гарантоване основоположними міжнародно-правовими актами право людини на міжнародний порядок. Звідси виникає необхідність дослідження проблеми протидії актам агресії сучасними міжнародними організаціями та визначення ключових напрямків ефективного реформування та модернізації їх структури відповідно до актуальних реалій сучасних міжнародних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання посилення ролі міжнародних організацій у протидії актам агресії як важливий напрям їх реформування є одним з пріоритетних в сучасній міжнародно-правовій науці та має широке доктринальне освітлення.

Серед його дослідників в Україні особливої уваги варті наукові праці українських вчених, серед яких необхідно виділити М. О. Баймуратова, М. В. Буроменського, Ю. О. Волошина, І. В. Євтушенко, А. В. Єрмолаєва, Я. М. Жукорську, В. О. Філіпчука та інших. Незважаючи на плідну науково-теоретичну роботу зазначених дослідників, питання протидії актам агресії шляхом посилення міжнародних організацій як важливий напрям їх реформування на сучасному етапі потребує здійснення додаткових наукових розробок.

Аксіологічне значення та юридична сутність наукових досліджень з питання посилення ролі міжнародних організацій у протидії актам агресії полягає у перспективній можливості втілення у життя розроблених міжнародно-правовою наукою ідей в процесі міжнародної правотворчості та застосування компетентними суб'єктами чинних норм системи сучасного міжнародного публічного права з метою юридичного вирішення сучасних військових конфліктів, недопущення потенційних та припинення існуючих у міжнародних відносинах актів агресії, а також захисту прав і свобод людини, яка стає головною жертвою та навіть інструментом війни.

Виклад основного матеріалу. Закінчення Другої світової війни ознаменувалося початком розбудови нової системи міжнародного співробітництва держав. Руйнівні наслідки цього найбільшого за всю історію людства збройного конфлікту обумовили створення нового ефективного міжнародно-правового механізму попередження та припинення війн, а також покарання за їх планування, підготовку, розв'язання та ведення. Такий міжнародно-правовий механізм повинен був запозичити аналогічний досвід існування міжнародної організації в період з 1920 р. по 1946 р. в особі Ліги Націй, яка незважаючи на наявність у неї міжнародного організаційно-функціонального інструментарію, не змогла попередити цивілізаційну катастрофу світової війни.

Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 липня 1945 р., який вступив силу 24 жовтня 1945 р. став тим міжнародно-правовим актом засновницького характеру, яким була втілена у життя ідея створення нової універсальної міжнародної організації. Саме цим актом 51 державою у 1945 р. була заснована найбільша міжнародна організація за всю історію людства – Організація Об'єднаних Націй (далі: ООН). Міжнародна підтримка ООН державами світу знайшла своє продовження у суттєвому розширенні суб'єктного складу ООН. Наразі членами ООН є 193 держави. У тому числі Україна, яка з 24 жовтня 1945 стоїть у витоків створення ООН.

Метою існування ООН стало втілення в життя високих ідеалів підтримання

міжнародного миру та безпеки, розвитку дружніх відносин між націями, здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та заохочення і розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх без відмінностей раси, полу, мови, релігії. ООН повинна бути центром для узгоджених дій націй у досягненні цих загальних цілей на засадах суверенної рівності держав-членів ООН, добросовісного виконання міжнародних зобов'язань відповідно до Статуту ООН, вирішення міжнародних спорів і конфліктів мирними засобами без загрози для міжнародного миру, безпеки та справедливості, відмови від застосування сили або загрози її застосуванням, всебічної допомоги ООН державами-членами та утримання від допомоги державам, щодо яких ООН застосовує дії превентивного або примусового характеру, невтручання у внутрішні справи держав-членів ООН [2].

За 72 роки свого існування ООН зусиллями держав-членів провела найбільш масштабну серед всіх міжнародних організацій роботу з міжнародної правотворчості. Міжнародно-правові норми, встановлені в актах ООН визначили правовий дух, забезпечили еволюцію та сформували юридичну конструкцію всього сучасного міжнародного права. В період з 1945 р. по 2017 р. в ООН було прийнято ряд міжнародно-правих актів у сфері миру, безпеки, вирішення конфліктів, прав людини, роззброєння, ядерної безпеки та інших питань. Визначний вплив на систему міжнародного права здійснило прийняття ООН міжнародно-правових актів у сфері протидії актам агресії та покарання за них. Серед цих актів центральне місце займають Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами у відповідності до Статуту ООН 1970р., Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р., Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) Визначення агресії 1984 р., Декларація про право народів на мир 1984 р., Декларація про попередження та припинення спорів і ситуацій, які можуть становити загрозу міжнародному миру та безпеці, та про роль ООН у ційгалузі 1988 р., Декларація про встановлення фактів ООН у сфері підтримки міжнародного миру та безпеки 1991 р., Декларація про право на мир 2016 р.

Проте в умовах сучасного міжнародного порядку у світі спостерігається суттєва неспроможність ООН протидіяти актам агресії. Значною мірою це пов'язано з проблемою невідповідності організаційних та функціональних засад діяльності ООН станом на 1945 р. тому міжнародного порядку та системі міжнародних відносин, які сформувалися в ХХІ столітті під впливом науково-технічного, військового, економічного прогресу та міжнародно-політичних перетворень.

Післявоєнні геополітичні умови, в яких була створена ООН характеризувалися відповідної розстановкою ролей в системі усталеного міжнародного правопорядку окремих держав в головних органах ООН. Серед головних органів ООН необхідно виділити Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і Соціальну Раду, Раду з Опіки, Міжнародний Суд і Секретаріат. Перш за все, це стосується Ради Безпеки ООН, постійними членами якої Статут ООН 1945 р. визначив Китайську Республіку, Союз Радянських Соціалістичних Республік, Францію, Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії та Сполучені Штати Америки. Зазначені держави являли собою найпотужніших суб'єктів міжнародних відносин з найбільшим військово-політичним впливом та економічним потенціалом у середині ХХ століття. В результаті історичного розвитку цих держав, деякі з них пройшли процес конституційних перетворень. Наприклад, замість Китайської Республіки сучасним постійним членом Ради Безпеки ООН є Китайська Народна Республіка, замість Союзу Радянських

Соціалістичних Республік постійним членом Ради Безпеки ООН у наші дні є Російська Федерація, а замість Франції – Французька Республіка (П'ята Французька Республіка з 1958 р.). При цьому деякі держави, які були постійними членами Ради Безпеки ООН від самого початку її заснування в результаті зазначених перетворень їх конституційного ладу не є постійними членами Ради Безпеки ООН на сучасному етапі. Прикладом таких держав є Україна, Республіка Білорусь, частково визнана державами-членами ООН Китайська Республіка (Тайвань).

Рада Безпеки є органом ООН, який несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки в світі. Саме реформа структури та повноважень Ради Безпеки ООН дозволить досягти актуальний на сьогоднішній день ступінь репрезентативності держав-членів ООН у Раді Безпеці відповідно до їх міжнародно-правової ролі в світовій економіці та підтримці миру та безпеки на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин.

Головною причиною низького рівня ефективності ООН у протидії актам військової агресії є наявність у держав-постійних членів Ради Безпеки ООН права вето на резолюції Ради Безпеки ООН. У період з 1945 р. по серпень 2017 р. постійні члени Ради Безпеки ООН скористалися правом вето 197 разів. Питання наявності права вето, як міжнародно-правового інструменту блокування резолюцій Ради Безпеки ООН, залишається дискусійним з наукової точки зору. Особливу суспільну небезпеку для миру та мирового правопорядку становить ситуація, в якій сама держава-агресор, реалізуючи своє право вето в Раді Безпеці, блокує резолюції Ради Безпеки щодо застосування мирних або примусових заходів до держави-агресора. При цьому голосування проти резолюції Ради Безпеки постійним членом Ради Безпеки, який відповідно до чинних норм міжнародного права є державою-агресором зі спорів, стороною якого є сама держава-агресор становить пряме порушення частини 3 статті 27 Статуту ООН. Оскільки відповідно до зазначеної статті держава-член Ради Безпеки повинна утриматися від голосування у випадку прийняття Радою Безпеки рішення зі спору, стороною якого є ця держава. Така ситуація повністю підриває засади сучасного міжнародного публічного права, демонструє недовершеність сучасних міжнародно-правових механізмів функціонування міжнародних організацій та є недопустимою, оскільки повною мірою суперечить ідеалам, для досягнення яких була створена ООН.

У даному випадку має місце думка, що порушується юридичний принцип суверенної рівності держав-членів ООН, оскільки в існуючій структурі Ради Безпеки простежується завуальована домінанта конкретних геополітично-впливових держав, які є постійними членами Ради Безпеки. При цьому така домінанта станом на 2017 р. характеризується певною історичністю та не є у повній мірі актуальною у сьогоднішній день. З моменту вступу в силу Статуту ООН 24 жовтня 1945 р. деякі держави-постійні члени Ради Безпеки втратили значний геополітичний вплив, яким вони володіли після закінчення Другої світової війни. Так Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії та Французька Республіка втратили значні території в результаті активізації процесу проголошення незалежності у другій половині XX століття африканськими та азійськими державами, які раніше були їх колоніями.

У свою чергу, економічний розвиток та нарощування військового потенціалу призвело до появи у XXI столітті на політичній карті світу держав «Великої двадцятки» (G20), які в силу своїх високих економічних показників і значної ролі на міжнародній арені могли б стати постійними членами Ради Безпеки після реформування структури головних органів ООН. Виходячи з цих критеріїв, першими претендентами на місце постійного члена Ради Безпеки ООН в перспективі реформування її структури можуть стати такі провідні економіки, як Федеративна Республіка Німеччина, Японія,

Республіка Корея, Канада, Італійська Республіка. Особливої уваги у цьому контексті заслуговують Федеративна Республіка Бразилія та Королівство Саудівська Аравія, оскільки ці держави також є членами G20 та в силу чисельності свого населення та політико-економічного впливу в регіоні могли б стати потужними представниками латиноамериканського та арабського світу в Раді Безпеці ООН.

До того ж, не можна не звернути увагу й на те, що період історії після Другої світової війни ознаменувався гонкою ядерних озброєнь. Це призвело до того, що станом на 2017 р. окрім постійних членів Ради Безпеки ядерною зброєю володіють також Ісламська Республіка Пакистан, Корейська Народно-Демократична Республіка, Держава Ізраїль та Республіка Індія. При цьому остання становить другу державу світу за чисельністю населення після Китайської Народної Республіки та є членом зазначеної вище «Великої двадцятки».

В таких умовах невідповідності структури Ради Безпеки ООН фактичним військово-політичним, соціально-економічним, культурним обставинам на сучасному конкретно-історичному етапі зростає «анархічність» світового порядку, кількість суб'єктів, які діють взагалі поза рамками міжнародного права та існуючих міждержавних інституцій. А держави все охочіше використовують асиметричні, «гібридні» методи боротьби та просування своїх інтересів. Правила міжнародної взаємодії стають менш передбачливими та контрольованими. У той самий час сама ж Рада Безпеки ООН не лише не виконує свою функцію захисту миру і безпеки. Вона вже цілковито не відображає нинішню ієрархію світового порядку. Така диспропорція проявляється у найрізноманітніших вимірах [3, с. 4].

Звідси виходить, що посилення ролі ООН у протидії актам агресії вбачається в комплексній модернізації структури Ради Безпеки, яка буде відповідати сучасному становищу держав на міжнародно-політичній арені та ґрунтуватися на чинних принципах міжнародного права. В першу чергу, на принципі суверенної рівності держав-членів ООН в питанні забезпечення миру та безпеки в світі.

Концептуально реформа Ради Безпеки може відбутися та принести позитивний результат для забезпечення міжнародного миру та безпеки за дотримання таких основних умов: а) проведення в рамках великої інституціональної реформи ООН реформи Ради Безпеки як її невід'ємної складової частини; б) спрямованість на вирішення сучасних загроз і викликів та приведення у відповідність до міжнародного становища, що склалося в сучасному світі; в) реалістичність, тобто відсутність прямих суперечностей національним політичним та економічним інтересам постійних членів Ради Безпеки; г) будь-яке інституційне реформування Ради Безпеки, як і будь-якого іншого головного органу ООН, має відбуватися виключно шляхом внесення змін і доповнень до Статуту ООН як єдиного універсального документу, здатного забезпечити міжнародно-правову легітимність таких перетворень [4, с. 213].

На сучасному етапі Рада Безпеки ООН складається з п'ятнадцяти держав-членів ООН та має у своєму складі лише одного представника від кожної держави-члена Ради Безпеки. Серед цих п'ятнадцяти держав тільки п'ять держав є постійними членами Ради Безпеки ООН: Китайська Народна Республіка, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки та Французька Республіка. Інші десять держав-членів ООН є непостійними членами Ради Безпеки ООН, які обираються Генеральною Асамблеєю ООН строком на 2 роки. При цьому Генеральна Асамблея, вирішуючи питання про обрання держави-члена ООН непостійним членом Ради Безпеки, виходить із справедливого географічного розташування держав та приділяє особливо важливу увагу ступені участі цієї держави-члена ООН в підтримці міжнародного миру і безпеки та в досягненні інших цілей ООН.

Рішення Ради Безпеки приймаються голосуванням держав-членів Ради Безпеки за таких умов, коли кожна держава-член Ради Безпеки має один голос. При прийнятті рішень Радою Безпеки з процедурних питань кількість поданих за них голосів повинна бути не менше дев'яти, а при вирішенні інших питань – дев'яти голосів, включаючи співпадаючі голоси з цього питання всіх п'яти постійних членів Ради Безпеки. Тобто, якщо голос хоча б однієї держави-постійного члена Ради Безпеки не співпаде з голосами інших членів, рішення Ради Безпеки буде заблоковано шляхом реалізацією права вето постійного члена Ради Безпеки. За таких умов блокування рішень Ради Безпеки буде мати місце і в тому разі, коли за це рішення проголосують чотирнадцять членів Ради Безпеки, у тому числі чотири постійних члени, а лише один постійний член Ради Безпеки проголосує проти або утримається від голосування.

Усвідомлення міжнародним співтовариством кризи низької ефективності Ради Безпеки ООН в питанні протидії актам агресії на сучасному етапі активізувало посилення міжнародних процесів практичного вдосконалення структури та повноважень Ради Безпеки ООН шляхом проведення інституціональної реформи цього органу та знайшло своє виявлення у створення на рівні ООН Групи високого рівня з загроз, викликів та змін. Саме Група високого рівня з загроз, викликів та змін з метою подолання кризи неспроможності ООН протидіяти сучасним агресивним війнам започаткувала розробку напрямків модернізації Ради Безпеки ООН. Зазначена група розробила дві моделі інституційного реформування Ради Безпеки ООН.

Перша модель – модель А передбачає, що Рада Безпеки повинна включати до свого складу 24 члени, замість 15. При цьому модель А не виключає зі складу Ради Безпеки п'ять її постійних членів: Китайську Народну Республіку, Російську Федерацію, Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки та Французьку Республіку. До зазначених 5 постійних членів додаються ще 6 постійних членів, але без наділення їх правом вето. «Традиційні» 5 постійних членів Ради Безпеки право вето за цією моделлю зберігають. До того ж 6 нових постійних членів обираються з дотриманням географічної збалансованості, при якій 2 члени – від Африки, 2 – від Азії і Тихоокеанського регіону, 1 – від Північної Америки, 1 – від Південної Америки. Інші 13 місць в Раді Безпеки закріплюються за непостійними членами, які по аналогії з чинною моделлю Ради Безпеки обираються строком на 2 роки. Справедливий географічний розподіл виконується також стосовно непостійних членів, серед яких 4 члени обираються від Африки, 3 – від Азії і Тихоокеанського регіону, 2 – від Європи, 4 – від Північної та Південної Америки.

Друга модель – модель В передбачає, що Рада Безпеки також збільшує кількість членів з 15 до 24. При цьому модель В зберігає у своєму складі 5 постійних членів Ради Безпеки в особі Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії, Сполучених Штатів Америки та Французької Республіки. Окрім цих 5 постійних членів передбачається створення додаткових 8 місць у Раді Безпеки для нової категорії держав-членів Ради Безпеки – напівпостійних членів, які не мають права вето та обираються на чотири роки з правом повторного обрання. Модель В також передбачає створення до 10 існуючих місць непостійних членів Ради Безпеки ще 1 місця для нового непостійного члена строком на два роки без права повторного обрання.

Окрім зазначених моделей реформування Ради Безпеки з метою захисту свого суверенітету та територіальної цілісності від актів агресії окремими групами учасників міжнародного співтовариства просуються інші моделі інституціональної модернізації Ради Безпеки. Так Африканський союз пропонує збільшити чисельність членів Ради Безпеки з 15 до 26 членів, серед яких Африканський континент повинен бути

представлений 2 постійними та 7 непостійними членами. У свою чергу, незважаючи на географічну розрізненість, Федеративна Республіка Німеччина, Федеративна Республіка Бразилія, Японія та Республіка Індія в рамках так званої «Групи чотирьох» відстоюють позицію, відповідно до якої вони також стануть постійними членами Ради Безпеки. Не можна не звернути увагу і на прагнення щодо членства в Раді Безпеці держав, які, становлять «Єднання заради згоди» або «Кавовий клуб», до складу якого входять Канада, Мексиканські Сполучені Штати, Республіка Аргентина, Республіка Колумбія, Італійська Республіка, Королівство Іспанія, Турецька Республіка та ряд інших регіонально впливових держав. Держави «Кавового клубу» підтримують модель збільшення числа непостійних членів Ради Безпеки з 10 до 20.

У свою чергу, «Група малих держав» на чолі з підтримуючою мудру міжнародно-правову позицію нейтралітету Швейцарською Конфедерацією, а також державами Князівство Ліхтенштейн, Республіка Коста-Ріка, Йорданське Гашимітське Королівство та Республікою Сінгапур виступає з іншим баченням модернізації Ради Безпеки. «Група малих держав» пропонує встановити обов'язок постійних членів Ради Безпеки утримуватися від права вето у випадку прийняття Радою Безпеки резолюцій з питань особливо тяжких міжнародних злочинів проти миру та безпеки людства: геноциду, військових злочинів та злочинів проти людяності. А у разі відмови постійних членів Ради Безпеки від заборони права вето стосовно цих питань – відкрито, прозоро та обґрунтовано пояснити свою позицію.

Актуальним залишається питання можливості включення Європейського Союзу до складу Ради Безпеки ООН. Проте, така перспективна можливість потребує додаткових наукових обґрунтувань, оскільки в міжнародному праві існують різні точки зору стосовно визначення правової природи Європейського Союзу, як міжнародної організації особливого роду (лат. *sui generis*) або союзу суверенних європейських держав – конфедерації. Тому перспективне включення Європейського Союзу до Ради Безпеки ООН може створити прецедент участі самостійної міжнародної організації в складі Ради Безпеки ООН з метою відстоювання позиції миру і безпеки в світі та, зокрема, в Європі.

В умовах сьогодення міжнародно-правове забезпечення архітектури європейської безпеки та протидія актам агресія в Європі покладено на найбільшу регіональну міжнародну організацію з питань миру та безпеки – Організацію з Безпеки і Співробітництва в Європі (далі: ОБСЄ). Питання посилення міжнародно-правової ролі ОБСЄ набуває особливого значення, оскільки концептуальні засади мирного співіснування держав встановлені у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі, яким 1 серпня 1975 р. була заснована ОБСЄ, не знайшли свого втілення у фактично існуючій на сучасному етапі в європейському регіону системі міжнародних відносин. Унікальність структури ОБСЄ полягає в тому, що, незважаючи на назву, її членами є не тільки європейські держави. До складу ОБСЄ станом на серпень 2017 р. входять 57 держав. У тому числі Сполучені Штати Америки, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан, Киргизька Республіка, Республіка Казахстан, Монголія і Туркменістан, що засвідчує широко визнаний статус ОБСЄ на міжнародній арені.

Європа історично вважалась оплотом цивілізаційних зрушень людства. Європейцем був і основоположник міжнародного права Гуго Гроцій. Проте акт військової агресії проти України як однієї з держав-членів ОБСЄ демонструє неспроможність цієї авторитетної організації ефективно та в повному обсязі забезпечити виконання державами-членами ОБСЄ своїх міжнародно-правових зобов'язань, які ці держави прийняли шляхом підписання Заключного акту Наради з

безпеки і співробітництва в Європі 1 серпня 1975 р.

Відповідно до зазначеного міжнародно-правового акту такі зобов'язання стосуються неухильного виконання державами-членами ОБСЄ принципу суверенної рівності та поваги прав, властивих суверенітету, незастосування сили або загрози силою, непорушності кордонів, територіальної цілісності держав, мирного вирішення спорів, невтручання у внутрішні справи, поваги прав людини і основних свобод, включаючи право на свободу думки, совісті, релігії та переконань, рівноправності та права народів розпоряджатися своєю долею, співробітництва між державами, сумлінного виконання зобов'язань за міжнародним правом [5].

Посилення ролі ОБСЄ в питанні протидії актам агресії на сучасному етапі вбачається в проведенні реформи цього органу. Реформа ОБСЄ повинна враховувати наступні концептуальні аспекти: ОБСЄ має необхідний потенціал для розвитку, який необхідно ефективно використати в інтересах всіх її членів та Європи в цілому на основі принципу неподільності безпеки; потребує вдосконалення механізм прийняття рішень в ОБСЄ, доцільно опрацювати можливість перегляду консенсусного принципу із поступовим переходом до принципу якісно і кількісно кваліфікованої більшості; варто розглянути можливість формування спільних підходів на основі концепту «м'якої сили» з метою забезпечення інтегральної безпеки; прискорення роботи зі створення регламентів діяльності ОБСЄ за різними напрямками, зокрема такими, як попередження і розв'язання конфліктів, спостереження за виборами тощо; ОБСЄ має інтенсифікувати свою діяльність у таких напрямку кібербезпеки; потребує посилення прогностичної функції ОБСЄ, формування інструментів для аналізу основних тенденцій і напрямків трансформації безпекового середовища, напрацювання випереджальних рекомендацій для членів ОБСЄ; створення у системі ОБСЄ дослідницьких і експертних центрів з питань нових викликів і загроз [6, с. 51].

Висновки. Таким чином, посилення ролі міжнародних організацій у протидії актам агресії як важливий напрям їх реформування на сучасному етапі повинно бути здійснено шляхом інституціональної модернізації структури сучасних міжнародних організацій та розширенням їх повноважень у відповідності до існуючого у наш час міжнародного становища. Подальший процес реформування міжнародних організацій в умовах поширення актів збройної агресії на міжнародній арені повинен здійснюватися за допомогою статутарних змін засновницьких міжнародно-правових актів, які дозволять розробити міжнародному співтовариству дієві механізми запобігання агресивних війн, припинення існуючих у сьогоднішній день актів агресії та невідвратної юридичної відповідальності агресора. Внесення цих змін вбачається можливим за умови наявності міжнародного правотворчого консенсусу держав з найбільшим військово-політичним та економічним потенціалом та іншими державами світу на непорушних міжнародно-правових засадах їх мирного співіснування.

Список використаної літератури

1. Загальна декларація прав людини ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 ; Zahalna deklaratsiia prav liudyny OON vid 10.12.1948 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010 ; Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho Sudu vid 26 chervnia 1945 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010

3. Ярошенко Є. Реформування Ради Безпеки ООН та позиція України / Є. Ярошенко // Зовнішньополітичні акценти. – 2015. – Вип. 22. – 14 с. ; Yaroshenko Ye. Reformuvannia Rady Bezpeky OON ta pozytsiia Ukrainy / Ye. Yaroshenko // Zovnishnopolitychni aktsenty. – 2015. – Vyp. 22. – 14 s..

4. Правова модернізація Ради Безпеки ООН: проблеми теорії та практики : моногр. / М. О. Баймуратов, Ю. О. Волошин, Є. В. Годованик, М. М. Юрлов; за ред. М. О. Баймуратова. – Одеса : Фенікс, 2014. – 270 с. ; Pravova modernizatsiia Rady Bezpeky OON: problemy teorii ta praktyky : monohr. / M. O. Baimuratov, Yu. O. Voloshyn, Ye. V. Hodovanyk, M. M. Yurlov; za red. M. O. Baimuratova. – Odesa : Feniks, 2014. – 270 s.

5. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055 ; Zakliuchnyi akt Narady z bezpeky ta spivrobitnytstva v Yevropi vid 01 serpnia 1975 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055

6. ОБСЕ: Сучасні виклики та перспективи розвитку : аналітична доповідь / А. В. Єрмолаєв, К. А. Кононенко, О. О. Резнікова та ін. – Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. – 52 с. ; OBSiE: Suchasni vyklyky ta perspektyvy rozvytku : analitychna dopovid / A. V. Yermolaiev, K. A. Kononenko, O. O. Reznikova ta in. – Kyiv : Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 2013. – 52 s.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2017 р.

Y. V. Hodovanyk, M. O. Pokatovich

STRENGTHENING THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN COUNTERING ACTS OF AGGRESSION AS AN IMPORTANT DIRECTION OF THEIR REFORM AT THE PRESENT STAGE

The article emphasizes that the strengthening of the role of international organizations in counteracting acts of aggression as an important direction for their reform at the present stage should be carried out through institutional modernization of the structure of modern international organizations and the expansion of their powers in accordance with the current international situation.

The further process of reforming international organizations in the context of the spread of acts of armed aggression in the international arena should be carried out with the help of statutory changes to the founding international legal acts that will enable the international community to develop effective mechanisms for the prevention of aggressive wars, the cessation of existing acts of aggression and the inevitable legal liability of the aggressor.

Making these changes possible is possible provided that there is an international law-making consensus of the states with the greatest military-political and economic potential and other states of the world on the inviolable international legal principles of their peaceful coexistence.

Key words: *aggression, acts of aggression, international organization, reform, modernization, United Nations, Security Council, Organization for Security and Co-operation in Europe.*

УДК 346.9

Н. Л. Шелухин

**ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ КАК НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ
ЮРИДИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ***

Статья посвящена вопросам правового обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования как приоритетного направления правовых исследований. Приведен обзор опыта правовых исследований в области экономической безопасности субъектов хозяйствования иностранными и отечественными специалистами. Сформулировано аутентичное понятие «обеспечение экономической безопасности субъекта хозяйствования» с юридической точки зрения.

Ключевые слова: *обеспечение экономической безопасности субъектов хозяйствования, правовые исследования, научная дисциплина, правовой механизм обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования.*

Постановка проблемы. В современных условиях важнейшее значение для Украины приобретает задача обеспечения экономической безопасности и соблюдения соответствующих национальных интересов государства. Система обеспечения экономической безопасности связана с решением правовых, правоохранительных, экономических, управленческих и других задач, объединенных одной целью – защитой экономических интересов и прав субъектов хозяйствования всех форм собственности, а значит и государства в целом.

В связи с нестабильной политической обстановкой на Украине и отсутствием финансовой возможности для окончания начатых, практически по всем направлениям, реформ и коррупции, резко обострились многочисленные внутренние и внешние угрозы стабильного функционирования и развития субъектов хозяйствования. Большая половина этих угроз носит криминально-коррупционную природу, что вынуждает противостоять им правовыми средствами. Поэтому развитие исследований в области правового обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования является логичным и обоснованным.

Таким образом, правовое обеспечение деятельности, направленной на противостояние угрозам экономической безопасности субъектов хозяйствования, является приоритетным, правовым направлением научных исследований, направленных на обеспечение экономической безопасности Украины.

Основными составляющими специального правового механизма обеспечения

* Легальное понятие субъекта хозяйственных отношений приведено в статье 55 Хозяйственного кодекса Украины. Субъектами хозяйствования признаются участники хозяйственных отношений, которые осуществляют хозяйственную деятельность, реализуя хозяйственную компетенцию (совокупность хозяйственных прав и обязанностей), имеют обособленное имущество и несут ответственность по своим обязательствам в пределах этого имущества, кроме случаев, предусмотренных -хозяйственные организации - юридические лица, созданные в соответствии с Гражданским кодексом Украины, государственные, коммунальные и другие предприятия, созданные в соответствии с настоящим Кодексом, а также другие юридические лица, которые осуществляют хозяйственную деятельность и зарегистрированные в установленном законом порядке; граждане Украины, иностранцы и лица без гражданства, которые осуществляют хозяйственную деятельность и зарегистрированные в соответствии с законом как предприниматели. Хозяйственный кодекс Украины. Электронный ресурс Режим доступа <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page2>

экономической безопасности субъектов хозяйствования экономический правопорядок (общественный хозяйственный порядок) и экономическое правосудие. Вышеуказанные составляющие фрагментарно изучаются практически в каждом правовом исследовании, которое имеет прямую или опосредованную экономическую направленность.

Изложение основного материала. Изначально понятие «экономическая безопасность» впервые было введено в употребление как составляющая другого термина «национальная безопасность». Начиная с 1934 года, в США функционировали правительственные органы, деятельность которых была направлена на обеспечение национальной безопасности государства: Комитет по экономической безопасности; Национальный экономический комитет и т.д. В Европейском союзе термин экономическая безопасность в основном применяется для характеристики позиции ЕС в мировой экономической системе. Вместе с тем полноценная научная категория экономической безопасности, как части национальной безопасности, в США и ЕС так и не сформировалась [1].

На постсоветском пространстве исследования в области экономической безопасности государства стали проводиться в Российской академии наук в 90-е годы прошлого столетия. Первым ввел проблему экономической безопасности в современную экономическую науку академик Л.И. Абалкин. Он определил это явление как: «...совокупность условий и факторов, обеспечивающих независимость национальной экономики, ее стабильность и устойчивость, способность к постоянному обновлению и самосовершенствованию» [2, с.4]. Близким к тому является определение, данное в тот же период группой других российских ученых: «это способность экономики обеспечить эффективное удовлетворение общественных потребностей на национальном и международном уровнях» [3, С.38]. Позднее, в институте экономики РАН (под руководством профессора В.К. Сенчагова) появились более сложные и многосторонние исследования теоретических проблем категории экономической безопасности, из которых следовало, что обеспечение экономической безопасности требует создания специальных механизмов: экономических, правовых и организационных. Это должно стать одной из функций социального управления, как на макро, так и на микроуровне [4, с.19].

Принимая во внимание вышеуказанное определение, необходимо отметить, что организационный механизм обеспечения экономической безопасности обеспечивает взаимоотношения в плоскости «государство-субъект хозяйствования» через систему издаваемых нормативно-правовых актов и контроль за их выполнением, т.е. по сути, в большей части, нормами административного права. Исходя из этого допустимо сделать вывод (с небольшой погрешностью), что организационный механизм обеспечения экономической безопасности является частью специального правового механизма.

Таким образом, комплексный механизм обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования состоит из двух специальных механизмов – правового и экономического. Причем рассматривать эти специальные механизмы в отдельности невозможно и методологически неверно, так как общественные отношения в сфере производства, обмена и распределения продукции, которые собственно и являются экономикой* – определяются и регулируются нормами права, а в случае развития,

* Экономика (от греч. *oikos* - дом, хозяйство и *homes* - правило, закон; в совокупности - правила ведения хозяйства) 1) хозяйство, совокупность средств, объектов, процессов, используемых людьми для обеспечения жизни, удовлетворения потребностей путем создания необходимых человеку благ, условий и средств существования с применением труда; 2) наука о хозяйстве, способах его ведения людьми, отношениях между людьми в процессе производства и обмена товаров, закономерностях протекания

изменения либо трансформации этих отношений - они сопровождаются либо закрепляются правовыми нормами.

Именно правовые нормы выступают регуляторами экономических отношений. Только при неукоснительном соблюдении правовых норм государством гарантируется максимальный уровень защиты субъектов хозяйствования от угроз различного уровня и различной природы.

В Украине исследованиями в области экономической безопасности проводились, прежде всего, учеными-экономистами, наработан и развивается ряд научных школ. Практически в каждом университете, осуществляющую подготовку по экономическим специальностям, существуют кафедры экономической безопасности. Решением Высшей аттестационной комиссии Украины в перечень научных специальностей для защит диссертаций на соискание степеней кандидата и доктора экономических наук была введена отдельная специальность 21.04.02 «Экономическая безопасность субъектов хозяйственной деятельности».

Украинские ученые-экономисты, впрочем, как и российские, сосредоточили свои исследования в области обеспечения экономической безопасности в большей мере в двух направлениях: обеспечение экономической безопасности государства и обеспечение экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности, что на наш взгляд вено и обоснованно.

Основы правовых исследований в области обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования были заложены в вышедшего в 1975 году коллективного монографического исследования под редакцией докторов юридических наук В. К. Мамутова и Ю. С. Цимермана «Организация хозяйственно-правовой работы на предприятии», в котором в рамках плановой экономики и применительно к условиям социализма была раскрыта и обоснована стройная система обеспечения субъектом хозяйственной деятельности своей экономической безопасности [5]. Эта система включала в себя организацию хозяйственно-правовой работы субъекта хозяйствования, направленной на:

- сохранность собственности;
- борьбу с хищениями, растратами и недостатками имущества;
- обеспечение исполнения договоров;
- сохранность железнодорожных и автомобильных перевозок;
- контроль за правильным применением цен, за количеством и качеством поступающей продукции, за своевременностью расчетов.

В монографии так же рассматривались особенностям хозяйственно-правовой работы в областях капитального строительства, энергоснабжения, сбора и сдачи металлолома.

Именно в научных трудах В.К.Мамутова, В.В.Лаптева, В.С.Мартемьянова, М.И.Клеандрова, Ю.С.Циммермана и др. была обусловлена необходимость правовой регламентации внутривозрастных отношений субъектов хозяйственной деятельности как залог их успешной работы [6-8]. Правовая регламентация внутривозрастных отношений субъектов хозяйственной деятельности обеспечивает экономический (хозяйственный) правопорядок и является важнейшей составляющей механизма самообеспечения экономической безопасности.

В дальнейшем В.К. Мамутовым была сформирована научная дисциплина - «Организация правовой работы в народном хозяйстве» [9-10]. Суть концепции - правовая работа в народном хозяйстве не отождествляется с деятельностью

юридической службы, а рассматривается как органическая составляющая ведения хозяйства и реализуется всеми подразделениями хозяйственного аппарата. Эта дисциплина стала неотъемлемой частью курса «Хозяйственное право». Например, в учебнике «Предпринимательское (хозяйственное) право» вышедшем в 2006 году под редакцией В. В. Лаптева и С. С. Занковского, тема «Правовая работа в сфере предпринимательства» выделена в отдельную главу [11].

Ученые юристы, называя процесс обеспечения экономической безопасности «правовой защитой», строят тематику своих исследований более конкретно, в соответствии со статьей 2 Хозяйственного кодекса Украины* например: правовая защита предпринимательства, административно-правовые основы обеспечения безопасности предпринимательской деятельности, гражданско-правовая защита прав потребителей, либо исследовали отдельные фрагменты обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования: правовая защита от антиконкурентных действий в экономической конкуренции, гражданско-правовая защита прав потребителей страховых услуг, административно-правовое обеспечение альтернативных методов рассмотрения споров с участием предприятий и организаций и т.д. [12-17].

Знаковой явилась защита диссертационного исследования О.Н.Громовой на тему «Правовое обеспечение защиты экономической безопасности субъектов хозяйствования» [18].

Рассматривая специальный правовой механизм обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования, необходимо еще раз подчеркнуть, что, прежде всего, он состоит из правовых норм: хозяйственного, административного, гражданского, уголовного и других отраслей права. Причем в зависимости от направления исследований специального правового механизма обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования, преобладают разные отраслевые нормы права. Например: при изучении экономического правопорядка преобладают нормы хозяйственного и административного права. Хозяйственное право устанавливает общий хозяйственный порядок применительно к экономике в целом и к отдельным ее секторам, включая реальный сектор [19, с.9]. При изучении экономического правосудия преобладают нормы уголовного и гражданского права и процесса. К первопроходцам правовых исследований в этих направлениях выступили известные ученые: в области обеспечения экономического правопорядка Г.Л.Знаменский, в области осуществления экономического правосудия М.И.Клеандров [20-21].

В дальнейшем изучение правового механизма обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности Украины стало предметом исследования представителей правовой науки Бандурки А.М., Камлика М.И., Користина А.Е., Ортынского В.Л., Подоляки А.Н. и др., которые являются авторами и руководителями авторских коллективов базовых учебников по курсу «Экономическая безопасность» [22-26].

Выводы. Анализируя содержание этих учебников необходимо отметить, что авторы рассматривают процесс обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности с двух сторон. С одной стороны - как комплекс

* Участниками отношений в сфере хозяйствования являются субъекты хозяйствования, потребители, органы государственной власти и органы местного самоуправления, наделенные хозяйственной компетенцией, а также граждане, общественные и другие организации, которые выступают учредителями субъектов хозяйствования или осуществляют относительно них организационно-хозяйственные полномочия на основе отношений собственности.

мероприятий, направленных на соблюдение действующих правовых норм, регулирующих хозяйственные отношения. С другой стороны - как комплекс мероприятий (в рамках действующего законодательства), направленных на противодействие незаконному вмешательству в хозяйственную деятельность. По субъективному составу авторы также двойственно рассматривают процесс обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования – самообеспечение (организация правовой работы на предприятии; создание собственной службы безопасности; использование аутсорсинга в области безопасности и т.д.) и государственная защита (стабильность правовых норм; эффективная деятельность правоохранительных органов; обязательность ответственности за нарушение правовых норм в области хозяйственных отношений и т.д.). Практически все современные исследователи в области обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности выделяют влияние нестабильной, постоянно изменяющейся внешней среды, как основного источника опасностей для предпринимательской деятельности.

В систему институциональных отношений по обеспечению экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности все исследователи-юристы включают государственное регулирование экономической деятельности. Оценка состояния экономической безопасности осуществляется исходя из характеристик внешних и внутренних угроз как совокупности условий и факторов, которые создают потенциальную опасность для жизненно важных экономических интересов субъектов хозяйственной деятельности, а также выявления и комплексного мониторинга факторов, которые могут подорвать их устойчивость.

Принимая во внимание научные исследования в области экономики и права, с учетом множественности различных подходов к определению термина «экономическая безопасность» сформулируем понятие «обеспечение экономической безопасности субъекта хозяйствования» как комплекса мер проводимых органами государственной власти, местного самоуправления и субъектами хозяйственной деятельности направленных на соблюдение действующих правовых норм, регулирующих хозяйственные отношения; на противодействие незаконному вмешательству в хозяйственную деятельность, а так же на минимизацию влияния внешней среды как основного источника опасностей для субъектов хозяйственной деятельности.

Противодействие экономическим правонарушениям и преступлениям на любом предприятии предполагает создание многоцелевой системы управления, учет норм международных стандартов, применение более совершенных технологий в принятии управленческих решений, обоснование новых направлений кадровой политики, многопрофильную подготовку кадров.

Учение об экономической безопасности субъектов хозяйствования можно рассматривать как новое междисциплинарное направление, которое базируется на теории хозяйственного права и развивается на стыке права и экономики и подчинено разрешению насущных проблем хозяйственной деятельности.

Список использованной литературы:

1. Лепешкина М. Н. Эволюция понятия «экономическая безопасность» в США, Западной Европе и России / М. Н. Лепешкина // Экономическая наука и практика : матер. междунар. науч. конф., г. Чита, февраль 2012 г. — Чита : Молодой ученый, 2012. – С. 7-9 ; Lepeshkina M. N. Evolyutsiya ponyatiya «ekonomicheskaya bezopasnost» v SShA, Zapadnoy Yevrope i Rossii / M. N. Lepeshkina // Ekonomicheskaya nauka i praktika : mater. mezhdunar. nauch. konf., g. Chita, fevral 2012 g. — Chita : Molodoy uchenyy, 2012. – S. 7-9.
2. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение

/Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. - 1994. - № 12. - С. 4-13 ; Abalkin L. I. Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: ugrozy i ikh otrazhenie / L. I. Abalkin // Voprosy ekonomiki. - 1994. - № 12. - S. 4-13.

3. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. - 1994. - №12. - С. 36-44 ; Arkhipov A. Ekonomicheskaya bezopasnost: otsenki, problemy, sposoby obespecheniya / A. Arkhipov, A. Gorodetskiy, B. Mikhaylov // Voprosy ekonomiki. - 1994. - №12. - S. 36-44

4. Сенчагов В. К. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России / В. К. Сенчагов // Вопросы экономики. - 1995. - № 1. - С. 98-101 ; Senchagov V. K. O sushchnosti i osnovakh strategii ekonomicheskoy bezopasnosti Rossii / V. K. Senchagov // Voprosy ekonomiki. - 1995. - № 1. - S. 98-101.

5. Организация хозяйственно-правовой работы на предприятии / В. К. Мамутов, Ю. С. Цимерман, С. З. Михайлин и др.; отв. ред. В. К. Мамутов и канд. юрид. наук Ю. С. Цимерман]. - Москва : Юрид. лит., 1975. - 279 с. ; Organizatsiya khozyaystvenno-pravovoy raboty na predpriyatii / V. K. Mamutov, Yu. S. Tsimerman, S. Z. Mikhaylin i dr.; otv. red. V. K. Mamutov i kand. yurid. nauk Yu. S. Tsimerman]. - Moskva : Yurid. lit., 1975. - 279 s.

6. Клеандров М. И. Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее, будущее / М. И. Клеандров. – Москва : Волтерс Клувер, 2006. – 600 с. ; Kleandrov M. I. Ekonomicheskoe pravosudie v Rossii: proshloe, nastoyashchee, budushchee / M. I. Kleandrov. – Moskva : Volters Kluver, 2006. – 600 s.

7. Мартемьянов В. С Правовые вопросы создания новых структур при переходе к рынку / В. С.Мартемьянов // Предприятие: внутренняя и внешняя хозяйственная деятельность (правовые аспекты) : сб. ст. - Москва : Изд-во Ин-та государства и права АН СССР, 1991. – С. 24-31 ; Martemyanov V. S Pravovye voprosy sozdaniya novykh struktur pri perekhode k rynku / V. S.Martemyanov // Predpriyatie: vnutrennyaya i vneshnyaya khozyaystvennaya deyatelnost (pravovye aspekty) : sb. st. - Moskva : Izd-vo In-ta gosudarstva i prava AN SSSR, 1991. – S. 24-31.

8. Мартемьянов В. С Стратегические пути правового регулирования хозяйственной деятельности / В. С.Мартемьянов // Сотрудничество по вопросам правового регулирования хозяйственной деятельности : междунар. юрид. симпозиум, 23-26 нояб. 1993 г. : документы и науч.-информ. материалы. - Москва : Социнцентр : Интерлист, 1994. - С. 105-107 ; Martemyanov V. S Strategicheskie puti pravovogo regulirovaniya khozyaystvennoy deyatelnosti / V. S.Martemyanov // Sotrudnichestvo po voprosam pravovogo regulirovaniya khozyaystvennoy deyatelnosti : mezhdunar. yurid. simpozium, 23-26 noyab. 1993 g. : dokumenty i nauch.-inform. materialy. - Moskva : Sotsintsentr : Interlist, 1994. - S. 105-107.

9. Обеспечение сохранности социалистической собственности на предприятии. Правовой аспект / Михайлин С.З.; отв. ред.: Мамутов В.К. - Киев: Наук. думка, 1978. - 239 с. ; Obespechenie sokhrannosti sotsialisticheskoy sobstvennosti na predpriyatii. Pravovoy aspekt / Mikhaylin S.Z.; otv. red.: Mamutov V.K. - Kiev: Nauk. dumka, 1978. - 239 s.

10. Мамутов В. К. Совершенствование правового регулирования хозяйственной деятельности (методология, направления) / В. К. Мамутов; отв. ред. В. В. Лаптев. - Киев : Наук. думка, 1982. - 238 с. ; Mamutov V. K. Sovershenstvovanie pravovogo regulirovaniya khozyaystvennoy deyatelnosti (metodologiya, napravleniya) / V. K. Mamutov; otv. red. V. V. Laptev. – Kiev : Nauk. dumka, 1982. - 238 s.

11. Предпринимательское (хозяйственное) право : учеб. / под ред. В. В. Лаптева, С. С. Занковского. - Москва : Волтерс Клувер, 2006. - 538 с. ; Predprinimatelskoe

(khozyaystvennoe) pravo : ucheb. / pod red. V. V. Lapteva, S. S. Zankovskogo. - Moskva : Volters Kluver, 2006. - 538 s.

12. Саниахметова Н. О. Правовий захист підприємництва в Україні : навч. посіб. / Н. О. Саниахметова. - Київ : Юрінком Інтер, 1999. - 333 с. ; Saniakhmetova N. O. Pravovyi zakhyst pidpriemnytstva v Ukraini : navch. posib. / N. O. Saniakhmetova. - Kyiv : Yurinkom Inter, 1999. - 333 s.

13. Банк Р. О. Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Ростислав Олександрович Банк; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. - Київ, 2014. - 21 с. ; Bank R. O. Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia bezpeky pidpriemnytskoi diialnosti v Ukraini : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.07 / Rostyslav Oleksandrovych Bank; Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. - Kyiv, 2014. - 21 s.

14. Осетинська Г. А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Ганна Анатоліївна Осетинська ; НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України. - Київ, 2006. - 220 арк. ; Osetynska H. A. Tsyvilno-pravovyi zakhyst prav spozhyvachiv za zakonodavstvom Ukrainy : dys... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.03 / Hanna Anatoliivna Osetynska ; NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva Akademii pravovykh nauk Ukrainy. - Kyiv, 2006. - 220 ark.

15. Каштанов О. С. Правовий захист від антиконкурентних дій в економічній конкуренції : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Олександр Сергійович Каштанов; Одеська національна юридична академія. - Одеса, 2005. - 213 арк. ; Kashtanov O. S. Pravovyi zakhyst vid antykonkurentnykh dii v ekonomichnii konkurentsii : dys... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.04 / Oleksandr Serhiiiovych Kashtanov; Odeska natsionalna yurydychna akademiia. - Odesa, 2005. - 213 ark.

16. Ільченко Г. О. Цивільно-правовий захист прав споживачів страхових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Ганна Олександрівна Ільченко; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. - Київ, 2016. - 20 с. ; Ilchenko H. O. Tsyvilno-pravovyi zakhyst prav spozhyvachiv strakhovykh posluh : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.03 / Hanna Oleksandrivna Ilchenko; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, NDI pryvat. prava i pidpriemnytstva im. F. H. Burchaka. - Kyiv, 2016. - 20 s..

17. Юлдашев С. О. Адміністративно-правове забезпечення альтернативних методів розгляду спорів за участю підприємств і організацій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07, 12.00.04 / Сергій Олексійович Юлдашев; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. - Київ, 2014. - 32 с. ; Yuldashev S. O. Administratyvno-pravove zabezpechennia alternatyvnykh metodiv rozghliadu sporiv za uchastiu pidpriemstv i orhanizatsii : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : spets. 12.00.07, 12.00.04 / Serhii Oleksiiovych Yuldashev; Mizhrehion. akad. upr. personalom. - Kyiv, 2014. - 32 s.

18. Громова О. М. Правове забезпечення захисту економічної безпеки суб'єктів господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Ольга Миколаївна Громова; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. - Київ, 2015. - 19 с. ; Hromova O. M. Pravove zabezpechennia zakhystu ekonomichnoi bezpeky subiektiv hospodariuvannia : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.04 / Olha Mykolaivna Hromova; Mizhrehion. akad. upr. personalom. - Kyiv, 2015. - 19 s.

19. Лаптев В. В. Предпринимательское (хозяйственное) право и реальный сектор экономики / В. В.Лаптев, Рос. акад. наук, Ин-т государства и права. – Москва ; Берлин : Инфотропик Медиа, 2010. - 81 с. ; Laptev V. V. Predprinimatelskoe (khozyaystvennoe)

pravo i realnyy sektor ekonomiki / V. V. Laptev, Ros. akad. nauk, In-t gosudarstva i prava. – Moskva ; Berlin : Infotropik Media, 2010. – 81 s.

20. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины: формирование и перспективы развития / Г. Л. Знаменский. – Киев : Наукова думка, 1996. – 56 с. ; Znamenskiy G. L. Khozyaystvennoe zakonodatelstvo Ukrainy: formirovaniye i perspektivy razvitiya / G. L. Znamenskiy. – Kiev : Naukova dumka, 1996. – 56 s.

21. Клеандров М. И. Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее, будущее / М. И. Клеандров. – Москва : Волтерс Клувер, 2006. – 600 с. ; Kleandrov M. I. Ekonomicheskoe pravosudie v Rossii: proshloe, nastoyashchee, budushchee / M. I. Kleandrov. – Moskva : Volters Kluver, 2006. – 600 s.

22. Основи економічної безпеки : підруч. / за ред. О. М. Бандурки. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003 – 436 с. ; Osnovy ekonomichnoi bezpeky : pidruch. / za red. O. M. Bandurky. – Harkiv : Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav, 2003 – 436 s.

23. Кампик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навч. посіб. / М. І. Кампик . – Київ : Атіка, 2005. – 432 с. ; Kampyk M. I. Ekonomichna bezpeka pidpriemnytskoi diialnosti. Ekonomiko-pravovyi aspekt : navch. posib. / M. I. Kampyk . – Kyiv : Atika, 2005. – 432 s.

24. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. О. М. Джужі. – Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2010. – 368 с. ; Ekonomichna bezpeka : navch. posib. / za red. O. M. Dzhuzhi. – Kyiv : Vseukrainska asotsiatsiia vydavtsiv «Pravova yednist», 2010. – 368 s.

25. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. / за ред. В. Л. Ортинського. – Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2009. – 544 с. ; Ekonomichna bezpeka pidpriemstv, orhanizatsii ta ustanov : navch. posib. / za red. V. L. Ortynskoho. – Kyiv : Vseukrainska asotsiatsiia vydavtsiv «Pravova yednist», 2009. – 544 s.

26. Підприємницьке безпекознавство в Україні: навч. посіб. / за ред. А. Н. Подоляки. – Київ : Персонал, 2010. – 352 с. ; Pidpriemnytske bezpekoznavstvo v Ukraine: navch. posib. / za red. A. N. Podoliaky. – Kyiv : Personal, 2010. – 352 s.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2017 р.

М. Л. Шелухін

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМОК ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена питанням правового забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання як пріоритетного напрямку правових досліджень. Наведено огляд досвіду правових досліджень у галузі економічної безпеки суб'єктів господарювання іноземними та вітчизняними фахівцями. Сформульовано автентичний термін «забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання» з юридичної точки зору.

Ключові слова: *забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, правові дослідження, наукова дисципліна, правовий механізм забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.*

М. L. Shelukhin

LEGAL PROVISION OF ECONOMIC SAFETY OF SUBJECTS OF ECONOMICS AS A NEW DIRECTION OF LEGAL STUDIES

The article is devoted to legal issues of providing the economic security of business entities as a priority area of legal research. A review of the experience of legal research in the area of economic security of business entities by foreign and domestic experts is given. The authentic term of "provision the economic security of a business entity," from a legal point of

view is formulated.

Key words: *provision the economic security of business entities, legal research, scientific discipline, a legal mechanism to ensure the economic security of business entities.*

УДК 343.13

І. Ф. Хараберюш

ОПЕРАТИВНА ТЕХНІКА ЯК ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА КАТЕГОРІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ НАУКИ

У статті розглядається оперативна техніка як наукова категорія, що складає окремий розділ оперативно-розшукової науки. Визначається поняття, система та завдання оперативної техніки.

Ключові слова: *спеціальна техніка, оперативно-розшукова діяльність, категорія, оперативна техніка.*

Постановка проблеми. Розвиток наук, широке впровадження науково-технічних досягнень в усіх сферах протидії злочинності, постійне зростання науково-технічної оснащеності правоохоронних органів України призвели до виникнення самостійної групи науково-технічних засобів, які отримали назву «*оперативна техніка*». Ці засоби обслуговують в основному окрему сферу протидії злочинності – оперативно-розшукову діяльність, у межах якої з'явилося, здобуло розвиток і спеціальне нормативне закріплення. Про це свідчить, наприклад, той факт, що окремі засоби криміналістичної техніки використовуються поза слідчими діями для досягнення мети оперативно-розшукової діяльності. Разом з тим далеко не всі засоби оперативної техніки застосовуються, а одержані за їх допомогою дані реалізуються в кримінальній процесуальній діяльності. Ми бачимо, що поряд з криміналістичною технікою і переважно на її основі наявність засобів і методів оперативної техніки, які відрізняються цільовою спрямованістю, формами, специфічними ознаками і прийомами застосування, особливістю нормативної регламентації, юридичною природою одержаних за їх допомогою даних.

Тому втілення в життя нової соціальної політики та побудова в Україні правової держави не є можливими без модернізації вітчизняної правової системи. Виходячи з цього для забезпечення ефективної діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів у протидії злочинності в умовах сьогодення важливим питанням є здійснення наукового пошуку щодо вирішення проблем теорії оперативно-розшукової діяльності, а саме визначення оперативної техніки як наукової категорії, що складає окремий розділ оперативно-розшукової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо розглянути розвиток наукової думки щодо місця оперативної техніки у правоохоронній діяльності, то побачимо, що цьому напрямку була приділена увага багатьох науковців радянських часів, таких, як А.Д. Безруков, С.В. Ігнатов, А.І. Комаров, Е.І. Низенко, В.Н. Омелін та інші. Приділяли та приділяють значну увагу теоретичним та практичним розробкам щодо застосування техніки в ОРД сучасні вчені незалежної України, а саме: П.П. Артеменко, В.М. Бутузов, М.С. Вертузаєв, О.І. Воронов, О.В. Золотар, Ю.Ю. Орлов, С.С. Паламарчук, М.М. Перепелиця, В.П. Сапальов, І.А. Серебряков, А.Н. Шаковець, Ю.В. Шандала, І.Р. Шинкаренко та інші.

Однак розвиток науково-технічних засобів, зміни у чинному законодавстві потребують уточнення наукового поняття «оперативна техніка», окреслення її місця в системі оперативно-розшукової науки, визначення основних її складових.

Мета дослідження. Метою статті є визначення оперативної техніки як розділу науки оперативно-розшукова діяльність, виділення її поняття, системи та завдання.

Виклад основного матеріалу. Теорія ОРД склалась як самостійна галузь знань у результаті диференціації системи наук кримінального циклу. Набувши розвитку в межах криміналістики, теорія оперативно-розшукової діяльності почала формувати специфічну систему знань, а саме: вивчати таємні дії злочинців, типові ознаки латентних злочинів, найбільш ефективні (переважно негласні) сили, засоби (оперативна техніка, оперативно-технічні заходи) та методи, які застосовують оперативно-розшукові органи для своєчасного виявлення злочинів, їх попередження та розкриття, забезпечення невідворотності відповідальності винних за їх вчинення [1, с. 66].

Набувши розвитку в межах криміналістики, теорія оперативно-розшукової діяльності почала формувати специфічну систему знань, що дозволяє оперативно-розшукову діяльність розглядати у трьох основних значеннях: як специфічний вид державної діяльності спеціальних служб правоохоронних органів, направлених на протидію злочинності, забезпечення національної безпеки і державної таємниці; як самостійну юридичну науку, яка має свій предмет і метод дослідження, що спирається на досягнення інших наук; як самостійну навчальну дисципліну у системі, в основному, відомчої освіти. Відомо також, що система теорії оперативно-розшукової діяльності може бути представлена чотирма взаємопов'язаними розділами:

1. Загальна теорія оперативно-розшукової діяльності.
2. Оперативно-розшукова тактика.
3. Оперативно-розшукова методика.
4. Оперативна техніка.

Волинський В.О. зазначає, що в умовах зростання економічних зв'язків, підприємницької діяльності, певної доступності для широких верств населення найсучаснішого обладнання, у тому числі й в телекомунікаційній сфері, такий стан справ не відповідав у повній мірі потребам оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів. Дійсно, як результат, злочини все частіше вчиняються з використанням сучасних технічних засобів та новітніх технологій. У зв'язку з цим неможливо не звернути увагу на те, що закономірності розвитку науки й техніки є характерними й для ОРД. Їх вплив проявився при виникненні ОРД як галузі наукових знань та в її розвитку, а це врешті-решт привело до широкого впровадження в практику оперативно-технічних засобів [2, с. 103]. Цей процес знайшов своє відображення в теорії ОРД, де оперативно-технічні засоби були відокремлені окремою групою і згідно з класифікацією зайняли гідне місце серед інших складових ОРД. Крім того нагальні потреби оперативних підрозділів стали підґрунтям розвитку оперативно-розшукової думки [3, с. 10]. Потреби практики також були підставою для подальшого розвитку теорії використання оперативної техніки в оперативно-розшуковому забезпеченні протидії злочинності.

Як самостійний розділ теорії ОРД категорія «оперативна техніка» має декілька значень, таких як: розділ науки; вид діяльності відповідних суб'єктів щодо застосування оперативно-технічних засобів для вирішення завдань ОРД та кримінального процесу; розділ дисципліни «Спеціальна техніка ОВС» [4].

З іншого боку оперативна техніка є складовою більш широкого поняття «спеціальна техніка» взагалі та «спеціальна техніка правоохоронних органів» зокрема. В наших попередніх дослідженнях ми дійшли висновку, що систему спеціальної

техніки правоохоронних органів як галузі науки складають: криміналістична техніка, оперативна техніка, організаційна техніка, охоронна техніка [4, с. 25]. Таким чином, оперативна техніка – це спеціальна техніка, яка використовується в оперативно-розшуковій діяльності.

Оперативна техніка як розділ системи теорії оперативно-розшукової діяльності та складова спеціальної техніки правоохоронних органів – це сукупність наукових положень і рекомендацій щодо застосування технічних, програмно-технічних, програмних засобів, речовин, інформаційних систем та природничо-наукових і спеціальних методів їх використання під час проведення оперативно-розшукових заходів (далі - ОРЗ) та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД).

Як засіб отримання інформації оперативна техніка – це сукупність оперативно-технічних засобів та науково обґрунтованих тактичних прийомів, способів та інформаційних технологій, що використовуються із суворим дотриманням законності з метою виконання правоохоронними органами завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження. Оперативно-технічними засобами відповідно до цього визначення є – технічні, програмно-технічні та програмні засоби, інформаційні системи, спеціальні пристрої, речовини [5, с. 369].

На нашу думку, систему оперативної техніки повинні складати елементи, до яких входять *загальні положення та галузі оперативної техніки*. Загальні положення повинні визначати основні поняття, завдання оперативної техніки, загальну характеристику оперативно-технічних засобів, прийомів і способів їх застосування, правову регламентацію при проведенні ОРЗ та НСРД, значення отриманих результатів для розслідування, попередження та припинення злочинів.

Галузі оперативної техніки повинні складатись, ми вважаємо, з теоретичних положень і відповідних конкретних оперативно-технічних засобів, прийомів і способів їх застосування. Ми, підтримуючи думки певного кола вчених та фахівців [6; 7; 8; 9], поділяємо галузі оперативної техніки за критерієм оперативно-технічного спрямування на: технічні засоби гласного отримання інформації, технічні засоби негласного отримання інформації та засоби забезпечення оперативно-розшукових заходів.

В якості технічних засобів негласного отримання інформації можуть бути засоби: загального застосування (пристосовані), загального застосування з незначною доробкою (модифіковані) і спеціально розроблені (унікальні). Це також можуть бути програмні або програмно-технічні засоби, запрограмовані для цієї мети та автоматизовані системи.

Технічні засоби загального застосування мають широкий спектр використання й, окрім оперативно-розшукової діяльності, – це криміналістика, слідча діяльність, адміністративна діяльність тощо. Прикладом може слугувати побутова і професійна фото-, відеоапаратура, засоби звукозапису, системи зв'язку, обчислювальна техніка та інші технічні засоби, вироблені для широкого кола споживачів. Особливість цієї групи технічних засобів полягає в тому, що, хоча самі вони не зазнають жодних конструктивних змін, тактика і методика їх застосування залежить від оперативних заходів, у яких застосовано ці технічні засоби.

Як особливу групу можна окреслити засоби оперативної техніки, в конструкцію яких були внесені технічні зміни з метою надання їм необхідних властивостей. Таку групу технічних засобів, на нашу думку, можна визначити як модифіковані засоби оперативної техніки. Модифікована апаратура найчастіше становить собою дороблені технічні засоби загального застосування й відрізняється від серійних виробів наявністю вузлів і деталей, що дозволяє більш ефективно використовувати її в специфічних умовах. Дороблювання засобів спеціальної техніки відбувається як на заводах-

виробниках, так і в правоохоронних органах. Прикладом модифікованих засобів оперативної техніки можна вважати диктофони, пристосовані для негласного звукозапису, фотоапарати, вмонтовані в предмети маскуванія й оснащені пристроями дистанційного керування тощо.

Унікальні засоби оперативної техніки можна охарактеризувати як прилади, пристрої, програми, автоматизовані системи спеціально розроблені для використання в розслідуванні злочинів та провадження оперативно-розшукової діяльності. Такі засоби оперативної техніки зазвичай є настільки специфічними, що їх не застосовують у інших сферах діяльності або за іншим призначенням. Типовим зразком таких засобів слід вважати технічні засоби негласного отримання інформації, використовувані винятково в оперативно-розшуковій діяльності та негласних слідчих (розшукових) діях.

До засобів забезпечення ОРЗ відносяться: засоби забезпечення безпеки інформації, засоби потаємної передачі інформації, засоби маркування і виявлення об'єктів, які представляють оперативний інтерес.

Завдання оперативної техніки як розділу науки впливають із завдань оперативно-розшукової діяльності. Ми вважаємо, що їх доцільно поділити на *загальні* та *спеціальні*. Загальні полягають в науково-технічному забезпеченні практики, сприянні розробленими оперативно-технічними засобами та методами оперативним та слідчим підрозділам правоохоронних органів в їх роботі щодо пошуку та фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та організованих груп, отриманні інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства та держави.

Спеціальними завданнями, на нашу думку, слід вважати:

- дослідження об'єктивних закономірностей, що становлять предмет ОРД і стосуються оперативної техніки (створення теоретичної бази для прикладних розробок);

- розроблення нових та удосконалення існуючих оперативно-технічних засобів і методів їх використання. Особливу увагу, ми вважаємо, необхідно приділити розробленню спеціальних програм, інтелектуальних систем для аналітичного супроводження ОРД, спеціальних систем для проведення оперативно-розшукових заходів, новітніх методів ОРД, які ґрунтуються на використанні сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій тощо;

- узагальнення досвіду правоохоронних органів розвинених країн щодо розробки та застосування оперативно-технічних засобів;

- узагальнення практики використання оперативної техніки оперативними підрозділами правоохоронних органів.

Таким чином, оперативна техніка може розглядатись з трьох позицій як: окремий розділ системи теорії оперативно-розшукової діяльності, засіб діяльності правоохоронних органів щодо отримання інформації, розділ дисципліни «Спеціальна техніка правоохоронних органів». Оперативна техніка має свою систему, до яких входять загальні положення та галузі оперативної техніки. Завдання, які вирішує оперативна техніка поділяються на загальні та спеціальні.

Список використаної літератури:

1. Бабаев О. С. Концептуальные основы и тенденции развития криминалистической науки : дис.канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Октай Самбирович Бабаев; Моск. гос. юридич. академия. – Москва, 2003. – 150 с. ; Babaev O. S. Kontseptualnye osnovy i tendentsii razvitiya kriminalisticheskoy nauki : dis.kand. jurid. nauk : spets. 12.00.09 / Oktay Sambirovich Babaev; Mosk. gos. yuridich. akademiya. – Moskva, 2003. – 150 s.

2. Волинский В. А. Криминалистическая техника: наука-техника-общество-

человек / В. А. Волынский. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с. ; Volynskiy V. A. Kriminalisticheskaya tekhnika: nauka-tekhnika-obshchestvo-chelovek / V. A. Volynskiy. – Moskva : YuNITI-DANA, 2000. – 311 s. .

3. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій : моногр. / І. Ф. Хараберюш, В. Я. Мацюк, В. А. Некрасов, О. І. Хараберюш. – Київ : КНТ, 2007. – 196 с. ; Vukorystannia operatyvno-tekhnichnykh zasobiv u protydyii zlochynam, shcho vchyniautsia u sferi novykh informatsiinykh tekhnolohii : monohr. / I. F. Kharaberiush, V. Ya. Matsiuk, V. A. Nekrasov, O. I. Kharaberiush. – Kyiv : KNT, 2007. – 196 s.

4. Хараберюш І. Ф. Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід : моногр. / І. Ф. Хараберюш. – Донецьк : Ноулідж, 2011. – 362 с. ; Kharaberiush I. F. Protydiia zlochynnosti zasobamy spetsialnoi tekhniky: kontseptualnyi pidkhdid : monohr. / I. F. Kharaberiush. – Donetsk : Noulidzh, 2011. – 362 s.

5. Хараберюш І. Ф. Концептуальні та теоретико-прикладні засади оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді в Україні : моногр. / І. Ф. Хараберюш, В. Л. Ортинський, О. І. Хараберюш. – Маріуполь : ППНС, 2017. – 476 с. ; Kharaberiush I. F. Kontseptualni ta teoretyko-prykladni zasady operatyvno-rozshukovoho zabezpechennia protydyii kontrabandi v Ukraini : monohr. / I. F. Kharaberiush, V. L. Ortynskyi, O. I. Kharaberiush. – Mariupol : PPNS, 2017. – 476 s.

6. Крылов В. В. Информационные компьютерные преступления / В. В. Крылов. – Москва : ИНФРА-М, 1997. – 285 с. ; Krylov V. V. Informatsionnye kompyuternye prestupleniya / V. V. Krylov. – Moskva : INFRA-M, 1997. – 285 s.

7. Берзин П. С. Уголовная ответственность за незаконное использование специальных технических средств негласного получения информации [Электронный ресурс] / П. С. Берзин // Центр исследования проблем компьютерной преступности. – Режим доступа : <http://www.crime-research.ru/library/Berzin17.htm> ; Berzin P. S. Ugolovnaya otvetstvennost za nezakonnoe ispolzovanie spetsialnykh tekhnicheskikh sredstv neglasnogo polucheniya informatsii [Elektronnyy resurs] / P. S. Berzin // Tsentri issledovaniya problem kompyuternoy prestupnosti. – Rezhim dostupa : <http://www.crime-research.ru/library/Berzin17.htm>

8. Бегишев И. Р. Проблемы уголовной ответственности за обращение со специальными техническими средствами, предназначенными для негласного получения информации / И. Р. Бегишев // Следователь. – 2010. – № 5. – С. 2-4 ; Begishev I. R. Problemy ugolovnoy otvetstvennosti za obrashchenie so spetsialnymi tekhnicheskimi sredstvami, prednaznachennymi dlya neglasnogo polucheniya informatsii / I. R. Begishev // Sledovatel. – 2010. – № 5. – S. 2-4

9. Ванчаков Н. Б. Специальная техника органов внутренних дел : учеб. пособ. / Н. Б. Ванчаков, А. С. Деренчук, С. И. Щербак. – Москва : ЦИИНМОКП МВД России, 2000. – 84 с. ; Vanchakov N. B. Spetsialnaya tekhnika organov vnutrennikh del : ucheb. posob. / N. B. Vanchakov, A. S. Derenchuk, S. I. Shcherbak. – Moskva : TsIiNMOKP MVD Rossii, 2000. – 84 s.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2017 р.

I. F. Haraberjush

THE OPERATIVE TECHNICS AS THE TEORETIKO-APPLIED CATEGORY OF THE OPERATIVELY-SEARCH SCIENCE

In article the operative technics as a scientific category which makes separate section of an operatively-search science is considered. Development of scientific and technical means, changes in the current legislation have caused of accurate definition of scientific concept «the operative technics», designations of its place in system of an operatively-search science,

allocation of its basic components. Supervising scientific hypothesis in research we have designated that the theory of operatively-search activity has developed as independent field of knowledge as a result of differentiation of system of sciences of a criminal cycle. Using a deductive method and a method of analogy and considering specific system of knowledge which is studied by an operatively-search science we have defined concept, system and a problem of operative technics. The system of operative technics is made by elements which consist of general provisions and directions of application of operative technics. Problems of operative technics as division of science, follow from problems of operatively-search activity. We divide them into the general and special.

Key words: *the special technics, operatively-search activity, a category, the operative technics.*

УДК 343.14

І. М. Білоус

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ДІЯНЬ З ОЗНАКАМИ КОРУПЦІЇ

У статті аналізується процес зібрання доказів під час розслідування злочинів з ознаками корупції.

Ключові слова: *кримінальне провадження, корупція, посадова особа, матеріальна вигода.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день одним із пріоритетів для українського суспільства є розв'язання проблеми корупції. Загально визнано, що корупція створює загрозу демократичному розвитку та національній безпеці України. Вона негативно впливає на всі сфери суспільного життя, економіку, освіту, політику, соціальну та правову сфери, міжнародні відносини. За результатами проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) наприкінці 2013 року дослідження громадської думки, корупція вже входила до переліку найбільших проблем населення і викликала особливе занепокоєння у 47 відсотків громадян. За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, що проводяться Transparency International, українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі: у 2012 і 2013 роках держава займала 144 місце із 176 країн, в яких проводилися дослідження. У 2014 році Україна займає 142 місце зі 175 позицій. У 2016 році посідає 131 місце зі 176 країн [1]. Тому, боротьба з корупцією залишається в Україні нагальною загальнодержавною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню різних аспектів проблем корупційної злочинності та вдосконаленню вітчизняного антикорупційного законодавства, присвячені праці вчених: П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, В. П. Бахін, П. Д. Біленчука, В. І. Гончаренко, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, Н. С. Карпова, О. М. Литвинова, П. С. Матишевського, Є. В. Невмержицького, І. К. Туркевича, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна та ін.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз зібрання доказів під час розслідування злочинів з ознаками корупції, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення діяльності слідчих органів з питань кримінального провадження за фактами корупційних діянь.

Виклад основного матеріалу. Поняття «корупційне діяння» Кимлик Н.В. пропонує вважати, як соціально-політичне явище, що являє собою сукупність неправомірних діянь та взаємозв'язків осіб, наділених владними повноваженнями між собою та з іншими особами, які використовують владу або службове становище для задоволення власних потреб і інтересів, всупереч інтересам суспільства і держави. Корупційний злочин визначено умисне суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки корупції, за яке передбачена кримінальна відповідальність, вчинене суб'єктом», зазначеним у ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» з використанням наданих повноважень з метою одержання неправомірної вигоди або надання неправомірної вигоди з метою схилити суб'єкта влади до протиправного її використання [2].

Правоохоронні органи реалізують певний комплекс організаційних та практичних заходів, спрямованих на виявлення корупційних діянь. Найнебезпечніші форми корупції кваліфікуються як кримінальні злочини. До них відносяться: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК); службове підроблення (366); провокація підкупу (ст.370); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст.372); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст.375). Також, з 25.01.2015 корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені ч. 2 ст. 191, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 320, ч. 1 ст. 357, ч. 2 ст. 410 КК України, оскільки з вказаної дати набув чинності Закон України «Про національне антикорупційне бюро України», прикінцевими положеннями якого вносяться зміни до Кримінального кодексу України. Таким чином, до діянь, що містять ознаки корупції, законодавець відніс значну частину злочинів, які вчиняються з корисливих мотивів посадовими та матеріально відповідальними особами, наділеними повноваженнями по управлінню та розпорядженню майном.

Розслідування та розкриття злочинів, пов'язаних із корупцією, вкрай утруднюється тим, що корупційні прояви найчастіше носять латентний характер.

З точки зору доказування корупційні злочини є найскладнішими, під час розслідування у слідчих виникають певні труднощі, оскільки вказана категорія злочинів характеризується великою складністю виявлення їх ознак і процесу доказування, тому потребують високої кваліфікації слідчого і оперативного супроводу.

На нашу думку, однією із проблем, яка може виникнути під час розслідування злочинів з ознаками корупції - тиск посадових осіб різних ланок на слідчого. Оскільки суб'єктами злочинів з ознаками корупції є посадові особи, які здійснюють дозвільні, контрольні та інші розпорядчі функції, безпосередньо в яких є тісні зв'язки із працівникам правоохоронних органів та іншими посадовими особами. Вважаємо, що необхідною умовою ефективної боротьби з корупцією та пов'язаною з нею злочинів є створений спеціально уповноваженого органу у сфері розслідування корупційних діянь – Національного антикорупційного бюро України.

Джерелами інформації про корупційні діяння або інші правопорушення, пов'язані з корупцією, можуть бути: публікації у пресі; виступи по радіо і на телебаченні; матеріали перевірок діяльності суб'єктів підприємницької діяльності (незалежно від форм власності); матеріали, отримані в ході розслідування чи розгляду в судах кримінальних справ; матеріали профілактичної та оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів; матеріали запитів уповноважених державних органів, установ та організацій, визначених Кабінетом Міністрів України, про перевірку осіб у зв'язку з

їх допуском до державної, військової та службової таємниці; матеріали перевірок, що проводять органи митної служби; заяви, скарги та пропозиції громадян; інформація працівників правоохоронних, контролюючих органів, підозрюваних, обвинувачених, засуджених, потерпілих; інші можливі джерела.

З моменту подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, слідчий зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування.

Після внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, необхідно скласти план проведення слідчих дій, який повинен бути узгоджений із планом оперативно-розшуковими заходів, оскільки від цього багато в чому залежить розслідування злочинів, що вимагають проведення значного комплексу спеціальних дій. Слідчому потрібно тісно співпрацювати з оперативними підрозділами, вжити заходи для перевірки інформації та фіксації злочинних дій, якщо будуть допущені процесуальні помилки, це може негативно відобразитися на подальшому розслідуванні і доказуванні злочину. Всі етапи розслідування корупційних злочинів мають охоплювати гласні та негласні слідчі дії, які допоможуть слідчому: встановити усіх співучасників та причетних до вчинення злочину; сформулювати систему доказів; з'ясувати причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, і прийняття заходів щодо їх усунення; забезпечення відшкодування збитків, завданих злочинцем; збір інформації про особу підозрюваного.

На початковому етапі розслідування кримінального провадження слідчий повинен діяти швидко, встигнути виявити і зібрати максимальну кількість доказів, які в іншому випадку можуть зникнути або бути знищеними, спрямувати зусилля на розкриття злочинів «по гарячим слідам» [3, 101].

Під формуванням системи доказів з пред'явленням підозри винній особі у вчиненні злочину пов'язаного з корупцією, слід розуміти процес накопичення слідчим у ході розслідування достовірної і повної інформації, яка свідчить про те, що саме підозрювана слідчим особа вчинила злочин.

Фіксація та збір доказів має важливе значення для успішного розслідування кримінального провадження. На нашу думку, проведення негласних слідчих дій по вище вказаним злочинам, є необхідними для збирання доказів і доказування в кримінальному провадженні, а саме: - аудіо-, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмка кореспонденції, на яку накладено арешт; зняття інформації з електронних інформаційних систем; дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів; спостереження за особою, річчю або місцем; - аудіо-, відеоконтроль місця та інші.

Під час проведення огляду місця події працівники правоохоронних органів, повинні обов'язково залучити понятих, які повинні бути не зацікавленими особами під час розслідування кримінального провадження, непотрібно залучати в якості понятих колег підозрюваної особи, рідних. Необхідно працівникам правоохоронним органам бути готовими проводити огляд місця події у декількох місцях одночасно, це може бути: службове приміщення організації, установи, де працює суб'єкт злочину або пов'язані з ним особи; житло чи інше володіння особи; місце зустрічі фігурантів злочину поза межами службових чи житлових приміщень. Також, важливо зазначити, що, окрім понятих та оперативних працівників правоохоронного органу, при проведенні огляду місця події має бути присутнім експерт-криміналіст. Один експерт-криміналіст фіксує огляд місця події на відеокамеру (відеозапис долучається до матеріалів кримінального провадження). Інший експерт-криміналіст повинен

професійно зробити змиви з пальців рук злочинця, якщо фіксується передачі коштів, просвітити пальці рук, одяг, портфель, робочий стіл, сейф, тощо ультрафіолетом, зафіксувати на відеозапис наявність світіння під ультрафіолетовим випромінюванням, а потім зробити змиви з пальців рук. Вказані змиви в ході досудового слідства обов'язково направляються слідчим на судово-хімічну експертизу, результати якої мають значення доказу, а самі змиви стають речовим доказом у кримінальному провадженні [4]. Огляд місця вчинення злочину, приміщень, речей і документів, що мають відношення до корупційних дій (проводилося у 98% вивчених кримінальних проваджень). Також, огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду.

Для доказування злочинних діянь з ознаками корупції, необхідно провести обшуки за місцем роботи, проживання та в інших місцях перебування особи та її співників з метою виявлення документів та предметів, які викривають його протиправну діяльність та містять відомості про надання конкретних послуг, грошових сум і матеріальних цінностей. Об'єктами пошуку при проведенні обшуку можуть бути: предмети неправомірної вигоди, їх упаковка або фрагменти, документи до них (паспорт, технічні характеристики, інструкції тощо); документи, які належать до діяльності службової особи, службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також надання публічних послуг; посвідчення особи й інші документи, які її посвідчують; листування, чорнові записи, блокноти, записні книжки, зокрема й електронні; документи, що свідчать про спосіб життя особи, яку обшуковують (договори купівлі-продажу, свідоцтва про право власності на нерухомість, про право успадкування, паспорти на дорогу побутову техніку, технічний паспорт на автомобіль, закордонні паспорти тощо); носії комп'ютерної інформації, що мають значення для розслідування; цінності, здобуті злочинним шляхом; фотографії, аудіо – та відеозаписи, документи, що характеризують зв'язки і взаємини особи, яку обшуковують з іншими особами, які фіксують наявність у неї ювелірних прикрас, предметів антикваріату тощо; інші об'єкти, що мають значення для кримінального провадження [5, 99].

Під час проведення обшуку у приміщенні корумпованої особи варто звертати увагу на можливу невідповідність предметів обстановки офіційним доходам зазначених осіб. Вилучені речі під час обшуку підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні обшуку.

Доказову інформацію можуть мати певні документи. Вони є джерелом доказів не лише в прямому розумінні, але й як речові докази (документи, що зберігають сліди правопорушення, гроші, цінні та інші речі, одержані за вчинення корупційного діяння).

Під час досудового слідства, слід ретельно перевіряти достатність зібраних доказів для направлення справи до суду, з'ясувати, чи викриті всі учасники злочину і виявлені всі факти злочинної діяльності. Як правило, у службових осіб, є посередники, які передають гроші, матеріальні цінності, надають посадовим особам послуги, а також приймають від них і передають необхідні документи, майно чи необхідну інформацію. Вказану категорію осіб також необхідно виявляти і кваліфікувати їхні дії згідно чинного законодавства.

Крім того, необхідно встановити та допитати всіх можливих свідків події. Допити підозрюваного і свідків необхідно проводити із залученням експерта-криміналіста та застосуванням відеофіксації цього процесу для того, щоб у подальшому вказані особи не могли змінити або відмовитись від своїх показань, а у сторони захисту не буде можливостей заявляти у суді про те, що слідство застосовувало до підозрюваного

засоби фізичного і психологічного тиску або примусу під час дачі ним показань у кримінальному провадженні.

Саме вище першочергові заходи закладають підґрунтя подальшого розслідування злочинів з ознаками корупції, які необхідно провести в найкоротший термін після відкриття кримінального провадження.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що корупційний злочин, як один з найскладніших з точки зору доказування серед кримінальних правопорушень, потребують високої кваліфікації слідчого та готовності оперативно та ефективно використовувати надані повноваження. Під час проведення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій, з огляду на тактичні особливості розслідування корупційних злочинів, слідчому необхідно аналізувати і приймати рішення лише на підставі наданих йому матеріалів чи досліджених особисто обставин. Також, неякісне проведення досудового слідства, а саме збір доказів, які були отримані з порушенням вимог кримінально-процесуального законодавства, є підставою для виправдання осіб. Тому важливою умовою прийняття законного та обґрунтованого рішення у справі про корупційні діяння, пов'язані з корупцією, є оцінка доказів, що передбачає перевірку їх передусім з точки зору законності, тобто, чи не було порушень при збиранні та закріпленні фактичних даних, чи не відобразились порушення на достовірності й повноті інформації, чи дозволяє закон використовувати джерело фактичних даних такого виду.

Список використаної літератури:

1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/news/2014/12/; Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.pravda.com.ua/news/2014/12/

2. Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів пов'язаних з корупцією [Електронний ресурс] / Н. В. Кимлик, Р. В. Кимлик // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). – 2014. – Вип. 1. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2014_1_18; Kymlyk N. V. Osoblyvosti rozsliduvannia zlochyniv poviazanykh z koruptsiieiu [Elektronnyi resurs] / N. V. Kymlyk, R. V. Kymlyk // Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka). – 2014. – Vyp. 1. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2014_1_18

3. Кимлик Н. В. Початковий етап розслідування корупційних злочинів / Н. В. Кимлик, М. О. Волкова // Правове регулювання суспільних відносин : актуальні проблеми та напрями розвитку: матер. Міжнар. наук.-практич. конф., м. Запоріжжя, 30 травня 2012 року : у 2-х ч. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2012. – Ч. 2. – С. 100-102; Kymlyk N. V. Pochatkovyi etap rozsliduvannia koruptsiinykh zlochyniv / N. V. Kymlyk, M. O. Volkova // Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn : aktualni problemy ta napriamy rozvytku: mater. Mizhnar. nauk.-praktych. konf., m. Zaporizhzhia, 30 travnia 2012 roku : u 2-kh ch. – Zaporizhzhia : Zaporizka miska hromadska orhanizatsiia «Istyna», 2012. – Ch. 2. – S. 100-102.

4. Розслідування злочинних діянь з ознаками корупції. Особливості доказування [Електронний ресурс] // Адвокат Консалтинг. – Режим доступу : http://advocat-cons.info/index.php?newsid=15795#.WnGUn7xl_cs; Rozsliduvannia zlochynnykh diian z oznakamy koruptsii. Osoblyvosti dokazuvannia [Elektronnyi resurs] // Advokat Konsaltnyh. – Rezhym dostupu : http://advocat-cons.info/index.php?newsid=15795#.WnGUn7xl_cs

5. Кушниренко С. П. Особенности расследования взяточничества : учеб. пособ. / С. П. Кушниренко. – Санкт-Петербург : Санкт-петербургский юридический институт. Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2002. - 108 с. ; Kushnirenko S. P.

Osobnosti rassledovaniya vzyatochnichestva : ucheb. posob. / S. P. Kushnirenko. – Sankt-Peterburg : Sankt-peterburgskiy yuridicheskiy institut. Generalnoy prokuratury Rossiyskoy Federatsii, 2002. - 108 s.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2017 р.

I. M. Bilous

THE PECULIARITIES OF PROVING CRIMES WITH SIGNS OF CORRUPTION

The article analyzes the process of collecting evidences during the investigation of crimes with signs of corruption. Crimes with signs of corruption are enumerated and the sources of information concerning corruption practices are indicated. The questions of the organization of cooperation between investigators and operatives are studied. The enumeration of investigative procedures, which must be implemented within the shortest period of time in order to collect evidences of crimes with signs of corruption.

Key words: criminal procedure, corruption, an official, material gain.

УДК 341.95(477)

В. В. Мелешинський

ОСНОВНИЙ ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ, ЯКИЙ ПЛАНУЄ ПЕРЕБУВАТИ НА ТЕРИТОРІЇ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ З МЕТОЮ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Метою даної дидактичної статті є обговорення проблем, пов'язаних з перебуванням громадянина України на території Польщі. Зокрема, мова буде про юридичні дії, які повинні бути вживані українським громадяном, щоб легально перебувати і працювати. Основне питання, яке буде керувати прийнятими тут міркуваннями звучить - які документи потрібні і як їх заповнювати, щоб не стати об'єктом злочинних брокерів-шахраїв або недобросовісних роботодавців. Все обмірковування було встановлено в рамках теоретичного аналізу та спостережень окремих випадків з метою розкриття методів дій злочинних груп, що діють в Польщі з використанням людей з України.

Ключові слова: громадянин України, Польща, перебування, договори про працю, злочин, кримінальна відповідальність.

ПЛАН

1. Вступ.
2. Проблема.
3. Документи потрібні для проживання і праці в Польщі.
4. Помилки які робляться при укладенню договорів.
5. Органи державного нагляду за охороною праці.
6. Кримінальна відповідальність.
7. Закінчення.

ВСТУП

В даний час, за даними Центрального статистичного управління, рівень безробіття в Польщі знаходиться в діапазоні 8% і в 2016 році мав тенденцію до зниження¹. Це означає, що в подальшому (навіть з поточним економічним зростанням) Польщі буде потрібно все більше і більше робітників у галузях, в яких місцеве населення не зацікавлене. Таку нестачу зазвичай «заповнює» іноземець – *gastarbajter*(нім.).

За інформацією Міністерства у справах сім'ї, праці і соціальної політики (Департамент ринку праці) від 30 грудня 2016 року впливає, що все ще продовжує збільшення зайнятості іноземців в Польщі, в тому числі швидко зростає участь громадян України. Коли в кінці 2013 року жителі України через мітинги на площі Незалежності змінили курс своєї країни з проросійського на прозахідний змінилось також і ставлення до самої Росії. Українські заробітчани, які колись їздили до Росії для заробітки зараз не виїжджають в тому напрямку через різні проблеми з боку тієї держави - передусім через різні обмеження і реєстраційні зобов'язання яких важко дотримуватись. Після масової відмови від виїзду до Росії, українці із-за культурних подібностей почали шукати роботу в Польщі. Наслідком того українські громадяни стали домінували на ринку праці в тій країні (83% дозволів на роботу видано громадянам України). А додаткова «підтримка» для громадян України в пошуках роботи полягала в тому, що місцеві працівники в цих галузях пішли в пошуках більш прибуткової роботи в західній частині території Європейського Союзу.

ПРОБЛЕМА

Через ситуацію, що виникла в Польщі зріс інтерес до таких працівників зі Сходу, особливо з України та автоматично підвищилась кількість недобросовісних роботодавців або фальшивих посередників - як місцевих польських так і іноземних, в тому числі українських. Якщо колись шахрайство було загальним типом злочину – наприклад: невплата заробітної плати, зникнення замовника або зловживання часу праці працівникаб то в даний час злочини стають все більш інтелектуальнішими - підступно формується договір, подвійний сенс виразу, неможливість виконання роботи. Тоді такі претенденти праці стають легкими цілями для обманщиків з однієї причини - перебуваючи на території іноземної держави, така людина відчуває себе «чужим», самотним, безпорадним в зіткненню з «місцевим правосуддям». Шахраї використовуючи це, пробують заробити на такій людині, поки вона не зрозуміє, що володіє правами, які захищають її приймаючою країною на рівних правах зі своїми громадянами.

ДОКУМЕНТИ ПОТРІБНІ ДЛЯ ПРОЖИВАННЯ І ПРАЦІ В ПОЛЬЩІ

Щоб в майбутньому уникнути інцидентів типу невплати заробітної плати або зникнення роботодавця майбутній працівник повинен дізнатися про основні принципи укладання робочих договорів на польській території. Перш за все, ця людина повинна мати на увазі, що основний документ, що дає право йому перебувати на польській території це *віза* (*wiza* – pol.) або *карта перебування* (*karta pobytu* – pol.) (тимчасового або постійного місця перебування (*karta tymczasowego, stalego pobytu*-pol.)). Без цих дійсних документів не тільки працювати, а навіть перебувати на польській території не дозволяється. Якщо ж цей документ дійсний, то щоб працевлаштуватись, роботодавець повинен отримати *дозвіл на роботу* (*zezwoleńie na pracę* – pol.). (Для громадян Вірменії, Білорусі, Грузії, Молдови, Росії та України – замість отримання дозволу на роботу, роботодавець повинен зробити скласти *заяву про намір працевлаштувати іноземця* (*oświadczenie o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi* – pol.) - тоді працівник може працювати на протязі 6 місяців протягом 12 місяців).

¹ <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-w-latach-1990-2016,4,1.html>; 28.01.2017.

Наступним етапом є вже саме працевлаштування іноземця роботодавцем чи посередником. Це може відбуватися двома способами: 1) на підставі трудового договору (*umowa o pracę - pol.*) або 2) на підставі цивільно-правового договору² (*umowa cywilnoprawna - pol.*). Трудовий договір або праця на підставі заяви про намір працевлаштувати іноземця повинен бути укладені в письмовій формі, а в договорі відповідно до цивільного законодавства ця форма не обов'язкова. У всякому разі - для посилення захисту своїх прав і для уникнення проблем в майбутньому - найкращим варіантом було б завжди складати договір в письмовій формі. Це не надзвичайний і не складний документ - достатньо, щоб заповнити тільки кілька позицій, а саме: 1) сторони договору; 2) тип договору; 3) дата; 4) оплата і умови праці (місце і тип роботи, розмір і дата початку роботи, заробітної плати)³.

У Польщі в працевлаштуванні іноземців мало підписують трудові договори, в той час великої популярності набирають цивільно-правові договори⁴ - з простих основних причин: 1) вони більшою мірою можуть підлягати маніпулюванням, щоб обійти права працівників, 2) вони менш коштовні для роботодавців з фінансової сторони, 3) менше відповідальності за частиною зобов'язань та інше. В трудових договорах працівник особливо захищений і забезпечений, а в цивільно-правових договорах роботодавець не несе ніякої відповідальності за «свого» працівника. З іншого боку громадянину України слід пам'ятати, що згідно із законом винагорода працівника, найнятого на основі цивільно-правового договору має бути як мінімум 13 золотих за годину⁵.

ПОМИЛКИ ЯКІ РОБЛЯТЬСЯ ПРИ УКЛАДЕННІ ДОГОВОРІВ

У ситуації підписування договорів основною помилкою працівника-іноземця є вище згадувана відсутність самого контракту або його підписання - тому що в кінцевому підсумку, то працівник несе витрати, часто не отримуючи раніше узгоджену винагороду. Він не може в цій ситуації розраховувати на будь-який документ або докази в справі, якщо повідомить про цю ситуацію поліцію, що в свою чергу, може привести до припинення **досудового** розслідування.

Іншою помилкою може бути неуважне читання або незрозуміння підписуваної угоди. Завжди треба свого роботодавця допитати і вияснити що означають різні терміни, означення, періоди. Не завжди один і тойже вираз розуміється більшістю людей подібно - часто може бути нерозуміння, тому перш ніж підписати угоду і щоб уникнути неприємних ситуацій завжди необхідна розмова. Слідуюча ситуація (яку автор мав можливість аналізувати між українським працівником і польським посередником) була така, що підписаний цивільний договір був зрозумілий для сторін, але з перевагою на користь посередника. В одному з пунктів угоди було написано, що посередник заплатить зарплату, якщо працівник виставить рахунок-фактуру за здійснення конкретної роботи. А щоб виставити рахунок-фактуру необхідно виконати певні умови, зазначені в законі від 11 березня 2004 року про податок на товари і послуги⁶: ст. 2 пункт 31; ст. 106е пункт 1 і інші. З іншого боку, щоб виконати ці умови, треба бути в першу чергу зареєстрованим платником податку згідно з польським законодавством в польській податковій службі. Кінцевим результатом такої угоди буде неможливість виставлення такого рахунку-фактури тимчасовим працівником, а отже, -

² Умови основних договорів регулюються Законом від 23 квітня 1964 року - Цивільний кодекс (Дзєннік Устав 1964 № 16 пункт 93).

³ Закон від 26 червня 1974 року - Кодекс Праці (Дзєннік Устав 1974 № 24, пункт 141).

⁴ <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-w-latach-1990-2016,4,1.html>; 28.01.2017.

⁵ Закон від 22 липня 2016 року - Про внесення змін до закону про мінімальну заробітну плату та інших актів (Дзєннік Устав 2016 пункт 1 265).

⁶ Dz. U. 2004 Nr 54 poz. 535.

виплата зарплати залежить від бажання і «добра» такого посередника. На цю доброту зазвичай потрібно запрацювати понаднормовою або неоплачуваною роботою на користь посередника.

Наступною помилкою іноземця, який шукає роботу може бути нелегальна праця, праця зареєстрована в іншій сфері діяльності ніж виконувана, або в найгіршому випадку в кримінальній сфері діяльності. Як правило кінець такої «роботи» включає в себе не тільки різні неприємні наслідки але і кримінальну відповідальність.

Є також багато інших підступних засобів, які використовують нечесні роботодавці і посередники, але нема можливості щоб всі показати і описати. У будь-якому випадку, в разі працівника треба завжди пам'ятати, щоб наскільки можливо перевірити людей, які пропонують роботу на їх законність і чесність а також завжди намагатися боротися за свої права в різних державних органах.

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ ЗА ОХОРОНОЮ ПРАЦІ.

Основний органом до поважання права громадян і до якого може звернутися потерпілий працівник - поліція⁷. Однак бувають ситуації, що з їхнього боку немає ніякого інтересу до інтервенції в справі іноземця - тоді ви можете використати юридичну інституцію - скарга не виконання своїх обов'язків посадовою особою.

Ви також можете отримати допомогу від прокуратури⁸. Прокурори виконують свої обов'язки чергуючи в своїх установах, де приймають людей з різними питаннями, що підлягають з'ясуванню. У той же час треба пам'ятати, що спочатку потрібно звертатися до найнищих установ - в даному випадку – до районних прокурорів. Потерпілий може подати запит на розслідування своєї справи і підтримки з боку держави. А прокуратура, в свою чергу, має можливість передати справу в поліцію, щоб в'яснити її.

Якщо працівника працевлаштували за трудовим договором, тоді органом, створеним для охорони і дотримання прав працівників є Державна Інспекція Праці (PIP)⁹. Вона має право досліджувати справу і направляти її до суду, але також має можливість передачі до прокуратури своїх підозрювань у скоєнні злочинів або правопорушень.

Інший орган, який служить допомогою працівникам з України може бути омбудсмен (Rzecznik Praw Obywatelskich - pol.). Штаб-квартира цього органу знаходиться у Варшаві, але також функціонують агенти, яких можна знайти на веб-сайті Уповноваженого з прав людини¹⁰.

В даний час Інтернет в Польщі настільки розвинений, що не створює ніяких проблем для того, щоб для вирішення своїх справ звертатись до цих органів в електронному вигляді.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Основним документом щодо захисту прав працівників в Польщі перш за все Кримінальний кодекс. Відповідно до глави XXVIII - злочини проти прав людей, що виконують оплачувану роботу. Включені там питання: порушення трудових прав, недонесення даних з питань соціального забезпечення, охорони здоров'я та безпеки порушення своїх зобов'язань, неповідомлення про нещасний випадок в праці.

⁷ www.policja.pl.

⁸ pk.gov.pl.

⁹ <https://www.pip.gov.pl>.

¹⁰ <https://www.rpo.gov.pl>.

Заявка, подана потерпілим, як правило, розглядається протягом місяця і за кожним разом інформується в письмовій формі про результати справи. Також майже завжди в своїх справах можна оскаржити рішення органу.

ЗАКІНЧЕННЯ

Пам'ятаючи, що в поточній ситуації на польському ринку праці диктує умови працівник потрібно розуміти і той факт, що «свіжий» кандидат не повинен відразу диктувати свої правила і робочі регламенти. Але якщо добре зарекомендує себе в випробувальному часі і запропонують йому працю на більш тривалий період – тоді може пробувати змінювати умови відносно до своїх переваг і очікувань. Проте для своєї власної безпеки, потрібно завжди дотримуватися основних елементів підписування договору і перевіряти всі пункти укладеної угоди.

Список використаної літератури:

1. Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług // Dziennik Ustaw. – 2004. - № 54. - poz. 535
2. Ustawa z dnia 22 lipca 2016 r. o zmianie ustawy o minimalnym wynagrodzeniu za pracę oraz niektórych innych ustaw // Dziennik Ustaw. – 2016. - poz. 1265
3. Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny // Dziennik Ustaw. – 1964. – № 16.- poz. 93
4. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy // Dziennik Ustaw. – 1974. - № 24. - poz. 141
5. Prokuratura Krajowa [Electronic resource]. – Mode of access : pk.gov.pl
6. Główny Urząd Statystyczny [Electronic resource]. – Mode of access : stat.gov.pl
7. Państwowa Inspekcja Pracy [Electronic resource]. – Mode of access : www.pip.gov.pl
8. Polska Policja [Electronic resource]. – Mode of access : www.policja.pl
9. Rzecznik Praw Obywatelskich [Electronic resource]. – Mode of access : www.rpo.gov.pl

Стаття надійшла до редакції 11.07.2017 р.

V. Meleshynskiy

BASIC LEGAL PROTECTION OF CITIZENS UKRAINE THE OBJECTIVE OF STAY WHICH IS WORKING IN THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF POLAND

The aim of the present teaching article is to discuss the issues connected with the stay of a citizen of Ukraine in Poland. In particular, the discussion will be subject to legal actions taken by the Ukrainians to stay and work legally. The basic question to be raised here is what documents do you need and how do they work to avoid becoming the target of fraudulent agents or fraudulent employers? The whole of the deliberations was set up within the framework of theoretical analyzes of observations and individual cases whose purpose is to unmask the methods of operation of criminal groups operating in Poland employing people from Ukraine.

Key words: *Citizen of Ukraine, Poland, staying, contract of employment, crime, criminal liability.*

УДК 34:001.5"04/14"

В. В. Налуцишин

**РЕЛІГІЙНО – МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ПІДГРУНТЯ РОЗУМІННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ У ВЧЕННІ АВГУСТИНА
АВРЕЛІЯ, ТОМИ АКВІНСЬКОГО ТА МАРСИЛІЯ ПАДУАНСЬКОГО**

В статті досліджується формування уявлень про соціальний та правовий порядок у філософсько – правових поглядах представників середньовічної філософії: Августина Аврелія, Томи Аквінського та Марсілія Падуанського. Встановлено, що у Середньовіччі соціальний контроль та правовий порядок розглядалися крізь призму релігійної свідомості. Соціальний порядок вважався відображенням порядку небесного.

Ключові слова: Середньовіччя, Бог, людина, закон, соціальний порядок, соціальний контроль, правовий порядок.

Постановка проблеми. З розвитком суспільства відбувалася трансформація розуміння змісту правового порядку. Філософсько-правове дослідження правового порядку вимагає детального розгляду цього поняття в історичній ретроспективі через призму його ціннісного наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування та розвиток правового порядку досліджували такі вчені як: Л.С. Васильєв, Д.В. Качаєва, С.В. Клевцов, А.Ф. Крижановський, Е.М. Кузнецова, І.І. Левчук, Н.В. Панаріна, В.М. Пальченкова, С.Ю. Риков, П.В. Сорокун, І.І. Севрук, С.С. Сенчук та ін.

Однак, незважаючи на значний обсяг літератури, явно недостатньо спеціальних робіт, присвячених дослідженню змісту соціального контролю та правового порядку у філософсько-правовій думці епохи Середньовіччя. Саме тому метою статті є дослідження формування та розвитку сутності соціального контролю та правового порядку, з'ясування особливостей їх взаємодії у працях філософів епохи Середньовіччя.

Античність, відкривши автономію людського духу, призвела до духовної революції у розвитку європейської цивілізації та радикальної зміни світогляду, яка полягала у зверненні від матеріального до духовного на засадах християнства. На зміну античній культурі, яка розділила чуттєвий світ і раціональний, прийшла середньовічна культура, яка закріпила панування духовного, орієнтуючись на трансцендентний, вічний, незмінний і досконалий світ.

Розуміння свободи набуває нового змісту через призму християнської духовності, згідно якої свобода складає сутність життя людини. З принципів єдиного буття, котре розуміється як абсолютне добро, виводилась система умов і форм буття людської свободи. Ці ідеї отримали закріплення у Новому Заповіті, де було трансформовано уявлення про права людини і поєднано їх з релігійно-моральними цінностями. Було висунуто вимогу поважати кожну людину як творіння Бога за його образом і подобою, що вимагаловизнання рівності і свободи кожного перед Богом, однак ще не між собою [1, с. 23].

Слід погодитись, що центральне місце у світогляді «серединного тисячоліття» відводилось Богу, який створив усе суще, а кожен крок людини сприймався з позицій божественного промислу. Антична міфологія також була наповнена образами божеств, проте у теоцентриському світогляді змінився сам статус Бога, який почав розглядатись

як абсолют, який перебуває поза простором і часом та сам творить їх за допомогою свого великого Слова [2, с. 102].

Християнство, яке було панівним світоглядом у Західній Європі, протягом багатьох століть виробило ті цінності і орієнтири, в яких і слід розглядати категорію порядку. Ідея порядку, яка категоріально оформилась в античній культурі, трансформувалась у Середньовіччя в уявлення про те, що підстава світу знаходиться за межами чуттєвого. Порядок розглядався в межах християнської теології як незмінна, незнищувана даність трансцендентного Бога [3, с. 41]. Земний церковний і суспільний порядок розглядався як такий, що визначений Богом як відображення порядку небесного. Вважалося, що поділ суспільства на священників, воїнів (дворянство), буржуа (торговців) і селян був природнім, бо кожен має своє Богом дане призначення і місце. Усередині кожного стану, який поміняти було вкрай важко, була особлива ієрархія начальників і підлеглих [4, с. 210]. Визначальною рисою Середньовіччя також був феодалізм, який формував тогочасний порядок.

Розвиток суспільства відбувався в межах релігійного світогляду, а контроль над членами суспільства здійснювався релігійними методами, які були покладені в основу християнської доктрини.

Слід погодитись, що «середньовічний образ правопорядку формувався в рамках теологічного світогляду, станових обмежень та локалізованої у межах громади (комуни, манора, монастиря) свідомості. Правопорядок практично ще не став категорією юриспруденції, яка переживала своє друге народження, а, скоріше, був лише однією з граней соціальної картини світу. Характерною була термінологічна невизначеність цього поняття, воно поставало як туманний, але привабливий образ належного способу життя, невіддільний від інших параметрів соціального буття, а саме морального стану, стану релігійності суспільства» [5, с. 86].

Головною особливістю філософських вчень того часу був їх теоцентричний характер, тобто утвердження Бога як центру світобудови і головного хранителя світового і соціального порядку. Бог виступав як законодавча першооснова, з якого виходять усі релігійні, моральні і правові норми [6, с. 23]. Це знайшло своє відображення у філософії Августина Аврелія, який писав: «світ з його порядком в розмаїтті і мінливості, з красою його видимих об'єктів, безумовно нас переконує в тому, що він створений, і створений Богом невимовним і невидимим, великим і прекрасним» [7, с. 62].

Августин розвивав християнську концепцію розуміння порядку, за якою всі соціальні, державні та правові установи є наслідком гріховної природи людини. На його думку, відносини управління, рабства та панування «людини над людиною» - це «природний порядок людського життя», що виник внаслідок гріхопадіння [8, с. 62]. Філософ критикував сформований порядок земного світу як гріховний порядок, що носить тимчасовий характер, оскільки триватиме до другого пришествя Христа і судного дня, коли буде встановлено «царство небесне», а благочестиві отримають «ангельське життя». Августин критикував земний порядок з релігійно-ідеальних позицій божественного порядку і його земного прообразу, представленого в життя «обраних» і їх громад (християнської церкви) [2, с. 106].

Поряд з тим, гріховний порядок людей не суперечив задуму бога-творця, що наділив людину вільною волею, тобто здатністю жити по-своєму, «по-людськи», а не по-божому. На думку, Августина, гріховність державно-правового устрою життя (законів і правил «земного граду») та правопорядку взагалі склалися внаслідок первородного гріха і зберігалася через гріховність природи людини. «Природний порядок» людського життя, тобто гріховний порядок є наслідок того, що людина істота

немічна і слабка, нездатна своїми власними силами ні уникнути гріха, ні створити на землі досконале суспільство [2, с. 106].

За Августином, через гріхопадіння людська природа є недосконалою і потребує контролю: влада необхідна, щоб забезпечити, наскільки це можливо в цьому світі, переважання справедливості і порядку. Отже, порядок та справедливість - це фактори, що сприяють досягненню благого життя в майбутньому [8, с. 62]. Добро і справедливість повинні запанувати на землі завдяки встановленому Богом вічного порядку, «Граду божого», що є найвищим благом, абсолютною нормою всього, що існує на цьому світі. Таким чином, усі чесноти і гріхопадіння людини фактично «запрограмовані» заздалегідь, тому що поведінка і життя індивіда скеровується і визначається зовнішньою божественною силою [2, с. 106].

Теологічна критика Августином розшарованого суспільства і держави має свої межі, які закінчуються там де починається влада, яка підтримує у суспільстві певний порядок, стежить за громадським спокоєм, вершить правосуддя. Згідно вчення Августина, влада походить від бога і виконує функції, заплановані провидінням. Тобто, можна стверджувати, що Августин був прихильником суспільної нерівності як необхідного наслідку зіпсованості людської природи первородним гріхом. Будь-яке прагнення до рівності в цих умовах визнавалось протиприродним і таким, що заздалегідь очікує на поразку [9, с. 80-81].

Августин бачив у світі порядок, гармонію і красу. Як вважав філософ, якщо творець досконалий, то і творіння повинно бути наскільки можливо досконалим. Якщо світ створений за допомогою вищої мудрості, він повинен бути влаштований максимально розумно, впорядковано, закономірно. Поряд з тим, хоч світ створений найдосконалишим творцем, він все-таки створений з нічого, а тому є недосконалим. Насправді нічого безпричинного не буває, оскільки все охоплено порядком причинного зв'язку і цей універсальний порядок встановлюється в божественному задумі і здійснюється провидінням. Навіть те, що здається злом, служить благу цілому і порядку. «Порядок є те, за допомогою чого відбувається все встановлене Богом». Зло - це частина порядку, оскільки воно служить прикрасі цілого, бо краса народжується з єдності протилежностей [10, с. 107-108].

Таким чином, земний правопорядок світських держав схильний до дії злих, демонічних сил. Щоб убезпечити людей від цього впливу, згідно ідей Августина, необхідна вища божественна справедливість. Підставою соціального контролю та правопорядку філософ вважав страх Божий, оскільки людина, яка боїться покарання божого, не падає у безодню зла [6, с. 22].

Тома Аквінський у своїй схоластичній теології підкреслював думку про те, що людині властиво осягати мету, природний порядок речей, завершенням якого є вище Благо – Бог [3, с. 43]. Підставою свободи є воля людини та її розум, оскільки тільки вільна людина здійснює свою свободу як добру волю. Тобто таку свободу, яка «співвідноситься з Богом як з метою свого життя» та полягає у дії відповідно до розумної, божественної необхідності, спрямованої на досягнення порядку [11, с. 92-93].

Тома Аквінський розрізняє шість форм державного устрою за критерієм міри справедливості та міри свободи людей: монархія, аристократія, політія (ідеальні форми) та тиранія, олігархія і демагогія (демократія) (збочені форми) [11, с. 93]. На думку Аквінського, найкращою формою правління, яка здатна забезпечити порядок у суспільстві є монархія, оскільки: передбачає правління однією особою, як і в Царстві Божому, де є один Бог, що забезпечує стійкість і успіх тих держав, де панував один, а не безліч; через її подібність людському організму, різноманітні частини якого об'єднуються і спрямовуються одним розумом [12, с. 15].

Згідно Т. Аквінського людський закон - це позитивне право, яке як і будь-який закон апелює до розуму, встановлюючи порядок цілей, піклуючись про все суспільство у вигляді загального блага. Людський закон, як і божий повинен бути справедливим, інакше в суспільстві може запанувати безлад [3, с. 43].

Порядок підтримується законами відповідно до яких людина повинна діяти або утримуватися. Закон встановлюється з метою загального блага (порядку) та повинен відповідати наступним ознакам: розумність веління; відповідність загальному благу; компетентність органу, який його встановлює; оприлюднення.

Поряд з тим, розуміння соціального контролю та правопорядку як явищ, що засновані на божественних засадах у Середньовіччі, хоч було і переважаючим, однак не єдиним. Наприклад, Марсилій Падуанський дійшов висновку про земне, людське походження правопорядку. Мислитель наполягав на тому, що всі закони, щоб стати діючими правовими нормами, повинні виходити від народу, натомість божественне природне право це не правовий порядок, а як усього лиш одна з філософських наук [5, с. 91].

Творчість Марсилія Падуанського стала вагомим внеском у формування філософії правового порядку. Вважається, що він був першим видатним мислителем демократичного спрямування у епоху Середньовіччя, який створив «нове вчення про державу, побудоване на раціоналістичних засадах». В добу Середньовіччя саме він перший стверджував, що порядок формується не лише через підкорення владі, але й через врахування інтересів народу. Державна влада діє передусім за допомогою законів, які не виходять з одного вищого, вічного і божественного правового начала, а формуються народом. Поряд з тим, його концепція не була досконалою, оскільки до народу М. Падуанський відносив не усе населення держави, а лише кращу, найбільш достойну його частину [2, с. 113-114].

Таким чином, у Середньовіччі закріплюються онтологічні уявлення про заснування світу, що знаходиться за межами чуттєвого світу речей, які ще були сформовані в добу Античності. Так, Буття Парменіда, Ідея Платона підготували підґрунття до появи ідеї трансцендентного Бога, який створив космічний і суспільний порядок у духовному світі західної цивілізації. У середні віки категорія порядку розглядається в рамках християнської теології: порядок як даність Бога, яка незмінна, незнищенна і нетрансформована. «Даний порядок визначає середньовічну структуру суспільства, ієрархічність, спочатку задану функціональність; в цілому, традиційний уклад життя і спосіб мислення, який визначається визнанням великої потужності Божественного Абсолюту» [3, с. 43].

Крім того, у Середньовічній філософії (Августин Аврелій, Тома Аквінський) земний порядок повинен був відповідати божественному, який є доцільністю і благом, абсолютною нормою всього, що має бути. Людина розглядалась не як мета в собі або для себе, а як засіб у здійсненні божественного порядку. Вічний закон як вираження божественного розуму і волі визначав природний порядок і, отже, природне право. Середньовічний порядок будувався на покорі державній владі в контексті тих вимог, які висувала християнська мораль. Слід погодитись, що середньовічна філософія ґрунтувалась як протиборстві земного граду і небесного, при чому влада осмислювалась як здійснення божественного задуму [3, с. 42]. Проте, незважаючи на «великий прогрес у багатьох областях права, в середні століття все-таки не був вироблений правопорядок, що забезпечував одночасно гуманний і ефективний захист внутрішньої соціальної безпеки» [4, с. 193]. У Середньовіччі розуміння соціального контролю та правопорядку як заснованих на божественних засадах, було переважаючим, однак не єдиним. Зокрема, М. Падуанський дійшов висновку про земну

їх природу, яка походить від народу, а божественне природне право розглядалось не як основа правового порядку, а як філософська наука.

Список використаної літератури:

1. Грищук О. В. Формування та розвиток ідеї відповідальності людини в праві : моногр. / О. В. Грищук, М. Р. Романинець. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 268 с. ; Hryshchuk O. V. Formuvannia ta rozvytok idei vidpovidalnosti liudyny v pravi : monohr. / O. V. Hryshchuk, M. R. Romanynets. – Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2013. – 268 s.

2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посіб. / О. В. Марченко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 304 с. ; Marchenko O. V. Filosofiia prava : navch. posib. / O. V. Marchenko. – Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2015. – 304 s.

3. Складорова Е. А. Идея и формы социального порядка в западной культуре XVIII – XXI вв. : дисс. ... докт. философ. наук : спец. 09.00.13 / Елена Алексеевна Складорова; Юж. федер. ун-т. – Ростов-на-Дону, 2010. – 268 с. ; Sklyarova Ye. A. Ideya i formy sotsialnogo poriyadka v zapadnoy kulture XVIII – XXI vv. : diss. ... dokt. filosof. nauk : spets. 09.00.13 / Yelena Alekseevna Sklyarova; Yuzh. feder. un-t. – Rostov-na-Donu, 2010. – 268 s.

4. Аннерс Э. История европейского права : пер. со швед. / Э. Аннерс. – Москва : Наука, 1994. – 397 с. ; Annars E. Istoriya evropeyskogo prava : per. so shved. / E. Annars. – Moskva : Nauka, 1994. – 397 s.

5. Крижановський А. Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Анатолій Федорович Крижановський; Нац. ун-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2009. – 469 с. ; Kryzhanovskyi A. F. Pravoporiadok suverennoi Ukrainy: stanovlennia ta tendentsii rozvytku (zahalnoteoretychne doslidzhennia) : dys. ... dokt. yurd. nauk : spets. 12.00.01 / Anatolii Fedorovich Kryzhanovskyi; Nats. un-t "Odeska yurydychna akademiia". – Odesa, 2009. – 469 s.

6. Золкин А. Л. Философия права: учеб. / А. Л. Золкин. – Москва : ЮНИТИ–ДАНА, 2012. – 383 с. ; Zolkin A. L. Filosofiya prava: ucheb. / A. L. Zolkin. – Moskva : YuNITI–DANA, 2012. – 383 s.

7. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней / Дж. Реале, Д. Антисери. – Санкт-Петербург : Петрополис, 1994 - Т. 2 : Средневековье (От Библейского послания до Макиавелли). - 368 с. ; Reale Dzh. Zapadnaya filosofiya ot istokov do nashikh dney / Dzh. Reale, D. Antiseri. – Sankt-Peterburg : Petropolis, 1994 - T. 2 : Srednevekove (Ot Bibleyskogo poslaniya do Makiavelli). - 368 s.

8. Политология : учеб. / под ред. В. А. Ачкасова, В. А. Гуторова. – Москва : Издательство Юрайт, ИД Юрайт, 2010. – 691 с. ; Politologiya : ucheb. / pod red. V. A. Achkasova, V. A. Gutorova. – Moskva : Izdatelstvo Yurayt, ID Yurayt, 2010. – 691 s.

9. Соколов В. В. Средневековая философия : учеб, пособ. / В. В. Соколов. – Москва : Высш. школа, 1979. – 448 с. ; Sokolov V. V. Srednevekovaya filosofiya : ucheb, posob. / V. V. Sokolov. – Moskva : Vyssh. shkola, 1979. – 448 s.

10. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика / Г. Г. Майоров. – Москва : Мысль, 1979. – 433 с. ; Mayorov G. G. Formirovanie srednevekovooy filosofii. Latinskaya patristika / G. G. Mayorov. – Moskva : Mysl, 1979. – 433 s.

11. Кальной И. И. Философия для аспирантов : учебн. / И. И. Кальной, Ю. А. Сандулов. - 3-е изд., стер. – Санкт-Петербург : Лань, 2003. – 512 с. ; Kalnoy I. I. Filosofiya dlya aspirantov : uchebn. / I. I. Kalnoy, Yu. A. Sandulov. - 3-е изд., ster. – Sankt-Peterburg : Lan, 2003. – 512 s

12. История политических и правовых учений : учеб. / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – 2-е изд. стереотип. – Москва : Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М, 1998. – 736 с. ; Istorija politicheskikh i pravovykh ucheniy : ucheb. / pod obshch. red. V. S. Nersesyantsa. – 2-е изд. стереотип. – Moskva : Izdatelskaya gruppa NORMA–INFRA • M, 1998. – 736 s.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

V. Nalutsyshyn

**RELIGIOUS - MORAL VALUES AS A REALIZATION OF SOCIAL AND
LEGAL ORDER IN AUGUSTIN AVRELIA, TOMY AKVINSKY AND MARSILIY
PADUANSKY**

The article investigates the formation of ideas about the social and legal order in the philosophical and legal views of the representatives of medieval philosophy: Augustine Aurelius, Thomas Aquinas and Marsylia Padua. Antiquity, having opened the autonomy of the human spirit, led to a spiritual revolution in the development of European civilization and a radical change in the worldview, which consisted in the treatment of material to the spiritual on the basis of Christianity. In place of the ancient culture, which divided the sensual world and rational, came the medieval culture, which consolidated the domination of the spiritual, focusing on a transcendental, eternal, immutable and perfect world.

Christianity, which was the dominant outlook in Western Europe, has, for many centuries, developed those values and guidelines in which the category of order should be considered. The idea of order, which categorically took shape in ancient culture, was transformed into Medieval in the notion that the foundation of the world is beyond the scope of sensibility.

The main feature of the philosophical teachings of that time was their theocentric nature, that is, the establishment of God as the center of the universe and the main guardian of the world and social order. God acted as the legal principle of the departure of all religious, moral and legal norms. Terrestrial church and public order were regarded as determined by God as a reflection of the order of heaven. In addition, in the medieval philosophy (Augustine Aurelius, Thomas Aquinas), the earthly order was to meet the divine, which is expedient and good, the absolute norm of all that should be. Man was viewed not as a goal in himself or for himself, but as a means to the implementation of the divine order. The eternal law as an expression of the divine mind and will determined the natural order and, consequently, the natural law. The medieval order was based on obedience to the state authorities in the context of the demands put forward by Christian morals. In the Middle Ages, understanding of social control and law and order as based on divine principles was predominant, but not the only one. In particular, M. Padua has come to the conclusion about their terrestrial nature, which comes from the people, and divine natural law was considered not as a basis of legal order, but as a philosophical science.

Key words: Middle Ages, God, man, law, social order, social control, legal order.

УДК 342.72/.73(4)

І. С. Демченко

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я ТА ПРАВА ЛЮДИНИ У КОНСТИТУЦІЯХ КРАЇН ЄВРОПИ

У даній статті досліджується роль та значення соціальних прав людини і їх зв'язок із охороною здоров'я. Аналізуються міжнародні зобов'язання держав щодо охорони здоров'я, що базуються на положеннях міжнародних договорів у сфері прав людини. Проводиться порівняльно-правове дослідження конституцій країн Європи на предмет закріплення питань охорони здоров'я та прав людини.

Ключові слова: *Охорона здоров'я, соціальні права, громадське здоров'я, здоров'я, конституція.*

Постановка проблеми. Питання громадського здоров'я, функціонування національної системи охорони здоров'я стоять на порядку денному кожної європейської держави. Зміни в організації надання медичної допомоги, фінансуванні потреб охорони здоров'я, оптимізація управління та інше проводяться у країнах Європи постійно. Уряди країн Європи переглядають свої системи охорони здоров'я, шукаючи альтернативні стратегії більш ефективного і справедливого фінансування галузі і надання більш якісних послуг населенню.

Слід зважати й на наступні фактори, які впливають на охорону здоров'я у країнах Європи: економічні (розвиток міжнародної торгівлі та послуг), демографічні зміни (старіння населення, міграція), питання доступу та доступності медичної допомоги та послуг, проблеми нерівності у розподілі ресурсів охорони здоров'я. Однак, незважаючи на наведені фактори, більшість країн Європи входить до країн із найдовшою тривалістю життя, низьким рівнем малюкової смертності. Фахівці відзначають, що для належного функціонування національної системи охорони здоров'я необхідно: законодавство, що враховує міжнародно-правові стандарти у сфері охорони здоров'я; наявність матеріальних ресурсів; ефективне управління, тощо. Основою законодавства будь-якої країни є норми конституції. Виходячи із цього, видається актуальним дослідити закріплення питань охорони здоров'я та прав людини у конституціях країн Європи.

Мета статті та постановка завдання. Дослідити співвідношення категорій прав людини та охорони здоров'я з точки зору їх міжнародно-правової регламентації. Провести порівняльно-правове дослідження закріплення питань охорони здоров'я у конституціях країн Європи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми охорони здоров'я та прав людини у контексті їх закріплення на конституційному рівні розглядалось у роботах Ю. Ващенко, С. Стеценко, В. Петкова, В. Кіндзерського, Л. Руснак та багатьох інших.

Відмічаємо монографічні дослідження І. Сенюти [1], В. Рудого [2] - у яких був здійснений аналіз конституційних положень щодо прав людини у сфері охорони здоров'я, у тому числі у порівняльному аспекті.

Звертаємо увагу, що на питання конституційно-правової регламентації питань охорони здоров'я та прав людини звертали увагу як представники юридичної наукової думки, так і інші фахівці та дослідники у сфері організації охорони здоров'я, державного управління, тощо. Зокрема, відмічаємо роботи Т. Грузевої, Ю.В. Вороненка, Н.П. Кризиної, Я.Ф. Радиша, З.С. Гладуна, В.Ф. Москаленка, В. Лехан, О.Г.

Шекери.

Питання охорони здоров'я та прав людини у конституціях країн Європи із позицій міжнародно-правових зобов'язань держав ще не було предметом спеціального наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Права людини та охорона здоров'я

Права людини є однією із найбільш системних складових міжнародного права. Сфера охорони здоров'я відноситься до соціальних прав. Соціальні права виділяються як окрема група прав людини, під якими розуміються вимоги до держави щодо соціального захисту, ..., охорони здоров'я. [3, с.23].

Міжнародно-правовими джерелами, що надають міжнародного визнання та міжнародно-правового закріплення правам людини у сфері охорони здоров'я є:

1) універсального характеру: Загальна декларація прав людини 1948 року; 2 пакти 1966 року: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.); Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (1946 р.) Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966 р.), Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації щодо жінок (1979 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.), Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006 р.);

2) регіонального характеру: Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), Європейська соціальна хартія (1996 р.) Конвенція про права людини та біомедицину (Конвенція Овьедо) (1997 р.).

Вплив вищезазначених міжнародно-правових документів полягає у тому, що Держави беруть на себе певних обсяг зобов'язань, які вони мають дотримуватися. Питання взаємозв'язків між правами людини та обсягом і характером зобов'язань держави щодо їх реалізації, певні аспекти відповідальності держав у разі їх порушення розглядаються у рамках концепції «позитивних зобов'язань» держави. [4, с.31,33] Аналізуючи положення більшості міжнародних договорів, які регламентують соціальні права людини (до яких відносяться й права у сфері охорони здоров'я) – то для їх ефективної реалізації необхідно щоб Держава забезпечила можливість для реалізації таких прав. Одним із способів такого забезпечення є побудова системи охорони здоров'я.

Щодо власне охорони здоров'я, під якою ми розуміємо динамічну систему, що об'єднує усі організації, інститути та ресурси, які призначені для забезпечення та покращення громадського здоров'я та індивідуального здоров'я, то зобов'язання держав по побудові такої національної системи охорони здоров'я виходять із, фактично, тих самих міжнародних договорів – Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права – на універсальному рівні. На регіональному рівні – це міжнародні конвенції, насамперед, Ради Європи.

Однак, права людини у сфері охорони здоров'я, як соціальні права мають ряд особливостей, на які слід зважати.

Соціальні права людини (до яких входять права у сфері охорони здоров'я) включаються до т.зв. «другого покоління» прав людини. Такі права відносять скоріше до позитивних прав, оскільки для своєї реалізації вони вимагають участі держава. Існує позиція, відповідно до якої існують певні відмінності між правами і свободами. Так, права і свободи людини – це певні можливості людини, необхідні для задоволення біологічних та соціальних потреб її нормального існування та розвитку. [5, с.21]. Та все ж права і свободи людини не є цілком тотожними явищами: вони розрізняються головним чином за шляхами, засобами їх здійснення та забезпечення. Права людини

можуть бути здійснені, зазвичай, за наявності певних юридичних засобів, «механізмів». А свободи людини у багатьох випадках можуть здійснюватись і без такого втручання держави: її місія щодо них полягає в охороні, дотриманні і захисті відповідних можливостей. [5, с.21]

Ряд дослідників [6] відзначає, що особливості соціальних прав полягають у тому, що їх «реальність» залежить того, чи є у розпорядженні суспільства, держави засоби, необхідні для забезпечення реальності здійснення цих прав. У всіх міжнародних документах встановлюється зв'язок між зобов'язанням з імплементації та ресурсами, що є у розпорядженні держави. [7, с.26]. Держава не може напругу гарантувати здоров'я кожній людині, а може лише надати умови для його досягнення (насамперед через існування національної системи охорони здоров'я, політик у сфері охорони здоров'я, тощо), та забезпечити його захист (напр. захист від інфекційних захворювань). Отже, ми приходимо до певного висновку, що реалізація прав людини у сфері охорони здоров'я залежить від економічних можливостей держави.

Хочемо наголосити й на співвідношенні категорій «охорони здоров'я», «здоров'я» та прав людини. У вищенаведених міжнародно-правових документах вживається різна термінологія - право людини: на здоров'я, охорону здоров'я чи найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. Б. Тобес, поділяючи позицію щодо необхідності введення саме поняття «право на здоров'я», зазначає, що доцільність цього обґрунтовується 3 основними доказами, а саме: 1) цей термін, на думку вченого, є найкращим з точки зору відповідності міжнародним документам та угодам; 2) він взагалі найбільш часто використовується на міжнародному рівні; 3) він допомагає усвідомити, що мова йде не тільки про охорону здоров'я, але й про право на низку умов, без яких не можливим є здоров'я [8, с. 20]. Ми поділяємо та підтримуємо практичність застосування єдиного терміну «права на здоров'я», однак все ж таки між наведеними категоріями є певні відмінності. Право на здоров'я – термін, який використовується у міжнародному праві як об'єднуючий термін щодо спектру прав людини у сфері охорони здоров'я (право на медичну допомогу, право на приватність, автономія, право на доступ до лікарських засобів, тощо). Право на охорону здоров'я – суб'єктивне право людини, яке може бути реалізовано лише колективно. Із чітким виділенням держави – як суб'єкта, який має зобов'язання по забезпеченню громадського здоров'я. Право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я – як мета та ціль для держави та для міжнародного співтовариства в цілому.

Саме тому, перед застосуванням того чи іншого терміну, необхідно уточнювати, який зміст вкладається у дане поняття. Отже, на наш погляд, право на здоров'я, у його буквальному тлумаченні – це соціальне благо, яке не може бути гарантоване державою. Точніше говорити про право на охорону здоров'я – як комплекс зобов'язань, які бере на себе держава.

Одним із елементів такого зобов'язання є побудова національної системи охорони здоров'я. Зобов'язання держав щодо побудови національної системи охорони здоров'я виходять із похідних міжнародно-правових джерел. Так, надаючи тлумачення статті 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав ООН відзначив, що: ...до похідного права [права на здоров'я – прим. Автора] відноситься право на систему охорони здоров'я, що забезпечує людям рівні можливості у прагненні до найвище досяжного рівня здоров'я [9, п.8].

З точки зору права людини на охорону здоров'я, його найбільш визнаними компонентами є такі види суб'єктивних прав: гарантоване право на доступ до національних систем охорони здоров'я; право на інформацію про фактори, які

впливають на стан здоров'я; право на медико-соціальну допомогу та медичну допомогу, включаючи первинну медичну допомогу, які знаходять закріплення на законодавчому рівні більшості держав. [10, с.185]

Право на охорону здоров'я неможливо розглядати відокремлено від інших соціальних прав – правом на певний життєвий рівень, права на освіту, права на працю тощо. Як вірно зазначає Г. Миронова, відмітною особливістю сучасних підходів до правового регулювання відносин медичної сфери є ув'язування системи охорони здоров'я та медичної допомоги із правами людини та такими фундаментальними цінностями як достоїнство людини, автономія вибору, індивідуальність та цілісність особистості. [11, с.16] Крім того, право на охорону здоров'я також знаходить своє відображення у зобов'язаннях держави по забезпеченню безпеки навколишнього середовища, забезпеченні безпечних умов праці; турботі щодо загального рівня благополуччя.

Права людини та охорона здоров'я у конституціях держав Європи

Враховуючи вищенаведені положення щодо впливу ідей прав людини, положень міжнародно-правових документів, вважаємо за доцільно розглянути питання з приводу того, яким чином питання співвідношення прав людини та охорони здоров'я вирішено у конституціях держав Європи.

Відповідно до загального підходу, Конституція це основний закон держави, що, з поміж іншого, закріплює права, свободи та обов'язки людини та громадянина, систему та принципу організації державної влади. Фактично від того, яким чином конституції визначають права людини у сфері охорони здоров'я, які принципи при цьому закладені – й залежить те, яка національна система охорони здоров'я існує у державі.

Саме на основі положень конституцій розробляється національне законодавство держав у сфері охорони здоров'я. Загалом, законодавство забезпечує досягнення таких важливих цілей для будь-якої системи охорони здоров'я, як: забезпечення загального та рівного доступу до медичної допомоги, створення механізмів соціального захисту, заохочення до ефективного і справедливого використання наявних ресурсів та дотримання міжнародних зобов'язань держав.

Враховуючи що Україна належить до європейських держав, пропонуємо зосередити увагу на положеннях конституцій країн Європи, з урахуванням ключових моментів Конституції України (статті 49). До таких ми віднесемо: 1) Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. 2) Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. 3) У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно.

1) Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування – акцент на правах людини.

Майже аналогічні положення (право на охорону здоров'я та право на медичну допомогу) містяться у Конституціях: ст. 20 Конституції Андорри, ч. 1 ст. 41 Конституції Азербайджану, ч.1 ст. 41 Конституції РФ.

Лише право на охорону здоров'я закріплено у: ч.1 ст.45 Республіки Білорусь; ч.1 ст. 43 Конституції Іспанії, ч.1 ст. 29 Конституції Республіки Казахстан; ст. 39 Конституції Македонії (при цьому, громадяни мають не лише право, а й обов'язок захищати та піклуватися про своє власне здоров'я, та здоров'я інших); ч.1 ст.36 Конституції Молдови; ч.1 ст. 68 Конституції Польщі; ст. 64 Конституції Португалії (та обов'язок); ст. 59 Конституції Хорватії; ст.31 Хартії основних прав у Чехії; ст. 28 Конституції Естонії.

Для деяких конституцій характерні доволі специфічні конструкції, зокрема:

здоров'я – як фундаментальне право особи, що має колективний інтерес – ст.32 Конституції Італії; право на збереження їх фізичного та психічного здоров'я – ч.1 ст.19 Конституції Угорщини; окрім права на охорону здоров'я – право на здорове життя – стаття 70 Конституції Хорватії.

Відзначимо, що в Албанії, Республіці Білорусь, Республіки Казахстан, Македонії – для громадян, а не для кожної особи.

2) Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування – або іншими словами – акцент на зобов'язаннях держави.

Закріплюється право громадян на користування у рівній мірі правом на охорону здоров'я з сторони держави (*підкреслено Автором*) ст. 55 Конституції Албанії.

Положення, що держава має піклуватись про здоров'я громадян закріплено у ч. 3 ст. 21 Конституції Греції. Держава проявляє турботу про здоров'я людей та гарантує медичну допомогу та послуги людині у випадку хвороби (ч.1 ст.53 Конституції Литви). Відповідно до ст.111 Конституції Латвії – Держава захищає здоров'я людини та гарантує кожному мінімум медичної допомоги. Відповідно до ст.18 Конституції Ліхтенштейну – держава відповідає за систему охорони здоров'я. Ст.19 Конституції Фінляндії містить положення, що *органи публічної влади зобов'язані відповідно до закону гарантувати кожному достатнє соціальне та медичне забезпечення, а також сприяти зміцненню здоров'я населення.*

3) У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно. Фактично, ми зробимо акцент на конституційному закріпленні положень щодо безкоштовності медичної допомоги.

Положення про безкоштовність міститься у ч.1 ст.41 Конституції Російської Федерації, що фактично містить ідентичне положення, як і Конституція України, а саме: *медична допомога у державних та муніципальних (фактично – комунальних, прим. Автора) закладах охорони здоров'я надається громадянам безоплатно....* Безкоштовне лікування у державних закладах охорони здоров'я гарантується відповідно до Конституції Республіки Білорусь (стаття 45). Відповідно до ч.2 ст.29 громадяни Республіки Казахстан мають право отримувати безкоштовно гарантований об'єм медичної допомоги, що встановлений законом. Законом встановлюється порядок надання громадянам безкоштовної медичної допомоги у державних лікувальних закладах. (ч.1 ст.53 Конституції Литви). *Мінімальний рівень державного медичного забезпечення є безкоштовним* – відповідно до статті 36 Конституції Молдови. Безкоштовна медична допомога лише для нужденних – відповідно до ст. 32 Конституції Італії. Безкоштовне медичне обслуговування для громадян на основі суспільного страхування передбачено у статті 31 Хартії основних прав у Чехії.

Акцентуємо увагу, що чи не найбільш детально права людини та сфера охорони здоров'я регламентовані у статті 64 Конституції Португалії, відповідно до якої: право на охорону здоров'я повинно бути забезпечено: а) за допомогою універсальної і загальної національної служби охорони здоров'я, яка, зокрема щодо економічних і соціальних умов громадян, які використовують її, повинна, як правило, бути безкоштовною; б) створення економічних, соціальних, культурних та екологічних умов, зокрема, з метою гарантування захисту дитинства, юності та старості; шляхом систематичного поліпшення умов життя і праці, а також сприяння розвитку фізичної культури та спорту в школі і серед людей; а також за рахунок розвитку громадського здоров'я, санітарної освіти і здорового способу життя.

Також, у Конституції Швейцарії на конституційно-правовий рівень винесені питання генної інженерії, трансплантаційної медицини, репродуктивної медицини.

Окремо відмітимо, що конституції Албанії (статті 59), Швейцарії (стаття 41)

містять розділи/статті, що мають назву соціальні цілі. Зокрема, згідно статті 59 Конституції Албанії, *держава у межах конституційних повноважень та засобів, що перебувають у її розпорядженні... направлена на... самий високий можливий рівень охорони здоров'я, фізичного та розумового розвитку. Або, Союз (Швейцарія – прим. Автора) ... виступає за те, що б кожна особа отримувала необхідну турботу про його здоров'я.* (ст.41 Конституції Швейцарії).

У ряді конституцій відсутні положення щодо власне прав людини та охорони здоров'я, акценту на зобов'язаннях держави у сфері охорони здоров'я. При цьому можуть бути окремі положення щодо соціального захисту. Зокрема, до таких віднесемо Конституції Австрії 1920 року, ФРГ (Основний закон ФРГ); Конституції Ісландії (однак стаття 77 передбачає, що «закон має гарантувати необхідну допомогу у разі хвороби...») - фактично – соціальних захист), Конституції Норвегії, Конституції Франції, Конституції Швеції, Конституцію Королівства Данія тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У міжнародно-правових актах, що закріплюють соціальні права людини йде мова про зобов'язання держав визнати право на охорону здоров'я. Щодо форм та методів реалізації даного права, то кожна держава самостійно визначає свою національну систему охорону здоров'я. Держава не може напряму гарантувати здоров'я кожній людині, а може лише надати умови для його досягнення (насамперед через існування національної системи охорони здоров'я, політик у сфері охорони здоров'я, тощо), та забезпечити його захист (напр. захист від інфекційних захворювань).

Проведений порівняльно-правових аналіз дозволяє нам дійти до наступних висновків, що незважаючи на те, що на конституційно-правову практику країн Європи впливають спільні європейські регіональні міжнародно-правові документи щодо прав людини та охорони здоров'я – закріплення прав людини на охорону здоров'я, обсяг даного права є досить різним.

Список використаної літератури:

1. Сенюта І. Я. Медичне право: право людини на охорону здоров'я : моногр. / І. Я. Сенюта. – Львів : Астролябія, 2007. – 224 с. ; Seniuta I. Ya. Medychne pravo: pravo liudyny na okhoronu zdorovia : monohr. / I. Ya. Seniuta. – Lviv : Astroliabiiia, 2007. – 224 s.
2. Рудий В. М. Законодавче забезпечення реформи системи охорони здоров'я в Україні / В. М. Рудий. – Київ : Сфера, 2005. – 272 с. ; Rudyi V. M. Zakonodavche zabezpechennia reformy systemy okhorony zdorovia v Ukraini / V. M. Rudyi. – Kyiv : Sfera, 2005. – 272 s.
3. Антонович М. Україна у міжнародній системі захисту прав людини: теорія і практика / М. Антонович. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 384 с. ; Antonovych M. Ukraina u mizhnarodnii systemi zakhystu prav liudyny: teoriia i praktyka / M. Antonovych. – Kyiv : Vydavnychii dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007. – 384 s.
4. Христова Г. О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції / Г. О. Христова // Вісник Академії правових наук України. - 2012. - №2. - С. 30-41 ; Khrystova H. O. Pozytyvni zoboviazannia derzhavy u sferi prav liudyny yak novyi napriam doslidzhennia u vitchyznianiі teoretychnii yurysprudentsii / H. O. Khrystova // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. - 2012. - №2. - S. 30-41.
5. Конституція України : Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Х.арків : Право, 2012. – 1128 с. ; Konstytutsiia Ukrainy : Naukovo-praktychnyi komentar / redkol. : V. Ya.

Tatsii O. V. Petryshyn, Yu. H. Varabash ta in. – 2-he vyd., pererobl. i dop. – Kh.arkiv : Pravo, 2012. – 1128 s.

6. Рабінович П. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загально-теоретичний аспект) / П. Рабінович // Український часопис прав людини. – 1995. - № 2. – С. 16-23 ; Rabinovych P. Problemy yurydychnoho zabezpechennia prav liudyny (zahalno-teoretychnyi aspekt) / P. Rabinovych // Ukrainskyi chasopys prav liudyny. – 1995. - № 2. – S. 16-23.

7. Беляков А. В. Международно-правовые проблемы обеспечения здравоохранения : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Антон Владимирович Беляков; Институт государства и права Российской академии наук. – Москва, 2009. – 182 с. ; Belyakov A. V. Mezhdunarodno-pravovye problemy obespecheniya zdavoookhraneniya : diss. ... kand. yurid. nauk : spets. 12.00.10 / Anton Vladimirovich Belyakov; Institut gosudarstva i prava Rossiyskoy akademii nauk. – Moskva, 2009. – 182 s.

8. Тобес Б. Право на здоровье: теория и практика / Б. Тобес. – Москва : Устойчивый мир, 2001. - 320 с. ; Tobes B. Pravo na zdorove: teoriya i praktika / B. Tobes. – Moskva : Ustoychivyy mir, 2001. - 320 s.

9. Замечание общего порядка №14 (Двадцать вторая сессия 2000) : Право на наивысший достижимый уровень здоровья (статья 12) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rescgencom14.html> ; Zamechanie obshchego poryadka №14 (Dvadtsat vtoraya sessiya 2000) : Pravo na naivysshiy dostizhimyy uroven zdorovya (statya 12) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rescgencom14.html>

10. Хендель Н. Конституційно-правові засади реалізації права на медичну допомогу в Україні / Н. Хендель // Український часопис міжнародного права. – 2014. - № 3. – С. 185-189 ; Khendel N. Konstytutsiino-pravovi zasady realizatsii prava na medychnu dopomohu v Ukraini / N. Khendel // Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava. – 2014. - № 3. – S. 185-189.

11. Миронова Г. А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги : моногр. / Г. А. Миронова, відп. ред. О. Д. Крупчан. – Київ : НДППІП ім. Ф. Г. Бурчака, 2015. – 309 с. ; Myronova H. A. Pryvatnopravove rehuliuвання osobystykh nemainovykh vidnosyn u sferi nadannia medychnoi dopomohy : monohr. / H. A. Myronova, vidp. red. O. D. Krupchan. – Kyiv : NDIPPIP im. F. H. Burchaka, 2015. – 309 s..

Стаття надійшла до редакції 18 травня 2017 р.

I. Demchenko

HEALTHCARE AND HUMAN RIGHTS AT CONSTITUTIONS OF EUROPEAN COUNTRIES

The problematic of public health, functioning of the national system of health protection stand be on the agenda for every European state. European governments revise their healthcare systems in order to find some alternative strategies for more effective and just financing and granting more qualified service for their population. The basis for any country's legislation is constitution. Based on that, it seems actual to research how healthcare and human rights are defined at constitutions of European countries.

Human rights is one of the major system components of international law. Healthcare and human rights at healthcare refers to social rights. The states have a certain amount of obligations, which they should follow. The concept of positive obligations of the States in details describe the linkage between human rights and the volume of states obligation, and some aspects for States responsibility in case of their violation.

Healthcare, by which we mean a dynamic system that unites all organizations,

institutions and resources that are designed to secure and improve public health and individual health. In all international documents, there are a connection between the obligations and State's available resources. Human rights realization in health care depends on the economic possibilities of the state. The right to health - subjective human right that can only be achieved collectively. With a clear allocation of state - the entity, which has an obligation to ensure public health.

The obligation of States to recognize the right to health is enshrined at international treaties which proclaims social rights. How to define right to health and constitute healthcare system – each State determines it by themselves. The state could not directly guarantee right to health for everyone. States could only provide the conditions for achieving it (mainly because of the existence of the national healthcare system, different policies in health care, etc.) and for its protection (eg. Protection infectious diseases).

A comparative legal analysis of constitutions of European countries allows us to reach such conclusion. Despite the fact that, common International and European treaties effect on healthcare and human rights at health sphere – the constitution provision securing them (form and volume of human rights and State's obligation) are quite different and diverse.

Key words: *healthcare, social rights, public health, health, constitution.*

УДК 342.95(477)

В.О. Веклич

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

Я бачив сон, я бачив дикий страх,
Я бачив сон-кошмар проліг в очах
Людей на площі, сором наших днів
За мертвих темним спогадом горів.
Патриції засіли за дебати –
Мужі поважні зрівнювали втрати.
До церкв и гурт убитих відступав –
До втечі шляхом – натовп теє знав...

Юрій Кучерявий («1943-1947: пам'яті Яцека Куроня») [1, с. 41]

Адміністративно-правові засади політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні потребують подальшого комплексного вивчення. Відповідно ж з урахуванням поступальних змін об'єкта вивчення і через необхідність удосконалення інструментарію дослідження у якості нагальної постає проблема належної методології. В цьому контексті й розглянуто її особливості з урахуванням варіативності наукового підходу.

Ключові слова: *боротьба з корупцією, запобігання корупції, метод, методологія, корупція, політика, Україна.*

Постановка проблеми. Не зважаючи на значну актуальність проблематики запобігання і боротьби з корупцією в Україні, методологія дослідження адміністративно-правових засад відповідної політики безпосередньо не розглядалася у

працях учених. Фактичний вплив такого підходу на ефективність правового регулювання виражається як у низькому рівні останнього, так і у нівелюванні зусиль, що спрямовуються на подолання корупції. Таким чином, постає проблема доктринального опрацювання відповідної методології з її наступним практичним вираженням і використанням (та удосконаленням) як у подальших дослідженнях, так і у практиці правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вже протягом тривалого часу комплексним дослідженням щодо методології вивчення корупції лишається монографія «Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження» [2] авторського колективу Львівського державного університету внутрішніх справ, керівником якого був доц. І.О. Ревак. У контексті поточного дослідження вагомим джерелом також є і монографія «Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз» [3], яку підготувала Г. В. Кохан у контексті проблематики, що опрацьовується Національним інститутом стратегічних досліджень.

Цікавими є і спроби розглянути подібну тематику в порівняно вузькому ракурсі у публікаціях «Корупція як соціально-правовий феномен: до питання про методологію дослідження» [4] М. Пластуна, «Окремі методи виявлення латентної корупційної злочинності» [5] Н. Федик і «Теоретико-методологічні засади антикорупційної філософсько-освітньої концепції» Є. Вдовиченка [6], а також багатьох інших. Разом з тим слід підкреслити факт розробки «Зasad методології оцінювання рівня корупції в Україні» [7] і «Методологічних положень стандартного опитування населення щодо рівня корупції» [8] 2011 року (які, втім, потребують доопрацювання з урахуванням розвитку суспільних відносин), а також «Методології проведення громадської антикорупційної експертизи: загальні засади» [9] 2012 року (стосовно превентивного вивчення проектів нормативно-правових актів щодо корупційних ризиків). Натомість вже 2 грудня 2016 року було прийнято рішення Національного агентства з питань запобігання корупції, №126 «Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади» [10].

Тож, питання щодо методології вивчення корупції опрацьовувалися різною мірою у сумісних за проблематикою наукових працях і документах, але при цьому в Україні досі є прогалина саме щодо спеціальної доктринальної розробки методології дослідження адміністративно-правових засад політики щодо запобігання і боротьби з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Вивчення методології дослідження адміністративно-правових засад політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні вимагає двоякого підходу. Передусім це суто доктринальне уявлення про сукупність методів, які можуть застосовуватися у розглядуваному контексті. З іншого боку, має братися до уваги специфіка суб'єкта застосування вказаної методології, що у підсумку виражається у здобутих наукових результатах. При цьому можна констатувати деяку подібність процесів, які були на початку минулого сторіччя і спостерігаються за поточних обставин. Загальні риси щодо цього окреслили Л. Г. Кудрик і Ю. Р. Сурмяк: «вже з початку ХХ ст. духовно-наукові дослідження стали вказувати як на подальші соціальні перевороти, так і на рішучі зміни свідомості, яка особливо з середини ХХ ст. у формі нових душевних здатностей проявляється в усе більшій кількості людей» [11, с. 16]. Також можна погодитися з професором П. Казанським, котрий відзначав, що «тільки знання дійсності є справжнім знанням, придатним до застосування у справі, здатним розвиватися. Тільки воно лишає незабутній слід у розумі й пам'яті, тільки воно «освічує» людину» [12, с. 10]. Таким чином, основним критерієм застосування розглядуваної тут методології має поставати відповідність дійсності у її варіативності й

багатосторонності. Розходження з дійсністю («похибка»), хоча і є ймовірною, але разом з тим має розглядатися у якості чинника дестабілізації щодо системи, у якій будуть застосовуватися результати досліджень, що ґрунтуються на відповідній методології (зумовлюючи внутрішні дисбаланси і суперечності щодо «дійсності», як це можна було спостерігати з «науково-методологічним підходом радянської доби»).

М. Джвіголь-Барош відзначала, що «обізнаність ґрунтується на двох групах особистісних рис: раціональному інтелекті й емоційній поміркованості» [13, с. 19]. Відповідні групи рис резонують з сумісними здібностями. З посиланням на Дж. Бліклі (J. Blikle) нею зазначено: «раціональний інтелект окреслюється у якості здатності до раціонального мислення, під яким мається на увазі:

- здатність до аналізу стану справ;
- здатність до узагальнення, тобто до синтезування окремих випадків у одне загальне знання;
- здатність бачити причинно-наслідкові зв'язки між фактами і подіями;
- здатність до генерування висновків (дедукція);
- здатність давати визначення;
- здатність помічати і вирішувати проблеми» [13, с. 19].

У контексті ж «блоку», який стосується емоційної поміркованості на основі напрацювань Д. Карузо (D. Caruso) і П. Саловея (P. Salovey) М. Джвіголь-Барош виділено такі «складові:

- розпізнавання і усвідомлення власних станів й емоцій інших;
- використання емоцій у мисленнєвому і діяльнісному процесах;
- розуміння емоцій;
- управління емоціями» [13, с. 20].

З урахуванням наведених властивостей суб'єкта пізнання буде оптимальним здійснювати розробку або окреслення методологічного інструментарію. При цьому слід брати до уваги, що пригнічення емоцій у підсумку має наслідком так звану «емоційну тупість», яка, своєю чергою, виражаючись у зниженні емпатії, призводить до зниження спроможності сприймати спонукальні мотиви, риси і характер дій інших осіб. Це ж стосується і можливості щодо сприйняття і опрацювання загальних відомостей, які відображають дійсність у її об'єктивності, а отже, виражається у зниженні рівня інтелектуальних показників (інтелекту суб'єкта дослідження), що у підсумку має наслідком необ'єктивність здобутих результатів. У разі ж, якщо розглядається методологія дослідження адміністративно-правових засад політики щодо запобігання і боротьби з корупцією, то наслідки фактичної помилки з необхідністю набудуть фатальних рис системного рівня. Передусім це виражатиметься у невідповідності інструментарію правового регулювання дійсним суспільним відносинам зі значним зниженням його ефективності.

У розглядуваному дослідженні слід узяти до уваги, що коли під «засадами» (або «принципами») сучасні науковці розуміють «центральне пояснення, особливості, покладені в основу творення або здійснення чого-небудь, що також можуть бути основою теоретичного дослідження, оскільки прийняття їх такими чи інакшими визначає подальшу структуру наукового пошуку та наукові результати» [14, с. 182], то під «адміністративно-правовими засадами політики щодо запобігання і боротьби з корупцією» у контексті цього дослідження слід вбачати вихідні системотворчі особливості й риси, що закріплені на основі норм і положень адміністративного права (набуваючи вираження у ньому) й об'єктивуються через діяльність органів державної влади, політичних партій і громадських організацій щодо забезпечення від виникнення проявів корупції або у здійсненні активних заходів у разі виявлення корупційної

діяльності, що вимагає нагального і адекватного реагування. При цьому слід взяти до уваги дещо неординарне зауваження д.ю.н., професора О. Александрова: «лише міждисциплінарні дослідження на перетині соціології, психології, лінгвістики, антропології та правознавства здатні відродити науку в галузі теорії права. Вчення про право має бути синтетичним» [15, с. 204-205]. У подібному ж напрямку розгляду проблематики мають виражатися й адміністративно-правові дослідження.

Цілком самоочевидним є те, що теоретичне дослідження у розглядуваному контексті має мати у якості своєї підсумкової мети (нехай і опосередковано) досягнення чітких практичних наслідків. Тож, у якості ідеалізованої мети застосування методології дослідження адміністративно-правових засад політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні можна визначити здобуття таких відомостей, які відображають істину щодо особливостей системотворчих якостей і властивостей діяльності, яка здійснюється органами державної влади, місцевого самоврядування і громадськими організаціями стосовно попередження виникнення проявів корупції (з урахуванням її загальних тлумачень), а також забезпечення активної протидії у разі виявлення її проявів (зокрема, на системному рівні). Це визначення є дещо абстрактним, але забезпечує уявлення щодо загальних рис застосування розглядуваних методів.

Загалом, слід підкреслити відмінність між методами вивчення корупції як такої і методами, що мають використовуватися при дослідженні політики щодо її подолання у цілому (сутнісна відмінність – об'єкт дослідження), що виражається у системності їх використання. Разом з тим деякі подібні методи можуть використовуватися у обох випадках.

Беручи до уваги наведені вище властивості суб'єкта дослідження спробуємо безпосередньо окреслити саму методологію у її системному вираженні (оскільки динамічними є суспільні відносини щодо корупції, то і діяльність, яка спрямовується на її подолання має відображати цю динаміку змін, а відповідно – поступально перетворюватися, тим самим забезпечуючи дієву динамічність правового впливу на суспільні відносини першопочатково виражаючись у базових нормативно-правових актах, які стосуються політики у цій сфері). Так, слід взяти до уваги, що відповідне правове регулювання (базово) і методологія, які розглядаються у цьому контексті мають доопрацьовуватися і удосконалюватися відповідно до становища (змін) об'єкта дослідження. Тобто, як зазначає М. Костицький: «юридична наука з одного боку є самостійною галуззю знання і пізнання, а з іншого – вона, як підсистема юриспруденції і перебуває в постійному зв'язку з юридичною практикою, відповідає на її запити, готує для неї теоретичні обґрунтування та концепції і без такого зв'язку юридична наука могла би виродитися в непотрібну схоластику» [16, с. 5] (у нашому випадку – ефективність правового регулювання було б знівельовано).

Тож, зважаючи на наявність в суб'єкта дослідження такої властивості, як вже згаданий «раціональний інтелект», передусім важливо виділити прийнятність і доцільність застосування у розглядуваному контексті загальнонаукової методології. Тут видається доречним розглянути зауваження д.ю.н. І. Жаровської, котра відзначає: «своєрідним компромісом між надто широкою і надто вузькою інтерпретацією змісту терміна методологія, що вказує шлях пізнання, вважається багаторівневий підхід, коли розрізняються найзагальніші методи наукового пізнання – аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного тощо (філософська методологія); загальні для багатьох наук, міждисциплінарні методи пізнання – системний та організаційний аналіз; кібернетичний, синергетичний підходи тощо» [17, с. 138]. Загальнонаукові методи пізнання (як і міждисциплінарні) опрацьовувалися і використовувалися як багатьма науковцями старших поколінь, так і вже молодій хвилі, котра долучається до наукової

діяльності. Зокрема, тут можна відзначити невелику розвідку на тему «Загальнонаукові методи дослідження» [18], яку підготували Н.О. Гнатюк і О.В. Городецька. Особливої потреби щодо конкретизації згаданої групи методів у контексті поточної публікації не вбачається через порівняно значну кількість вже існуючих напрацювань. При цьому слід взяти до уваги, що відповідні методи обов'язково мають застосовуватися з урахуванням принципів наукової доцільності і прийнятності щодо мети дослідження і юридичних та моральних вимог. Також самі науковці, котрі здійснюють відповідні дослідження у контексті окресленої проблематики повинні вбачати проблемний характер наукових розробок у контексті подальшого практичного використання здобутих результатів. Таким чином, використання того чи іншого методу обґрунтовується і можливістю розвитку адміністративно-правових засад політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні задля системного подолання цього явища.

Розглядаючи спеціально-наукові методи у контексті поточного дослідження, доречно відзначити необхідність чіткого розрізнення різних груп методів, які можуть видаватися сумісними з урахуванням практичної детермінанти: «в основу розмежування понять «методологія правознавства» і «методологія права» покладено уявлення про правознавство як науку з характерними для неї особливими методами пізнання та право з властивою для нього системою методів правового регулювання, тобто прийомів впливу на поведінку суб'єктів суспільних відносин, а також систематизації нормативного матеріалу, тлумачення юридичних текстів і вчення про них. Зазначається, що вона має істотне значення для ефективного правового регулювання, натомість методологія правознавства потрібна для здійснення ефективної пізнавальної діяльності. І якщо метою застосування методів правового регулювання, систематизації норм права та їх тлумачення є впорядкування суспільних відносин, досягнення правової визначеності, то метою методів пізнання – виявлення нових закономірностей розвитку права та інших правових явищ, формування ефективної системи правових знань» [19, с. 35]. У нашому ж випадку передусім слід користуватися методами правознавства, але, через особливості практико-орієнтованого підходу, застосовувати методи права або розглядати теоретичну модель використання деяких з-поміж них у зв'язку зі здобутими науковими результатами. Зокрема це зумовлено існуванням ендогенних (щодо внутрішньої узгодженості й взаємодії елементів досліджуваного об'єкта як системи) і екзогенних факторів (зовнішніх щодо об'єкта чинників, зокрема самого суспільства). Останні ж можуть впливати на стан самих «адміністративно-правових засад» політики у розглядуваній сфері (їх «корозію»). Останнє вимагає урахування необхідності методологічної інтерпретації результатів, здобутих за допомогою спеціальних методів задля того аби забезпечити згадані «засади» і практику правозастосування (з можливим генеруванням нових «засад» превентивної спрямованості). Прикладом є результати дослідження щодо сплати податків: «методи оцінки включають в себе як інструментальні варіативні методи і методи зіставлення оцінок ймовірності («схильності»), так і контроль за потенційною ендогенністю ухилення [від сплати податків] і корупцією. Результати показують, що саме корупція значною мірою призводить до вищого рівня ухилення; тобто корупція податкових службовців є статистично і економічно значущою детермінантою ухилення від сплати податків» [20, с. 1].

Тож, стосовно вивчення правових явищ загалом можна виокремити загально-праві методи, хоча вироблено і спеціальну методологію галузевого спрямування (з урахуванням особливостей адміністративного права). Розглянувши загально-правові методи, у контексті поточного дослідження можна виокремити такі методи: інтерпретації (тлумачення), історико-правовий, порівняльно-правовий і формально-

юридичний. У якості комплексного напрямку щодо сприйняття суб'єктом дослідження особливостей норм права виступає юридична герменевтика (у сукупності методологічних особливостей, які можуть використовуватися безпосередньо під час здійснення дослідження). До спеціальних адміністративно-правових можна віднести метод аналізу й узагальнення адміністративної практики, синергетичний метод (щодо вивчення адміністративного права як системи з сутнісною єдністю його елементів), метод адміністративно-правового моделювання (який виражається у встановленні або ознак презюмуванням подібності різних адміністративно-правових явищ з виробленням обґрунтованих висновків) тощо.

У контексті емоційної поміркованості суб'єкта дослідження слід підкреслити необхідність врахування ним культурних, ідеологічних і «емоційних» штампів, які можуть вплинути на обрання того чи іншого методу під час дослідження, а також на інтерпретацію здобутих результатів з тим аби розширити базу для варіативності підходів і методологічних прийомів, які безпосередньо використовуються, оскільки застосування ширшої методології дозволяє розширити обсяг даних стосовно адміністративно-правових засад політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні. При цьому слід брати до уваги, що емоційна сфера може виявитися домінантною через специфіку середовища, у якому здійснюється дослідження. Це зумовлює необхідність врахування впливу емоційної складової на можливість практичної реалізації здобутих наукових результатів, що тягне за собою потребу стосовно використання спеціальних проміжних методів у мисленнєвому і діяльнісному процесах (у самому дослідженні), які базуються на розумінні й управлінні емоціями (на індивідуальному і колективному рівнях стосовно політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні).

Висновки. Методологія дослідження адміністративно-правових засад політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні є комплексним і багаторівневим явищем. Існування екзогенних і ендегенних чинників щодо неї, а також особливості суб'єкта її використання у підсумку можуть справити вирішальний вплив на здобуті результати. Разом з тим динамічний характер суспільних відносин стосовно політики щодо запобігання і боротьби з корупцією в Україні загалом вимагає належної і поступальної розробки нових методів задля здійснення досліджень у цій сфері, що повинно мати у якості загальної мети забезпечення дієвості правового регулювання.

Список використаної літератури:

1. Кучерявий Ю. Релігія культури : поезії / Ю. Кучерявий. – Брустурів : Discursus, 2016. – 62 с. ; Kucheriavyi Yu. Relihiia kultury : poezii / Yu. Kucheriavyi. – Brusturiv : Discursus, 2016. – 62 s.
2. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження : моногр. / кер. авт. кол. І. О. Ревак. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 220 с. ; Koruptsiia: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia : monohr. / ker. avt. kol. I. O. Revak. – Lviv : LvDUVS, 2011. – 220 s.
3. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз: моногр. / Г. В. Кохан. – Київ : НІСД, 2013. – 232 с. ; Kokhan H. V. Yavyshe politychnoi koruptsii: teoretyko-metodolohichniy analiz: monohr. / H. V. Kokhan. – Kyiv : NISD, 2013. – 232 s.
4. Пластун М. С. Корупція як соціально-правовий феномен: до питання про методологію дослідження / М. С. Пластун // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. – 2016. – Вип. 12. – С. 26-37 ; Plastun M. S. Koruptsiia yak sotsialno-pravovyi fenomen: do pytannia pro metodolohiiu doslidzhennia / M. S. Plastun // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Pravo. – 2016. – Vyp. 12. – S. 26-37.

5. Федик Н. Окремі методи виявлення латентної корупційної злочинності / Н. Федик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2015. – Вип. 62. – С. 177-183 ; Fedyk N. Okremi metody vyivlennia latentnoi koruptsiinoi zlochynnosti / N. Fedyk // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna. – 2015. – Vyp. 62. – S. 177-183.

6. Вдовиченко Є. Теоретико-методологічні засади антикорупційної філософсько-освітньої концепції / Є. Вдовиченко // Схід. – 2016. – № 1. – С. 63-68 ; Vdovychenko Ye. Teoretyko-metodolohichni zasady antykoruptsiinoi filosofsko-osvitnoi kontseptsii / Ye. Vdovychenko // Skhid. – 2016. – № 1. – S. 63-68.

7. Засади методології оцінювання рівня корупції в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Сердюк, І. М. Осика, О. В. Волянська, М. А. Огай // Національне агентство з питань запобігання корупції. – Режим доступу : https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/3.pdf ; Zasady metodolohii otsiniuvannia rivnia koruptsii v Ukraini [Elektronnyi resurs] / O. V. Serdiuk, I. M. Osyka, O. V. Volianska, M. A. Ohai // Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii. – Rezhym dostupu : https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/3.pdf

8. Методологічні положення стандартного опитування населення щодо рівня корупції. Пілотна серія / М. Ю. Огай, В. Г. Саріогло, О. В. Волянська та ін. – Київ : Атіка, 2011. – 64 с. ; Metodolohichni polozhennia standartnoho opytuvannia naseleennia shchodo rivnia koruptsii. Pilotna seriiia / M. Yu. Ohai, V. H. Sariohlo, O. V. Volianska ta in. – Kyiv : Atika, 2011. – 64 s.

9. Методологія проведення громадської антикорупційної експертизи: загальні засади / І. М. Осика, М. І. Хавронюк, О. С. Хмара, Т. Г. Яцків. – Київ, 2012. – 54 с. ; Metodolohiia provedennia hromadskoi antykoruptsiinoi ekspertyzy: zahalni zasady / I. M. Osyka, M. I. Khavroniuk, O. S. Khmara, T. H. Yatskiv. – Kyiv, 2012. – 54 s

10. Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади : рішення Національного агентства з питань запобігання корупції, 2 груд. 2016 р. №126 // Офіційний вісник України. – 2017. – № 4. – С. 811 ; Pro zatverdzhennia Metodolohii otsiniuvannia koruptsiinykh ryzykiv u diialnosti orhaniv vlady : rishennia Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii, 2 hrud. 2016 r. №126 // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – 2017. – № 4. – S. 811.

11. Кудрик Л. Г. Діти Індіго – зерна нового людства : посіб. для вчителів, виховників і батьків / Л. Г. Кудрик, Ю. Р. Сурмяк. – Львів : Аверс, 2012. – 376 с. ; Kudryk L. H. Dity Indyho – zerna novoho liudstva : posib. dlia vchyteliv, vykhovnykiv i batkiv / L. H. Kudryk, Yu. R. Surmiak. – Lviv : Avers, 2012. – 376 s

12. Казанській П. Е. Возрождение изучения права въ русскихъ университетахъ (рѣчь студентамъ Новороссійскаго Университета) / П. Е. Казанській. – Одесса : Типографія «Одесскаго листка», 1903. – 16 с. ; Kazanskiy P. Ye. Vozrozhdenie izucheniya prava v russkikh universitetakh (rѣch studentam Novorossiyskago Universiteta) / P. Ye. Kazanskiy. – Odessa : Tipografiya «Odesskago listka», 1903. – 16 s.

13. Dźwigoł-Barosz M. Role of emotional intelligence in creating professional succes / M. Dźwigoł-Barosz // Проблеми управління і економіки підприємств в сучасних умовах : матер. XIII Міжнарод. наук.-практ. конф., м. Київ, 26-27 квітня 2017 р. : тези доп. – Київ : НУХТ, 2017. – Р. 19-21 ; Dźwigoł-Barosz M. Role of emotional intelligence in creating professional succes / M. Dźwigoł-Barosz // Problemy upravlinnia i ekonomiky pidpriemstv v suchasnykh umovakh : mater. KhIII Mizhnarod. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 26-27 kvitnia 2017 r. : tezy dop. – Kyiv : NUKhT, 2017. – R. 19-21

14. Енциклопедичний словник економіста-міжнародника: концептуальні підходи,

терміни, визначення, неологізми / за ред. С. О. Гуткевич, М. І. Пугачова, І. Г. Оніщенко. – Київ : НУХТ, 2016. – 312 с. ; Entsyklopedychnyi slovnyk ekonomista-mizhnarodnyka: kontseptualni pidkhody, terminy, vyznachennia, neolohizmy / za red. S. O. Hutkevych, M. I. Puhachova, I. H. Onishchenko. – Kyiv : NUKhT, 2016. – 312 s.

15. Александров О. Антиметодологічна розвідка про ефективне і справедливе у праві / О. Александров // Право України. – 2014. – № 1. – С. 203-211 ; Aleksandrov O. Antymetodolohichna rozvidka pro efektyvne i spravedlyve u pravi / O. Aleksandrov // Pravo Ukrainy. – 2014. – № 1. – S. 203-211 ..

16. Костицький М. В. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції (як науково-практичного комплексу) та окремих галузей юридичної науки / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – № 1-2. – С. 3-10 ; Kostytskyi M. V. Filosofski ta naukoznavtsi problemy yurysprudentsii (iak naukovo-praktychnoho kompleksu) ta okremykh haluzei yurydychnoi nauky / M. V. Kostytskyi // Filosofski ta metodolohichni problemy prava. – 2013. – № 1-2. – S. 3-10.

17. Жаровська І. М. Щодо проблем методології теорії держави і права / І. М. Жаровська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. - № 827. - С. 138-141 ; Zharovska I. M. Shchodo problem metodolohii teorii derzhavy i prava / I. M. Zharovska // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky. – 2015. - № 827. - S. 138-141.

18. Гнатюк Н. О. Загальнонаукові методи дослідження / Н. О. Гнатюк, О. В. Городецька // Природничі науки і освіта [УДПУ ім. П. Тичини] : зб. наук. праць. – Умань: Візаві, 2013. – С. 98–99 ; Hnatiuk N. O. Zahalnonaukovi metody doslidzhennia / N. O. Hnatiuk, O. V. Horodetska // Pryrodnychi nauky i osvita [UDPU im. P. Tychyny] : zb. nauk. prats. – Uman: Vizavi, 2013. – С. 98–99.

19. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку / М. Кельман // Психологія і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 33-46 ; Kelman M. Metodolohiia suchasnoho pravoznavstva: stanovlennia ta osnovni napriamy rozvytku / M. Kelman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2015. – № 4. – S. 33-46

20. Alm J. Corruption and Firm Tax Evasion / J. Alm, J. Martinez-Vazquez, Ch. McClellan. – Atlanta : Georgia State University, 2014. – 47 p.

Стаття надійшла до редакції 07.07.2017 р.

V.O. Veklych

RESEARCH METHODOLOGY OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL POLICY PRINCIPLES ON THE PREVENTION AND COMBATING CORRUPTION IN UKRAINE

Considering urgent practical need in adequate research of the administrative and legal policy principles for preventing and combating corruption in Ukraine there is equivalent need in applicable methodology. This research is provided taking into account dynamic and progressive changes in the object of study that refers to escalating changes of social relations. Thus variability of the scientific approach provided opportunity to revise the object of this research in relevant connections to some exogenous and endogenous factors including specific researcher's traits and environment of research conduction in the view of corruption influences. Revised methodology is considered as a complex and multilevel phenomenon. Existence of different factors concerning such methodology and especially individual traits of subject who is operating it, may cause a decisive influence on the obtained results. At the same time, the dynamic nature of public relations considering prevention and combating corruption in Ukraine in general requires a proper and steady development of new methods for conducting research in this field. Such approach should have the maintenance of the

effectiveness of legal regulation as its general objective. Still further researches and improvements of the outlined methodological problems have to be conducted in the future in order to suffice needs for applicable legal regulations of social relations.

Keywords: *fighting of corruption, corruption prevention, method, methodology, corruption, politics, Ukraine.*

УДК 343.98

Г. Г. Галстян

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Висвітлюється історичний аспект формування, становлення та використання спеціальної техніки в правоохоронній діяльності. Підтверджується факт використання оперативно-технічних засобів, як невід'ємної складової розслідування злочинів на всьому процесі становлення та розвитку правоохоронних органів.

Ключові слова: *спеціальна техніка, криміналістична техніка, оперативно-технічні засоби, генезис, правоохоронна діяльність.*

Постановка проблеми. Започаткована багато років тому європейська інтеграція України передбачає еволюцію радянського законодавства до законодавства європейських країн. Очевидно, що реформування законодавства в сфері використання спеціальної техніки неможливе без науково-технічних досягнень сьогодення. Проблеми використання спеціальної техніки та інформації, отриманої за її допомогою, постійно виникали і стикалися на рубежі практико-нормативного використання.

Враховуючи постійний розвиток злочинів та способів їх вчинення з'явилася негайна потреба в підтримці потенціалу розвитку технічних засобів захисту населення і засобів попередження злочинів. Афоризм Й.В. фон Гете «Людина, що не знає свого минулого, не гідна свого майбутнього», до речі, описує необхідність висвітлення історичного аспекту формування, становлення та використання спеціальних технічних засобів задля повнішого та ефективнішого реформування правоохоронної системи загалом та її структурних підрозділів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Процесом дослідження історичного становлення та використання науково-технічних засобів займалися та продовжують займатися П.П. Артеменко, О.С. Бабаєв, Ю.М. Батурін, А.Д. Безруков, Р.С. Белкін, В.М. Бутузов, В.О. Волинський, В.І. Гончаренко, В.М. Колдаєв, В.О. Комаха, В.В. Крилов, Е.І. Низенко, В.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, О.О. Пунда, М.О. Селіванов, І.Ф. Харабєрюш, В.Ю. Щепітько та ін. Але на теперішній час генезис виникнення, становлення та використання науково-технічних засобів у правоохоронній діяльності залишається відкритим через різні підходи до розуміння спеціальної техніки та через різні ставлення до передумов виникнення тих чи інших криміналістичних та правоохоронних органів в різних країнах світу.

Метою статті є вивчення процесу виникнення і розвитку спеціально-технічних засобів в контексті розвитку правоохоронної діяльності в Україні з метою визначення необхідності використання спеціальних технічних засобів в сфері протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивна необхідність застосування технічних засобів у кримінальному провадженні, оперативно-розшуковій та адміністративній

діяльності визначена не тільки прагненням правоохоронців спростити і прискорити процес розкриття й розслідування злочинів, підвищити рівень громадської безпеки, надійність охорони об'єктів, але і властивостями останніх значно розширювати діапазон можливостей людського сприйняття [1, с. 7]. З огляду на зазначене, виникає потреба в простеженні становлення та розвитку не тільки спеціальної техніки, а й криміналістичної техніки, як галузі юридичної науки, яка є прагматичною останньої.

Вже в 1576 р. у Франції була започаткована корпорація експертів, члени якої виконували експертизи документів. У 1888р. у м. Лейпцігу була опублікована робота Ф. Шольца «Почерк та його характерні особливості». Наукова цінність цієї та подібних публікацій невисока, але в той час вони мали важливе практичне значення. Однією із практичних проблем того часу було створення технічних засобів, які б дали змогу швидко і точно реєструвати й встановлювати злочинців за зовнішністю і фактом притягнення їх в минулому до відповідальності [2, с. 28].

Спеціальними технічними засобами поліцейські органи спочатку не володіли. Вони використовували прийоми візуального опису злочинців [3, с. 29].

Перший науково-обґрунтований спосіб криміналістичної реєстрації злочинців з використанням спеціалізованих технічних засобів був розроблений А. Бертильйоном - антропометричний метод ідентифікації і реєстрації (метод вимірювання і фіксації анатомічних ознак та особливостей засудженого). У його основу були покладені наукові методи антропології і статистики з урахуванням положення, що розміри тіла людини і їхнє співвідношення ніколи повністю не співпадають з розмірами тіла іншого. Прискорюючи та вдосконалюючи цей трудомісткий процес, А. Бертильйон модернізував відомі на той час вимірювальні інструменти (лінійку, циркуль) прилаштувавши їх на різноманітні пристрої для вимірювання росту, ступні ноги, голови, довжини руки тощо[4].

В кінці XVII століття (1687 р.) італієць Мальпігія підготував науковий трактат про папілярні узорі долоней рук і пальців, де відзначалась їхня унікальність, неповторність і зв'язок з долею людини. Пізніше Альбінус (1764 р.) і Туркіньє (1823 р.) вже з позиції біології розглядали особливості папілярних узорів і зробили спробу їхньої класифікації, однак, знову ж таки, без чітко визначеної мети їх використання у протидії злочинності. І лише в середині XIX ст. В. Гершель (1853 р.) зміг «вловити» співвідношення практичної потреби (в умовах росту і якісної зміни злочинності) і науково-технічних можливостей використання відбитків пальців у боротьбі із злочинністю. Причому це був результат не цільових досліджень, а лише практики і деяких знань про «незвичайні» властивості папілярних узорів [5].

Виникнувши в XIX-XX ст., криміналістика створила галузь знань про «кримінальну техніку», «наукову техніку розкриття злочинів». Вперше про криміналістику як систему спеціальних знань згадав Ганс Гросс в 1892 році у фундаментальній праці «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики».

Виникнення криміналістики як самостійної галузі наукового знання пов'язано з поняттям криміналістичної техніки (у той час вона називалась «кримінальною» або «поліцейською») [6].

Перше визначення поняття «криміналістична техніка» сформулював у 1959 р. А.І. Вінберг, а саме як: «... сукупність науково-технічних прийомів і засобів, які застосовуються під час розслідування злочинів для виявлення, зберігання, фіксації, вилучення та дослідження різноманітних судових доказів» [7]. При цьому головним недоліком вказаного поняття є його надмірність, спроба включити у вказане поняття всі підгалузі які вона народжує.

Запроваджене в теорію і практику криміналістики поняття «спеціальних технічних засобів» переслідувало завдання виділення в цьому розділі системи «спеціальних технічних засобів», котра б більш правильно відображала сукупність технічних засобів виявлення, фіксації, діагностики, ідентифікації слідів злочинної діяльності та іншої інформації з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів [8].

В цьому контексті ми погоджуємося з Н.А. Селівановим, який зазначив, що знання потреб практики і технічних можливостей дозволяє чітко визначити завдання наукових досліджень і правильно вибрати шляхи їх вирішення [9].

В.І. Гончаренко в своїй праці «Науково-технічні засоби у слідчій практиці» підкреслює, що прогрес криміналістики в залежності від використання досягнень природних і технічних наук майже повністю визначався розвитком криміналістичної техніки [10, с. 7].

Поява та впровадження у практику протидії злочинності технічних засобів для розкриття й розслідування злочинів були пов'язані зі структурно-функціональною перебудовою правоохоронної системи держави, яка відбулась у 1860 році. Основним завданням модернізації утвореної системи поліцейських і судових органів було розмежування слідства та дізнання. Розв'язання цього завдання відбувалося паралельно за двома напрямками: по-перше, це структурна перебудова правоохоронної системи; по-друге - впровадження в практику розкриття та розслідування злочинів спеціально розроблених сучасних науково обґрунтованих технічних засобів і методів (антропометрії, дактилоскопії, фотографії) [11, с. 16-21].

В Україні криміналістична техніка почала формуватися вже на початку ХХ ст., коли були створені перші у світі багатoproфільні судово-експертні установи у містах Києві та Одесі, які спочатку називалися Кабінети науково-судової експертизи (КНСЕ).

Саме на межі ХІХ та ХХ століть розроблялись теоретичні засади використання спеціальної техніки в діяльності правоохоронних органів, які набули практичного застосування і в розшуковій роботі. Г.І. Лебедев писав, що успішну боротьбу із сучасними злочинцями може вести та поліція, яка має новішу техніку, прикладні знання та вміло ними користується [12, с. 103].

Історичний досвід міліції переконує, що застосування в її діяльності науково-технічних засобів поступово набувало важливого практичного значення. Так, у 1918 році за окремим наказом кримінально-розшукову міліцію було оснащено засобами дактилоскопії та фотографії, що сприяло підвищенню ефективності протидії злочинності. 15 лютого 1919 року Колегія НКВС прийняла рішення про організацію Кабінету судової експертизи, який почав діяти з 1 березня 1919 року [13, с. 29].

Враховуючи історичний аспект упровадження техніки в роботу органів внутрішніх справ, варто відзначити, що в березні 1922 року на Всеросійському з'їзді керівників губернських і обласних відділів та підвідділів карного розшуку було вказано, що одним із найважливіших методів їхньої роботи під час розслідування та попередження злочинів слід вважати її наукову організацію. Після з'їзду в травні цього ж року в центральному апараті був створений науково-технічний відділ Управління карного розшуку, який розв'язував завдання розроблення та організації застосування науково-технічних засобів [14, с. 11]. До Великої Вітчизняної війни науково-технічні апарати структурно входили до складу оперативних відділів НКВС СРСР і в основному обслуговували інтереси оперативно-розшукової діяльності. І хоча наприкінці 40-х – на початку 50-х років науково-технічні відділи відокремилися в самостійну службу, але в їх обов'язки входило технічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності.

В постанові ЦК КПКР і Ради Міністрів СРСР від 10 грудня 1965 року «Про заходи щодо поліпшення роботи слідчого апарату органів прокуратури і охорони громадського порядку» наголошується на необхідності підвищення рівня технічної оснащеності слідчого апарату, впровадження в практику наукових методів розслідування.

При цьому, в радянському кримінально-процесуальному законодавстві була відсутня норма, що була б присвячена застосуванню науково-технічних засобів і методів розслідування злочинів. В нормах закону (наприклад ч.1 ст. 84 КПК РРФСР, ст. 85 КПК УРСР) засоби, як такі, не згадуються, а законодавець оперує поняттями процесів застосування науково-технічних засобів, але йому (законодавцю) байдуже, які технічні засоби будуть використовуватися в слідчій практиці.

В свою чергу Н.А. Селіванов наголошує, що допустимість застосування певних технічних засобів розслідування залежить від наукової спроможності цих засобів і визначається можливістю забезпечити точність результатів їх застосування [15, с. 9].

За оцінкою Р.С. Белкіна, кінець XIX і початок XX століть ознаменувалися проривом у формуванні дійсно наукових засобів і методів боротьби зі злочинністю, істотно зміненим до того часу і кількісно, і якісно [16, с. 8]. Тільки у результаті становлення науки криміналістики стало можливим формування тактичних та методичних основ проведення негласної роботи. Про це також свідчить аналіз наукових праць з криміналістики 20-х - 30-х років XX ст. де зазначено, що наукові основи ОРД - це положення криміналістики, що складають теоретичну основу як гласних, так і негласних дій органів дізнання та розшуку [17, с. 59].

О.С. Бабаєв підкреслює, що в останні роки інтенсивно розроблюються усі розділи теорії оперативно-розшукової діяльності, в тому числі і оперативна техніка. Закладений багатьма вченими фундамент теорії ОРД та обґрунтована необхідність самостійного предмета цієї теорії, який відрізняється від предмета криміналістики, хоча і тісно пов'язаний з останнім. Предметом теорії оперативно-розшукової діяльності є група специфічних об'єктивних закономірностей, які визначають зміст та шляхи здійснення цієї форми протидії злочинності, що розкривається як система пошукових заходів, які здійснюються переважно спеціальними засобами та методами з метою попередження та розкриття злочинів та розшуку злочинців, що переховуються. Надане загальне визначення предмету оперативно-розшукової діяльності виходить за рамки криміналістики, предметом якої є дослідження інших закономірностей об'єктивної дійсності. І це дає право визначати ОРД як самостійну галузь науки [18, с. 66]. Ми бачимо становлення процесу виділення спеціальної техніки, яка використовується в ОРД, в окремий розділ її теорії.

Такої ж думки додержуються К.К. Горяінов, В.С. Овчинський, Г.К. Сінілов, О.Ю Шумилов. Вони наголошують, що теорія ОРД склалася як самостійна галузь знань у результаті диференціації системи наук кримінального циклу. Отримавши свій розвиток у рамках криміналістики, теорія оперативно-розшукової діяльності почала формувати специфічну систему знань, а саме: вивчати таємні дії злочинців, типові ознаки латентних злочинів, найбільш ефективні (переважно негласні) сили, засоби та методи, які застосовують оперативно-розшукові органи для своєчасного виявлення злочинів, їх попередження та розкриття, забезпечення невідворотності відповідальності винних за їх вчинення [19, с. 30].

В історичному плані важливу роль щодо формування структури засобів спеціальної техніки відіграють засоби захисту особового складу правоохоронних органів – спеціальні засоби. Повний перелік спеціальних засобів, а також правил їх застосування, встановлені постановою Ради Міністрів УРСР №49 від 27.02.91 р., якою

затверджені Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Україні.

Наказом МВС України від 30.03.91 №118 було визначено порядок застосування спеціальних засобів під час охорони громадського порядку, який встановлено вищевказаною постановою.

Певною межею у питанні еволюції законодавства щодо використання засобів спеціальної техніки в Україні можна назвати наказ МВС «Про стан нормотворчої діяльності МВС України» 1992 року № 404, що скасував дію певної кількості нормативних актів МВС СРСР, деякі з яких мали універсальний характер (багато із теперішніх відомчих наказів не вирішують окремі проблемні питання сьогодення). Наприклад, припинив дію універсальний для того часу таємний наказ МВС 1979 року, яким була затверджена Інструкцію про застосування оперативно-технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ. При цьому були втрачені існуючі на той час чітко регламентовані зв'язки між службами та підрозділами з питань використання спеціальних технічних засобів (СТЗ) в боротьбі зі злочинністю, а це, в свою чергу, неминуче створювало (як і зараз створює) певні проблеми при вивченні в системі навчальних закладів МВС України відповідних дисциплін. Необхідно підкреслити, що з п'ятнадцяти тем, які вивчаються в вищих навчальних закладах МВС, понад 70% мають гриф «таємно» і усі вони пов'язані з використанням спеціальних технічних засобів переважно у сфері ОРД [20, с. 19].

Певним етапом в удосконаленні організації використання технічних засобів було введення в дію 18 лютого 1992 року Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який надав право підрозділам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації, контролювати шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштової відправлення та можливість використовувати отриманні результати в кримінальному процесі [21, ст.ст. 8, 10]. На думку Ю.В. Єднарала та М.В. Кобеця, в цьому наказі не знайшло відображення такого напрямку застосування можливостей спеціальних технічних засобів, який особливо ефективний в плані отримання науково обґрунтованих конкретних результатів, які мають важливе значення в боротьбі зі злочинністю - оперативне дактилоскопіювання.

Законодавчі положення значно розширили можливості працівників правоохоронних органів з використання технічних засобів у протидії злочинності, особливо - з її організованими формами. Великим кроком уперед стало прийняття Верховною Радою України 30 червня 1993 року Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». В ст. 15 «Використання спеціальних технічних засобів у боротьбі з організованою злочинністю» цього Закону чільне місце відведено застосуванню оперативно-технічних засобів. Крім того, у п. 3 вказаної статті говориться, що фактичні дані, одержані із застосуванням технічних засобів, можуть бути використані як докази в судочинстві [22, с. 22].

На час становлення незалежної української держави лише Служба безпеки України, як правонаступник Комітету державної безпеки СРСР, здійснювала заходи в сфері оперативно-технічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Важливим організаційним заходом стало створення 20 жовтня 1993 року в системі органів внутрішніх справ України оперативно-технічних підрозділів як ефективного засобу у протидії злочинності. Заснування цих підрозділів знайшло нормативне закріплення у відповідному наказі МВС України «Про створення оперативно-технічних підрозділів у системі МВС України», які увійшли до блоку кримінальної міліції. До системи оперативно-технічних підрозділів увійшли Оперативно-технічне управління

МВС України та оперативно-технічні підрозділи ГУМВС України в Автономній Республіці Крим, УМВС України в областях та в м. Севастополі.

Соціально-економічний стан в суспільстві на початку XXI ст. опосередковано чи прямо сприяв розповсюдженню різних видів та форм злочинної діяльності. Спостерігається масштабне розповсюдження кваліфікованих видів злочинів із використанням найсучасніших технічних засобів [23, с. 5]. Як результат, 10 серпня 2002 року Оперативно-технічне управління МВС України набуває статусу Департаменту. Запроваджена нова структура оперативно-технічних підрозділів та підвищено їх статус і в регіонах. А 6 квітня 2007 року Департамент оперативно-технічних заходів (ДОТЗ) при МВС України реорганізовано в Департамент оперативно-технічних заходів центрального апарату МВС України. На зазначені підрозділи покладені завдання щодо організації та проведення оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій за завданнями оперативних підрозділів ОВС, інших центральних органів виконавчої влади, взаємодії з операторами та провайдерами телекомунікацій, інформаційно-довідковими службами, структурними підрозділами ОВС та іншими правоохоронними органами.

На сучасному етапі оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України зусилля ДОТЗ МВС України у взаємодії з іншими оперативними підрозділами Міністерства внутрішніх справ зосереджено на підвищенні ефективності використання спеціальної техніки у протидії злочинності, дотриманні законності проведення оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, недопущенні обмеження прав людини. За десять останніх років середня ефективність використання оперативно-технічних заходів по Україні складає близько 40%, а по Донецькій області – більш 50% [24, с. 207].

Висновки. Історія виникнення, становлення та розвитку спеціальних технічних засобів показує на їх необхідність для протидії злочинності в нашому суспільстві і наглядно демонструє - чим більш розвинене суспільство, тим більша потреба в сучасних засобах спеціальної техніки. Тільки з визначенням та вивченням всього путі «народження та життя» спеціальних технічних засобів ми зможемо знайти ефективніші шляхи їх модернізації та налаштування на європейський правовий простір.

Список використаної літератури:

1. Хараберюш І. Ф. Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід : моногр. / І.Ф. Хараберюш. – Донецьк : Вид-во „Ноулідж”, 2011. – 362 с. ; Kharaberiush I. F. Protydiia zlochynnosti zasobamy spetsialnoi tekhniky: kontseptualnyi pidkhid : monohr. / I.F. Kharaberiush. – Donetsk : Vyd-vo „Noulidzh”, 2011. – 362 s.
2. Селиванов Н. А. Научно-технические средства расследования преступлений : (Правовые, методологические основы применения, современное состояние и перспективы развития) : автореф. дисс. на ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Николай Алексеевич. Селиванов; Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – Москва, 1965. - 55 с. ; Selivanov N. A. Nauchno-tekhnicheskie sredstva rassledovaniya prestupleniy : (Pravovye, metodologicheskie osnovy primeneniya, sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya) : avtoref. diss. na ... dokt. jurid. nauk : spets. 12.00.09 / Nikolay Alekseevich. Selivanov; Vsesoyuz. in-t po izucheniyu prichin i razrabotke mer preduprezhdeniya prestupnosti. – Moskva, 1965. - 55 s.
3. Волынский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: проблемы и пути их решения / В. А. Волынский // Материалы совещания-семинара преподавателей криминалистики. Криминалистика: наука-техника-право-специалист. – М.: ЮИ МВД РФ, 1994. – С. 28-32; Волынский

В. А. Криминалистика: наука - техника - право - специалист // Проблемы криминалистики и методики ее преподавания (тезисы выступлений участников совещания-семинара преподавателей криминалистики. Пермь, 14 - 15 июня 1994 г.). М.: ЮИ МВД России, 1994. – С. 28-32; Volynskiy V. A. Tekhniko-kriminalisticheskoe obespechenie raskrytiya i rassledovaniya prestupleniy: problemy i puti ikh resheniya / V. A. Volynskiy // Materialy soveshchaniya-seminara prepodavateley kriminalistiki. Kriminalistika: nauka-tekhnika-pravo-spetsialist. – М.: YuI MVD RF, 1994. – S. 28-32.

4. Токарев В. В. Основные недостатки использования научно-технических средств в процессе раскрытия преступлений и пути их устранения / В. В.Токарев, С. С.Панкратов, Ю. З.Худяков // Вопросы теории криминалистики и экспертно-криминалистические проблемы : сб. науч. тр. – Москва : ВНИИ МВД СССР, 1987. – С. 21-28 ; Tokarev V. V. Osnovnyye nedostatki ispolzovaniya nauchno-tekhnicheskikh sredstv v protsesse raskrytiya prestupleniy i puti ikh ustraneniya / V. V.Tokarev, S. S.Pankratov, Yu. Z.Khudyakov // Voprosy teorii kriminalistiki i ekspertno-kriminalisticheskie problemy : sb. nauch. tr. – Moskva : VNI MVD SSSR, 1987. – S. 21-28

5. Хефлинг Х. Шерлок Холмс в наши дни. Юридическая литература / Х. Хефлинг. – Москва : Юридическая литература, 1991. – 240 с. ; Khefling Kh. Sherlock Kholms v nashi dni. Yuridicheskaya literatura / Kh. Khefling. – Moskva : Yuridicheskaya literatura, 1991. – 240 s.

6. Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко; за заг. ред. В. Г. Гончаренко, Є. М. Моїсеєва. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с. ; Kuzmichov V. S. Kryminalistyka : navch. posib. / V. S. Kuzmichov, H. I. Prokopenko; za zah. red. V. H. Honcharenko, Ye. M. Moiseieva. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2001. – 368 s.

7. Винберг А. И. Предмет, задачи и система советской криминалистики / А. И. Винберг. – Москва : Госюриздат, 1959. – 176 с. ; Vinberg A. I. Predmet, zadachi i sistema sovetskoj kriminalistiki / A. I. Vinberg. – Moskva : Gosyurizdat, 1959. – 176 s.

8. Пунда О. О. Використання даних, одержаних в результаті застосування науково технічних засобів, для доказування в кримінальному процесі : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Олександр Олегович Пунда; Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2001. - 55 с. ; Punda O. O. Vykorystannia danykh, oderzhanykh v rezultati zastosuvannia naukovo tekhnichnykh zasobiv, dlia dokazuvannia v kryminalnomu protsesi : avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk : spets. 12.00.09 / Oleksandr Olehovych Punda; Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. – Kyiv, 2001. - 55 s.

9. Селіванов Н. А. Про методологію криміналістичної техніки / Н. А. Селіванов // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1969. – Вып. 6. – С. 65 ; Selivanov N. A. Pro metodolohiiu kryminalistychnoi tekhniky / N. A. Selivanov // Krymynalystyka y sudebnaia ekspertyza. – 1969. – Vyp. 6. – S. 65.

10. Гончаренко В. І. Научно-технические средства в следственной практике / В. І. Гончаренко. – Киев : Вища шк., 1984. – 149 с. ; Goncharenko V. I. Nauchng-tekhnicheskie sredstva v sledstvennoy praktike / V. I. Goncharenko. – Kiev : Vishcha shk., 1984. – 149 s.

11. Колдаев В. М. Из истории практической криминалистики в России: применение научных методов работы в розыске и расследовании преступлений: факты, документы, комментарии / В. М. Колдаев. – Москва : ЛекЭст, 2005. – 376 с. ; Koldaev V. M. Iz istorii prakticheskoy kriminalistiki v Rossii: primenenie nauchnykh metodov raboty v rozyске i rassledovanii prestupleniy: fakty, dokumenty, komentarii / V. M. Koldaev. – Moskva : LekEst, 2005. – 376 s

12. Волинский В. А. Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек : моногр. / В. А. Волинский. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с. ; Volynskiy V. A. Kriminalisticheskaya tekhnika: nauka-tekhnika-obshchestvo-chelovek : monogr. / V. A. Volynskiy. – Moskva : YuNITI-DANA, 2000. – 311 s.

13. Лисиченко В. Становлення радянської криміналістики і судової експертизи / В. Лисиченко, І. Сабуров // Радянське право. - 1987. - № 9. - С. 27-31 ; Lysychenko V. Stanovlennia radianskoi kryminalistyky i sudovoi ekspertyzy / V. Lysychenko, I. Saburov // Radianske pravo. - 1987. - № 9. - S. 27-31.

14. Специальная техника и ее применение : учеб. пособ. / П. П. Артеменко, Б. П. Воронин, В.И. Декшне и др.; под ред. Г.С. Никитина, Е.Ф. Толмачева. – Москва : Типогр. Академии МВД СССР, 1982. – 348 с. ; Spetsialnaya tekhnika i ee primeneniye : ucheb. posob. / P. P. Artemenko, B. P. Voronin, V.I. Dekshne i dr.; pod red. G.S. Nikitina, Ye.F. Tolmacheva. – Moskva : Tipogr. Akademii MVD SSSR, 1982. – 348 s.

15. Селиванов Н. А. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений / Н. А. Селиванов // Вопросы криминалистики. – 1964. – № 12. – С. 5-26 ; Selivanov N. A. Osnovaniya i formy primeneniya nauchno-tekhnicheskikh sredstv i spetsialnykh znaniy pri rassledovanii prestupleniy / N. A. Selivanov // Voprosy kriminalistiki. – 1964. – № 12. – S. 5-26

16. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин. – Москва : Изд. НОРМА, 1999. – 486 с. ; Belkin R. S. Istoriya otechestvennoy kriminalistiki / R. S. Belkin. – Moskva : Izd. NORMA, 1999. – 486 s.

17. Дубоносов Е. С. Основы оперативно-розыскной деятельности : учеб. пособ. / Е. С. Дубоносов; под ред. проф. Г. К. Синилова. – Москва : Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. – 350 с. ; Dubonosov Ye. S. Osnovy operativno-rozysknoy deyatelnosti : ucheb. posob. / Ye. S. Dubonosov; pod red. prof. G. K. Sinilova. – Moskva : Vysshee obrazovanie, Yurayt-Izdat, 2009. – 350 s.

18. Бабаев О. С. Концептуальные основы и тенденции развития криминалистической тактики : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Октай Самбирович Бабаев: Московская государственная юридическая академия. – Москва, 1998. – 195 с. ; Babaev O. S. Kontseptualnye osnovy i tendentsii razvitiya kriminalisticheskoy taktiki : dis. ... kand. yurid. nauk : spets. 12.00.09 / Oktay Sambirovich Babaev: Moskovskaya gosudarstvennaya yuridicheskaya akademiya. – Moskva, 1998. – 195 s.

19. Оперативно-розыскная деятельность : учеб. / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. – Москва : ИНФРА-М, 2004. – 848 с. ; Operativno-rozysknaya deyatelnost : ucheb. / pod red. K. K. Goryainova, V. S. Ovchinskogo, G. K. Sinilova, A. Yu. Shumilova. – Moskva : INFRA-M, 2004. – 848 s.

20. Єднерал Ю. В. Деякі проблеми організації застосування спеціальної техніки в ОВС України / Ю. В. Єднерал, М. В. Кобець // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 20–21 квітня 2004 р. – К.: НАВСУ, 2005. – Ч. 2. – С. 19–22 ; Yedneral Yu. V. Deiaki problemy orhanizatsii zastosuvannia spetsialnoi tekhniky v OVS Ukrainy / Yu. V. Yedneral, M. V. Kobets // Spetsialna tekhnika u pravookhoronniy diialnosti : mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 20–21 kvitnia 2004 r. – K.: NAVSU, 2005. – Ch. 2. – S. 19–22

21. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 32. - Ст. 31. ; Pro operativno-rozshukovu diialnist : Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 roku № 2135-ХІІ // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2011. - № 32. - St. 31

22. Хараберюш І. Ф. Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ. Загальна частина : навч. посіб. / І. Ф. Хараберюш. - Донецьк, 2002. - 203 с. ; Kharaberiush I. F. Spetsialna tekhnika v orhanakh vnutrishnikh sprav. Zahalna chastyna : navch. posib. / I. F. Kharaberiush. - Donetsk, 2002. - 203 с.

23. Хараберюш І. Ф. Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід : моногр. / І. Ф. Хараберюш. – Донецьк : Вид-во „Ноулідж”, 2011. – 362 с. ; Kharaberiush I. F. Protydiia zlochynnosti zasobamy spetsialnoi tekhniky: kontseptualnyi pidkhid : monohr. / I. F. Kharaberiush. – Donetsk : Vyd-vo „Noulidzh”, 2011. – 362 s.

24. Хараберюш І. Ф. Використання спеціальної техніки щодо протидії злочинності в Україні: теоретичні, правові та організаційні аспекти : моногр. / І. Ф. Хараберюш. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 284 с. ; Kharaberiush I. F. Vykorystannia spetsialnoi tekhniky shchodo protydiï zlochynnosti v Ukraini: teoretychni, pravovi ta orhanizatsiini aspekty : monohr. / I. F. Kharaberiush. – Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2011. – 284 s.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2017 р.

H. Halstian

THE USE OF SPECIAL EQUIPMENT IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES: HISTORICAL ASPECTS

Launched many years ago European integration of Ukraine envisages the evolution of Soviet legislation into the legislation of European countries. Obviously, the reform of the legislation in the field of the use of special technology is impossible without the scientific and technological achievements of the present. The problems of the use of special equipment and information obtained through its use have constantly arisen and encountered at the turn of the practice-normative use.

Taking into account the constant development of crimes and the ways of their commissioning, there was an immediate need to support the development of technical means of protection of the population and means of crime prevention. Aphorism JV Background Goethe «A man who does not know his past is not worthy of his future», by the way, describes the need to highlight the historical aspect of the formation and use of special technical means for a more complete and effective reform of the law-enforcement system in general and its structural subdivisions.

The history of the emergence, formation and development of special technical means shows their need for counteraction to crime in our society and clearly demonstrates - the more developed the society, the greater the need for modern means of special equipment. Only with the definition and study of the entire way of «birth and life» of special technical means will we be able to find more effective ways of their modernization and adjustment to the European legal space.

Key words: *special technology, forensic technology, operational and technical means, genesis, law enforcement, criminalistics, scientific and technical potential.*

УДК 352.07

М. О. Баймуратов

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРАХ

Стаття присвячена аналізу глобальних та локальних чинників становлення,

функціонування та розвитку територіальних громад.

Ключові слова: глобалізація, локальний інтерес, локальна ідентичність, місцеве самоврядування, територіальна громада, жителі – члени територіальної громади.

Постановка проблеми. В умовах становлення та розвитку правової демократичної державності об'єктивно зростає роль і значення колективних суб'єктів права, що: а) виникають та функціонують на території держави, б) відповідно до її Конституції та чинного законодавства; в) набуваючи і формуючи власний правовий статус, г) реалізуючи телеологічні доміанти щодо їх існування та функціонування; г') для задоволення власних інтересів суб'єктів, що складають такий колектив, а також для задоволення групових і колективних інтересів всіх членів такого колективу.

До таких колективних суб'єктів права відносяться й територіальні спільноти жителів відповідних територій – громади. У своїй соціологічній сутності громади в контексті гносеології виступає як «місцеве співтовариство», «місцева спільнота». Більшу ясність у розумінні статусу та потенціалу такої людської спільноти надає трактування терміну «місцеве співтовариство» [1]:

1. Будь-яка безліч соціальних відносин, здійснюваних головним чином всередині деяких кордонів поселень або територій (соціологічний підхід. – Авт.).

2. Соціальна мережа взаємодіючих індивідів, зазвичай концентрованих в рамках певної території (комунікативно-територіальний підхід. – Авт.).

3. Найменша територіальна група, яка може охопити всі аспекти людського життя (комунітарно-гуманітарний підхід. – Авт.).

Сучасна концепція спільноти з'явилася в кінці XIX століття, її поява історично пов'язано з руйнуванням традиційного укладу життя. Місцеве співтовариство сприяє формуванню таких якостей, як солідарність, взаємна довіра і зобов'язання, спільність інтересів, це поняття використовується для позначення територіальної організації суспільства, яке в певному сенсі утворює замкнуту сукупність (село, невелике містечко, приміський район і т. ін.).

Існує три види компонентів, так чи інакше характеризують місцеве співтовариство [2]:

- територіальний (географічна територія) чи (просторовий критерій. – Авт.);

- соціологічний (соціальна взаємодія) чи (комунікативний критерій. – Авт.);

- психокультурний (загальні зв'язки) чи (раціональний критерій. – Авт.).

Це підтверджується позицією Толкотта Парсонса, який визначав поняття спільноти як соціальну систему, відзначаючи, що «спільнота – це об'єднання дійових осіб, що володіють певним територіальним простором як основою для здійснення більшої частини їх повсякденної діяльності». «За деяким винятком, люди більш-менш постійно організовують свою повсякденну діяльність в межах якоїсь спільної території. Виникає таким чином колектив і є спільність» [3]. Як колективна система, вона висловлює закріплені в зразках уявлення про членство в цій спільності, що визначають які індивіди належать їй, які – ні. Для того, щоб існувати і розвиватися, ця система повинна, з одного боку, підтримувати єдність культурну орієнтацію як підставу культурної ідентифікації, а з іншого – систематично задовольняти вимогам нижчих рівнів соціальної системи, що упорядковують інтеграцію на рівні організму людини і особистості. Таким чином, система соціальної спільності повинна структурувати свої відносини на трьох системах дії – культурній, особистісній та біологічній, створюючи при цьому три функціональних підсистеми соціальної системи: політичну, економічну і систему соціалізації.

Таким чином, місцеве співтовариство розглядається в екзистенційному,

соціально-політичному і нормативно-прагматичному дискурсі:

- по-перше, як форма життєвоважливого об'єднання людей, що існує для реалізації їх індивідуальних, групових, колективних інтересів на локальному рівні їх повсякденної життєдіяльності;

- по-друге, як форма громадянського суспільства, основа для територіальної самоорганізації і самоврядування громадян;

- по-третє, як суб'єкт соціального управління муніципального простору.

Звідсіля, можна зробити висновок, що місцеве співтовариство – це багатосторонній та багаторівневий феномен, що:

а) базується та об'єднується територією постійного або переважного проживання фізичних осіб;

б) є відкритою соціальною системою, в якій виникають, продукуються та реалізуються екзистенційні тактичні і стратегічні інтереси членів такого локального соціуму;

в) здатен як суб'єкт державного, регіонального, локального, міжколективного, міжособистісного управління до самодіяльності, самокорекції, самоврядування, самозбереження і розвитку;

г) має за мету поліпшення якості життя людини;

г') виступає як первинна ланка соціальної системи.

Наведені нами характеристики виступають переважно і однозначно внутрішньодержавними характеристиками локальної спільноти, що є насамперед об'єктом не тільки самоврядування, а й державного управління.

Однак в умовах глобалізації така спільнота, що в рамках місцевого самоврядування виступає як територіальна громада, починає набувати позадержавні та міжнародно-правові характеристики.

Є загальновідомим, що одним з конституюючих міжнародно-правових документів місцевого самоврядування виступає Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року [4], що була прийнята Радою Європи – найбільшою міжурядовою організацією регіонального характеру, членами якої є на сьогодні 47 держав. Саме цей документ містить в собі міжнародно-правову характеристику локальної спільноти, що визначає його як основного і первинного суб'єкта місцевого самоврядування.

Російський дослідник А.А. Замотаєв, проаналізувавши тексти Європейської Хартії місцевого самоврядування англійською та французькою мовами і їх російські переклади, прийшов до висновку, що з урахуванням неоднозначності англомовних і франкомовних термінів визначення місцевого самоврядування, дане в Хартії, слід переводити в такий спосіб: «Місьцеве самоврядування означає право та реальну здатність місцевих громад регламентувати значну частину справ громадянського суспільства і управляти нею, діючи в рамках закону під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення» [5].

Відмінності в перекладі окремих термінів, даних у визначенні місцевого самоврядування Європейською Хартією, не можна розцінювати як незначні різночитання, оскільки на основі тих чи інших варіантів перекладу складаються і неоднакові концептуальні установки [6]. На ситуацію, що склалась, звертав увагу й вітчизняний дослідник С.А. Панасюк [7]. В свою чергу, М. О. Краснов, виходячи з того, що в відповідному положенні Європейська Хартія оперує терміном «місьцеве співтовариство», пише: «Дійсно, мало де можна зустріти поки справжнє самоврядування. Та й оцінка такої «автентичності» ще не може бути досконалою. І тим не менше демократичне законодавство оперує саме терміном «місьцеве співтовариство». Таким шляхом суспільство через державу резервує собі обрану лінію розвитку. Не

знаючи ще, в чому конкретно може виразитися реальне самоврядування людей в територіальному розрізі, суспільство вже сьогодні закладає таке юридичне розуміння, яке б не сковувало ініціативу людей, робило б саме їх, а не владні структури, що мають навіть на місцевому рівні фактично державну природу, головним компонентом місцевого самоврядування» [8].

Таким чином, місцева (локальна) спільнота (товариство, громада тощо) стає феноменом не тільки національного, а й міжнародного права, що актуалізує дослідження її ознак у вказаних сферах [9].

Звідсіля можна констатувати, що особливо яскраво проявляється роль такої спільноти (товариства, громади тощо) в умовах децентралізації публічної влади, коли територіальні громади, як первинні суб'єкти місцевого самоврядування починають грати, з одного боку, конституюючи роль у становленні феномена локальної демократії, а з іншого – інституційну роль як найважливіший елемент громадянського суспільства. Але в процесах економічної, політичної і правової глобалізації, й особливо в процесах міжнародної міждержавної інтеграції, що є яскравим прикладом останньої, вони починають грати й відповідну міжнародно-правову роль, набуваючи відповідні ознаки міжнародно-правової правосуб'єктності, причому в цих умовах – формування правового середовища їх існування і функціонування перетворюється у об'єкт міжнародно-правових регламентацій і регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 1990 р., коли у вітчизняній науці почалося формування сучасних поглядів на інститут місцевого самоврядування, муніципально-правовій проблематиці приділяли увагу М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, Ю. Ю. Бальцій, В. І. Борденюк, І. П. Бутко, М. П. Воронов, В. П. Грובה, Р. К. Давидов, Н. К. Ісаєва, В. М. Кампо, О. О. Карлов, А. А. Коваленко, М. І. Корнієнко, П. М. Любченко, М. П. Орзіх, О. К. Пастернак, В. Ф. Погорілко, М. О. Пухтинський, Н. І. Руда, О. Ф. Фрицький та інші вчені, наукові надбання яких складають основу сучасної муніципально-правової доктрини держави. Варто зазначити, що останніми роками в Україні захищено ряд дисертацій, в яких здійснено науковий аналіз окремих аспектів місцевого самоврядування. Однак ці роботи не містять комплексного наукового аналізу статусу територіальних громад як первинних суб'єктів місцевого самоврядування, а також не розглядають сучасної дихотомії локального і глобального чинників, що виникає в процесі їх функціонування.

Слід також наголосити, що проблематика місцевого самоврядування та територіальної громади (колективу, спільноти тощо) була предметом дослідження провідних сучасних зарубіжних науковців Г. Бребана, Ж. Веделя, І.В. Видріна, Б. Гурне, Р. Драго, Ю.Д. Казанчева, М.О. Краснова, О.О. Кутафіна, Т. Маунца, О.М. Писарева, М.В. Постового, Г. Райта, В.І. Фадеєва, О.І. Черкасова, К.С.Шугриної та інших вчених – однак й ними проблематика функціонування територіальної громади в умовах взаємодії та антагонізму локального й глобального чинників не розглядалась.

Тому, *метою даної статті* є дослідження впливу локального й глобального чинників на існування та функціонування територіальної громади в сучасних умовах, а також впливу територіальної громади на формування та взаємодію зазначених чинників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен територіальної спільноти, що складається з людей став одним з трендів сучасної правової та демократичної державності, що яскраво демонструє участь широких верств населення у формуванні та здійсненні публічної влади на різних її рівнях – публічної державної влади та публічної самоврядної (муніципальної) влади [10].

Разом з тим, цей, здавалось би суто локальний суб'єкт, який виникає на

локальному рівні функціонування соціуму та включає до свого складу тільки жителів відповідної адміністративно-територіальної одиниці держави, що мають різний правовий стан (громадяни, іноземні громадяни, апатриди, біженці тощо), несе в собі потенційний заряд глобальності та впливає на неї суттєвим чином. Це детермінується наступними аргументами:

1. *Місцеві громади як антиподи глобалізації.* Місцеві громади виступають універсальними механізмами збереження локальної ідентичності місцевого соціуму. Ідентичність (лат. *Identitas*, англ. *Identity*) – властивість психіки людини в концентрованому вигляді виражати для неї те, як вона уявляє собі свою приналежність до різних соціальних, економічних, національних, професійних, мовних, політичних, релігійних, расових і інших груп або інших спільнот, або ототожнює себе з тією чи іншою людиною, як втіленням властивих цим групам або спільнотам властивостей [11].

Тому головна особливість територіальних громад міститься в тому, що це світи повсякденності (ідентифікаційна ознака місцевої спільноти. – Авт.), де всі соціальні відносини ґрунтуються на безпосередніх відносинах між людьми (комунікаційна ознака місцевої спільноти. – Авт.). Тут принципово важливим є те, що сфера повсякденному в житті місцевих громад є базовою основою формування місцевих ідентичностей. А саме, локальна, місцева ідентичність наповнена стійкою інформацією, що безпосередньо передається від покоління до покоління – традиціями, віруваннями і т. д. (ідеологічна ознака місцевої спільноти. – Авт.). Саме вони виступають цими «початковими» знаннями, з яких створюється первинний менталітет – менталітет локальної повсякденності. При цьому процеси розвитку і зміцнення місцевих громад цілком можуть протидіяти глобальній мегасистемі, яка прагне перебудувати світ тільки в своїх власних інтересах [12]. Тобто, взаємодія між територіальними громадами та глобалізацією, спочатку виникає як антагоністичні відносини, відносини протидії глобальним тенденціям, що охоплюють всі народи та їх держави.

2. *Місцеві громади як носії локального культурного простору.* Усвідомлення єдності світу – це найбільше досягнення глобалізації, але в таких умовах виникають й відповідні негативні тенденції, що характеризуються виникненням єдиного культурного простору, підставою якого служать спільність історії, єдина мова міжнародного спілкування, єдина система освіти, загальний тип соціальної діяльності та загальний геополітичний простір. Є очевидним, що дані процеси містять у собі безліч різних аспектів. Як зазначає відомий німецький соціолог У. Бек, «глобалізація» – це політично ефективне поняття, яке включає в себе «комунікаційні технології, екологію, економіку, організацію діяльності, культуру і громадянське суспільство» [13]. Тобто, ми бачимо, що глобалізація виникає, функціонує та поглинає як раз ту систему об'єктів та цінностей, на базі яких існує та функціонує територіальна громада.

Проте щоб зберегти, не привести до розпаду специфічні, своєрідні локальні спільноти, необхідно вміти виявляти, аналізувати обставини, що відбуваються в спільнотах під впливом глобалізації. Загальноприйнятою є думка, що спільноти за умов глобалізації потрапляють в ситуацію втрати своєрідності. В цьому контексті специфічні форми спільнот під функціоналістським впливом глобалізації розмиваються, соціально «бліднуть», втрачаючи рівень свого соціального впливу. Один зі знаних дослідників місцевих громад М. Кастельс зазначає, що глобалізаційні процеси нівелюють всі локальні та історичні прояви: «Моя гіпотеза свідчить, що прихід простору глобальних потоків стирає смислові відносини між суспільством і його архітектонікою. Просторова маніфестація панівних інтересів пронизує всі культури в світі вздовж і поперек, веде до переміщення знання історії та специфічної культури на задній план, сприяє загальному

поширенню позаісторичної, позакультурної архітектоники» [14]. Тобто, фактично глобалізація є антиподом локалізму, в умовах якого існують, функціонують та розвиваються територіальні громади – вона у своїй могутності істотно збіднює їх, зводить їх індивідуальні та особливі характеристики до стереотипу, схематичності та простоти в формах існування.

Глобальні зміни розмивають наявні відмінності між спільнотами, їх виділення стає не вигідним, проте місцева громада, як топос (від давн. грец. – τόπος – місце), є головним носієм специфічних рис соціальної організації і тієї території на якій вона функціонує. В основі такого феномену лежить локальний інтерес, що виступає переплетінням територіального, колективного та індивідуального інтересу [15].

3. *Місцеві громади як могутні продуценти локального інтересу.* Місцеві громади як предмет дослідження в соціально-філософській теорії і практиці з давніх часів сприймаються як локальні єдності, що протистоять глобально-циркулюючим, гомогенізованим (однорідним. – Авт.) потокам. Саме жителі місцевих громад такі глобальні впливи і структурні передумови сприймають, усвідомлюють, фільтрують, вибирають, відхиляють, перетворюють або ігнорують, співвідносячи їх зі своїми індивідуальними, груповими, колективними, територіальними інтересами, зберігаючи при цьому свої ментальні властивості і особливості. Тому місцеві спільноти, локалі, топоси можуть бути представлені своєрідними полями опору глобалізації. Тому слід наголосити на тому, що саме ця традиція локального опору проти глобального впливу, що повторюється в щоденній дії, шляхом глибокого занурення у повсякденність та функціонування в ній, а також здійснення локального управління безпосередньо чи через обрані ними органи (тобто здійснення місцевого самоврядування. – Авт.), що відображають, охороняють та захищають інтереси територіальної спільноти та її членів, не тільки зміцнює місцеві спільноти, але й робить їх соціально сильними і соціально значущими перед силою і міццю національної держави. Тому етатизм держави як ідеологія, яка стверджує провідну роль держави в політичному житті, включаючи підпорядкування інтересів як окремих людей, так і груп інтересам держави, а також політика активного втручання держави в усі сфери суспільного та приватного життя [16] – часто-густо пасує перед такими місцевими спільнотами та їх рішучістю функціонувати згідно з їх уявленнями про повсякденність.

4. *Парадоксальний зв'язок локального і глобального в світовій думці і політиці: від дихотомії до взаємозв'язку.* У соціально-філософському та правовому дискурсі останнім часом спостерігається зростання уваги до місця, простору (spatial turn), його своєрідності. Разом з тим, увага зростає не тільки до простору, а й до місцевих спільнот, здатних на місцях протистояти процесам світової глобалізації [17]. Однак є одна риса глобалізації, що здатна активно впливати на життя територіальних громад – це її здатність викликати до життя змагальні тенденції між спільнотами. Слід зазначити, що змагальність як така – це явище не нове, але позиціонувати свою спільноту стало цікавим і можливим саме останнім часом і завдяки інформаційно-комунікаційним властивостям глобалізації.

Разом з тим, змагальність позитивно впливає на внутрішній розвиток локальних спільнот, бо процес формування іміджу спільноти, здійснення маркетингових досліджень в муніципальних утвореннях стали обов'язковим елементом, що враховується при стратегічному та тактичному плануванні їх розвитку, збереженні. Великі спільноти під глобалізаційними впливами дійсно стають місцями динамічного розвитку, що незмінно призводить до зростаючої гетерогенізації і поляризації метрополій, на відміну від периферійних спільнот. Тому просторовий порядок, що глобалізується, дотримується принципу: «Кожному по його здібностям, сильним –

силу» [18]. Таким чином, можна стверджувати, що єдиним ефективним шляхом існування територіальних громад в умовах глобалізації є їх інтенсивний розвиток з метою економічного, політичного, соціального, культурного укріплення та трансформації в могутній центр продукування системи локального і вже глобального інтересу – тільки в таких умовах вони представляють гідний рівень опору й одночасно суб'єктність в якості партнера для глобалізації.

5. *Локальний фактор як об'єкт міжнародно-правового регулювання.* Процес створення супранациональних об'єднань, таких як Рада Європи, Європейський Союз, розширення глобальних мереж одночасно збільшують роль і значення спільнот як діючих акторів – основних діючих ціннісно-орієнтованих одиниць. Це обумовлено тим, що саме в таких об'єднаннях активізуються процеси правової глобалізації, в якій місцеве самоврядування відіграє роль важливого об'єкту міжнародно-правового регулювання. Достатньо нагадати роль та значення міжнародних договорів, що регламентують та регулюють роль місцевого самоврядування та правосуб'єктність територіальних громад, які прийнято державами-членами Ради Європи – Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р., Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 р. тощо, а також стратегічну роль, яку відіграють регіони в інтеграційному будівництві об'єднаної Європи (Декларація щодо регіоналізму в Європі 1996 р.). Саме таким чином пов'язується локальне і глобальне.

Місцеві громади в умовах перманентного розвитку дійсно мають хороші його потенціали, набуваючи реальну здатність до конкуренції. Виходячи зі зростаючої гетерогенізації і залежності від проблемних ситуацій в субрегіоні, регіоні та світі, сенс локального управління в місцевих громадах досі не втрачається через спільні об'єднувчі ідеали і програми. Як ні парадоксально це звучить, навіть агресивна агітація своїх переваг окремими місцевими громадами дає зростання і розширення можливостей і для інших спільнот, тобто навіть таких, хто знаходиться у глибокій кризі. Бо місцеві громади, індиферентні до таких змін, відчувають не тільки небезпеку деградації, розпаду, стагнації, а й піддаються їм.

6. *Місцеві спільноти як відображення глобальних тенденцій.* Мережева глобалізація сприяє масовій змушеної або позитивної міграції, пересуванню, зростанню масового туризму. І це віддзеркалюється на місцевих громадах, які вже змушені конкурувати за жителів. Саме місцеві спільноти, економіка цих спільнот, особливо в багатих країнах світу, виробляють не тільки абстрактні продукти, а й традиційні та нові медіа, різні фінансові інструменти, свою субкультуру, імідж, ідеї, стилі життя і виробництва, нові соціальні комунікації, що об'єднують мешканців – тобто нові та якісні форми існування повсякденності, що є привабливими для інших людей, що прагнуть стати жителями цих територій, де існують та успішно функціонують такі форми. Символіка і культура місцевих громад також вносить великий внесок у створення продуктів світового рівня, нівелює диференціацією між культурою і економікою. Медіаіндустрія є одночасно і культурною індустрією, рекламні компанії стають культурними консументами (тобто такими, що виробляють продукцію, що готова до споживання. – Авт.), мають своїх споживачів, а міський туризм стає прибутковою економічною галуззю, що активно розвивається.

Разом з тим, слід розуміти, що глобалізація сама по собі – не є вирішальною силою, домінуючим фактором, який щось вирішує в місцевих громадах, це поняття використовується для емпіричного опису форм відносин в них за допомогою мереж. Глобальні обмінні відносини та відносини залежності діляться на різні якості, а саме:

- на досягнення мережевого економічного співтовариства (відносини

підприємницькі, фінансові ринки) (формування локального економічного простору через вплив глобальних інструментів. – Авт.);

- на створення технологічного співтовариства (електронні мережі, транспортний комплекс, електро- і водопостачання) (формування локального технологічного простору, завдяки використанню повсякденних і новітніх технологій, що мають глобальну основу. – Авт.) і

- досягнення культурної спільноти (обмін ідеями і консументною продукцією, мобільність в туризмі або через міграцію) (формування локального культурного простору завдяки впливу елементів глобальної культури, однак з міцною локальною субкультурою. – Авт.).

Звідсіля, виходячи з того, який аспект узятий до уваги, по-різному буде оцінюватися рівень і своєрідність зв'язку з глобальною мережею певних відносин в місцевих громадах. Тому вважаємо за доцільне як у аксіологічному розумінні, так й в праксеологічному застосуванні вибудовувати шкалу процесів, що глобалізується, і виводити рівень переплетіння глобальних відносин і відносин залежності в місцевих громадах в декількох взаємодіючих полях: територіального простору, економічного і соціально-культурного простору.

Ці специфічні локально-польові логіки відкриваються класифікованим сигналом посилення відносин під дією глобалізації в спільнотах, через них виявляються специфічність і своєрідність процесів гомогенізації (однорідності) або гетерогенізації (різнорідності). При цьому поле економічного простору на сучасному рівні повсюдно демонструє проблему відсутності функціональності рішень, що глобально об'єднують (тобто стагнуть. – Авт.), в нашому випадку – для місцевих громад, а культурне глобалізаційне поле, навпаки, викликає тенденції осмислення місця, локальних, місцевих культур на противагу гегемоністських устремлінь західництва і американізації (тобто, спостерігається культурне та духовне зростання на базі субкультури, сформованої в рамках територіальної громади. – Авт.) .

Однак з глобалізаційних мереж логічно не випливає, що глобалізація і гомогенізація (однорідність) або гетерогенізації (різнорідність) складаються в дедуктивному співвідношенні. Питання про гомогенізацію або гетерогенізацію є особливо важливим в плані культурного мережевого впливу, незалежно від того, чи приймається цей вплив в співтоваристві або історично повторюється. Але в місцевих громадах глобалізація і гомогенізація не перебувають між собою в обумовленому відношенні. Процеси гомогенізації в місцевих громадах можна спостерігати в тимчасових фазах і в просторових рисах, що не вплетені поки ще в глобальні мережі, наприклад, в периферійних міських спільнотах, в сільських поселеннях.

7. Місцеві спільноти як фактор посилення глобалізації. Історичний екскурс дозволяє порівняти явище глобалізації, що виникло в епоху постмодерну, з явищами експансії поширених у всьому світі великих релігій (християнства, ісламу, буддизму, конфуціанства), проте вони також концептуально носять всередині самих релігій прагнення до гомогенізації (однорідності). Постмодерн характеризується своїм домаганням на універсальне визнання, хоча б через переможну ходу капіталізму і виникнення національних держав, а також через розквіт науки, її інституалізацію в національних дослідницьких університетах.

Саме в постмодерністський час повним ходом йде процес утворення майже однаково пофарбованих індустріальних спільнот, вибухове зростання урбаністичних агломерацій. А це підсилює роль та значення територіальних громад у сучасному світі. Разом з тим, в цьому відношенні Г. Зіммель, ще задовго до постмодерну, зумовлював можливість такого явища: «Пунктуальність, вирахованість, точність, що визначають

міське життя, стоять не тільки в тісному зв'язку з її економіко-грошовим і інтелектуальним характером, але і фарбують зміст життя, виключаючи її ірраціональні, інстинктивні, суверенні риси, сутність і імпульси, що забезпечують життєву форму, вони сприймаються узагальнено і схематично» [19]. Тобто він звертає увагу на спрощення, схематизацію, стереотипність життєвих форм, форм локального життя в умовах глобалізації.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна дійти наступних висновків:

- на рівні територіальних громад існують складні різнорівневі, різно- і багатооб'єктні зв'язки між локальним та глобальним, що мають об'єктивний характер і впливають на такі громади, причому як у позитивному, так й у негативному аспектах;

- локальні та глобальні чинники розвитку формують систему складних та суперечливих вертикально-горизонтальних зв'язків, що насамперед проявляються в процесі глобального та локального управління та спрямовані, з одного боку, на збереження історичних, географічних, культурологічних особливостей суб'єктив-об'єктів управління (територіальних громад), що перебувають в умовах повсякденності, а з другого – на розробку оптимальних, ефективних, продуктивних та стереотипізованих форм такого управління, що розраховані на необмежену кількість неперсоніфікованих суб'єктів, що володіють різним правовим станом;

- рівень територіальної громади є найбільш сприятливим для впливу глобальних чинників, що спрямовані на нівелювання її особливих рис, виникнення стереотипів форм соціального колективного, групового та індивідуального життя;

- разом з тим, саме територіальна громада виступає основоположним суб'єктом спротиву впливу негативних чинників глобалізації, бо завдяки локальному інтересу, що нею продукується та реалізується в умовах повсякденності, саме вона формує, зберігає та примножує свою ідентичність;

- однак ідентичність територіальної громади під впливом чинників глобалізації все ж трансформується, однак не так явно та не так швидко – причиною такого стану справ є діяльність членів громади щодо реалізації їх життєвих настанов в умовах повсякденності, які базуються на локальному інтересі.

Список використаної літератури:

1. Собрадо Чавес М. Социальная наука и социальная технология / М. Собрадо Чавес, Х. Варгас Куллель // Общественная наука и современность. – 1992. – № 6. – С. 101–113 ; Sobrado Chaves M. Sotsialnaya nauka i sotsialnaya tekhnologiya / M. Sobrado Chaves, Kh. Vargas Kullel // Obshchestvennaya nauka i sovremennost. – 1992. – № 6. – S. 101–113.

2. Сорокин П. А. Система социологии / П. А. Сорокин. - Москва : Наука, 1993. - Т. 1 : Социальная аналитика: учение о строении простейшего (родового) социального явления. - 447 с. ; Sorokin P. A. Sistema sotsiologii / P. A. Sorokin. - Moskva : Nauka, 1993. - Т. 1 : Sotsialnaya analitika: uchenie o stroenii prosteyshego (rodovogo) sotsialnogo yavleniya. - 447 s.

3. Американская социология. Перспективы, проблемы, методы / под ред. Г. В. Осипова. – Москва : Прогресс, 1972. – 392 с. ; Amerikanskaya sotsiologiya. Perspektivy, problemy, metody / pod red. G. V. Osipova. – Moskva : Progress, 1972. – 392 s.

4. Європейська хартія місцевого самоврядування [Електронний документ] : м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036 ; Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia [Elektronnyi dokument] : m. Strasburh, 15 zhovtnia 1985 roku. – Rezhym dostupu : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036

5. Замотаев А. Местное самоуправление как элемент государственного устройства

/ А. Замотаев // Российская юстиция. – 1996. – № 6. – С. 16-18 ; Zamotaev A. Mestnoe samoupravlenie kak element gosudarstvennogo ustroystva / A. Zamotaev // Rossiyskaya yustitsiya. – 1996. – № 6. – S. 16-18.

6. Дмитриев Ю. Европейская Хартия местного самоуправления и российское законодательство / Ю. Дмитриев, О. Тарасов // Право и жизнь. – 1997. – № 12. – С. 162-172 ; Dmitriev Yu. Yevropeyskaya Khartiya mestnogo samoupravleniya i rossiyskoe zakonodatelstvo / Yu. Dmitriev, O. Tarasov // Pravo i zhizn. – 1997. – № 12. – S. 162-172.

7. Панасюк С. А. Проблемы перевода текста Европейской хартии местного самоуправления в контексте качественной имплементации ее положений / С. А. Панасюк // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Право. – 2012. – № 3-4. – С. 200-205 ; Panasyuk S. A. Problemy perevoda teksta Yevropeyskoy khartii mestnogo samoupravleniya v kontekste kachestvennoy implementatsii ee polozheniy / S. A. Panasyuk // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Pravo. – 2012. – № 3-4. – S. 200-205.

8. Краснов М. А. Введение в муниципальное право / М. А. Краснов. – Москва : Академический правовой университет при Институте государства и права РАН, 1993. – 16 с. ; Krasnov M. A. Vvedenie v munitsipalnoe pravo / M. A. Krasnov. – Moskva : Akademicheskiy pravovoy universitet pri Institute gosudarstva i prava RAN, 1993. – 16 s.

9. Горяченко Е. Е. Территориальная общность в изменяющихся условиях / Е. Е. Горяченко // Социологические аспекты перехода к рыночной экономике : матер. к XIII Всемирн. социолог. конгрессу / под ред. Ф. М. Бородкина, А. Р. Михеевой ;. - Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 1994. - Ч. 1 : Проблемы социальной адаптации к изменяющимся условиям жизни. - С. 63-86 ; Goryachenko Ye. Ye. Territorialnaya obshchnost v izmenyayushchikhsya usloviyakh / Ye. Ye. Goryachenko // Sotsiologicheskie aspekty perekhoda k rynochnoy ekonomike : mater. k XIII Vsemirn. sotsiolog. kongressu / pod red. F. M. Borodkina, A. R. Mikheevoy ;. - Novosibirsk : IEOPP SO RAN, 1994. - Ch. 1 : Problemy sotsialnoy adaptatsii k izmenyayushchimysya usloviyam zhizni. - S. 63-86.

10. Баймуратов М. А. Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине : моногр. / М. А. Баймуратов, В. А. Григорьев. – Одесса : Юрид. лит-ра, 2003. – 245 с. ; Baymuratov M. A. Munitsipalnaya vlast: aktualnye problemy stanovleniya i razvitiya v Ukraine : monogr. / M. A. Baymuratov, V. A. Grigorev. – Odessa : Yurid. lit-ra, 2003. – 245 s.

11. Идентичность [Электронный ресурс] // Википедия. Свободная Энциклопедия. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B4%> ; Identicnost [Elektronnyy resurs] // Vikipediya. Svobodnaya Entsiklopediya. – Rezhim dostupa : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B4%>

12. Макогон Т. И. Местное самоуправление как ресурс ограничения глобализации / Т. И. Макогон // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 317. – С. 47-50 ; Makogon T. I. Mestnoe samoupravlenie kak resurs ogranicheniya globalizatsii / T. I. Makogon // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2008. – № 317. – S. 47-50

13. Beck U. What is Globalisation? / U. Beck ; transl. by P. Camiller. – Cambridge : Polity Press, 2000. – 180 p.

14. Castells M. Das Informationszeitalter / M. Castells. – Opladen : Leske + Budrich, 2001. – Teil 1 : Der Aufstieg der Netzwerkgesellschaft. - 600 S.

15. Баймуратов М. А. Международное сотрудничество органов местного самоуправления Украины : дисс... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Михаил Александрович Баймуратов; Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова. – Одесса, 1996. – 498 с. ; Baimuratov M. A. Mezhdunarodnoe sotrudnychestvo orhanov

mestnoho samoupravleniya Ukrainy : dyss... dokt. yuryd. nauk : spets. 12.00.02 / Mykhayl Aleksandrovych Vaimuratov; Odeskyi derzhavnyi universytet im. I. I. Mechnykova. – Odessa, 1996. – 498 s.

16. Этатизм [Электронный ресурс] // Википедия. Свободная энциклопедия. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D1%82%D0%B0%D1> ; Etatism [Elektronnyy resurs] // Vikipediya. Svobodnaya entsiklopediya. – Rezhim dostupa : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D1%82%D0%B0%D1>

17. Макогон Т. И. «Пространственный поворот» и возможность новационных подходов в социально-философском дискурсе / Т. И. Макогон // Известия Томского политехнического университета. Инжиниринг георесурсов. – 2012. – Т. 321, № 6. – С. 167-172 ; Makogon T. I. «Prostranstvennyy povorot» i vozmozhnost novatsionnykh podkhodov v sotsialno-filosofskom diskurse / T. I. Makogon // Izvestiya Tomskogo politekhnicheskogo universiteta. Inzhiniring georesursov. – 2012. – Т. 321, № 6. – S. 167-172.

18. Aring J. Modernisierung der Raumordnung [Electronic resource] / J. Aring. - Mode of access : http://bfag-aring.de/pdf-dokumente/Aring_2005_Modernisierung_raumordnung.pdf (дата обращения: 09.11.2012)

19. Simmel G. Die Großstädte und das Geistesleben // Simmel G. Das Individuum und die Freiheit. Essays / G. Simmel. – Berlin : Wagenbach, 1984. – 223 p.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

M. O. Baymuratov

TERRITORIAL POPULATION IN NATIONAL AND INTERNATIONAL QUALITY

The article analyzes the global and local factors of constitutional, operation and development of local communities.

The author argues that in terms of formation and development of legal democratic state is growing the role and importance of collective rights that arise and operate in the territory of acquiring and creating its own legal status, which include territorial communities and residents of the respective areas – community. Particularly evident its role in a decentralized public authority when local communities as primary actors begin to play local government, on the one hand, constitutional role in the phenomenon of local democracy and on the other – institutional role as an essential element of civil society. But in the process of economic, political and legal globalization, and especially in international interstate integration is a prime example of the latter, they begin to play and the relevant international legal role, acquiring appropriate signs international legal personality, and in these circumstances – forming legal environment for their existence and operation turns into an object of international legal regulation and regulation.

It is alleged that local communities act as the opposite of globalization, they are carriers of local cultural space and powerful producers of local interest. However, between local and global factors in world politics and thinking there is a paradoxical relationship, cue characterized as opposition (dichotomy), and so mutual communication. In such conditions local factor acts as an object of international legal regulation, and the local community are a reflection of global trends. Moreover, they are a factor increasing globalization.

The author concludes that the level of local communities are complex multilevel, and diverse, multiple connections between local and global, with objective and affect such communities, both in positive and in negative ways.

Local and global factors form a system of complex and contradictory vertical horizontal connections that occur primarily in the global and local management and are aimed, on the

one hand, to preserve the historical, geographical, cultural features of object management (local communities) that are in terms of everyday life, and the second – the development of optimal, efficient, productive and stereotyped forms such control that are designed for an unlimited number of non-personal subjects, which have different legal status.

The level of territorial community is more favorable to the impact of global factors aimed at leveling its special features, the emergence of collective forms of social stereotypes, group and individual life.

However, it serves local community resistance to the fundamental subject of negative factors of globalization, because due to local interest that it produced and sold in the conditions of everyday life, that it creates, maintains and increases its identity.

However, the identity of the territorial community influenced by factors of globalization yet transformed, but not so clearly and not so fast - the reason for this situation is the work of community members to implement the guidelines in their life circumstances of everyday life are based on local interest.

Key words: globalization, local interest, local identity, local government, local community, residents- members of the local community.

УДК 352.07

М. М. Баймуратов

ФЕНОМЕН «РОЗМЕЖУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ» ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ МЕТОД ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ МУНІЦИПАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню феномену «розмежування повноважень» як основоположному інструментальному методу формування компетенції органів місцевого самоврядування в умовах муніципальної реформи в Україні.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, територіальна громада, органи місцевого самоврядування, компетенція, повноваження, предмети відання, розмежування повноважень, інтереси територіальної громади, телеологічні домінанти місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Становлення й розвиток в Україні місцевого самоврядування (далі: МСВ) відбувається досить інтенсивними темпами, він стимулюється не тільки могутніми процесами децентралізації, що ознаменували початок муніципальної реформи, а й з інтенсифікацією процесів формування власне компетенційної бази органів місцевого самоврядування (далі ОМСВ) різних рівнів.

Слід зазначити, що формування компетенційної бази ОМСВ виступає наріжним камінням муніципальної реформи. Бо сама така реформа має за мету становлення та легалізацію феноменології муніципалізму, що є архіважливим елементом в будівництві механізму демократичної правової державності.

На слушну думку професора О.В. Батанова, еволюція демократичної державності в сучасному світі переконливо підтверджує, що до числа абсолютних цінностей конституційного рівня відноситься муніципалізм – система муніципальних ідей та

фундаментальних принципів МСВ, порядок його організації та функціонування, сукупність інститутів, що забезпечують реалізацію і захист прав людини на локальному рівні, а також механізми, які традиційно використовуються з метою обмеження державної влади [1].

Таким чином, компетенційна база ОМСВ в рамках муніципалізму може бути охарактеризованою за допомогою наступних чинників-критеріїв:

- доктринального – як системи муніципальних ідей МСВ;
- засадничого – як системи фундаментальних принципів МСВ;
- управлінсько-структуроутворюючого – як порядку організації МСВ;
- функціонального – як порядку функціонування МСВ;
- інституційного – як сукупності інститутів МСВ, що забезпечують реалізацію і захист прав людини на локальному рівні;
- владно-обмежувального – механізми, які традиційно використовуються з метою обмеження державної влади.

Саме з цього останнього положення витікає низка інших фундаментальних чинників-критеріїв управлінсько-функціональної спрямованості:

- гуманістичного – МСВ як відповідна система, що забезпечує реалізацію і захист прав людини на локальному рівні;
- дихотомічного – МСВ як відповідна система публічної влади, що є рівнем загальної публічної влади і одночасно є автономною в рамках своїх телеологічних домінант [2];
- антагоністичного – МСВ як відповідна система публічної влади, що протистоїть державній публічній владі у її спробах «нейтралізувати» демократичний потенціал локальної демократії;
- синергетичного – МСВ як відповідна система і рівень публічної влади, що співпрацює з державною публічною владою в інтересах демократизації та підвищення управлінської спроможності локального соціуму – територіальних колективів (громад);
- технологічного – МСВ як відповідна система і рівень публічної влади, що здійснює відповідні дії стереотипного характеру, з метою реалізації своїх повноважень, що встановлені конституцією і законами держави задля реалізації інтересів і прав територіальної громади.

Для всіх наведених чинників-критеріїв важливим для їх існування та функціонування виступає компетенція ОМСВ, як найважливіший чинник його управлінської спроможності та готовності до прийняття управлінських рішень у відповідності до повноважень та предметів відання, що надаються й закріплюються за місцевим самоврядуванням та його органами Конституцією України та її чинним законодавством. Саме компетенція виступає своєрідним «запускаючим» механізмом, що породжує складні й багаторівневі горизонтально-вертикальні управлінські зв'язки, завдяки яким ОМСВ:

- а) займає відповідне місце в системі органів публічної влади (статусний критерій. – Авт.);
- б) може мати повноваження у відповідності до конституції та законів держави (легальний критерій. – Авт.);
- в) може бути визнаним в якості офіційного представника територіальної громади та її інтересів да діяти у відповідності до них (легітимний критерій. – Авт.);
- г) своїми діями може реалізувати такі повноваження у відповідних і встановлених законом сферах соціального життя (функціональний критерій. – Авт.);
- г') може вступати в контакт з іншими ОМСВ різного рівня та іншими органами публічної влади (комунікативний критерій. – Авт.);

г') може здійснювати компетенційні повноваження у відповідних організаційних і організаційно-правових формах (організаційно-правовий критерій. – Авт.);

д) може здійснювати взаємодію з іншими органами публічної влади у порядку субординації, координації і реординації (управлінський критерій. – Авт.).

Разом з тим, слід зазначити, що процеси становлення компетенції ОМСВ стикаються з досить істотними перешкодами, обумовленими цілою низкою фактичних обставин, причому як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

До об'єктивних причин відносяться:

- низький рівень демократизації державного та суспільного життя на пострадянському просторі;

- недостатній рівень розвитку інституцій громадянського суспільства в пострадянських державах;

- відсутність підкріплення компетенційних повноважень ОМСВ відповідними матеріально-фінансовими та іншими (кадровими, організаційними, нормативними тощо) ресурсами;

- дублювання компетенційних повноважень у ОМСВ різного рівня, що веде до виникнення правових колізій, і у підсумку, виникнення компетенційних суперечок та конфліктів («компетенційних війн»);

- наявність феномену делегованих повноважень, в результаті широкого застосування якого – тобто постійної наявності можливості «повернення» їх до більш вищого рівня управління, в нашому випадку – державного управління, бо ОМСВ делегуються повноваження органів виконавчої влади, тому компетенційні повноваження саме ОМСВ постійно знаходяться під ризиком їх «звуження» або нівелювання;

До суб'єктивних причин гальмування чи перешкод процесам становлення компетенції ОМСВ відносяться наступні:

- амбівалентне відношення державної влади до МСВ як такого та компетенції його органів як представників інтересів територіальних громад;

- наявність досить жорстких централістських засад в державному управлінні;

- неготовність політичних еліт до сприйняття МСВ як відповідного рівня публічної влади – публічної самоврядної (муніципальної) влади;

- неготовність місцевих еліт до взяття на себе відповідальності за вирішення питань місцевого значення через власну компетенцію ОМСВ.

До змішаних форм гальмування чи перешкод процесам становлення компетенції ОМСВ – об'єктивно-суб'єктивних, відносяться як існуючі управлінські стереотипи, так і як «законодавчі міни», що здатні нівелювати позитивний досвід і потенціал інституту локальної демократії і його зростаючу трансформуючу та оновлюючу роль в умовах демократичної правової державності, коли в рамках муніципальної реформи починаються процеси децентралізації повноважень публічної влади, які на практиці й представляють не тільки процес передачі повноважень від органів державної влади саме у власні, а не делеговані повноваження ОМСВ, а й по великому рахунку – процес розмежування повноважень між: а) органами державної публічної влади та ОМСВ; б) між ОМСВ різних рівнів; в) між органами державної публічної влади та об'єднаними територіальними громадами в особі їх ОМСВ.

Ступінь наукової розробки теми. Слід зазначити, що проблема розмежування повноважень у сфері МСВ виступає однією з найважливіших проблем, що викликає суперечки серед представників конституційної і муніципальної доктрини, а також практичних працівників, бо розмежування повноважень між органами державної публічної влади та ОМСВ, а також між органами різних рівнів МСВ, що діють у рамках

єдиної системи як «системи-підсистеми» відбувається досить болісно, бо на порядок денний виступають не тільки відповідні повноваження, а й відповідні ресурси забезпечення їх реалізації, насамперед, матеріально-фінансові, а також суттєвий управлінський вплив.

Природно, що у юридичній літературі загальнотеоретичні аспекти проблеми розмежування повноважень між різними рівнями МСВ розглянуті й досліджені недостатньою мірою. У профільних наукових працях учених радянського періоду, таких як С. А. Авак'ян, О. О. Кутафін, Б. М. Лазарєв, О. Ф. Фрицький, К. Ф. Шеремет, М. П. Орзіх та ін., вони досліджувалися в рамках компетенції державного органу й стосовно умов існування радянської федеративної держави в контексті розмежування повноважень між федерацією та її суб'єктами, а також між державами-суб'єктами федерації. Причому, як правило, природа компетенції державного органу мала при цьому первинний, імперативний характер, виступаючи як виключна й переважна стосовно компетенції інших суб'єктів права й управління. Крім того, у зазначений історичний період фактично заперечувалася й не розглядалася проблематика публічного управління в сучасному її розумінні, тоді йшлося переважно й тільки про державне управління, – звідси проблематика розмежування повноважень між різними рівнями МСВ практично не виникала внаслідок об'єктивних причин, а саме: по-перше, феноменологія та філософія МСВ у його сучасному розумінні була відсутньою як така – тобто, як явище суспільного, політичного і правового життя; по-друге, тодішні ОМСВ – місцеві Ради депутатів трудящих (народних депутатів) – входили в систему органів державної влади, виконуючи функції таких органів на місцях; по-третє, через практично повну тотожність компетенції ОМСВ – місцевих Рад всіх рівнів.

В умовах становлення в юридичній науці національної школи муніципального права, що почалося після здобуття Україною державної незалежності, формування сучасних поглядів на муніципально-правову проблематику, зокрема на становлення компетенції самого МСВ й ОМСВ, особливу інституційну та правореалізаційну роль компетенції в процесі публічного управління. Ця проблематика знайшла особливе місце в працях В. Б. Авер'янова, Б. П. Андресюка, М. О. Баймуратова, І. В. Балабанової, Ю. Ю. Бальція, О. В. Батанова, Ю. П. Битяка, В. І. Борденюка, Т. М. Буряка, М. П. Воронова, В. А. Григор'єва, Р. К. Давидова, В. М. Кампа, О. О. Карлова, О. А. Коваленка, М. І. Корнієнка, В. В. Кравченка, П. М. Любченка, В. В. Медведчука, М. П. Орзіх, Б. А. Пережняка, В. Ф. Погорілка, О. В. Прієшкіної, М. О. Пухтинського, Н. І. Рудої, С. Г. Серьогіної, Ю. М. Тодики, Г. В. Чапали та інших учених. Однак питання ролі, місця й значення розмежування повноважень між різними рівнями МСВ саме в публічному управлінні у відзначених працях розглядалися як похідні до процесів становлення й інституціоналізації інституту локальної демократії.

Тому, обґрунтовано вважаємо, що важливим науковим завданням є виявлення й дослідження концептуальних підходів до субінституту розмежування повноважень між різними рівнями публічної влади (державної та самоврядної) та між різними рівнями МСВ як важливого фактору публічного, у тому числі й муніципального, управління, що має безпосередній вплив на становлення й розвиток галузі муніципального права України. Звідсіля *метою цієї статті* є дослідження феномену «розмежування повноважень» як основоположного інструментального методу формування компетенції ОМСВ в умовах муніципальної реформи в Україні.

Викладення основного матеріалу. Актуалізація проблематики розмежування повноважень між різними рівнями МСВ обумовлена тим, що її вирішення дозволяє:

- по-перше, виключити дублювання функцій різними рівнями здійснення публічної влади (критерій нівелювання антагонізму в системі публічної влади. – Авт.);

- по-друге, забезпечити ефективну координацію дій різних суб'єктів управління, а також налагодити контроль над здійсненням покладених на відповідні органи такої влади повноважень (критерій керованості та контролю в системі публічної влади. – Авт.);

- по-третє, встановити чітку відповідальність за належне виконання повноважень, закріплених за кожним рівнем здійснення публічної влади [3] (критерій відповідальності в системі публічної влади. – Авт.).

Звідсіля треба чітко визначити та позначити методологічні аспекти розмежування повноважень між різними рівнями публічної влади, що будуть розповсюджуватися й на рівень МСВ. До названих аспектів відносяться такі:

- існує відповідний обсяг компетенційних повноважень органів публічної влади та предметів відання, в яких вони реалізуються, що встановлений конституцією та чинним законодавством держави (статусна ознака. – Авт.);

- існує система органів публічної влади, що мають такі компетенційні повноваження та діють у відповідних сферах суспільного життя (предмети відання) (інституційна ознака. – Авт.);

- вказані повноваження є єдиним для всіх чи декількох рівнів публічної влади, що веде до їх дублювання, а в процесі їх реалізації до виникнення конфліктогенних проявів екстраординарного порядку по типу конкуруючої компетенції, компетенційних суперечок, компетенційних конфліктів (конфліктогенна ознака. – Авт.);

- виникає об'єктивна потреба для формування і забезпечення управлінського «спокою» в системі публічної влади, вибудовування чіткої управлінської парадигми та надання можливості кожному з її рівнів виконувати відповідні компетенційні повноваження, що надані законодавством, розосередити такі повноваження, що є:

а) дубльованими (стереотипними);

б) колізійними (конфліктогенними);

в) такими, що відповідні рівні публічної влади є неспроможними їх організаційно чи ресурсно забезпечити і реалізувати («непід'ємними»);

г) невластивими для конкретного рівня публічного управління («чужорідними»);

- виникає потреба сформував механізм розмежування повноважень органів і рівнів публічної влади шляхом проведення:

А) відповідної нормопроектної діяльності, з метою розробки проектів законодавчих актів, що містять або перелік нових компетенційних повноважень, або зміни та доповнення до існуючого переліку таких повноважень шляхом їх доповнення, виключення, об'єднання, роз'єднання, розведення тощо по різних рівнях органів публічної влади;

Б) прийняття і затвердження відповідних проектів законодавчих актів законодавчим органом держави;

В) підписання законодавчих актів щодо розмежування повноважень органів публічної влади, що прийняті законодавчим органом держави;

Г) промульгація зазначених законодавчих актів та вступ їх в дію через набуття юридичної сили.

Таким чином, формується та виникає механізм розмежування повноважень між різними рівнями публічної влади, що розповсюджується й на рівень МСВ, бо суб'єктами-об'єктами такого механізму (його адресатами, носіями, виконавцями та відповідальними) є органи державної публічної влади і ОМСВ.

Для визначення правової природи феномену розмежування повноважень між різними рівнями публічної влади, треба враховувати, що концепт «розмежування повноважень» належить до функціональної складової державного управління [4] і

таким чином, несе в собі волевиявлення щодо досягнення його відповідної мети (телеологічної домінанти) – розподілу власних повноважень з метою забезпечення організаційного порядку, належного оформлення, законності, стабільності, передбачуваності, стереотипності, парадигмальності, результативності, ефективності, контрольованості такого управління.

Разом з тим, слід погодитись з доктринальною позицією І.В. Балабанової про те, що розмежування повноважень між різними рівнями публічної влади несе в собі політелеологічне навантаження. Якщо навіть винести за дужки його загально семантичний зміст (де воно позначається як поділ чого-небудь, проведення, визначення, установлення меж чого-небудь) і зосередитися цілком на суспільно-політичному і правовому аспектах, то й у цьому разі з ним ідентифікується ціла низка явищ. Це насамперед виділення й конституювання компетенції органів держави; інституціоналізація їх структури; розходження в повноваженнях і предметах відання зазначених органів; сам процес їх легалізації і легітимізації в процесуальному й процедурному аспектах; порядок реалізації ними своїх прав і обов'язків, а також виконання своїх функцій, несення відповідальності за їх невиконання або неналежне виконання й т. ін. [5].

Разом з тим, концепт «розмежування повноважень між різними органами місцевого самоврядування» крім вже наведених вище, загальних тенденцій та наслідків, несе в собі більш глибокі наслідки та відображає більш системноутворюючі явища, що виникають в системі публічної самоврядної (муніципальної) влади, але впливають на всю систему публічної влади в державі. Серед таких явищ, що мають воістину революційне значення для системи публічної влади пострадянської держави, якою є Україна, насамперед, виділяється формування, ідентифікація, конституціоналізація та інституціоналізація самого феномену МСВ як виду соціального управління й самостійного рівня публічної влади.

Такий наслідок-явище трансформує, так й детермінує як всю систему публічної влади, так й власне систему публічної муніципальної влади, викликаючи наступні наслідки-явища, що несуть в собі не тільки могутній політичний і економічний, а й управлінський і правовий потенціал для формування якісно нових умов існування та функціонування держави.

До першої групи таких наслідків-явищ, безсумнівно, відносяться конституювання самої локальної демократії в умовах правової демократичної державності; виділення предметів відання локальної демократії; їх послідовне розширення внаслідок децентралізації в процесі муніципальної реформи; розширення компетенційної бази ОМСВ внаслідок законотворення, включаючи законопроектну діяльність; становлення якісно нової системи взаємовідносини центральної влади й МСВ; поява елементів міжнародної правосуб'єктності у ОМСВ та її розширення внаслідок приєднання до міжнародно-правової бази регламентації і регулювання локальної демократії тощо.

До другої групи таких наслідків-явищ, що відноситься безпосередньо до публічної муніципальної влади можна віднести: інституціоналізацію системи МСВ; інституціоналізацію системи його органів із виділенням відповідних рівнів, що утворюють системи-підсистеми в управлінському й компетенційному аспектах; виникнення й динаміку прав і обов'язків, повноважень і компетенції ОМСВ; виникнення й виявлення відмінностей у повноваженнях ОМСВ різних рівнів; нарешті, виявлення можливих особливостей у предметах відання ОМСВ різних рівнів; зростання ролі та суб'єктності територіальних громад; процеси оптимізації, що охоплюють територіальні громади в просторовому аспекті і в ресурсному забезпеченні; появу

нових посадових осіб в системі МСВ (старости) і нових суб'єктів (об'єднані територіальні громади) і т. ін.

Виходячи з такого розмаїття наслідків-явищ, що в обов'язковому порядку знаходять своє організаційне, організаційно-правове оформлення, обґрунтовано уявляється, що концепт «розмежування повноважень між різними органами місцевого самоврядування» об'єктивно потребує і вимагає у функціональному аспекті основного семантичного уточнення щодо терміну «повноваження».

Тут необхідно враховувати, що в правовій і управлінській науках існує декілька підходів до тлумачення цього терміну, що переростає в відповідну терміносистему. Так, фахівець у сфері управління Н. М. Мусінова вважає, що повноваження – це права, якими наділений кожний рівень влади й управління для виконання покладених на нього функцій. Але одночасно це й обов'язок виконувати дані функції. Таким чином, повноваження – це права, сполучені з обов'язками [6]. Наведений підхід можна назвати «функціонально-управлінським», бо виникають, по-перше, генетичний зв'язок: «повноваження – це права»; по-друге, генетичний зв'язок: «повноваження – це обов'язок»; по-третє, генетичний зв'язок: «права і обов'язки – це функція»; по-четверте, фіксується симбіоз між конкретними правами і конкретним рівнем влади й управління; по-п'яте, симбіоз між правами і обов'язками, що кореспондують один до одного.

Академік права О. Ф. Скакун під повноваженнями (лат., *auctoritas*; англ., *authorities*; нем., *Befugnis, Vollmacht*) розуміє систему прав і обов'язків, що закріплені законодавством за державними органами, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, громадськими організаціями для здійснення покладених на них завдань і функцій [7]. Такий підхід можна назвати «легально-функціональним», бо тут, по-перше, виокремити об'єктно-предметну основу повноважень – систему прав і обов'язків; по-друге, їх легальний характер – вони закріплені законодавством; по-третє, суб'єктне коло таких повноважень – ними володіють державні органи, ОМСВ, їхні посадові особи, громадські організації; по-четверте, їх телеологічну доміную – саме вони надані вказаним суб'єктам для здійснення покладених на них завдань і функцій.

Академік Ю. С. Шемшученко тлумачить термін «повноваження» в декілька іншій – функціонально-архітектонічній (діяльнісно-структурній) площині. Визначаючи основним телеологічним завданням повноважень здійснення покладених на орган функцій, акцентує увагу на тому, що обсяг повноважень конкретного органу і його посадових осіб залежить від їх місця в ієрархічній структурі відповідних органів. Він також звертає увагу на те, що поняття «повноваження» є тісно пов'язаним з терміном «компетенція органу» [8].

Дослідник П. П. Шляхтун розуміє повноваження у більш комплексному та системному аспекті – через розуміння правового статусу органу, що є визначальним щодо його місця в системі публічної влади. Повноваження – це установлені правовими нормами права й обов'язки органів державної влади, ОМСВ, посадових осіб, що в сукупності з функціями й відповідальністю складають правовий статус органу [9]. Таким чином наведений автор не тільки розкриває їх структурний зміст, а й наголошує на інтеграційному потенціалі повноважень, навколо яких обертаються функції органу чи фізичної особи, що займає відповідну посаду, та їх відповідальність. Всі ці три опорні ознаки й складають правовий статус органу.

Становить науковий інтерес визначення структури повноважень, яке дає В. В. Маклаков при дефінітивному визначенні компетенції. Він вважає, що остання становить собою сукупність повноважень і обов'язків будь-якого органу держави чи посадової особи законодавчої, виконавчої чи судової влади або особи, котра має виборчий мандат [10]. Виходячи з цього, він займає сегрегаційну позицію, розуміючи

під повноваженнями тільки права певного органу чи особи і виключаючи з повноважень обов'язки, і, таким чином, порушуючи генетичний та іманентний зв'язок між першими і другими.

Професор С. А. Авак'ян визначає повноваження на основі загальноприйнятого теоретико-нормативного алгоритму, але трохи розширюючи суб'єктний склад їх носіїв – при цьому, останні, тлумачаться як права й обов'язки державного органу, ОМСВ, посадової особи, інших учасників суспільних відносин, установлених нормативним юридичним актом [11].

Професор Г. Г. Арутюнян розуміє під повноваженнями право й обов'язок, наданий державному органу, ОМСВ, посадовій особі конституцією, законом або іншим нормативним правовим актом для здійснення покладених на неї функцій публічної влади. Він також вважає, що сукупність усіх повноважень особи чи органу складає його компетенцію [12]. Такий підхід, що можна охарактеризувати як нормативно-функціональний, потребує більш глибокого пояснення: по-перше, автор характеризує повноваження з акцентом на джерела їх закріплення; по-друге, він визначає структуру повноважень у вигляді симбіозу прав і обов'язків; по-третє, визначає їх у зв'язці з функціями публічної влади, для здійснення яких вони й покладаються на відповідний суб'єкт; по-четверте, він ототожнює компетенцію органу чи особи з сукупністю усіх їх повноважень, що, на наш погляд, є невірним та обмежувальним для розуміння феноменології компетенції, що мінімально повинно складатися з двох елементів – повноважень та предметів відання.

В цьому контексті представляє інтерес визначення повноважень місцевого самоврядування, під якими розуміються закріплені законодавством України, а також нормативно-правовими актами органів місцевого самоврядування за територіальною громадою і органами місцевого самоврядування права та обов'язки, пов'язані з реалізацією завдань і функцій місцевого самоврядування на відповідній території [13]. Наведене формулювання, хоча й базується на суто галузевому підході, що знаходить свій прояв у суб'єктному (територіальна громада, ОМСВ), так й на об'єктному складі (завдання і функції МСВ) дефініції, все ж вона містить досить важливі аспекти, а саме легальний аспект – повноваження місцевого самоврядування закріплюються законодавством України, а також нормативно-правовими актами ОМСВ; та територіальний аспект – такі повноваження є пов'язаними з реалізацією завдань і функцій місцевого самоврядування на відповідній території.

У «Короткому юридичному словнику» виділяються окремо повноваження органу й посадової особи МСВ, під якими розуміються права й (чи) обов'язки застосовувати необхідні в певній ситуації форми й методи управління для вирішення предметів відання муніципального управління [14]. Вважаємо, по-перше, що така прив'язка повноважень ОМСВ до предметів його відання дуже яскраво демонструє необхідність і корисність використання терміну «компетенція» ОМСВ, що є результатом сукупного сполучення двох зазначених елементів; по-друге, визиває заперечення протиставлення та альтернативність застосування в дефініції прав і обов'язків в рамках повноважень, бо це порушує принцип їх онтологічної єдності, детермінованості та кореспондування.

Таким чином, можна стверджувати, що в основі дефінітивного визначення повноважень лежать в основному однакові (функціональний, структурний, управлінський критерії тощо) та єдині (телеологічні, суб'єктно-об'єктні критерії) парадигмальні підходи, що мають усе-таки свої відмінності, які обумовлені не тільки суб'єктивними позиціями представників правової доктрини та їхніми авторськими пристрастями і пріоритетами, а й такими, що виникають у залежності саме від предмета й мети дослідження, а також й галузевої ознаки.

Слід погодитись з І. В. Балабановою, що особливий інтерес у дефінітивному визначенні повноважень ОМСВ становить ціла низка аспектів, що у своїй упорядкованій сукупності відтворюють єдиний і істотний політико-правовий феномен цього явища правового життя:

а) *гносеологічний* – повноваження характеризують функціональну основу державного, муніципального й іншого видів соціального управління;

б) *онтологічний* – повноваження появляються у вигляді постійної і нерозривної дихотомія – «права – обов'язки»;

в) *практиологічний* – практична діяльність, що виражається за допомогою повноважень, становить собою відображення певної субстанції стосовно суспільства. Таким чином, повноваження спрямовані на реалізацію діяльній складової суб'єкта соціального життя;

г) *структурний* – повноваження складаються з прав і обов'язків;

г') *системний* – повноваження становлять собою систему прав і обов'язків;

д) *опорний* – повноваження прямо пов'язані з діяльній складовою ОМСВ, вони лежать в основі поняття їхньої компетенції і полягають у прямому й безпосередньому взаємозв'язку з їхніми функціями;

е) *легальний* – повноваження закріплені в законодавстві;

е) *легітимний* – повноваження ОМСВ визнаються як такі за зазначеними суб'єктами права всіма іншими суб'єктами права;

ж) *суб'єктний* – його мають ОМСВ і їхні посадові особи;

з) *об'єктно-телеологічний* (цільовий) – ним наділяються ОМСВ і їхні посадові особи для здійснення покладених на них завдань і функцій [15].

Разом з тим, вважаємо доречним додати до наведених аспектів це декілька, що засновані на досягненнях демократії та демократичного врядування і суттєво можуть поглибити уявлення про феномен «повноваження»:

и) *комунікативний* – саме через повноваження будуються комунікативні відносини ОМСВ з суб'єктами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами публічної влади;

і) *інформаційний* – саме через повноваження ОМСВ суб'єкти профільних правовідносин отримують відповідну інформацію, в тому числі про правовий статус ОМСВ та їх можливості впливу на соціальне та правове життя;

і) *партисипаторний* (від англ. participate – брати участь) – повноваження ОМСВ виступають у відповідному розумінні «запускаючим» механізмом для участі жителів – членів територіальної громади в локальній демократії, що дозволяє останнім приймати активну участь у МСВ;

й) *колабораційний* – повноваження ОМСВ в процесі їх реалізації створюють умови та атмосферу співробітництва між ними та іншими суб'єктами права та МСВ, що існують та функціонують на території відповідної територіальної громади, включаючи саму територіальну громаду та її членів;

к) *деліберативний* – повноваження ОМСВ лежать в основі механізму, що здатен забезпечити демократичне врядування через форми дорадчої комунікації в локальному соціумі. При цьому слід враховувати, що філософську основу моделі деліберативної (дорадчої) демократії або «демократії обговорення» становить комунікативна теорія відомого німецького філософа Юргена Габермаса [16]. Саме він пов'язує початок становлення комунікативного процесу деліберативної з національною державою, хоч у її межах цей процес, на думку Габермаса, ще й досі не отримав належного розвитку. У попередній період гору взяв захисний варіант ліберальної демократії, який не враховував, «що сучасна модель взаємин держави і громадян має вибудовуватися не за

традиційним принципом суб'єкт-об'єктних відносин (керуючі-керовані), а на механізмах «комунікативної поведінки», тобто суб'єкт-суб'єктних відносин, на принципах визначення рівноправності як людини державної, так і людини «приватної» [17]. Головною демократичною процедурою за таких умов стає «діалогова комунікація» державної влади і вільної громадськості, а наслідком – досягнення компромісу.

л) *агрегативний* – повноваження ОМСВ спрямовані не тільки до вирішення колективних інтересів, тобто інтересів всієї територіальної громади, а й на вирішення індивідуальних інтересів конкретної людини-жителя, що є членом територіальної громади. Це є вельми продуктивний в методологічному розумінні висновок, бо на думку австрійсько-американського економіста Йозефа Шумпетера, яку він зафіксував у своїй роботі «Капіталізм, соціалізм та демократія», що вийшла в 1947 р. [18], де було описано основні принципи сучасної демократії – агрегативну модель демократії необхідно протиставляти класичній моделі демократії, що пропагує принципи загального блага. Це треба робити тому, що класична парадигма демократії є не тільки неефективною, але і шкідливою, оскільки вона перешкоджає економічному розвитку та поступу, що стає загрозою для стабільності суспільства. Тому Й. Шумпетер розвиває положення, згідно до якого приватні, а не суспільні, інтереси представляються більш ефективними та здатними стабілізувати суспільство. Тобто ідея «влади народу» (в значенні «влада всіх») підмінюється «владою групи» (в нашому випадку владою територіальної громади. – Авт.), яка була легітимним шляхом допущена до влади. Разом з тим, слід мати на увазі, що дана модель видозмінює класичне уявлення про демократію, перетворюючи його з мети в засіб. За таких умов відбувається процес відчуження індивіда, оскільки він не спроможний впливати на формування та прийняття політичного рішення, а його функція зводиться до банального процесу голосування, в якому часто відсутня альтернатива. Однак формуючи владу, індивід все ж має можливість реалізувати свої індивідуальні інтереси;

м) *агоністичний* – повноваження ОМСВ дають можливість урізноманітнити життя у відповідності з демократичними цінностями, що збагачує жителів-членів територіальної громади та робить локальний соціум більш осучасненим та телеологічно спрямованим. В основі такого підходу лежить доктрина представника неомарксизму, бельгійського політичного філософа Шанталь Муфф, яка репрезентує агоністичну демократію і зазначає, що агрегативна модель здійснила негативний вплив на розвиток демократії. Але разом з тим вона не погоджується й з концепцією деліберативної демократії Хабермаса. Муфф зазначає, що поява демократичних індивідів можлива за умови збільшення демократичних інститутів, дискурсів та форм життя, які сприяють ідентифікації з демократичними цінностями, інакше реалізація ідей Хабермаса матиме протилежні, негативні, наслідки [19]. Цей автор також зазначає, що один із серйозних недоліків деліберативної демократії Ю. Хабермаса полягає в тому, що, акцентуючи увагу на публічній сфері, в якій владу можна було б ігнорувати і де можливо було би реалізувати раціональний консенсус, дана модель не здатна визнати наявність та незмінність антагонізму, пов'язаного з плюралізмом цінностей. Тому Ш. Муфф, критикуючи деліберативну демократію, пропонує свою модель – агоністичну демократію, зазначаючи, що одна з її тез полягає в тому, що, не ставлячи демократію під удар, агоністичне протистояння слугує головним джерелом існування демократії. Вона стверджує, що необхідно відмовитися від думки про те, що коли-небудь необхідність у розбіжностях зникне, тому що суспільство буде «правильно» побудоване. На думку Ш. Муфф, в порівнянні з деліберативною демократією, агоністична модель демократії є більш чутливою до різноманіття голосів сучасних плюралістичних суспільств [20].

Звідси об'єктивно зростає важливість функціональної складової повноважень ОМСВ, оскільки саме в цьому аспекті, що має конституююче значення для їх динаміки – виникнення, зміни чи припинення, – самі повноваження виступають як вид і міри соціального, владного, отже, управлінського впливу, спрямованого на задоволення потреб уповноваженого суб'єкта або на винну особу з метою реалізації розпоряджень правової норми, досягнення певного соціально-корисного результату. Саме в цьому, як уявляється, і полягає аксіологічна цінність цього феномена, причому як для МСВ, так і для соціального управління, включаючи й державне управління.

Функціональна складова повноважень ОМСВ наповнюється методологічним та технологічним змістом у процесі цілепокладання і встановлення телеологічних доміант, причому як у муніципальному, так і в державному управлінні. Це впливає, по-перше, з досить великої кількості предметів відання ОМСВ, що є компетентними, тобто спроможними приймати кваліфіковані рішення та здійснювати кваліфіковані дії в різних сферах соціального життя; по-друге, з наявності великої кількості повноважень державної виконавчої влади, що в порядку делегованого законодавства передані в компетенцію виконавчих органів МСВ (приблизно 1 самоврядне повноваження на 3 делегованих) (див. Розділ II, частина 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. [21]); по-третє, з наявної системи контролю з боку територіальної громади за виконанням самоврядних повноважень ОМСВ; по-четверте, з наявної системи контролю та нагляду з боку органів виконавчої влади за виконанням делегованих повноважень виконавчої влади саме ОМСВ.

В процесі здійснення повноважень ОМСВ слід обов'язково враховувати особливості муніципального управління як виду управлінської діяльності, характерними рисами якого є:

- а) опора на філософію, доктрину й базові принципи локальної демократії;
- б) визнання і легалізація державою інституту МСВ;
- в) визнання і легітимація громадянами держави та її населенням МСВ як основоположного інституту локальної демократії та соціальної комунікації;
- г) наявність специфічного об'єкту управління:
 - локальної території держави, що повинна мати відповідну інфраструктуру та бути ресурсно забезпеченою з метою можливості застосування відповідного управлінського впливу;
 - жителів, котрі проживають на ній (територіальна громада), що є продуцентами безлічі індивідуальних, групових, колективних інтересів як синергічного, так й антагоністичного характеру, що об'єктивно потребує соціального управління з метою їх впорядкування і спрямування на досягнення відповідного соціального ефекту через вирішення питань місцевого значення;
 - локальних соціально-економічних й культурологічних процесів, що відбуваються на території існування і функціонування територіальної громади, а також крос-культурних комунікацій, що відбуваються між жителями – членами територіальної громади, та допомагають сформувати спільні цінності у багатонаціональному колективі, активізувати контакти, усунути мовні, культурні, релігійні бар'єри;

г) наявність двох суб'єктів управління: населення території – територіальна громада (об'єкт-суб'єкт управління) і ОМСВ, що діє від імені територіальної громади.

Продовженням функціональної складової повноважень ОМСВ є процес цілепокладання, під яким розуміють процес обґрунтування цілей розвитку керованого об'єкта на основі аналізу громадських потреб і реальних можливостей їх найбільш повного задоволення [22]. Тобто тут основоположним моментом цілепокладання

виступає формування, вибір та формалізація телеологічної домінанти для досягнення соціального ефекту, а така дія-мета викликає до життя ціле коло організаційних, технологічних, нормуючих дій, що повинні здійснюватися у відповідній послідовності та з використанням технологічних прийомів і методів нормопроектної (законопроектної) діяльності, що базується на юридичній техніці. При цьому варто враховувати, що обґрунтування мети (вибір телеологічної домінанти) має свої парадигмальні пріоритети, закономірності, обов'язкові процедури (процесуальні дії), що засновані на об'єктній основі (повноваженнях. – Авт.), виступаючи системоутворюючим та конститууючим етапом керуючого впливу.

Необхідно враховувати, що цілепокладання як розумова діяльність і процес (процедура) володіє відповідними закономірностями, що детермінує не тільки виникнення логічно-послідовних дій з боку законодавця (нормопроектувальника), а й відповідні особливості, що характеризують особливості МСВ та діяльності ОМСВ в соціальному середовищі.

Перша закономірність (і процедура) цілепокладання визначається тим змістом, яке вкладається в поняття «мета», «телеологічна домінанта». Звідси мета управління виступає як вихідна категорія управління, вона відображає бажаний, можливий і необхідний стан керованого об'єкта, що повинний бути досягнутий; це той ідеал, та логічно обґрунтована конструкція (образ), що потрібно створити, втілити в життя (досягти). Мета об'єктивує потреби громадського життя, інтереси різних соціальних груп, громадян, у тому числі й жителів певних територій держави (членів територіальних громад), що володіють різними правовими станами (громадяни, іноземні громадяни, апатриди, біженці тощо). І отже, украй важливим є не тільки необхідність прорахувати, проаналізувати, виявити, врахувати та визначити всі потреби й інтереси, а й узагальнити їх з індивідуальних спочатку в групові, а потім колективні, що відображають екзистенційні соціальні потреби та в перспективі, на інших стадіях цілепокладання унормувати їх через використання мови нормативного акту.

Тому в контексті семантичного підходу можна стверджувати, що управляти – значить прораховувати. Стосовно першої закономірності цілепокладання повноваження ОМСВ виступають не тільки як легальний і легітимний спосіб (засіб) досягнення такої мети, а й засіб забезпечення реалізації екзистенційних потреб великої кількості людей через їх стереотипізацію, уніфікацію, стандартизацію. Більш того, варто зазначити, що, спираючись на свої повноваження, закріплені в законі, які виступають мірилом їх реальних можливостей (спроможностей), ОМСВ можуть реально, обґрунтовано й досить об'єктивно прораховувати потреби й інтереси жителів території і цілком чітко, ясно, однозначно і адекватно відобразити їх у процесі цілепокладання.

Другою закономірністю цілепокладання в контексті становлення ОМСВ є суб'єктний, й одночасно, суб'єктивний фактор цього процесу. Адже, по-перше, мету формулюють люди (суб'єктний фактор), а, по-друге, вона виступає необхідним фактором, що опосередковує, між об'єктивними, реальними тенденціями, потребами й волевою, суб'єктивною, розумовою діяльністю суб'єкта управління (суб'єктивний фактор). Фактично мета появляється як «передбачення у свідомості результату, на досягнення якого спрямовані дії» [23], тобто тут виникає пряма залежність між суб'єктивним уявленням та усвідомленням здійснювати необхідні дії для реалізації такого уявлення.

І тут є дуже важливим вловити, уявити й передбачити, як суб'єктивне формулювання мети зрозуміють, приймуть або не приймуть інші суб'єкти, громадяни, інші члени територіальної громади, яким ця мета адресується та видається за концентроване розуміння їх об'єктивних потреб. Природно, що лише будучи

усвідомленою, мета як відображення об'єктивних суспільних інтересів одержує свою визначеність і виступає як безпосередньо позитивне завдання. Таким чином, у контексті семантичного підходу управляти – це значить передбачати різні можливі реакції людей (причому не тільки позитивні чи негативні, а й індивідуальні чи пасивні). На цій стадії повноваження ОМСВ виступають не тільки як об'єктивна й об'єктна основа, нормативний блок, у рамках якого керуючі суб'єкти МСВ можуть визначитися з об'єктивними, реальними тенденціями навколишнього світу, потребами людей і відповідно до них спрямувати свою волю, суб'єктивну й розумову діяльність на визначення й вибір певної і необхідної мети у функціонуванні місцевого співтовариства, а й система суб'єктно-суб'єктивної комунікації, що вже характеризується крос-культурним характером, бо спрямована на досягнення компромісу та недопущення появи чи зростання конфліктогенності суспільних відносин в громаді [24].

Третя закономірність (процедура) цілепокладання полягає в об'єктивній необхідності альтернативних соціальних прогнозів (проектів), їх транспарентності і партисипативності (тобто прозорому обговоренні) й на цій основі побудуванні системи структурування цілей (завдань), їх архітектоники на засадах пріоритетності та ресурсної, насамперед, організаційної та матеріально-фінансової, технологічної забезпеченості.

Очевидним є той факт, що жодна група адміністраторів в процесі управління не має права на абсолютну істину у виборі методів та способів для досягнення телеологічної домінанти у вигляді соціального ефекту. Тому тільки на шляху взаємних домовленостей, компромісів, відкритого (гласного і транспарентного) пошуку оптимуму цілей та методів і засобів їх досягнення і реалізації, обговорення їх ресурсного забезпечення, можливі стабільність в локальному соціумі і розвиток життєдіяльності людей в умовах повсякденності. Таким чином, управляти – це значить не тільки прогнозувати в ідеальному розумінні, а прогнозувати з застосуванням існуючих механізмів деліберативної демократії. У цьому аспекті повноваження ОМСВ виступають не тільки конструктивним і універсальним засобом прогнозування в контексті як врахування, так й легалізації в законодавстві (загальнодержавному) і локальній нормотворчості самих ОМСВ телеологічних домінант, що містяться в них, – так званого «дерева цілей» МСВ, а також їх можливої, необхідної, належної, існуючої і перспективної реалізації з урахуванням зростання загальнодержавних соціальних стандартів і підвищення життєвого рівня населення, зміцнення економічної і матеріально-фінансової бази МСВ, особливо в умовах муніципальної реформи, удосконалення якості діяльності ОМСВ – а й відповідним соціальним контрактом, соціальною угодою між територіальною громадою і ОМСВ, що надає повноваженням останніх не тільки легалізації у відповідності з законодавством, але й легітимізації в рамках територіальної громади як локального соціуму, чий екзистенційні інтереси та потреби уособлені саме в повноваженнях ОМСВ.

Матеріалізація діяльності ОМСВ у переведенні цілей (телеологічних домінант) у формат реальних програм локального розвитку, що є нормативно, організаційно та ресурсно забезпеченими – виступає четвертою закономірністю (процедурою) цілепокладання в сфері повноважень ОМСВ. Тобто повинно бути реалізованим транспонування конкретних дій у стратегію розвитку на найближчу, середньо-, довгострокову перспективу шляхом їх упорядкування, послідовності, планування з вказівкою хронологічних строків, відповідальних виконавців, джерел фінансування.

Таким чином, програми локального розвитку містять концепцію розвитку суспільства (місцевого співтовариства, що функціонує на окремій території),

орієнтовану на підвищення якості життя населення, а також обґрунтований механізм її практичної реалізації. Наявність таких програм є, по-перше, показником інтелекту й професіоналізму муніципальних керівників; по-друге, умовою довіри жителів-членів територіальної громади до МСВ, його органів і посадових осіб; по-третє, важливим індикатором «якості повноважень» у контексті їх перевірки на реалізуємось; по-четверте, фактором, що буде сприяти формуванню мотивації у населення до активізації участі в МСВ. Звідси реальною і значимою стає теза про те, що управляти на основі наявних повноважень – значить програмувати розвиток, вирішення соціальних проблем територіальної громади та її членів на основі комплексного підходу за чітко визначеними і реальними телеологічними домінантами.

Враховуючи той факт, що кожне з повноважень ОМСВ має свій внутрішній екзистенціальний ресурс, можна зробити методологічний висновок про те, що на кожному рівні МСВ виникають одні й ті повноваження, бо форми життя населення та їх організація на кожному з базових рівнів МСВ (село, селище, місто, об'єднана територіальна громада) фактично є однаковими, враховуючи особливості локального існування на відповідних територіях держави в контексті їх інфраструктурної забезпеченості, рівня та форм комунальних послуг, менталітету населення тощо. Саме тому виникає об'єктивна потреба в розмежуванні вказаних повноважень ОМСВ, але не шляхом їх нівелювання чи заборони на відповідному рівні МСВ, а шляхом грамотного та якісного розподілення в залежності від організаційної, фінансової та іншої ресурсної спроможності ОМСВ в реалізації конкретних повноважень, що розраховується як з акцентом на сучасний стан конкретного рівня МСВ, так й на перспективу його вдосконалення й розвитку в умовах децентралізації повноважень публічної влади в процесі муніципального реформування.

Звідсіля активізується роль і значення предметів відання, по яких розподілені повноваження ОМСВ, тобто по сферах соціального життя, у яких діють ОМСВ. Це дає прекрасну можливість для перспективного планування, підтверджуючи тезу про те, що управляти – значить планувати.

Таким чином, розмежування повноважень між органами публічної влади та ОМСВ, а також між ОМСВ різних рівнів здійснюється на основі об'єктивних критеріїв, що витікають, по-перше, з екзистенційних інтересів держави; по-друге, з її позитивного ставлення до МСВ, внаслідок чого розпочинаються процеси децентралізації повноважень органів публічної влади; по-третє, з її визнання і легалізації локальних інтересів, продуцентом яких виступає саме територіальна громада та результатом чого є легітимація самого інституту МСВ; по-четверте, з екзистенційних інтересів територіальних громад, що уособлюють повноваження ОМСВ; по-п'яте, з закономірностей цілепокладання в МСВ.

Резюмуючи, можна сказати, що обґрунтування цілей, процесу цілепокладання в муніципальному управлінні становить собою реалізацію формули «п'яти П»: прорахувати, передбачати, прогнозувати, програмувати, планувати. В усіх цих функціонально-процесуальних діях повноваження ОМСВ відіграють визначальну роль, виступаючи інституціональною, нормативною, процесуальною, статусною й перспективною основою, що конститує, телеологічного забезпечення й обґрунтування як самого МСВ, так й повноважень ОМСВ. Більш того, воно також є методологічною і технологічною основою розмежування повноважень в МСВ – бо врахування вказаних підходів веде до розуміння не тільки спроможностей ОМСВ в реалізації конкретних повноважень, визначення «вузьких» місць в контексті виникнення конфліктогенності в державно-муніципальних і міжмуніципальних відносинах, а й до справедливого розведення конкретних повноважень як по рівням, так й між рівнями МСВ, шляхом

закріплення одних й тих же повноважень між ОМСВ різних рівнів.

В технологічному аспекті якості розмежування повноважень в сфері МСВ повинно сприяти методологічне положення, згідно якого повноваження ОМСВ дуже конкретно кореспондують з їхніми цілями, тобто фактично є прив'язаними до екзистенційних потреб населення, їх відображають та їх вирішують, але у об'єктивному контексті, тобто з урахуванням своєї ресурсної можливості у широкому розумінні змісту цієї терміносистеми. Тому, з врахуванням наведених настанов, розмежування повноважень повинно проходити спокійно, обґрунтовано, продуктивно, ефективно, безконфліктно.

На державно-муніципальному рівні таке розмежування повинно здійснюватися з врахуванням, насамперед, інтересів держави, але:

А) з застосуванням механізму консультацій з ОМСВ – бо у відповідності до п. 6 ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р. [25], у процесі планування і прийняття рішень щодо всіх питань, які безпосередньо стосуються ОМСВ, з останніми мають проводитися консультації, у міру можливості своєчасно і належним чином;

Б) з врахуванням відповідних заборон – повноваження, якими наділяються ОМСВ, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом (ч. 4 ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р.);

В) з врахуванням відповідних девіацій – якщо повноваження делегуються ОМСВ центральним чи регіональним органом, ОМСВ у міру можливості мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов (ч. 5 ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р.).

На міжмуніципальному рівні розмежування повноважень повинно здійснюватися з врахуванням положень п. п. 3, 4, 5 ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р., а саме:

а) публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тими чи іншими повноваженнями інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії (ч. 3 ст. 4);

б) повноваження, якими наділяються ОМСВ, як правило, мають бути повними і виключними. Вони не можуть скасовуватися чи обмежуватися іншим, центральним або *регіональним органом*, якщо це не передбачене законом (ч. 4 ст. 4);

в) якщо повноваження делегуються ОМСВ центральним чи *регіональним органом*, ОМСВ у міру можливості мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов (ч. 5 ст. 4).

Додатковою гарантією в розмежуванні повноважень виступають мегацілі, що проявляються в процесі системного аналізу суспільного призначення ОМСВ у контексті соціального замовлення.

Результат такого аналізу, на думку дослідника ОМСВ в Європі Е. Харлофа, дає можливість виокремити три види таких цілей:

- 1) цілі-завдання;
- 2) цілі-орієнтації;
- 3) цілі самозбереження [26].

Інтерпретація наведених принципів залежить від телеологічного спрямування діяльності ОМСВ, що напряму є пов'язаними з їх повноваженнями.

Так, цілі-завдання ОМСВ становлять собою власне управлінські цілі, тобто цілі управління соціальною системою, що є змістовно орієнтованими й підпорядкованими досягненню головної її мети – тобто вирішення питань місцевого значення, а звідсіля й

місцевого розвитку, реалізація багатоманітних інтересів членів територіальних громад колективного характеру. Такі цілі-завдання ставить той суб'єкт управління, який знаходиться вище в системі відносин субординації. Такі завдання, як правило, нормативно встановлюються, регламентуються і закріплюються в законі, положенні, статуті, регламенті і т. ін. У них відображається не тільки призначення ОМСВ як організаційної структури, їхнє місце й роль у системі муніципального й державного управління (щодо делегованих і загальних повноважень ОМСВ), тобто те, заради чого вона створена, а й фактично телеологічні домінанта (домінанти).

Перед ОМСВ, як правило, стоїть не одна мета-завдання (домінанта), а складний і системний набір завдань (домінант). Тому дуже важливим є те, щоб вони чітко були сформульовані в законодавчому і статутному акті. А це оптимально можливо зробити тільки за допомогою феномену компетенції та її складових елементів, тобто повноважень ОМСВ і предметів їх відання. У свою чергу, ці завдання можуть викликати до життя й «зворотний зв'язок», формуючи необхідні повноваження або визначаючи нові предмети відання ОМСВ. Тому в процесі розмежування повноважень необхідно дуже чітко уявляти сутність таких повноважень, а також враховувати об'єктивні та суб'єктивні чинники, що виникнуть при їх розмежуванні. Тут, вважаємо, варто бачити (передбачати) такі проблеми, як:

- збереження мети, що може не знайти повного відображення в поставлених завданнях і якась її частина «розсіється», буде втрачена;
- неадекватне сприйняття цілей-завдань певним рівнем ОМСВ, перед яким вони поставлені;
- суперечність між високим пафосом завдань і низьким рівнем ресурсних можливостей територіального колективу й ОМСВ, який він сформував;
- відсутність ресурсної можливості (організаційної, кадрової, фінансової тощо) для вирішення таких завдань.

Розмежування повноважень, що засновані на цілях-завданнях тут може здійснюватися тільки шляхом їх дублювання, з врахуванням рівня ОМСВ, його спроможності для їх реалізації, а також обсягу таких повноважень.

Цілі-орієнтації відбивають загальні інтереси членів територіальної громади й самого ОМСВ, який він сформував – вони спрямовані на реалізацію поставлених та заявлених цілей-завдань. Визначення змісту даного виду цілей є дуже складно, беручи на увагу різноманіття локального життя, а також досить складну мотивацію діяльності окремих суб'єктів управління, що можуть бути не тільки досить різнорідними й важкодоступними для виявлення, а й антагоністичними одна одній. Разом з тим визначенню таких цілей істотно може допомогти системний аналіз повноважень ОМСВ, що дасть реальну картину й визначить перспективи розвитку територіальної громади, отже, основні напрями діяльності ОМСВ.

Виявлення й формування цілей-орієнтацій територіальної громади та ОМСВ може здійснюватися не тільки за допомогою аналізу їхніх наявних повноважень, а й повноважень, що могли би бути в перспективі чи є необхідними, враховуючи об'єктивну необхідність вирішення конкретних цілей-завдань. Такий творчий підхід є важливим елементом і показником формування, наявності або вже готовності мотиваційної культури в зазначених суб'єктів до загального вирішення складної соціальної проблематики, наявності в них перспективного бачення напрямків розвитку локального соціуму, а значить і наявності професіоналізму муніципальних службовців.

Але при цьому цілі-орієнтації ОМСВ, як керуючої організації в будь-якій сфері впливу, повинні відповідати соціальним цілям-завданням, зводиться до пошуку правильної відповіді на запитання: що є кінцевим результатом функціонування

місцевого співтовариства, а також ОМСВ, кожної його посадової особи й працівника? В ідеалі – це, звичайно, підвищення якості життя членів територіальної громади. При цьому соціалізація цілей-орієнтацій має на увазі встановлення прямої залежності між матеріальним, соціальним, економічним і політичним статусом територіальної громади та її членів, а також між матеріальним і посадовим статусом муніципального службовця, з одного боку, і досягненням кінцевих результатів – з іншого.

Ідеальним тут уявляється створення такої орієнтаційної моделі, яка б не тільки базувалася на складній системі прямих і зворотних комунікацій, підданих попередньому й подальшому контролю з боку всіх суб'єктів, що беруть участь у ній, а й була реально спроможною в реалізації за рахунок чітко поставлених цілей у їх послідовності, зв'язку та забезпеченості ресурсами. Таким чином, модель орієнтації самої громади, її членів і муніципальних службовців, що інституують та уособлюють ОМСВ на вирішення існуючих та перспективних питань існування, функціонування та подальшого розвитку, повинна створювати такий стан, коли бездіяльність за наявності потреби керуючого впливу самі службовці сприймають як невідповідність цілям-завданням (займаній посаді), а відмовлення в прийомі ними заяви-повідомлення про допомогу з боку члена територіальної громади породжує в колективі службовців і в самій громаді однозначне негативне ставлення.

Саме по такому шляху повинна здійснюватися й процедура розмежування повноважень ОМСВ – а саме, з врахуванням організаційних і інших ресурсних можливостей відповідного рівня ОМСВ, а також з врахуванням професійної підготовки муніципальних службовців, що є самі членами той громади, в якій вони працюють. Тому тут є доцільним використовувати не стільки механістичне дублювання повноважень для кожного з рівнів ОМСВ, скільки їх «розшарування», «розпорошення», фрагментацію, виокремлення, уточнення, нове формулювання повноважень, з метою забезпечення реальної можливості їхньої реалізації відповідною громадою та її ОМСВ.

Слід зазначити, що формування соціальних цілей-орієнтацій в територіальній громаді та її ОМСВ в ординарних умовах зустрічає певні труднощі: у громаді – це проблеми завищених очікувань, девіації в поведінці особистості, некомпетентності й т. ін.; в ОМСВ – це проблеми відомчості, місництва, що виявляється саме тоді, коли цілі-орієнтації не відповідають соціальному характеру цілей-завдань, підмінюють їх і навіть витісняють, фактично нейтралізуючи останні. Управління в даному разі виступає як самотета, а дійсна мета, заради досягнення якої, власне, і був створений орган управління, відходить на другий план.

А в процесі розмежування повноважень, що фактично спочатку є екстраординарною подією, такі труднощі обтяжуються суттєвими політико-ідеологічними, національними, культурологічними, релігійними та іншими чинниками, що спрямовані на супротив новаціям.

Важливим фактором в усуненні подібних проблем стають чітко сформульовані та економічно обґрунтовані повноваження (компетенція) ОМСВ, що в даному випадку починає набувати не тільки методологічного значення, особливо в контексті визначення цілей-орієнтацій, коли відбувається з'ясування того, чи є мета територіальної громади сумою індивідуальних цілей, або метою більшості її членів, або метою лідируючого ядра, а й великого політичного значення, яке ґрунтується на реальній діяльності держави та її інституцій з метою організаційного впливу на процеси оптимізації управління в територіальній громаді. Варто зазначити, що в цьому разі рішення повинно зводитися до визначення «чого хочуть усі».

Негативно позначається на цілепокладанні й ціледосяжності повноважень ОМСВ т. зв. «ефект атомізації», коли цілі громади та її ОМСВ можуть протистояти або

витіснятися цілями окремих груп (мікроколективів) членів громади, що іноді перебувають на різних ієрархічних рівнях (жителі будинків – представники ОМСВ; жителі населеного пункту, вулиці, будинку – представники політичних партій, релігійних конфесій або підприємницьких структур і т. ін.). У цьому разі виникає висока конфліктогенність таких відносин, бо кожна така група прагне захиститися від інших груп громади. При цьому кожна з груп (мікроколективів) рефлексує увагу на своїй унікальності й важливості для громади в цілому. Це може призвести до парадоксальної ситуації «заміщення цілей», що призводить до виникнення труднощів в діяльності ОМСВ у відносинах із членами територіальної громади, із зовнішнім світом, погіршення результативності в діяльності ОМСВ, оскільки цілі, визначені для них у повноваженнях, не досягаються. Тому важливу роль у діяльності ОМСВ як організаційної структури управління й відносно автономного соціального утворення відіграють цілі самозбереження.

Такі цілі відображають прагнення ОМСВ зберегти свою цілісність і стабільність, рівновагу у взаємодії з навколишнім середовищем в умовах руйнування системи зв'язків, що вже склалися. Обґрунтовано уявляється, що саме в цьому виді цілей виявляються зусилля самоврядної системи на охорону своєї самодостатності та самоврядування. Такі цілі самозбереження спрямовані на вдосконалення структури ОМСВ, забезпечення її необхідними ресурсами, у тому числі матеріальними, нормативними, кадровими, і т. ін. Необхідно зазначити, що саме в цьому контексті роль повноважень ОМСВ є стратегічно важливою, бо саме вони додають МСВ відповідну структурну організаційну стійкість, що виступає як постійна телеологічна домінанта і стратегічна умова самозбереження організації. Причому варто враховувати, що здійснення цілей самозбереження рівнозначно придбанню нових ресурсів. Тут мається на увазі подолання течії кадрів, зменшення числа реорганізацій, зниження конфліктності тощо.

Але й у цьому процесі виникають проблеми, що мають об'єктивний характер. По-перше, коли організація досягає певної стійкості, вона знаходить і такий самий ступінь інерційності, що є джерелом консерватизму, небажання змін, нездатності реагувати на зміни зовнішнього середовища. По-друге, сам процес досягнення стійкості грозить перетворенням її на самоціль.

У даній обстановці в організації починають створюватися спеціальні служби, підрозділи, посади, що призначаються виключно чи головним чином для підтримки й збереження системи. Як правило, їм надаються контрольні повноваження. Такі служби, що не є включеними безпосередньо в здійснення цілей-завдань, мають потребу в підвищеному самоствердженні. Це виявляється в їхньому прагненні розширити свої владні повноваження, контролювати не тільки результат, але й сам процес діяльності тих підрозділів, що реально виконують цілі-завдання [27].

Розмежування повноважень й виступає як раз в якості зовнішнього подразника, що випробує систему ОМСВ на її стійкість. Бо зміна умов на основі зміни повноважень призводить до необхідності функціонування ОМСВ в незвичних управлінських умовах на тлі руйнування управлінських стереотипів, що давно склалися, веде до виникнення інших ресурсних втрат. Звідсіля в процесі розмежування повноважень необхідно здійснювати покрокові тактичні зміни, щоб не зруйнувати управлінську парадигму відповідного рівня МСВ, одночасно, зберігаючи стратегічну мету реформування муніципального управління.

Варто зазначити, що всі названі види цілей ОМСВ не перебувають у відносинах супідрядності, вони можуть бути як взаємодоповнюючими, так і антагоністичними, суперечними одна іншій. Тому зв'язок між ними носить дуже складний дихотомічний

характер. Якщо цілі-завдання будуть абсолютно адекватно відображати цілі-орієнтації, що на практиці є неможливим, а також забезпечувати всі умови для збереження й упорядкування організації (що теж мало ймовірно, оскільки громада створює ОМСВ для вирішення своїх завдань, а не заради самого факту існування ОМСВ), то тоді зміст трьох видів цілей буде однаковим. У будь-якій іншій ситуації між ними існуватиме своєрідна конкуренція. У цьому бачиться й свій позитив, оскільки, по-перше, кожна організація орієнтована не тільки на досягнення цілей, заданих «зверху» (законом. – Авт.), але й на виконання внутрішніх завдань; а по-друге, такий стан конкуренції цілей додаватиме високий динамізм усій системі повноважень ОМСВ і триматиме її напоготові для оперативного й своєчасного використання. Тому застосування феноменології розмежування повноважень до існування та формування наведених цілей існування повноважень ОМСВ має не тільки статичний, стагнаційний характер, а розраховане, насамперед, на використання творчих та ефективних методів, засобів і принципів в нормопроектванні локальної демократії.

Резюмуючи, можна дійти таких висновків:

- процеси становлення й розвитку в Україні МСВ стикаються з істотними перешкодами, обумовленими цілою низкою фактичних обставин, що виступають як існуючі управлінські стереотипи пострадянського періоду та як «законодавчі міни», що здатні нівелювати позитивний потенціал інституту локальної демократії і його роль в умовах демократичної правової державності. До числа таких проблем належить феномен розмежування повноважень у сфері місцевого самоврядування, точніше, розмежування повноважень між органами виконавчої влади та ОМСВ, а також між ОМСВ різного рівня, що діють у рамках єдиної системи публічної влади як «системи-підсистеми»;

- концепт «розмежування повноважень» належить до функціональної складової сучасного державного управління й несе в собі політелеологічне навантаження, бо торкається суттєвих умов існування та функціонування людських колективів, що є основним «суб'єктом-об'єктом управління»;

- основним складовим елементом концепту «розмежування повноважень між органами виконавчої влади та ОМСВ, а також між ОМСВ різного рівня» виступає термін «повноваження»;

- хоча в юридичній літературі термін «повноваження» має різне семантичне наповнення і розуміння, більшість доктринальних позицій сходяться в тому, що він означає системний комплекс певних прав і обов'язків певного органу, у нашому разі ОМСВ;

- в основі дефінітивного визначення повноважень лежать в основному єдині парадигмальні підходи, що мають усе-таки свої відмінності, обумовлені як суб'єктивними позиціями представників правової доктрини, їхніми авторськими перевагами, так й обставинами, що виникають у залежності від предмета, мети і галузевої ознаки дослідження;

- повноваження ОМСВ відіграють важливу роль у процесі цілепокладання і встановлення телеологічних домінант, причому як у муніципальному, так і в державному управлінні, тому вони й є основоположним елементом в процесі розподілу в рамках публічної влади;

- розмежування повноважень ОМСВ витримує свою життєздатність та проходить перевірку на свою ефективну реалізуємість в соціальній практиці через кореспондування з їхніми цілями, що закріплюються телеологічними домінантами локальної демократії в цілях-завданнях, цілях-орієнтаціях і цілях самозбереження через призму становлення, розвитку й стабільного функціонування територіального

колективу.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

Список використаної літератури:

1. Батанов О. В. Муніципальна реформа в Україні з позиції доктрини сучасного муніципалізму / О. В. Батанов // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 89-93 ; Batanov O. V. Munitsypalna reforma v Ukraini z pozytsii doktryny suchasnoho munitsypalizmu / O. V. Batanov // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. – 2013. – № 2. – S. 89-93.
2. Баймуратов М. О. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні / М. О. Баймуратов, В. А. Григор'єв. – Одеса : Бахва, 2003. – 192 с. ; Baimuratov M. O. Munitsypalna vlada: aktualni problemy stanovlennia y rozvytku v Ukraini / M. O. Baimuratov, V. A. Hryhoriev. – Odesa : Bakhva, 2003. – 192 s.
3. Муніципальная реформа в Российской Федерации: правовое и экономическое исследование / под общ. ред. Т. Я. Хабриевой. – Москва : Эксмо, 2010. – 416 с. ; Munitsypalnaia reforma v Rosyyskoi Federatsyy: pravovoe y ekonomicheskoe yssledovanye / pod obshch. red. T. Ya. Khabryevoi. – Moskva : Eksmo, 2010. – 416 s.
4. Глазунова Н. И. Государственное и муниципальное (административное) управление : учеб. / Н. И. Глазунова. – Москва : Проспект, 2007. – 560 с. ; Glazunova N. I. Gosudarstvennoe i munitsipalnoe (administrativnoe) upravlenie : ucheb. / N. I. Glazunova. – Moskva : Prospekt, 2007. – 560 s.
5. Балабанова І. В. Розмежування повноважень між обласним та іншими рівнями місцевого самоврядування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.02 / Ірина Василівна. Балабанова; Маріуп. держ. ун-т. – Маріуполь, 2012. – 235 с. ; Balabanova I. V. Rozmezhuvannia povnovazhen mizh oblasnym ta inshymu rivniamy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini : dys. ... kand. yuryd. nauk. : spets. 12.00.02 / Iryna Vasylivna. Balabanova; Mariup. derzh. un-t. – Mariupol, 2012. – 235 s.
6. Система муниципального управления : учеб. / под ред. В. Б. Зотова. – 3-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2007. – 493 с. ; Sistema munitsipalnogo upravleniya : ucheb. / pod red. V. B. Zotova. – 3-e izd. – Sankt-Peterburg : Piter, 2007. – 493 s.
7. Юридический научно-практический словарь-справочник. Основные термины и понятия / авт – сост. О. Ф. Скакун, Д. А. Бондаренко. – Харьков : Эспада, 2007. – 488 с. ; Yuridicheskyy nauchno-prakticheskyy slovar-spravochnik. Osnovnyye terminy i ponyatiya / avt – sost. O. F. Skakun, D. A. Bondarenko. – Kharkov : Espada, 2007. – 488 s.
8. Шемшученко Ю. С. Повноваження / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія в 6-ти т. / гол. ред. Ю. С. Шемшученко та ін. – Київ : Укр. енцикл., 2002. – Т. 4. – С. 590 ; Shemshuchenko Yu. S. Povnovazhennia / Yu. S. Shemshuchenko // Yurydychna entsyklopediia v 6-ty t. / hol. red. Yu. S. Shemshuchenko ta in. – Kyiv : Ukr. entsykl., 2002. – T. 4. – S. 590
9. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – Київ : Либідь, 2005. – 568 с. ; Shliakhtun P. P. Konstytutsiine pravo: slovnyk terminiv / P. P. Shliakhtun. – Kyiv : Lybid, 2005. – 568 s.
10. Конституционное право : словарь / отв. ред. В. В. Маклаков. – Москва : Юристъ, 2001. – 559 с. ; Konstitutsionnoe pravo : slovar / otv. red. V. V. Maklakov. – Moskva : Yurist, 2001. – 559 s
11. Конституционное право : энцикл. словарь / С. А. Авакьян, К. Ф. Гуценко, А. И. Ковлер, М. Н. Марченко; отв. ред. С. А. Авакьян – Москва : Норма, 2001. – 675 с. ; Konstitutsionnoe pravo : entsykl. slovar / S. A. Avakyan, K. F. Gutsenko, A. I. Kovler, M. N. Marchenko; otv. red. S. A. Avakyan – Moskva : Norma, 2001. – 675 s.
12. Арутюнян Г. Г. Конституционное право : энцикл. словарь / Г. Г. Арутюнян,

М. В. Баглай. – Москва : Норма, 2006. – 542 с. ; Arutyunyan G. G. Konstitutsionnoe pravo : entsikl. slovar / G. G. Arutyunyan, M. V. Baglay. – Moskva : Norma, 2006. – 542 s.

13. Местное самоуправление в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://studopedia.ru/11_82228_mestnoe-samoupravlenie-v-ukraine.html ; Местное самоуправление в Украине [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : https://studopedia.ru/11_82228_mestnoe-samoupravlenie-v-ukraine.html

14. Краткий юридический словарь / отв. ред. А. В. Малько. – Москва : Проспект, 2007. – 494 с. ; Kratkiy yuridicheskiy slovar / otv. red. A. V. Malko. – Moskva : Prospekt, 2007. – 494 s.

15. Балабанова І. В. Розмежування повноважень між обласним та іншими рівнями місцевого самоврядування в Україні : дис... канд. юрид. наук ; 12.00.02. – Маріуполь, 2012. – С. 92 ; Balabanova I. V. Rozmezhuвання povnovazhen mizh oblasnym ta inshymu rivniamy mistsevoho samovriaduvannya v Ukraini : dys... kand. yuryd. nauk ; 12.00.02. – Mariupol, 2012. – S. 92

16. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Ю. Габермас. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с. ; Habermas Yu. Zaluchennia inshoho: Studii z politychnoi teorii/ Yurhen Habermas. – L.: Astroliabiia, 2006. – 416 s.

17. Фадеев В. Б. Суспільно-політичне життя України в умовах трансформації моделі представницької демократії / В. Б. Фадеев // Український соціум / О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико та ін.; за ред. В. С. Крисаченка. – Київ : Знання України, 2005. – С. 683–707 ; Fadieiev V. B. Suspilno-politychne zhyttia Ukrainy v umovakh transformatsii modeli predstavnytskoi demokratii / V. B. Fadieiev // Ukrainyskiy sotsium / O. S. Vlasiuk, V. S. Krysachenko, M. T. Stepyko ta in.; za red. V. S. Krysachenka. – Kyiv : Znannia Ukrainy, 2005. – S. 683–707

18. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й.А.Шумпетер ; пер. з англ. В. Ружицький, П. Тарашук. – Київ : Основи, 1985. – 528 с. ; Shumpeter Y. A. Kapitalizm, sotsializm i demokratiia / Y.A.Shumpeter ; per. z anhl. V. Ruzhytskyi, P. Tarashchuk. – Kyiv : Osnovy, 1985. – 528 s.

19. Mouffe Ch. Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism / Ch. Mouffe. – Vienna : Wien Institute for Advanced Studies, 2000. – P. 13-14.

20. Там само. – P. 14-15.

21. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170 ; Pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1997. – № 24. – St. 170

22. Глазунова Н. И. Государственное и муниципальное (административное) управление. – С. 117 ; Glazunova N. I. Gosudarstvennoe i munitsipalnoe (administrativnoe) upravlenie. – С. 117.

23. Цель // Философский словарь / А. В. Адо, В. В. Альтман, Н. П. Аникеев и др.; под ред. М. М. Розенталя. – 3-е изд. – Москва : Политиздат, 1975. – С. 452 ; Tsel // Filosofskiy slovar / A. V. Ado, V. V. Altman, N. P. Anikeev i dr.; pod red. M. M. Rozentalya. – 3-e izd. – Moskva : Politizdat, 1975. – S. 452

24. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків : навч. посібн. / І. А. Сайтарли. – Київ : Академвидав, 2007. – 240 с. ; Штурхецький С. В. Комунікативний потенціал місцевого самоврядування в Україні / С. В. Штурхецький. – Рівне : ТОВ «Овід», 2011. – 148 с. ; Saitarly I. A. Kultura mizhosobystisnykh stosunkiv : navch. posibn. / I. A. Saitarly. – Kyiv : Akademvydav, 2007. – 240 s.; Shturkhetskyi S. V. Komunikativnyi potentsial mistsevoho samovriaduvannya v Ukraini / S. V. Shturkhetskyi. – Rivne : TOV «Ovid», 2011. – 148 s.

25. Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036 ; Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia, m. Strasburh, 15 zhovtnia 1985 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036

26. Харлоф Э. Местные органы власти в Европе / Э. Харлоф ; перевод с англ. и предисл. В. И. Камышанова. - Москва : Финансы и статистика, 1992. - 207 с. ; Kharlof E. Mestnye organy vlasti v Yevrope / E. Kharlof ; perevod s angl. i predisl. V. I. Kamyshanova. - Moskva : Finansy i statistika, 1992. - 207 s.

27. Муніципальний менеджмент [Електронний ресурс] : консп. лекцій. – Тернопіль : ТНЕУ, 2006. - 47 с. – Режим доступу : <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/8960> ; Munitsypalniy menedzhment [Elektronnyi resurs] : konsp. lektzii. – Ternopil : TNEU, 2006. - 47 s. – Rezhym dostupu : <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/8960>

М. М. Баймуратов

PHENOMENON «RULES OF AUTHORITIES» AS THE BASIC INSTRUMENTAL METHOD OF FORMATION OF THE COMPETENCE OF LOCAL AUTHORITIES IN THE CONDITIONS OF MUNICIPAL REFORM IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the phenomenon of «separation of powers» as the fundamental instrumental method of forming the competence of local self-government bodies in the context of the municipal reform in Ukraine.

Key words: local self-government, territorial community, bodies of local self-government, competence, powers, subjects of jurisdiction, division of powers, interests of a territorial community, teleological dominants of local self-government.

УДК 341

Д. П. Мартиновський

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ, ПОНЯТІЙНИХ АСПЕКТІВ ТА ЕВОЛЮЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню історико-правових і понятійних аспектів визначення міжнародних правових стандартів, а також еволюції їх становлення на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях.

Ключові слова: стандарт, правовий стандарт, права і свободи людини; міжнародні правові стандарти; міжнародне право; міжнародні відносини; конституційне право держав; національне конституційне законодавство.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток національного конституційного права Україні все в більшій мірі є пов'язаним з феноменом правової глобалізації, одним з яскравих проявів якої є розробка, прийняття, легалізація і легітимація державами-членами міжнародного співтовариства міжнародних правових стандартів, що містяться в багатосторонніх міждержавних договорах, укладених державами в межах ООН і міжнародних міждержавних організацій в різних сферах співробітництва. Звідсіля, процес виникнення таких стандартів становить не тільки науковий, а й практичний інтерес, що зумовлює проведення наукових досліджень в зазначеній сфері

національного конституційно-правового регулювання.

Ступінь наукової розробки теми. Актуальність теми дослідження посилюється також й тим, що подібних комплексних досліджень у вітчизняній конституційно-правовій літературі досі не здійснювалось, а поняття «міжнародні стандарти» є недостатньо розробленим у вітчизняній правовій думці.

Доктринальні дослідження в рамках цієї проблематики стосуються лише окремих її аспектів, обмежуючись наступними питаннями: міжнародними стандартами в міжнародному праві прав людини (М.О. Баймуратов, О.В. Бурлак, В. Г. Буткевич, О.І. Вінгловська, А. Г. Гусейнов, В.В. Завальнюк, О.В. Зайчук, Н.І. Карпачова, Ю.М. Колосов, Б.А. Кормич, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіх, П.М. Рабінович, О.М. Руднева, Р.А. Мюллерсон, П. Сігарт, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, С.В. Черниченко, Р.Т. Шамсон, Л.Н. Шестаков, тощо), міжнародні стандарти в сфері формування та діяльності органів державної влади (О.С. Гусарев, С.В. Ківалов, О.С. Кіцул, В.В. Кривенко, В.Я. Крижанівський, О.М. Овчаренко, О.А. Онищенко, Н.С. Пузирна, В.І. Саранюк, тощо), міжнародні стандарти місцевого самоврядування (М.О. Баймуратов, І.В. Балабанова, О.В. Батанов, В.І. Борденюк, Є.А. Василькова, Н.М. Глевацька, В.А. Григор'єв, О.М. Гудков, І.С. Демченко, В.С. Журавський, О.Л. Копиленко, Т.В. Мироненко, В.Ф. Погорілко, тощо).

Отже, відсутність вітчизняних наукових розробок з комплексного дослідження категорії «міжнародні правові стандарти», розкриття особливостей їх впливу на становлення і розвиток конституційного права України, з'ясування їх місця у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в конституційному праві України, а також у формуванні та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, нерозвиненість відповідного законодавства та недостатність узагальнень практики та зарубіжного досвіду із вказаних питань, зумовлюють актуальність обраної теми дослідження, її важливе теоретичне і практичне значення для розвитку національного правотворення, особливо включаючи стадію нормопроектної діяльності, а також діяльність органів держави в сфері імплементації міжнародних стандартів до національного законодавства України.

Метою статті є всебічне та комплексне дослідження історико-правових, понятійних аспектів та еволюції становлення міжнародних правових стандартів як феномену міжнародного і національного конституційного права.

Викладення основного матеріалу. Історія створення поняття стандартизації як соціального явища є достатньо довгою, це явище формувалось на протязі сторіч. Сам термін «стандарт» використовується і в повсякденному житті, і в наукових працях. Він означає еталон, тобто взірець, який вважається початковим, первісним, і саме з ним зіставляються інші подібні об'єкти [1].

Згідно визначення, одного з багатьох, наведеного в англomовних тлумачних словниках, «стандарт» (англ. standard – зразок, норма, модель) являє собою ознаки певного явища, встановлені звичаєм, компетентним органом або за загальною згодою у вигляді моделі або прикладу. Крім того, слово «стандарт» є синонімом слову «критерій» (criterion). Критерій, в свою чергу, застосовується для означення будь-яких характеристик, що використовуються для перевірки якості конкретного об'єкта. Такі характеристики можуть бути сформульовані як правило або принцип, або не сформульовані. Таким чином, стандарт представляє собою зразок (модель, еталон), що приймається як вихідний у випадку порівняння з ним інших подібних явищ або об'єктів [2]. Крім того, стандарт – документ, що встановлює правила для загального і багаторазового застосування, характеристики або загальні принципи, які стосуються діяльності та її результатів з метою досягнення найкращого ступеня впорядкованості у

обраній галузі [3].

До 1930 р. стандартизацією займалися переважно техніки та інженери, і це не було основним їхнім заняттям. В подальшому більшість країн світу поставила цю діяльність на державну, планову основу. Сьогодні це є професією, прямим обов'язком спеціалістів, які спеціально і фахово готуються та навчаються, щоб приступити до цього роду занять. Стандартизація є дієвою базою для вдосконалення організації виробництва у суспільстві, вона допомагає прискоренню науково-технічних процесів. Інші науки не можуть розвиватись без стандартизації, оскільки саме вона дає змогу розв'язувати найважливіші завдання. Вона пов'язана із класифікацією об'єкта дослідження і з формуванням мови, якою описується предмет дослідження. Стандартизація розвивається, лише спираючись на математичні і технічні дисципліни [4].

В теперішньому суспільстві стандартизація стає одним із вагомих підтверджень цілісності людської цивілізації. Перед тим, як висвітлити зміст міжнародних правових стандартів, варто звернутися до історичних джерел походження стандартів. До цього часу, на жаль, історією стандартів в Україні ніхто не займався, і ми можемо знайти лише окремі відомості про їх створення і розвиток.

У найдавніші часи право встановлювалося безпосередньо володарем певної території, і тому було важко говорити про існування універсальних і загальних норм та правил поведінки, чим і є по суті стандарти. Але поруч із тим історики та археологи виявили факт існування загальних обмежень, які були створені для єдності методів і зручності процесів виготовлення та застосування виробів у повсякденному побуті. Так, стародавні хети чотири тисячі років тому застосовували у забудові своїх міст єдині зразки. Стародавній Єгипет, в якому правив фараон Тутмос I, використовував у будівництві цеглу стандартних розмірів. За дотриманням визначених розмірів кожної цеглини стежили спеціально призначені чиновники.

Майстри Венеції XV століття під час побудови суден використовували однакове оснащення, що давало можливість плавати з однаковою швидкістю, і триматися разом під час бойових дій.

У східнослов'янських народів перші згадки про стандарти датуються 1555 р. За Івана Грозного у Росії спеціальним указом встановили стандартні розміри гарматних ядр і ввели калібри для перевірки визначених розмірів.

Російський Імператор Петро I вирішив запровадити метрологічну реформу. Він увів англійські міри, і ця інновація набула поширення на флоті та в суднобудуванні.

В 1845 р. в Німеччині уніфікували ширину залізничної колії.

В 1875 р. в Парижі представниками 17 держав була прийнята Міжнародна метрична конвенція і засновано Міжнародне бюро мір і ваг [5].

Після того, як було створено СРСР, потреба у стандартах стала нагальною і обов'язковою для різних галузей народного господарства. Радянський Комітет зі стандартизації при Раді Праці й Оборони був створений 15 вересня 1925 р. для гармонізації виробничої, соціально-економічної, суспільно-політичної та правової сфери. Перша постанова «Про стандартизацію товарів, що експортуються» від 27 квітня 1923 р. затверджена Радою Праці й Оборони. Потім, в 1926 р. створили загальносоюзний стандарт ОСТ О «Інструкція з методології опрацювання і встановлення стандартів. Проект стандарту і його документація» [6]. 9 липня 1940 р. у СРСР було скасовано порядок, згідно якого загальносоюзні стандарти затверджувалися народними комітетами, які виробляли відповідну продукцію.

Після війни стандартизація поступово відстає від вимог соціально-економічного розвитку держави, оскільки приведений у дію перелік бюрократичних методів

управління майже не дав позитивного ефекту. Тому застійні явища в народному господарстві посилювалися, а економіка країни дійшла до кризового стану.

Україна була у складі Радянського Союзу, тому всі негативні наслідки адміністративних і тоталітарних методів управління впливали на розвиток соціальної, економічної, суспільно-політичної та правової кризи в українській республіці. Це, в свою чергу, призвело до проголошення її незалежності. Розпад СРСР став причиною актуалізації потреби нового підходу до розвитку науки стандартизації в суверенних державах, що з'явилися на пострадянському просторі.

Україна розпочала новий етап розвитку стандартизації, запроваджуючи стандарти в усіх сферах діяльності держави, в тому числі у правовій. Суверенна і незалежна, демократична, соціальна і правова держава потребує нових шляхів співробітництва та взаємодії з іншими країнами світу. З недавніх пір почав активізуватись процес входження України у європейське і світове співтовариство.

В 1992 р. Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України створив Український науково-дослідний інститут стандартизації, сертифікації та інформатики. Починаючи з 1992 р. діє Міждержавна рада зі стандартизації, метрології та сертифікації.

До того, як Україна набула незалежність, місцева стандартизація була складовою частиною стандартизації Союзу РСР. Державний план УРСР чи Міністерство економіки України затверджували республіканські стандарти РСТ УССР до 2 серпня 1991 р.

З 1992 р. Держстандарт починає цілеспрямовану діяльність. У Каталозі нормативних документів створено більше ніж сто Технічних Комітетів зі стандартизації (ТК), затверджено понад чотири тисячі державних стандартів та інших нормативних документів. В свою чергу, кількість чинних на той час республіканських стандартів УРСР зменшилась до 489. Починає діяти понад шістсот державних стандартів на термін та визначення [7].

Сьогодні стандартизацію сприймаються як теорію та науку, тому що вона не лише є наслідком діяльності людини, а залежить від дії самої природи. Прикладом стандартних величин є рух планет за орбітами, зміна пір року, періодична система хімічних елементів, чергування дня і ночі тощо) [8]. Стандартизація захищає суспільство від додаткових витрат, допомагає раціонально використовувати різні види ресурсів. Вона спрощує розв'язання проблем на виробництві, тому що більшість з них є типовими. Завдяки стандартизації можна говорити про довіру між державами та людьми, тому що вона створює міцну основу завдяки передбачуваності, повторюваності й чітко визначеного порядку дій.

Стандартизація сприяє вільному розвитку всього суспільства, хоча про стандарти часто говорять як про щось шаблонне, консервативне та обмежене. Всупереч загальному уявленню стандарти обмежують руху у гірший бік, деградації, вносять порядок у дії і думки людини, спрощують і роз'яснюють найскладніші ситуації, забезпечують умови для взаєморозуміння та безпеки людей [9].

Звуження поняття «стандартизація» відбувалось на протязі довгого шляху розвитку. В свій час це поняття називалося нормалізацією від латинського «norma», або взірєць. На протязі кількох століть нормальним та стандартним називали все нецікаве, сіре та буденне. Тривалий час термін «стандартизація» мав подвійний зміст.

Сьогодні цей термін набув більш конкретного окреслення. Верховна Рада України 17 травня 2001 р. прийняла Закон України «Про стандартизацію». Згідно даного закону стандартизація є «діяльністю, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних або можливих завдань для

досягнення оптимального ступеня впорядкування у конкретній сфері, в результаті якої відбувається підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усунення бар'єрів у торгівлі і сприяння науково-технічному співробітництву» [10].

Національне законодавство використовує поняття «стандарт» як терміносистему в нормативних актах. Так, наприклад, Закони України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності», «Про освіту» та «Про вищу освіту» висвітлюють державні стандарти освіти, де під стандартами освіти розуміється сукупність норм, які визначають зміст освіти та вищої освіти, зміст навчання, засіб діагностики якості освіти та нормативні терміни навчання.

У статті 1 Закону України „Про стандартизацію”¹ стандарт представляє собою нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [11]. Деколи стандарт містить вимоги до термінології, пакування, позначок, етикетування чи маркування, які застосовуються до обраної продукції, послуги чи процесу.

Державний соціальний стандарт знайшов своє відображення в Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 2000 р. Даний закон закріплює визначення, згідно якого «державні соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій» [12].

Вважаємо, що можна виділити наступні загальні ознаки, характеризуючи поняття стандарту: а) нормативне юридичне закріплення стандарту; б) встановлення певного рівня вимог або гарантій відповідно до сфери застосування даного стандарту; в) еталоний характер, яким є стандарт є орієнтиром для зіставлення з ним інших подібних об'єктів, явищ та їх розвитку.

Роботу зі стандартизації проводять в міжнародних масштабах, в Європейському Союзі (регіональному масштабі), в Україні (в національному масштабі), в галузі економіки (в галузевому масштабі), її здійснюють об'єднання, підприємства (локальному масштабі) тощо.

Міжнародна стандартизація – узгоджена система норм, які прийняті на міжнародному рівні і відкрито використовуються для відповідних органів країн.

Міждержавна стандартизація – загальна система стандартизації серед країн колишнього СРСР, яку застосовують незалежні держави, що узгоджено співпрацюють в цій галузі.

Національна стандартизація – стандартизація окремої держави.

Нормативні документи фіксують досягнення науки і техніки і є документами, які контролюють загальні правила, принципи та характеристики різних видів діяльності та їх результатів. Прикладом нормативних документів є стандарти, керівні документи, технічні умови тощо.

На сьогоднішній день є три основні історичні концепції розвитку та становлення міжнародного права в усій його повноті [13]: 1) міжнародне право виникло ще в міжплемінних відносинах; 2) міжнародне право виникло одночасно з державами, що надають вже наявним міжплемінним нормам властивість правових і створюють нові норми; 3) міжнародне право виникло наприкінці середніх віків під час створення в Європі системи суверенних держав.

Так, є об'єктивним, що потреба в правовому нормативному регулюванні

взаємовідносин держав виникла надзвичайно рано. Вже міжплемінні відносини послуговувались принципами такого регулювання. На відміну від міждержавного регулювання дане регулювання не було політичним, оскільки мало своєрідну рису міжплемінних відносин – персоніфікація. Відносини між державами виникали, будувалися й оформлювалися як відносини між окремими індивідами, учасниками яких майже завжди були вожді.

Міжнародне право стає юридичним засобом регулювання міждержавних відносин тільки наприкінці середніх віків, однак база для цього складного суспільного явища формувалася протягом всієї попередньої історії. На протязі тривалого часу накопичувався досвід регулювання взаємодії між державами, формувалися передумови міжнародної правової свідомості тощо [14].

Можливо визначити наступний розподіл історії міжнародного права згідно періодів: передісторія міжнародного права починаючи з стародавнього часу до кінця середніх віків; класичне міжнародне право із кінця середніх віків до Статуту Ліги Націй; перехід від класичного до сучасного міжнародного права, тобто від Статуту Ліги Націй до теперішнього Статуту ООН; сучасне міжнародне право, тобто право Статуту ООН.

Розвиваючись, міжнародні відносини зумовлювали необхідність створення міжнародних правил складання договорів, протоколів, етикету, а також у сфері посольського права та ведення війни тощо [15].

У рабовласницький період історії локальний обсяг і регіональний підхід в розвитку міжнародного права зумовлені роз'єднанням держав, хоча при тому кожна держава самостійно створювала та формулювала різноманітні правові інститути в сфері регулювання міжнародних відносин. Найчастіше вони були дещо схожі з аналогічними інститутами в інших державах.

На приклад, у Законах Ману, стародавньому індійському зводі моральних і юридичних приписів, створеному у IX ст. до нашої ери, були сформульовані положення, спрямовані на захист жертв війни. Взагалі, деякі історики-правознавці відносять появу Законів Ману до II-го, або навіть III-го тисячоліття до н. е.

Аналогічні положення ми бачимо у стародавніх римлян та греків. Давньогрецький інститут піроксенів, який проголошував заступництво іноземцям, мав аналоги в Римському праві. В період рабовласництва Римське право народів (*jus gentium*) створило великий вплив на розвиток міжнародного права. Перш за все, давньоримські юристи створили правила, здатні регламентувати правові положення народів, завойованих Римом. Причиною цього була необхідність введення певних елементів самоврядування, зручних для такої великої імперії, як Рим. Вже потім воно перетворилось на Право народів. Преторське право було одним із важливих інститутів цього права, оскільки воно регламентувало правове положення іноземних громадян.

Право народів керувалось такими інститутами права, як: право війни; право полону; право рабовласництва; право мирних договорів; посольське право; заборони шлюбів із чужоземцями тощо.

В основі і понині дієвого принципу «*pacta sunt servanda*», тобто «договори повинні дотримуватися» лягла теза римських юристів «Слово, дане навіть ворогу, повинне бути дотриманим». Римське право користувалось послугами погоджувальних комісій, що створювалися для вирішення усіх спірних питань.

В рабовласницький період широко використовувалось укладання міжнародних договорів. Для прикладу, ці події мали місце ще в 3100 роках до нашої ери між правителями месопотамських міст Лагаш і Умма.

Показовим є мирний договір, укладений в 1278 р. до нашої ери між царем хетів

Хаттушилем III і фараоном Єгипту Рамзесом II. Сторони клялися своїми богами про те, що між ними буде мир, і вони допомагатимуть один одному за умови нападу ворога, під час внутрішніх конфліктів, таких, як бунти рабів, ув'язнення перебіжчиків тощо. Правителі зобов'язувалися виконувати обов'язки згідно прямих договорів, вважаючи ці договори справедливими. В міру розвитку держав положення суверенів зрівнювалося, що впливало на характер та поширення практики договорів між державами. Почали укладатися договори про нейтралітет, про кордони, про обмін спірними пограничними територіями, про торгівлю тощо.

Так, в Греції розвивалось право міжнародних договорів, яких нараховувалось близько двадцяти різних типів. Серед них були договори про мир, союз, взаємодопомогу, а також про ненапад, кордони, арбітраж, про шлюби з іноземцями, про торгівлю, про правову допомогу тощо.

В галузі основних положень міжнародного права Рим, в свою чергу, багато в чому залежав від свого становища на міжнародній арені. До завершення Пунічних воєн Римом визнавалась незалежність усіх держав, а отже, й правосуб'єктність. Але після одержання значних перемог в Пунічних війнах III - II ст. до нашої ери він перетворився в державу першорядного значення на міжнародній арені. З цього часу Рим перестає рахуватись з усіма навколишніми державами та міжнародною правосуб'єктністю як такою. Римська імперія почала втрачати свій вплив приблизно в III ст. н. е., і тоді вона знов стала визнавати правосуб'єктність тих, на кого не зважала в період найвищого розвитку.

Найкраще в Римі розвилось право міжнародних договорів. Починаючи з III ст. до нашої ери в арсеналі цього права налічувалося біля 30 питань, із яких воно укладалося. Це були договори про мир та союз, наприклад, із Карфагеном 501 р. до н. е., в тому числі з Ганнібалом. Пізніше це були договори про торгівлю, дружбу, заступництво, взаємодопомогу із варварами тощо [16].

На території сучасного Китаю в середині першої половини II тисячоліття до нашої ери існувало кілька держав, серед яких панувала держава Ін. Ми мало знаємо про цей період, оскільки джерел з того часу майже не зберіглось. Втім, у вжитку вже були звичаї, регулюючи відносини між державами. Найширше була розвинута практика міжнародних переговорів. На такі наради іноді збиралося до десяти, а подекуди і більше держав. Також розвивалась практика укладання міжнародних договорів політичного, воєнного та іншого характеру, що стало помітним кроком у розвитку міжнародного права на той період [17]. Китайські договори носили найрізноманітніший характер, в той час укладалися мирні договори взаємодопомоги, договори з територіальних питань, з нейтралізації територій тощо, а також договори збереження територій, особливо рік та лісів.

Під час розквіту феодального періоду покращення торговельних зв'язків позитивно впливало на розвиток права міжнародних договорів, на основі яких виникали чисельні союзи в торговельних цілях. Такі союзи об'єднували цілі міста-республіки, перш за все італійські, а потім і на півночі Європи.

Міждержавні договори з метою забезпечення та дотримання скріплювалися клятвами, а потім – особистими печатками правителів або обміном заручниками, якими ставали члени правлячої династії. У 1526 р. іспанський король Франциск I віддав французькому королю Карпові V в заставу своїх синів під час підписання Мадридського миру, і викупив їх через три роки. У вигляді застави деколи використовували територію. Наприклад, Генуя віддала Франції в заставу острів Корсика в якості забезпечення своїх договірних зобов'язань. Після того, як Генуя не виконала умови договору, острів залишився у володінні французької корони.

Практика гарантій із боку третіх осіб, або держав, розвивалась паралельно з цими видами забезпечення міжнародних договорів. Найбільше шанувалися гарантії, які надавалися Римським папою. Своєю буллою 1493 р. він підтвердив договір між Іспанією та Португалією стосовно поділу сфер впливу в Атлантичному океані.

Події XVII століття, в тому числі рішення Вестфальського миру від 24 жовтня 1648 р. зробили значний вплив на процеси розвитку міжнародного права. Крім того, важливо враховувати наслідки перших буржуазних революцій у Європі, в Нідерландах і Англії тощо.

Вестфальський трактат ознаменував кінець тридцятирічної війни, яка охопила майже всі держави Європи, втягнуті у цю спричинену релігійними переконаннями суперечку. Він містив кілька важливих положень політичного і міжнародно-правового характеру, які мали далекосяжні наслідки для всіх народів Європи.

Боротьба північноамериканських колоній за незалежність від Англії і Франції мала велике значення, оскільки завершилось це проголошенням США в 1776 р. Це був солідний крок в прогресивному розвитку міжнародного права того часу. А договори США з Росією, Францією та іншими державами стали юридичним і фактичним визнанням права нації на самовизначення, самостійний розвиток і утворення суверенної держави.

Великий внесок у розвиток міжнародного права зробила Велика французька революція 1789-93 років. Її демократичні ідеї ознаменували початок нового періоду розвитку міжнародного права, ери класичного міжнародного права. Член республіканського французького Конвенту абат Грегуар у 1793 р. представив Конвенту «Декларацію прав народів», де у статті 21 підкреслювалося, що всі народи зобов'язані жити в мирі, а добро повинне переважати над злом. Навіть за часів війни море і інші невичерпні об'єкти належать усім, а не є власністю лише одного народу. На основі цієї Декларації робилися висновки про рівні права усіх народів, про рівність усіх держав. Грегуар підкреслював необхідність обов'язкового дотримання міжнародних договорів. В Декларації також висувалися вимоги гуманізації взаємовідносин людей. На основі цього документу можна зробити висновок про важливість гуманного поводження з військовими полоненими, недоторканності приватної власності, врахування прав мирного населення. Війна повинна була вестись між політиками за допомогою військ і якомога менше торкатись мирного народу, який завжди був ресурсом існування будь-якої держави.

Перша світова війна і пов'язані з нею загострення протиріч між основними коаліціями включених у договір держав на тривалий час перервали процеси демократичного розвитку міжнародного права. Наслідки першої світової війни відчутно потрясли світ. Було очевидно, що демократизація відносин та співтовариство держав є необхідними та найбільш прийнятними. Міжнародне право стало дієвим інструментом в розвитку даних процесів, якщо брати до уваги його класичний варіант.

На цьому етапі відчутним поштовхом для прогресивного розвитку міжнародного права стали найперші декрети Радянської влади. Так, у Декреті про мир, затвердженому у листопаді 1917 р.: А) Висувалася вимога ліквідації колоніальної системи. Б) Грабіжницькі війни оголошувалися найбільшим злочином проти людства. В) Скасовувався інститут контрибуцій, як супровідний елемент практики агресивних воєн. Г) Захоплення чужих земель, тобто анексія, кваліфікувалось як повністю протиправне діяння. Г') Проголошувалося право народів на самовизначення, що було підтверджено у спеціальній Декларації прав народів Росії. Д) Скасувалися усі нерівноправні та таємні договори Росії з іншими державами, в тому числі з Іраном, Туреччиною, Китаєм тощо. Зокрема, перестали діяти таємні договори з Японією стосовно колонізації Китаю.

Скасувалися домовленості 1916 р. з Англією та Францією стосовно поділу Туреччини, а з Англією – про поділ сфер впливу в Тибеті, Персії, Афганістані. Е) Визнавалась наявність загального міжнародного права, що не могло не викликати реакції інших держав, змушених висловити своє ставлення до перебудови світу, яким він став після війни. Є) Також визначалась можливість співробітництва держав із різними соціальними системами.

Початок сучасного періоду розвитку міжнародного права закладений у Статуті ООН, прийнятому у червні 1945 р. Ця подія набуває епохального значення, оскільки знаменує нову еру в прогресивному розвитку міжнародного права. Статут ООН був затверджений 24 жовтня 1945 р., і цей день щорічно відзначається як день Об'єднання Націй. З самого початку Статут був підписаний 51 державою.

Згідно ст. 7 Статуту ООН і принципу поваги до прав людини були прийняті наступні документи: Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. (цей день щорічно відзначається ООН як День прав людини); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., а також Факультативний протокол до нього; Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., затверджена у Римі; Європейська соціальна хартія 1961 р.; Американська конвенція прав людини 1969 р.; Африканська хартія прав людини і народів 1981 р. тощо. Тобто фактично розпочались могутні процеси стандартизації в сфері прав людини на глобальному рівні управління.

Було здійснено також немало заходів, спрямованих на зменшення протистояння в воєнній сфері.

У Вашингтоні у 1959 р. уклали Договір про Антарктиду, яким передбачалась повна демілітаризація і нейтралізація Антарктиди і морських районів, прилягаючих до неї. Враховувались райони, що лежать південніше 60° південної широти. Крім того, було наголошено на факті використання цього величезного регіону на благо людства.

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою був укладений 1963 р. Він став початком жорсткого міжнародного контролю над використанням ядерної енергії.

Генеральною Асамблеєю ООН у 1970 р. була прийнята Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. В ній чітко окреслено міжнародно-правове поле діяльності, а точніше стандарти відносин між усіма державами-членами міжнародної спільноти.

Далі, у 1982 р., ООН приймає Конвенцію з морського права, якою чітко встановлюється всеосяжний стандартизований правопорядок у водах океану.

У 1992 р. на Конференції ООН щодо навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро прийняті програмні документи, які стосуються фактичної нормативної стандартизації в сфері охорони навколишнього середовища.

Поруч із цими документами приймалися інші міжнародно-правові акти, направлені на сприяння прогресивному розвитку міжнародного права в подальшому.

Для того, щоб повністю з'ясувати поняття міжнародного стандарту, варто відмітити, що вказані вище ознаки стандартизованої, тобто зафіксованої в рамках міжнародно-правових норм поведінки, притаманні останнім у повній мірі. Міжнародний стандарт означає загальні правила, або єдині вимоги, які спрямовані на ті чи інші нормативні основи і правозастосовну практику з точки зору міжнародного права.

Сучасний перелік прав людини, який зафіксований в усіх міжнародно-правових

документах і конституційних нормах демократичних держав є результатом тривалого історичного становлення стандартів і еталонів. Вони стали нормою сучасного демократичного суспільства. Тому до розуміння змісту прав людини і їхнього розподілу в суспільстві потрібно підходити з історичної точки зору.

Буржуазно-демократичні революції XVII–XVIII століть стали вирішальним етапом у розвитку прав людини. Вони висунули на передній план не тільки розмаїття прав людини, але і самі принципи свободи, тої формальної рівності, яка стала основою універсальності прав людини. Ці революції додали цим поняттям демократичного звучання.

Права людини визначають сферу її свободи, засновані на формальній рівності. Вони стали головним ціннісним орієнтиром розвитку суспільства, впливаючи на характер держави. Права стали обмежувачем для її всевладдя і свавілля. Завдяки ним встановлюється демократична взаємодія між індивідом (особою) та державною владою. Індивід таким чином звільняється від надмірної опіки і зменшення його волі та інтересів з боку влади та владних структур. Без такого утвердження на практиці та в свідомості суспільства прав і свобод людини формування правової держави стає неможливим. Цьому, як нам відомо, передували процеси важкого і тривалого пошуку можливостей та методів взаємовідносин індивідів у суспільстві, причому як із владою, так і між собою. Власне, цей пошук не замикався ніколи лише у правовому просторі, тому з самого початку права людини мали релігійне, духовно-культурне і морально-етичне наповнення.

Людські права почали формуватися в соціальній практиці з повторно відтворених актів діяльності людей, зі зв'язків і усталених форм їх відносин. Людська діяльність включає багато індивідів, в кожного з яких є свої потреби, цілі, а тому зіткнення і протиборство інтересів є неминучими. Втім, при всій розмаїтості вчинків та потреб учасників суспільних взаємодій оформлюються та проявляються визначені стійкі норми. Це еталони та цінності, які здатні упорядковувати дані процеси, поєднуючи інтереси різних індивідів у межах історично ускладненого буття з усіма його способами виробництва, а також духовною культурою, державністю тощо [18]. Незалежно від умов, у яких людина знаходиться, навіть враховуючи місця позбавлення волі, кожен має право на забезпечення обсягу благ і умов життя, визначених матеріально і духовно. Одержання цих благ повинні забезпечувати суспільство і держава.

Положення індивіда в класовій структурі суспільства та держави, в системі матеріального виробництва завжди історично визначало обсяг цих благ і умов. Умовно дані блага можуть бути названі правами людини, але тка умовність визначається чіткою поляризацією суспільства в різні періоди його розвитку. Так, рабовласницькі норми відрізнялись від засад феодалізму. Крім того, до уваги варто брати своєрідність цивілізацій, оскільки, прикладом, європейська відрізняється від азійської. Це не давало можливості правам набути ознак універсальності згідно принципів волі і формальної рівності, не давало одержати сучасне звучання цим поняттям [19].

Прогресивні ідеї мислителів античного світу формували передові ідеї про людину, про її права і свободи. Спочатку ці відомості ставали актуальними в епоху Відродження, а потім – за доби Просвітництва. Так, німецький мислитель XVIII століття В. Гумбольдт, оцінюючи підходи до прав і свобод людини, помітив, що «давні законодавці часто, а давні філософи завжди турбувались про людину перш за все, а оскільки вищим в людині вони вважали її моральну цінність, то, наприклад, «Держава» Платона, як вдало зауважив Руссо, є трактатом скоріше про виховання, ніж про державу» [20].

Згідно поданого матеріалу ми можемо зробити висновок, що історія створення та оформлення сучасних прав і свобод людини є історією олюднення людини. Це історія прогресивного розширення визнання права людиною для того чи іншого кола суспільних відносин. Нажаль, як ми вже зазначили, ідея прав і свобод людини античного світу не була реалізована в Середньовіччі. Втім, вона не була забута, продовжуючи розвиватися з різних позицій, у різних напрямках і формах. Поруч із тим, забезпечення прав і свобод людини, її формальна рівність перед законом стали історично-перспективним напрямом, що здійснив значний вплив на формування тенденцій та юридичних конструкцій прав і свобод людини саме шляхом їх стандартизації. З ними у свою чергу пов'язані самі уявлення про права людини. З точки зору історії права людини варто відзначити змістовий зв'язок та логіку наслідування. Яскравим моментом такого розвитку в історичній послідовності є наступні акти: Англійська Велика Хартія Вільностей (1215); Петиція про права (1628); Декларація прав (1688); Біль про права (1689); Американська Декларація права Віргінії (1776); Декларація незалежності США (1776); Біль про права (1789-1791); Французька Декларація прав громадянина (1789) [21].

В подальшому розвиток культури в суспільстві, а також повага до прав і свобод людини і громадянина покладається в основу наукових праць великих просвітителів XVIII століття, таких, як Вольтер, Дідро, Монтеск'є, Руссо. Деякі інші прогресивні мислителі того періоду також проголошували принципи справедливості, рівності, гуманізму та демократизму тощо.

В дореволюційний період міжнародне право використовує термін «мінімальний стандарт прав іноземців». До змісту цього поняття входить мінімальна сукупність прав, які держави зобов'язані надати іноземцям, які перебувають на їх території, відповідно до міжнародних договорів і усталених звичаїв. Дане поняття визначає "певний правовий рівень, нижче якого держави опускаються не мають права» [22].

Дослідник М. Буроменський визначає, що зародження норм-стандартів у міжнародному праві пов'язане з потребою формування в міжнародній практиці певних політико-юридичних орієнтирів. Метою цього є їх послідовне широке визнання у світі. Варто лише згадати Загальну декларацію прав людини 1948 р., якою Генеральна Асамблея ООН проголосила завдання, актуальне для всіх народів і держав [23].

Через пряме порушення та ігнорування прав людини в цілому ряді держав спочатку на національному, а потім на світовому рівні, примусило людство створити міжнародні загальноновизнані стандарти з прав людини. Для цього були прийняті кілька міжнародно-правових актів, які визначали і гарантували коло найважливіших прав і свобод напередодні та під час Другої світової війни [24].

Не кожна модель поведінки визнається як міжнародний стандарт. Так, В. С. Нерсисянц не даремно вказує, що останній являє собою модель поведінки за своїми змістовними якостями. Ця модель відображає фундаментальні і спільні для міжнародного співтовариства та окремих груп держав правові цінності. Вони засновані на принципах прийняття і дотримання прав людини та її основних свобод, на вимогах панування закону та верховенства права [25].

Дослідник О. Г. Лук'янова справедливо зазначає, що стандартизація права стає чи не найяскравішою рисою сучасної цивілізації. На її думку, правова стандартизація проявляється в установленні єдиних мінімальних норм і вимог стосовно правового регулювання суспільних відносин в межах як міжнародних організацій, так й на державному рівні [26].

Висновки. В історичній ретроспективі саме практика держав в сфері міжнародних відносин та в процесі прийняття двосторонніх та багатосторонніх міжнародно-правових

договорів сприяла стандартизації їх правової поведінки на міжнародній арені та в міжнародному спілкуванні на основі міжнародного права.

Завдяки прийняттю великої кількості міжнародних документів гуманітарної спрямованості, а саме багатосторонніх договорів про права і свободи людини універсальної та регіональної дії, були розроблені загальнотеоретичні підходи до реалізації міжнародних стандартів у міжнародному і в національному праві, що сприяло їх безпосередньому впливу на міжнародний та національний конституційний гуманітарний правопорядок.

Таким чином, можна констатувати, що основоположні міжнародні правові стандарти торкаються, встановлюють, регламентують, легалізують та регулюють насамперед права і свободи людини і громадянина на міжнародному рівні комунікації держав-членів міжнародної спільноти, з метою створення єдиного правового простору в цій важливій сфері міжнародного співробітництва.

В узагальненому вигляді роль і значення міжнародних правових стандартів в сфері прав людини для національного конституційного права можна звести до наступних положень [27], які не тільки необхідно дотримуватись в процесі національної і міжнародної правотворчості (нормотворчості), а й гарантувати таке дотримання всією правовою силою держави та суспільства, що знаходить свій прояв в відповідних положеннях конституції держави:

- внутрішнє законодавство повинно включати обсяг прав людини і громадянина, який відповідає міжнародним стандартам та міжнародним зобов'язанням, взятим на себе державою в процесі підписання нею міжнародних договорів (дотримуватися вимог міжнародної імплементації та національної імплементації міжнародних договорів (ст. 9 Конституції України [28]) – Авт.);

- внутрішнє законодавство повинно не суперечить загальнолюдським цінностям, зафіксованим в міжнародних актах з прав і свобод людини і громадянина (пріоритет норм міжнародного права перед нормами національного права та пріоритет прав людини перед правами держави (ст. 9 Конституції України) – Авт.);

- у реальному житті абсолютні права і свободи відсутні, вони обмежені лише на підставі закону, в межах, допустимих конституцією держави, згідно вимог міжнародного права, в точно визначених цілях, зазначених в міжнародних актах (кримінальні покарання, забезпечення суспільного порядку, здоров'я населення тощо) (неможливість довільного обмеження прав людини (ст. ст. 21, 22, 23, 24, 55, 57, 58, 59, 64, 68 Конституції України) – Авт.);

- якщо згідно конституції держави обмежується будь-яке основне суб'єктивне право, воно повинно обмежуватись лише законом, який має загальний характер, і не повинно стосуватись окремого випадку (неможливість суб'єктивного підходу в процесі обмеження прав і свобод людини у відповідності до конституції держави (ст. ст. 23, 24 Конституції України). – Авт.);

- забороняється зловживати правами, використання їх з метою завдати збитків визначеним правам інших фізичних і юридичних осіб (неможливість зловживання правом з метою нанесення збитків учасникам конституційних правовідносин (ст. ст. 6, 8, 19, 55 Конституції України). – Авт.);

- права і свободи людини забезпечуються відповідними гарантіями в судовому порядку, а також матеріальними та іншими гарантіями в мірі, передбаченій міжнародними стандартами. Такі стандарти повинні відповідати конкретним умовам держави і її міжнародний обов'язок – здійснювати законодавчі, адміністративні і судові заходи, з метою закріплення, легалізації, легітимації, охорони, захисту, виконання і забезпечення прав і свобод людини згідно її конституційних процедур

(обов'язкова наявність національної системи захисту прав і свобод людини (ст. ст. 19, 55, 92, 106 Конституції України. – Авт.);

- правам і свободам людини кореспондують її обов'язки перед суспільством і державою. Суспільство і держава, в свою чергу, мають власні права і несуть відповідні обов'язки перед особою та громадянином (органічна зв'язаність прав і свобод людини (Розділ II Конституції України). – Авт.);

- права і свободи людини в контексті міжнародних правових стандартів треба розуміти як установлення єдиних мінімальних норм і вимог стосовно як обсягу (матеріальні норми), так й правового регулювання (процесуальні норми) суспільних відносин в межах як міжнародних організацій, так й на державному рівні (встановлення мінімальних норм і вимог правового регулювання в сфері прав і свобод людини. – Авт.).

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

Список використаної літератури:

1. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров; общ. ред. М. Ю. Тихомирова. – Москва : Тихомиров, 2009. - 1087 с. ; Tikhomirova L. V. Yuridicheskaya entsiklopediya / L. V. Tikhomirova, M. Yu. Tikhomirov; obshch. red. M. Yu. Tikhomirova. – Moskva : Tikhomirov, 2009. - 1087 s.

2. Москвич Л. М. Міжнародні стандарти ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні / Л. М. Москвич // Вісник Академії адвокатури України. - 2009. - Число 2. - С. 151-157 ; Moskvych L. M. Mizhnarodni standarty efektyvnosti sudovoi systemy ta yikh znachennia pid chas provedennia sudovoi reformy v Ukraini / L. M. Moskvych // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. - 2009. - Chyslo 2. - S. 151-157.

3. Юридична енциклопедія в 6-ти т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін.]. – Київ : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5 : П-С. - 672 с. ; Yurydychna entsyklopediia v 6-ty t. / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (hol. redkol.) [ta in.]. – Kyiv : Ukrainska entsyklopediia, 2003. – Т. 5 : P-S. - 672 s.

4. Семериков В. Н. Стандартизация как наука о нормативном информационном обеспечении развития общества / В. Н. Семериков // Научно-техническая информация. Сер.1. Организация и методика информационной работы. - 1996. - N4. - С. 1-7 ; Semerikov V. N. Standartizatsiya kak nauka o normativnom informatsionnom obespechenii razvitiya obshchestva / V. N. Semerikov // Nauchno-tehnicheskaya informatsiya. Ser.1. Organizatsiya i metodika informatsionnoy raboty. - 1996. - N4. - S. 1-7

5. Хойнацький М. Основи стандартизації / М. Хойнацький // Вісник Книжкової палати. – 2001. – № 11. – С. 32-35 ; Khoynatskyi M. Osnovy standartyzatsii / M. Khoynatskyi // Visnyk Knyzhkovoї palaty. – 2001. – № 11. – S. 32-35

6. Куфман М. И. 60 лет стандартизации в СССР: «1925 – 1985». Основные события и факты / М. И. Кауфман, В. Н. Чернягова. – Москва : Изд-во стандартов, 1985. – 152 с. ; Kufman M. I. 60 let standartizatsii v SSSR: «1925 – 1985». Osnovnye sobytiya i fakty / M. I. Kaufman, V. N. Chernyagova. – Moskva : Izd-vo standartov, 1985. – 152 s.

7. Хойнацький М. «Нижньошаровий» стандарт для видавців / М. Хойнацький // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 8. – С. 19-20 ; Khoynatskyi M. «Nyzhnocharovyi» standart dlia vydavtsiv / M. Khoynatskyi // Visnyk Knyzhkovoї palaty. – 2000. – № 8. – S. 19-20

8. Плущевский М. Б. «Око земное» – образ стандарт как наука XX века / М. Б. Плущевский // Стандарты и качество. – 1993. – № 3. – С. 47–50 ; Plushchevskiy M. B. «Oko zemnoe» – obraz standart kak nauka XX veka / M. B. Plushchevskiy // Standarty i kachestvo. – 1993. – № 3. – S. 47–50.

9. Хойнацький М. Основи стандартизації. Вісник Книжкової палати. 2001. № 11. С. 32 ; Khoynatskyi M. Osnovy standartyzatsii. Visnyk Knyzhkovoï palaty. 2001. № 11. S. 32.
10. Про стандартизацію : Закон України від 5 червня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 31. – Ст. 1058 ; Pro standartyzatsiiu : Zakon Ukrainy vid 5 chervnia 2014 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2014. – № 31. – St. 1058
11. Там само.
12. Про державні соціальні стандарти і соціальні гарантії : Закон України від 5 жовтня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> ; Pro derzhavni sotsialni standarty i sotsialni harantii : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2000 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>
13. Іванов Ю. А. Міжнародне право : посіб. для підготов. до іспитів / Ю. А. Іванов. – Київ : видавець Паливода А. В., 2004. – 200 с. ; Ivanov Yu. A. Mizhnarodne pravo : posib. dlia pidhotov. do ispytiv / Yu. A. Ivanov. – Kyiv : vydavets Palyvoda A. V., 2004. – 200 s.
14. Там само. – С. 22-23.
15. Анцелевич Г. О. Міжнародне право : підруч. / Г. О. Анцелевич, О. О. Покрещук. – Київ : Алерта, : Пектораль, 2003 . – 409 с. ; Antselevych H. O. Mizhnarodne pravo : pidruch. / H. O. Antselevych, O. O. Pokreshchuk. – Kyiv : Alerta, : Pektoral, 2003 . – 409 s.
16. Там само. – С. 15.
17. Там само. – С. 19.
18. Общая теория прав человека / под ред. Е. А. Лукашевой. – Москва : Норма, 1996. – 509 с. ; Obshchaya teoriya prav cheloveka / pod red. Ye. A. Lukashevoy. – Moskva : Norma, 1996. – 509 s.
19. Там само. – С. 2-27.
20. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – Москва : Наука, 1985. – 452 с. ; Gumboldt V. Yazyk i filosofiya kultury / V. Gumbolt. – Moskva : Nauka, 1985. – 452 s.
21. Нерсесянц В. С. Философия права: учебн. / В. С. Нерсесянц. – Москва : Норма – Инфра, 1997. – 652 с. ; Nersesyants V. S. Filosofiya prava: uchebn. / V. S. Nersesyants. – Moskva : Norma – Infra, 1997. – 652 s.
22. Словарь международного права / сост. С. Б. Бацанов, Г. К. Ефимов, В. И. Кузнецов и др. – 2-е изд. перераб. и доп. – Москва: Международные отношения, 1986. – 432 с. ; Slovar mezhdunarodnogo prava / sost. S. B. Batsanov, G. K. Yefimov, V. I. Kuznetsov i dr. – 2-e izd. pererab. i dop. – Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1986. – 432 s.
23. Буроменський М. Міжнародно-правові стандарти внутрішньодержавної демократії / М. В. Буроменський // Вісник академії правових наук. – 1997. – №2(9). – С. 12-21 ; Buromenskyi M. Mizhnarodno-pravovi standarty vnutrishnoderzhavnoi demokratii / M. V. Buromenskyi // Visnyk akademii pravovykh nauk. – 1997. – №2(9). – S. 12-21.
24. Погорілко В. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття / В. Погорілко // Право України. – 1999. – № 4. – С. 7-9 ; Pohorilko V. Zahalna deklaratsiia prav liudyny – odna z naivazhlyvishykh zahalnoliudskykh tsinnosteï XX stolittia / V. Pohorilko // Pravo Ukrainy. – 1999. – № 4. – S. 7-9.
25. Российское законодательство и Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (Обзор материалов Научно-практической конференции в

институте государства и права РАН) // Государство и право. – 1997. – № 5. – С. 92-100 ; Rossiyskoe zakonodatelstvo i Yevropeyskaya konventsiya o zashchite prav cheloveka i osnovnykh svobod (Obzor materialov Nauchno-prakticheskoy konferentsii v institute gosudarstva i prava RAN) // Gosudarstvo i pravo. – 1997. – № 5. – S. 92-100.

26. Щербаков Н. В. Правовая система России в условиях глобализации и региональной интеграции (Обзор материалов «круглого стола») / Н. В. Щербаков, Е. Г. Лукьянова, Е. В. Скурко // Государство и право. – 2004. – № 12. – С. 86-93 ; Shcherbakov N. V. Pravovaya sistema Rossii v usloviyakh globalizatsii i regionalnoy integratsii (Obzor materialov «kruglogo stola») / N. V. Shcherbakov, Ye. G. Lukyanova, Ye. V. Skurko // Gosudarstvo i pravo. – 2004. – № 12. – S. 86-93.

27. Чиркин В. Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт / В. Е. Чиркин. – Москва : Зерцало, 1998 – 448 с. ; Chirkin V. Ye. Konstitutsionnoe pravo: Rossiya i zarubezhnyy opyt / V. Ye. Chirkin. – Moskva : Zertsalo, 1998 – 448 s.

28. Конституція України 1996 року: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 ; Konstytutsiia Ukrainy 1996 roku: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141

D. P. Martynovskiy

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS: TO DETERMINATION OF HISTORICAL, LEGAL, AND CONSEQUENT ASPECTS AND EVOLUTION

The article is devoted to the study of historical, legal and conceptual aspects of the definition of international legal standards, as well as the evolution of their formation at the international and national levels.

Key words: *standard, legal standard, human rights and freedoms; international legal standards; international law; international relations; constitutional law of states; national constitutional law.*

УДК 342.1:351.85

О. В. Єпіфанов

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню проблем визначення та реалізації охорони культурної спадщини як інституту конституційного права.

Проаналізовано модель конституційно-правового регулювання охорони культурної спадщини, надано теоретико-методологічну оцінку юридичного змісту поняття «культурна спадщина» у контексті особливостей розвитку сучасного європейського конституціоналізму.

Ключові слова: *культурна спадщина, імплементація, конституційно-правові стандарти, правова охорона, конституційне право.*

Постановка проблеми. Охорона та збереження матеріальних свідчень минулих історичних епох нині постає поруч з такими глобальними проблемами, як екологічна, енергетична, продовольча, а також є одним із пріоритетних напрямів культурної політики усіх держав світу. Набуття Україною незалежності сприяло динамічному

розвитку нормативно-правової основи щодо культурної спадщини, створенню та закріпленню системи публічного адміністрування в цій сфері. Ставлячи за мету досягнення світових стандартів з охорони та збереження її матеріальних об'єктів, Україна вдосконалює пам'яткоохоронне законодавство, проте й нині воно відрізняється своєю незавершеністю, фрагментарністю та недосконалістю.

Конституційно-правове регулювання охорони та збереження культурної спадщини в країні має тривалу історію, впродовж якої відбувалася еволюція його механізму, форм і методів регулятивного впливу на правові відносини у зазначеній сфері, повноважень суб'єктів правовідносин, удосконалювалася функціональна діяльність держави з метою підвищення його ефективності, забезпечення прав громадян на вільний доступ до об'єктів цієї спадщини. Однак, наявні чисельні недоліки та колізії цього регулювання, пасивне ставлення до культурної спадщини з боку населення можуть призвести до найбільш негативних наслідків, зокрема втрати чи знищення ряду таких об'єктів в Україні. У цьому контексті вбачається, що у сучасній правовій державі охорона культурної спадщини в частині її принципів, стандартів та об'єктивації у формі культурних прав людини і громадянина має знаходити відображення саме на конституційно-правовому рівні з подальшим розвитком та деталізацією на рівні спеціальних галузей національної системи права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що зазначена проблематика досить ретельно розглядається у конституційно-правовій літературі. Зокрема можна відзначити праці М. О. Баймуратова, Ю. О. Волошина, О. В. Зайчука, Б. Я. Кофмана, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка та інших дослідників.

Водночас ще не вироблено концептуальні підходи до визначення оптимальної моделі комплексної імплементації міжнародно-правових стандартів охорони культурної спадщини на тлі інтенсифікації впровадження європейських правових стандартів до національної системи конституційного права, а крім того – потребує ретельного дослідження важливе теоретико-методологічне питання про вплив конституційних стандартів охорони культурної спадщини на подальший розвиток спеціально-правового галузевого регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією державної культурної політики.

Викладення основного матеріалу. На сучасному етапі українське суспільство знаходиться у стані всебічної модернізації конституційного ладу з метою модернізації правового регулювання суспільних відносин, удосконалення механізмів забезпечення конституційних прав громадян, адаптації національної правової системи до європейської політико-правової моделі соціуму.

У цьому контексті вбачається, що у сучасній правовій державі охорона культурної спадщини в частині її принципів, стандартів та об'єктивації у формі культурних прав людини і громадянина має знаходити відображення саме на конституційно-правовому рівні з подальшим розвитком та деталізацією на рівні спеціальних галузей національної системи права, а тому відповідні питання потребують як належної регламентації у чинному профільному законодавстві, так і посилення практичних механізмів реалізації конституційно-правових принципів охорони культурної спадщини.

Головною метою в сфері охорони культурної спадщини у сучасних умовах сприйняття європейських правових стандартів та конституційної модернізації національної правової системи, як вбачається, є створення умов для організаційно-правового, фінансово-економічного та науково-виробничого забезпечення охорони культурної спадщини в інтересах динамічного соціально-економічного, культурного та

духовного розвитку суспільства.

На конституційно-правовому рівні інститут охорони культурної спадщини при цьому слід невід'ємно розглядати у контексті забезпечення конституційних культурних прав людини та громадянина.

У правовій доктрині визначення культурних прав виникло як продовження й поглиблення загальної концепції прав людини й широко використовується на сучасному етапі не лише світовою культурно-мистецькою громадськістю, а й такими авторитетними міжнародними організаціями, як, наприклад ЮНЕСКО [1, с. 24].

Більше того, культурні права виокремлюються в якості самостійного об'єкта правової охорони у цілому комплексі універсальних міжнародних договорів, що пройшли конституційно-правову процедуру ратифікації та є невід'ємною частиною національної системи права України.

Так, згідно ст. 27 Загальної декларації прав людини, кожен має право вільно брати участь у культурному житті своєї спільноти, користуватися здобутками мистецтва та науковими досягненнями, кожен має право на захист своїх моральних і матеріальних інтересів, які випливають із його авторства наукових, літературних чи мистецьких творів [2].

У відповідності до ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, держави, що беруть участь у даному Пакті, визнають право кожної людини на: а) участь у культурному житті; б) користування результатами наукового прогресу і їхнього практичного застосування; в) користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними або художніми працями, автором яких він є [3].

Згідно ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у тих країнах, де існують етнічні, релігійні і мовні меншості, особам, що належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою [4].

Відповідно до положень ст. 5 Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, право на рівну участь у культурній діяльності, розвиток власної культури є правом і обов'язком кожного народу [5].

Водночас у вітчизняній науковій літературі теоретико-правової та конституційно-правової спрямованості немає уніфікованої позиції як щодо самого визначення конституційних культурних прав людини і громадянина, так і щодо їх змістовного обсягу.

Так, О. Ф. Скакун визначає культурні права як можливості збереження та розвитку національної самобутності людини, доступ до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участь у подальшому їх розвитку [6, с. 114].

Водночас П. М. Рабінович зазначає, що серед класифікації людських прав, яка була в свій час запропонована, на рівні з фізичними, особистими правами стоять і культурні права, реалізація яких задовольняє потреби людини у доступі до культурних надбань свого народу та інших народів у її самореалізації шляхом створення різноманітних цінностей культури [7, с. 78].

Ю. Соколенко до культурних прав і свобод людини відносить право на освіту (дошкільну, загальну середню, позашкільна освіта, професійно-технічну та вищу) [8, с. 28].

На погляд І. Шумака, нечіткість системи культурних прав і свобод людини обумовлена тим, що конституційні права людини реалізуються у певних сферах

суспільного життя, котрі часто взаємно перетинаються [9, с. 86].

У будь-якому випадку, безсумнівно, що у сучасних умовах розвитку універсального та, зокрема, європейського конституціоналізму достатньо важливе місце в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина займають саме культурні права і свободи, які ще іноді визначають як духовні або ідеологічні права і свободи [9, с. 87].

Така множинна назва цієї групи прав і свобод, як вбачається, є виправданою з огляду на те, що реалізація культурних прав сприяє духовному розвитку особи та формуванню національної ідеології як суспільного феномена.

При цьому на сучасному етапі цивілізаційного розвитку українського суспільства культурним правам належить далеко не остання роль, про що свідчить ряд нормативно-правових актів, які визначають культурні права і свободи людини.

Основним нормативно-правовим актом, який визначає фундаментальні засади визначення та реалізації культурних прав і свобод людини, є Конституція України [10].

Згідно зі ст. 54 Конституції України, кожна людина має право на вільний і всебічний розвиток своєї особистості; кожен має право користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; держава гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [10].

Конституційні норми деталізуються у спеціальному профільному законодавстві України про культуру, яке має на меті забезпечення реалізації і захист відповідних конституційних прав громадян України, створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них.

Таким чином, поняття «культурні права» у чинному законодавстві визначаються, перш за все, у вузькому сенсі як «права у сфері культури», реалізація яких насамперед покладається на органи державного управління спеціальної компетенції.

В той же час, В. В. Зуй визначає культурні права як «права громадян у галузі культури» [11, с. 52], але при цьому слід враховувати, що системі культури притаманна сукупність однорідних (або близьких) видів культурної діяльності, які самі по собі становлять окремі галузі, які розрізняються залежно від способу й характеру такої діяльності.

Виходячи з подібного методологічного підходу, побудованого на системно-структурному принципі класифікації, окремими галузями культури як об'єкту конституційно-правового регулювання та охорони, слід вважати:

а) мистецтво (театральне, музичне, хореографічне, образотворче, декоративно-прикладне, естрадне, циркове);

б) культурні послуги населенню (клубна, бібліотечна музейна справа);

в) гастрольна діяльність, кінематографія, телебачення й радіомовлення, видавнича справа, поліграфія та книготоргівля;

г) пам'ятки історії й культури, причому у даному випадку йдеться саме про спеціальний об'єкт конституційно-правового регулювання, який можна комплексно визначити як «охорона культурної спадщини», тобто, іншими словами, охорона культурної спадщини є одним з найважливіших напрямів забезпечення конституційних культурних прав людини і громадянина.

Отже, у контексті конституційного забезпечення прав і свобод громадян, як

здається, більш оптимальним є застосування поняття «сфера культури» замість «галузь культури», оскільки охорона культурної спадщини якраз і є однією з галузей культурної політики держави, основоположні засади якої встановлюються на конституційно-правовому рівні.

Розширений перелік культурних прав і свобод людини, у тому числі – пов'язаних з необхідністю збереження культурної спадщини для теперішнього та майбутніх поколінь, визначено в Законі України «Про культуру» [12], а саме до таких прав і свобод відносяться:

- а) свобода творчості;
- б) вільний вибір виду діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей, самостійне розпорядження своїм твором;
- в) провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва;
- г) створення закладів культури недержавної форми власності різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм;
- д) об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури; збереження, розвиток, пропагування культурної, мовної самобутності, традицій, звичаїв та обрядів; захист прав інтелектуальної власності, зокрема авторського права і суміжних прав; доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ;
- д) здобуття культурно-мистецької освіти;
- є) інші права, передбачені чинним законодавством.

Крім того ЗУ «Про культуру» встановлює систему організаційно-компетенційних заходів гарантування прав громадян у сфері культури підвищення культурного рівня, створення умов для творчого розвитку особистості, доступності освіти у сфері культури, естетичного виховання громадян, а також підтримки вітчизняного виробника у сфері культури і розвитку міжнародної культурної співпраці, що загалом віднесено до основних засад державної політики у сфері культури.

Специфічною особливістю чинного законодавства у сфері культури, що безпосередньо відображає принципову сутність європейського конституціоналізму та європейські правові цінності, є системне та послідовне гарантування права громадянам будь-якої національності зберігати, пропагувати і розвивати свою культуру, традиції, мову, обряди і звичаї, а також утворювати національно-культурні товариства (у тому числі з метою найповнішого забезпечення зберігання та розвитку національно-культурної спадщини. – Авт.).

В той же час, слід зазначити, що законодавчо гарантовані культурні права і свободи людини та громадянина є достатньо проблемними з точки зору їх практичної реалізації у суспільних відносинах на сучасному етапі державно-правового розвитку України, оскільки існуючий протягом багатьох років стан культурної сфери в Україні спричинив не тільки проблеми реалізації культурних прав і свобод людини, а й проблеми розвитку і належної підтримки національної культури в цілому.

При цьому важливою обставиною є те, що протягом 2014-2017 рр. після Революції Гідності було зроблено перші кроки на шляху до адаптації сфери культури до нових соціально-економічних та суспільно-правових умов, а держава чи не вперше почала приділяти належної уваги питанням збереження національного культурного надбання, а саме, на наш погляд, можна відзначити такі основні напрями новітньої державної культурної політики України:

- розроблено і прийнято ряд нових нормативно-правових актів (зокрема доповнено та удосконалено визначення об'єктної характеристики культурної

спадщини. – Авт.);

- створено задовільні бюджетно-фінансові умови для функціонування закладів культури, підприємств, установ та організацій культурної сфери;

- відбулися помітні зміни в системі підготовки кадрів для закладів культури, у тому числі – в музейній галузі.

Втім, на сьогодні сфера культури й досі перебуває у стані, що не повною мірою задовольняє потреби культурного та духовного відродження українського народу, на що у значній мірі вплинула відсутність системної державної політики у культурній сфері протягом 2010-2014 рр., коли національна українська культура та відповідні об'єкти спадщини скоріше послідовно фактично знищувалися, ніж підтримувалися, особливо через катастрофічно низький рівень бюджетного фінансування культурної сфери у зазначений період сучасної української історії.

Зокрема, необхідно вказати на те, що наслідком подібного ставлення до культурної сфери стала відсутність достатніх умов для творчого розвитку особистості, забезпечення інформаційних потреб суспільства, організації змістовного дозвілля, недостатня початкова мистецька освіта, що реально обмежило конституційне право людини на задоволення культурних потреб, вільний розвиток особистості, а тому конституційно-правове регулювання у вказаній сфері потребує удосконалення та належного забезпечення на практично-праксіологічному рівні.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі конституційно-правового та міжнародно-правового розвитку більшість держав об'єднали зусилля з метою пошуку ефективних механізмів збереження культурної спадщини, питання захисту об'єктів культурної спадщини та забезпечення культурних прав особи та людства загалом стали безпосереднім предметом правового регулювання багатьох універсальних та регіональних міжнародних договорів, розроблених в Організації Об'єднаних Націй, її спеціалізованих установах, Ради Європи, нормотворчих інститутах Європейського Союзу тощо, причому через процедуру ратифікації цих договорів відбувається постійний процес конституціоналізації універсальних та регіональних міжнародно-правових стандартів у вказаній сфері.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

Список використаної літератури:

1. Голуб Н. В. Україна та міжнародні організації : Інформаційно-довідкове видання / Н. В. Голуб, П. А. Клімкін. – Київ : Кондор, 2003. – 212 с. ; Holub N. V. Ukraine ta mizhnarodni orhanizatsii : Informatsiino-dovidkove vydannia / N. V. Holub, P. A. Klimkin. – Kyiv : Kondor, 2003. – 212 s.

2. Загальна декларація прав людини : Документ ГА ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 ; Zahalna deklaratsiia prav liudyny : Dokument HA OON vid 10 hrudnia 1948 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Документ ГА ООН від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042 ; Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava : Dokument HA OON vid 16 hrudnia 1966 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

4. Міжнародний пакт про цивільні і політичні права : Документ ГА ООН від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043 ; Mizhnarodnyi pakt pro tsyvilni i politychni prava : Dokument HA OON vid 16 hrudnia 1966 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043

5. Конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації : Документ ООН від 7 березня 1966 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_105 ; Konventsiiia pro likvidatsiiu usikh form rasovoi dyskryminatsii : Dokument OON vid 7 bereznia 1966 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_105

6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. : перекл. з рос. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. ; Skakun O. F. Teoriiia derzhavy i prava : pidruch. : perekł. z ros. / O. F. Skakun. – Kharkiv : Konsum, 2001. – 656 s.

7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави та права : навч. посіб. - 9-те вид., зі змінами / П. М. Рабінович. – Львів : Край, 2007. – 192 с. ; Rabinovych P. M. Osnovy zahalnoi teorii derzhavy ta prava : navch. posib. - 9-te vyd., zi zminamy / P. M. Rabinovych. – Lviv : Krai, 2007. – 192 s.

8. Соколенко Ю. Поняття культурних прав і свобод людини та громадянина / Ю. Соколенко // Право України. – 2005. – № 2. – С. 27-32 ; Sokolenko Yu. Poniattia kulturnykh prav i svobod liudyny ta hromadianyna / Yu. Sokolenko // Pravo Ukrainy. – 2005. – № 2. – S. 27-32.

9. Шумак І. Духовні права і свободи людини – права людини нового покоління / І. Шумак // Право України. – 2005. – № 2. – С. 84-88 ; Shumak I. Dukhovni prava i svobody liudyny – prava liudyny novoho pokolinnia / I. Shumak // Pravo Ukrainy. – 2005. – № 2. – S. 84-88.

10. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 ; Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.

11. Битяк Ю. П. Адміністративне право України : конспект лекцій / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй. – Харків, 1996. – 160 с. ; Bytiak Yu. P. Administratyvne pravo Ukrainy : konspekt leksii / Yu. P. Bytiak, V. V. Zui. – Kharkiv, 1996. – 160 s.

12. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168 ; Pro kulturu : Zakon Ukrainy vid 14 hrudnia 2010 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2011. – № 24. – St. 168.

О. V. Yepifanov

THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE AS THE CONSTITUTIONAL LAW INSTITUTE: PROBLEMS OF DEFINITION AND REALIZATION

The article is devoted to research of problems of definition and realization of protection of cultural heritage as institute of constitutional law.

The model of the constitutional and legal regulation of the protection of cultural heritage is analyzed, the theoretical and methodological assessment of the legal content of the concept «cultural heritage» is given in the context of the peculiarities of the development of contemporary European constitutionalism.

Key words: *cultural heritage, implementation, constitutional law standards, legal protection, constitutional law.*

УДК 342.516

М. С. Пластун

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ПРОТИДІ КОРУПЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних особливостей участі глави держави у протидії корупції. Проаналізовано досвід зарубіжних країн щодо конституційно-правового та галузевого регулювання форм та методів впливу глави держави на реалізацію антикорупційної політики. На підставі проведеного аналізу систематизовано антикорупційні функції глави держави. Наголошується, що використання позитивного зарубіжного досвіду протидії корупції, за умов відповідної його адаптації до вітчизняних реалій, сприятиме зростанню ефективності боротьби з цим негативним явищем, дозволить суттєво знизити рівень корупції в державі та забезпечить Україні сталий соціально-економічний розвиток і процвітаюче майбутнє.

Ключові слова: глава держави, корупція, протидія корупції, антикорупційні стандарти, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. В Україні корупція набуває ознак системного явища, що пронизує усі сфери життя суспільства (політичну, економічну, соціальну та навіть побутову). Більш того, значна частина громадян держави сприймає корупцію вже як своєрідну «норму» суспільних взаємовідносин, як сукупність реальних способів вирішення наявних проблем. І незважаючи на те, що більшість політиків, посадових осіб, бізнесменів та пересічних громадян публічно засуджують прояви корупції, практика показує, що потрапляючи у ситуацію, коли вони за допомогою хабаря або інших корупційних дій можуть вирішити власні проблеми, частина з них і сама вдається до цієї протиправної діяльності, виправдовуючи зазвичай свої дії посиланням на вже існуючу в державі системну корупцію, яку вони не в змозі змінити. Разом з тим, така загальносуспільна толерантність до корупції стає нездоланною перепоною для подальшого соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку України, зводить нанівець усі спроби модернізувати державу. Така ситуація потребує ретельного вивчення позитивного зарубіжного досвіду протидії корупції з метою його впровадження до національної правової системи нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зарубіжного досвіду проблем протидії корупції присвячено багато наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Зокрема, загальні питання реалізації антикорупційної правової політики в країнах Західної Європи стали предметом наукових досліджень М. Керницької, С. Коткіна, Г. Кохан, Є. Немержицького, Н. Підбережник, О. Шкуропат та ін. Водночас зарубіжний досвід функціонування спеціалізованих антикорупційних органів вивчали І. Гайка, Г. Клеменчич, Р. Мельник, О. Новіков, О. Скомаров, Я. Стусек, О. Ярмиш та ін.

Разом з тим, аналіз наявної наукової літератури за вказаною тематикою переконливо свідчить про те, що питання осмислення зарубіжного досвіду місця і ролі глави держави у протидії корупції з'ясовувалося дослідниками переважно побіжно, а відтак їх вивчено ще не достатньо. Таким чином, існує нагальна необхідність системного дослідження цієї наукової проблеми. Саме недостатня розв'язаність наукової проблеми місця та ролі інституту глави держави у подоланні корупції у розвинутих країнах світу зумовила необхідність вибору автором теми дослідження.

Викладення основного матеріалу. У всесвітньому рейтингу Corruption Perceptions Index (CPI, Індекс сприйняття корупції) за 2016 рік Україна посіла лише 131 місце зі 176 країн. Цей рейтинг, починаючи з 1995 року, щорічно укладається міжнародною антикорупційною організацією Transparency International на основі незалежних досліджень, експертних оцінок та опитувань стосовно рівня корупції в державах, які проводяться авторитетними міжнародними фінансовими та правозахисними експертами, в тому числі зі Світового банку, Freedom House, World Economic Forum,

Азійського та Африканського банків розвитку тощо. У рейтингу відображено рівень сприйняття корупції у порядку спадання від 100 балів (український низький рівень корупції) до 0 балів (дуже високий рівень корупції). Загальний показник України у цьому рейтингу склав усього 29 балів, що є нижчим від 30-бального бар'єру, що традиційно називається «ганьбою для нації». Цю сходинку Україна розділила із такими країнами як Казахстан, Росія, Іран та Непал [1].

Водночас серед найменш корумпованих країн світу Transparency International у 2016 році назвала Данію, Нову Зеландію, Фінляндію, Швецію, Швейцарію, Норвегію, Сінгапур, Нідерланди, Канаду та Німеччину [1]. При чому зазначена десятка лідерів рейтингу CPI, незважаючи на незначні внутрішні перестановки, залишається майже незмінною упродовж багатьох років, що вказує на стабільність успіху цих країн у боротьбі з корупцією.

Серед вищевказаних країн із мінімальним рівнем корупції на особливий інтерес заслуговує досвід подолання корупції в Республіці Сінгапур. Ця невеличка острівна держава Південно-Східної Азії площею всього 719,2 км². та чисельністю населення понад 5,6 млн. осіб, що за браком природних ресурсів змушена була імпортувати навіть прісну воду та пісок, не кажучи вже про нафту, метали, деревину тощо, за історично короткий період зуміла увійти до кола визнаних лідерів світової економіки. Так, згідно офіційних показників обсяг ВВП Сінгапуру у 2016 р. склав 410,3 млрд. дол., а середній дохід на душу населення становив 70,828 тис. дол. Варто відзначити також найпрогресивнішу у світі структуру економіки цієї держави, понад чверть національного доходу якої вироблялося у сфері високих технологій [2].

Вражаючими також є здобутки Сінгапуру у соціальній сфері. Зокрема, за рівнем безробіття працездатного населення республіка має найнижчий серед розвинутих країн 2 % відсотковий показник (для порівняння: у Новій Зеландії – 5,5 %, Канаді – 6,9 %, Великобританії – 6,4 %). Водночас високим є рівень грамотності дорослого населення країни – 97 %. Крім того, 90,9 % населення Сінгапуру є власниками добротного за українськими мірками житла. Держава також створила належні умови для істотного зростання середньої тривалості життя, яка для чоловіків нині становить 80,3 років, а для жінок – 84,8 років [2]. Таким чином, Сінгапур сьогодні безперечно належить до кола найуспішніших країн світу.

Аналізуючи причини так званого «сінгапурського дива», більшість дослідників обґрунтовано наголошує на провідній ролі суб'єктивного фактора у розвитку Сінгапуру, насамперед, політичної волі найвищого керівництва країни, яке поклало в основу національної стратегії розвитку держави проблеми боротьби з корупцією.

Слід зазначити, що раніше Сінгапур був однією із занедбаних колоній Британської імперії, яка лише у 1959 р. стала самоврядною територією, а у 1965 р. отримала повну незалежність. На зорі становлення цієї держави в ній панувало типове для більшості азіатських країн толерантне ставлення до хабарництва, а корупція вважалася «нормою» та охоплювала усі верстви населення. Так, аналізуючи колоніальний спадок держави, перший прем'єр міністр Сінгапуру Лі Куан Ю зазначав: «Митники отримували хабарі за «прискорення» перевірки транспортних засобів, що перевозили контрабанду та заборонені товари. Персонал Центральної служби забезпечення, яка займалася заготівлею та постачанням, за певну мзду надавав зацікавленим особам інформацію про заявки, що надходили на тендер. Чинovníки Імпортно-експертного міністерства отримували хабарі за прискорення видачі дозволів. Підрядники давали хабарі клеркам, щоб ті закривали очі на певні порушення. Власники магазинів та жителі будинків платили робітникам Міністерства охорони здоров'я за прибирання сміття. Директора шкіл та учителі деяких китайських шкіл отримували

комісійні від постачальників канцелярських товарів. Людська винахідливість практично нескінченна, коли справа стосується конвертації влади у власну вигоду» [3, с.156].

Обравши курс на забезпечення прискороного розвитку невеликої, бідної та економічно відсталої на той момент країни, Лі Куан Ю та його найближчі соратники усвідомлювали, що досягнення поставленої ними амбітної мети є неможливим без створення сприятливого клімату для ведення бізнесу і залучення іноземних інвестицій, а отже і без викорінення корупції як найбільшої перепони на цьому шляху. В одній із своїх промов у парламенті Лі Куан Ю наголосив: «Жорстка позиція Сінгапуру у боротьбі з корупцією – питання насамперед необхідності, чим просто підтримки національної гідності. Причина у тому, що Сінгапур бажає отримати вигоду від залучення іноземних інвестицій, а для цього необхідно виключити можливість використання інвестиційних коштів неналежним чином» [4, с.12-130].

Варто зазначити, що боротьбу із засиллям корупції в Сінгаपुरі намагалася розпочати ще британська колоніальна адміністрація. Так, у 1937 році було прийнято Закон «Про запобігання корупції», що був розроблений на основі правової системи метрополії та, відповідно, був занадто відірваний від місцевих реалій. Зокрема, у цьому нормативно-правовому акті багато видів традиційних для азійських країн корупційних злочинів опинилися поза сферою його дії, а працівники правоохоронних органів не наділялися достатніми повноваженнями для ефективної боротьби із цим явищем. Слід зважати й на те, що значна частина правоохоронців і сама була залучена до корупційної практики.

Намагаючись приборкати корупційне свавілля в колоніальному Сінгаपुरі, англійці у 1952 році створили спеціальний антикорупційний орган зі широкими повноваженнями – Бюро розслідування корупційної діяльності, який на початковому етапі свого існування так і не продемонстрував помітних успіхів [5, с.41].

Ситуація змінилася лише із перемогою на виборах молоді команди амбітних політиків, що поставили собі за мету викорінення в країні корупції та перетворення Сінгапуру на економічно процвітаючу державу. Як зазначав, лідер цієї команди – Лі Куан Ю: «Наша боротьба за чистий, некорумпований уряд мала глибокий сенс. Приймаючи присягу в будівлі муніципалітету у червні 1959 року, ми всі одягнули білі сорочки і брюки, що повинно було символізувати чесність і чистоту нашої поведінки в особистому та суспільному житті. Люди очікували цього від нас, і ми хотіли виправдати їх сподівання» [3, с.154].

«З першого дня нашого перебування у владі в червні 1959 року, – згадував згодом Лі Куан Ю, – ми досягли того, щоб кожен долар, що надходив до бюджету, був належним чином облікованим і доходив до своїх отримувачів до єдиного центу, не прилипаючи на шляху до яких-небудь рук. Від початку ми приділяли спеціальну увагу тим видам діяльності, де владні повноваження могли бути використані для отримання особистої вигоди, і посилили контроль за тим, щоб цього не відбувалося» [3, с.155].

Запорукою успіху нового керівництва Сінгапуру у боротьбі з корупцією стала розробка довгострокової антикорупційної стратегії, що мала комплексний та системний характер. Вона була спрямована на викорінення самих умов для існування корупції як явища та вирізнялася своєю продуманістю, чіткістю та послідовністю. Антикорупційна боротьба включала в себе розробку та вдосконалення антикорупційного законодавства; формування спеціальних органів по боротьбі з корупцією; особливий нагляд за тими видами діяльності, де владні повноваження можуть бути використані для отримання особистої вигоди; контроль за проходженням бюджетних коштів; скорочення, спрощення і прозорість адміністративних процедур. Водночас творці «сінгапурського

дива» усвідомлювали, що побороти корупцію неможливо без застосування жорстких авторитарних методів та забезпечення справжньої рівності усіх громадян перед законом. Так, вже крилатою стала настанова лідера Сінгапуру Лі Куан Ю: «Як розпочати боротьбу з корупцією? Почніть з того, що посадить за ґрати трьох своїх друзів. Ви знаєте за що, вони знають за що, і народ вам повірить».

Правовою базою для подолання системної корупції у Сінгапурі став кардинально оновлений та прийнятий 17 червня 1960 року Закон «Про запобігання корупції», що зі змінами та доповненнями зберігає свою чинність до сьогодні. Цей нормативно-правовий акт став тим каталізатором, що запустив процес результативної антикорупційної боротьби. На відміну від загальноприйнятої світової юридичної практики, цим Законом, встановлювалась «презумпція винуватості» держслужбовця, відповідно до якої будь-яка винагорода, отримана чиновником від іншої особи, вважалася корупційним стимулом або нагородою за послуги, поки не буде доведено протилежне. Причому доведення невинуватості покладалося безпосередньо на підозрюваного. Більше того, відповідно до норм Закону, саме встановлення судами юридичного факту, що обвинувачуваний жив у невідповідності до своїх статків та володів власністю, яку не міг би набути на свої офіційні доходи, вже було підтвердженням юридичного факту отримання обвинуваченим хабаря та підставою для його негайного засудження [3, с.156].

Водночас для осіб, визнаних винними у корупційних злочинах, якими рівною мірою вважаються як ті, що дають хабар, так і ті, що його отримують, передбачаються досить жорсткі покарання. Зокрема, згідно ст.ст. 5 та 6 Закон «Про запобігання корупції» за корупційні правопорушення передбачено відповідальність у вигляді штрафу до 100 000 синг. дол. (близько 80 000 дол. США) та тюремне ув'язнення від 5 до 7 років. Крім того, ненадання допомоги у розслідуванні антикорупційної справи, зокрема приховування компрометуючої інформації, теж вважається корупційним злочином, що передбачає відповідальність у вигляді штрафу до 10 000 синг. дол. та тюремним ув'язнення до одного року.

Загалом під поняттям корупційного злочину, який у цьому Законі визначається як «корупційна винагорода», розуміється винагорода будь-якої форми, зокрема: а) гроші або подарунки, гонорари, позики, нагороди, комісійні, цінні папери, рідна власність або частка від будь-якої власності, рухомої або нерухомої; б) посада, робота або контракт; в) сплата, звільнення, погашення боргу в межах будь-якої позики, зобов'язання та інших заборгованостей повністю або частково; г) інші послуги та переваги будь-якого виду, зокрема, захист від штрафу або неплатоспроможності, справжньої або очікуваної, а також звільнення від дій чи дисциплінарних стягнень, призначених або ні, чи поблажливість до виконання обов'язку або права в межах професійної діяльності; ґ) пропозиція, спроба або обіцянка винагороди (з огляду на пункти а, б, в і г) [6, с.112].

Поряд із Законом «Про запобігання корупції» в Сінгапурі на сьогодні діють й інші нормативно-правові акти антикорупційного спрямування: Кримінальний кодекс Сінгапуру; закони «Про Парламент (привілеї, імунітет і повноваження)»; «Про політичні пожертвування»; «Про митниці»; «Про корупцію, розповсюдження наркотиків та інші тяжкі злочини (конфіскація доходів)» та ін.

Реалізація передбачених антикорупційним законодавством заходів з протидії корупції опирається в Сінгапурі на ефективний механізм правозастосування, насамперед, завдяки оновленому та реформованому Бюро розслідування корупційної діяльності. Цей правоохоронний орган, завдяки новому Закону «Про запобігання корупції», набув широких повноважень. Так, співробітники Бюро отримали право навіть без санкції суду затримувати та проводити обшуки стосовно осіб, що

підозрюються в корупційних діяннях, «якщо на це є підстави»; проводити розслідування по відношенню не тільки підозрюваного, але і його родичів, перевіряти їх банківські рахунки; викликати на допити свідків, а також розслідувати будь-які інші правопорушення, що виявляються під час розслідування.

Основними функціями цього незалежного органу є розслідування фактів корупції та інших кримінальних справ, пов'язаних з корупцією в державному і приватному секторах економіки Сінгапуру. Установа займається: перевіркою законності дій і рішень всіх посадових осіб; розглядом скарг громадян, що містять звинувачення в корупції і вимагають відшкодування збитків; розслідуванням випадків недбалості та байдужості, допущених державними службовцями; розслідуванням фактів зловживання службовим становищем та неналежного виконання службових обов'язків – у разі підозри про наявність ознак корупції; дослідженням процедур роботи державного сектора з метою зведення випадків корупції до мінімуму.

Варто зазначити, що з метою підтримки принципу прозорості бізнес-середовища, Бюро також розслідує корупцію у приватному секторі, зокрема, хабарництво та «відкати». Фактично будь-яку особу, яка пропонує, дає або бере хабар чи «премію» за придбання товару у конкретного постачальника, за законом може бути оштрафовано та засуджено до ув'язнення на значний термін. Характерно, що особа, яка пропонує, дає або бере хабар від імені іншої людини, також підлягає покаранню в тому ж в обсязі, якби вона діяла від свого імені.

Також одним із напрямів діяльності Бюро є попередження корупції. Бюро вивчає методи роботи потенційно схильних до корупції державних органів для виявлення можливих слабких місць у системі управління. З цією метою вивчаються методи роботи департаментів та державних органів для виявлення недоліків у існуючій адміністративній системі, які могли б сприяти появі корупції, хабарництва та недобросовісної практики, і направляє керівникам установ рекомендації щодо проведення заходів, спрямованих на усунення недоліків та запобігання корупції [7, с.93].

Слід наголосити, що Бюро розслідування корупційної діяльності є незалежним правоохоронним органом Сінгапуру, що володіє максимальною політичною та управлінською самостійністю. Так, директор Бюро та його заступники призначаються президентом Сінгапуру, якому безпосередньо і підпорядковуються. Водночас президент затверджує штатний розпис Бюро, визначаючи у ньому таку кількість співробітників та спеціальних слідчих, яку вважає необхідною. Фактично, ніхто інший, крім глави держави, не має права втручатися у діяльність цього органу та контролювати його. Цим самим глава держави, по суті, покладає на себе особисто відповідальність за стан та рівень корупції у державі.

Разом з тим, провідну роль у системі протидії корупції в Сінгапурі відведено проблемі ліквідації самих причин, що спонукають громадян до здійснення корупційних дій. Так, на думку керівництва Сінгапуру, спроби викоринити корупцію повинні ґрунтуватися на прагненні мінімізувати або виключити умови, що створюють як стимул, так і саму можливість та схильність особистості до скоєння корумпованих дій. Так, зусиллями реформаторської команди Лі Куан Ю було суттєво спрощено більшість адміністративних процедур, аж до скасування низки дозволів та ліцензування у менш важливих сферах суспільного життя. Водночас у нормотворчій діяльності було обрано шлях чіткого та жорсткого регламентування діяльності державних інститутів та їх посадових осіб, а також спрощення та видалення будь-якої неоднозначності у трактуванні положень нормативно-правових актів.

Поряд з цим, значну увагу було приділено проблемі належного матеріального

забезпечення державних службовців. Так, творець «сінгапурського дива» Ли Куан Ю зазначав, що «невелика влада, якою наділені люди, котрі не можуть гідно прожити на свою платню, породжує стимули для неправильного її використання». Він також наголошував, що «малооплачувані міністри та державні службовці зруйнували вже не один азіатський уряд», а «адекватна винагорода життєво важлива для підтримки чесності та моралі у політичних лідерів і вищих посадових осіб» [3, с.154]. Ли Куан Ю навіть жартував з цього приводу: «Я є самим високооплатним прем'єр-міністром у світі. Але при цьому одним із самих бідних», відверто натякаючи на набуті незаконними шляхами статки своїх набагато менш оплачуваних колег із інших азіатських країн [4, с.130]. Зважаючи на це, вищим посадовцям Сінгапуру та суддям була встановлена неймовірно висока щомісячна заробітна плата, що вимірювалася десятками тисяч доларів. Проте, ні охороною, ні персональними автомобілями їх не забезпечували. Водночас гідну зарплатню отримали також правоохоронці та чиновники нижчого рівня.

Слід наголосити, що в основу антикорупційного законодавства Сінгапуру покладено принцип верховенства закону і рівність усіх перед законом, включаючи вищих посадових осіб та їх родичів. Саме «перші особи» держави повинні були постійно демонструвати особистий приклад відкритості власних статків, доходів та будь-яких фінансових операцій. Водночас у випадках виявлення порушень закону жодна посада, якою б високою вона не була, не здатна була врятувати високопосадовця від покарання. Так, вже хрестоматійним став випадок із арештом та засудженням у 1976 р. міністра навколишнього середовища Ві Тун Буна, який, як з'ясувалося у ході слідства, отримав від великої будівельної корпорації у «подарунок» садибу вартістю у 500 000 сінг. дол., а також незаконно отримав два кредити загальною сумою 300 000 сінг. дол. та здійснив із сім'єю зарубіжну подорож, що оплатив знайомий бізнесмен [4, с.132].

Не менш показовим став епізод із заслуховуванням в Сінгапурському парламенті самого Лі Куан Ю, що обіймав на той час посаду міністра-наставника, за результатами розслідування наглядовими органами обставин набуття його дружиною та сином у 1995 р. двох об'єктів нерухомості за пільговою ціною. Під час слухань було встановлено, що при укладенні цих угод закон не порушувався, оскільки у той період, зважаючи на перевищення пропозиції на ринку нерухомості, такі скидки зазвичай надавалися й іншим покупцям [3, с.167].

Разом з тим у світі існують багато інших країн, що істотно мінімізували рівень корупції шляхом використання більш м'яких, насамперед, попереджувальних засобів боротьби. Одним із прикладів такого подолання корупції є Фінляндія, що належить до кола найменш корумпованих країн світу. У 2016 році Індекс сприйняття корупції (CPI) в цій країні склав 89 балів (зі 100 можливих). В цьому рейтингу Фінляндія поступилася місцем лише Данії та Новій Зеландії, що отримали згідно висновку міжнародної антикорупційної організації Transparency International по 90 балів [1]. Слід відзначити, що Фінляндія обіймає найвищі позиції цього рейтингу упродовж всього періоду його укладання, а тому досвід цієї держави у подоланні корупції стане у нагоді для багатьох країн, які мають на меті викорінення цього вкрай негативного явища.

Характерно, що на відміну від Сінгапуру у Фінляндії ніколи не розроблялося загальнонаціональної стратегії боротьби з корупцією, не приймалося жодного спеціального антикорупційного закону та не створювалося будь-яких спеціалізованих правоохоронних органів, покликаних протидіяти цьому ганебному явищу. Про необхідність проведення антикорупційної роботи в державі певною мірою йшлося лише в загальних програмах діяльності урядів Фінляндії, зокрема в урядовій програмі

на 2011-2015 рр., згідно якої серед важливих завдань діяльності уряду вказувалося на доцільність збільшення повноважень правоохоронних органів у сфері запобігання корупційним злочинам, а також наголошувалося на потребі посилення аналітичної роботи із визначення уразливих для корупції секторів економіки та ситуацій. Водночас враховуючи те, що корупційні правопорушення належать у тому числі й до сфери економічних злочинів, то прийнята фінським урядом на початку 1996 року загальнонаціональна програма боротьби з економічною злочинністю та сірою економікою також може розглядатися як програма, що охоплює проблеми боротьби з корупцією.

Разом з тим визначені та закріплені на конституційному рівні основні засади функціонування Фінляндської Республіки також сприяють подоланню корупційних явищ в державі, зокрема, гарантія прозорості процесу реалізації влади, забезпечення законності у сфері державного управління, відповідальність і добропорядність державних посадових осіб і службовців тощо.

Крім того, Фінляндія як член Європейського Союзу є учасником усіх основних нормативних документів Євросоюзу з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Зокрема, Фінляндія ратифікувала низку міжнародно-правових актів щодо протидії корупції, зокрема, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією, Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією, Конвенцію Ради Європи про кримінально-правову відповідальність за корупцію, Цивільну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією, Конвенцію Ради Європи про цивільно-правову відповідальність, Рамкове рішення Ради ЄС про боротьбу з корупцією у приватному секторі, Конвенцію Ради Економічного Співробітництва та Розвитку про боротьбу з підкупом іноземних державних посадових осіб в міжнародних ділових операціях та ін.

Разом з тим імплементація європейських антикорупційних норм у національну правову систему здійснюється цією країною досить виважено. В основі цього процесу є принцип органічного поєднання національного законодавства Фінляндії із загальноєвропейським, із мінімально можливими змінами першого. Адже фінський законодавець у кожному нормативно-правовому акті закладав принципи попередження та запобігання вчинення злочинів, а не суворого покарання за їх вчинення.

Слід зазначити, що феномен корупції у Фінляндії розглядається як частина кримінальної злочинності, протидія якій врегульована відповідними нормами Конституції, Кримінального кодексу, законодавства про державну службу та інших нормативно-правових актів. Більш того, у Кримінальному кодексі Фінляндії навіть відсутній сам термін «корупція». Натомість, у ньому йдеться про хабарництво, що визначається наступним складом злочину: отримання державною посадовою особою хабаря або вимагання хабаря, а також давання хабаря.

Висновки. Таким чином, досвід зарубіжних країн переконує, що запорукою успішного подолання корупції в державі є активна участь у цьому процесі інституту глави держави. Його місце і роль в процесі реалізації антикорупційної правової політики визначається вирішенням наступних стратегічних та тактичних завдань.

По-перше, виробленням антикорупційної ідеології. Адже саме глава держави, як лідер нації, повинен сприяти виробленню та утвердженню у суспільстві антикорупційної ідеології. Цю ідеологію повинні сприйняти усі верстви населення, насамперед, політичні та економічні еліти держави.

По-друге, розробкою стратегії антикорупційної боротьби та плану її практичної реалізації. Саме глава держави повинен взяти на себе відповідальність щодо напрацювання та затвердження антикорупційної стратегії держави. Зокрема, окреслити

основні напрямки державної політики у сфері запобігання і протидії корупції, визначити порядок реалізації антикорупційних заходів, сформулювати чіткі індикатори визначення її ефективності тощо.

По-третє, активним використанням права на законодавчу ініціативу з метою вдосконалення антикорупційного законодавства. Глава держави повинен стати ініціатором системної розробки нових нормативно-правових актів та внесення змін до існуючих, з метою створення належної законодавчої бази для запобігання та ефективної протидії корупції.

По-четверте, об'єднанням та організацією усіх суб'єктів влади та суспільства в цілому в процесі антикорупційної боротьби. Главі держави необхідно стати рушійною силою, навколо якої запрацюють усі елементи організаційної структури держави, що здійснюють антикорупційну боротьбу. Він покликаний мобілізувати, об'єднати та відповідно спрямувати увесь потенціал органів державної влади, всіх верст населення держави (насамперед, еліт) та суспільство в цілому на викорінення корупції як явища.

По-п'яте, запровадженням ефективного контролю за реалізацією антикорупційної політики. Як гарант конституції, глава держави повинен здійснювати постійний моніторинг ефективності антикорупційної боротьби та за необхідності ініціювати процес притягнення до політичної або кримінальної відповідальності певних груп та осіб, що порушують антикорупційне законодавство або неефективно виконують, покладені на них функції антикорупційної боротьби.

По-шосте, демонстрацією особистої непримиренності у протидії корупції. Глава держави та його найближче оточення на власному прикладі повинні продемонструвати взірць нетерпимості до корупційних проявів. Главі держави необхідно забезпечити максимальну відкритість своїх власних статків, джерел їх походження, а також витрат. Водночас при появі будь-якої компрометуючої інформації, що кидає тінь корупційності на його особу чи оточення (зокрема, в ЗМІ або виступах політиків та громадських діячів) необхідно забезпечувати ретельну перевірку вказаних фактів.

По-сьоме, впровадженням філософії «профілактики» корупції, тобто необхідності запобігання явищам корупції, а не боротьби з її результатами. Главі держави необхідно зосередити увагу органів державної влади та політичних еліт на необхідності ліквідації будь-яких стимулів (економічних, адміністративних, політичних тощо) корупційної діяльності. Адже явищу корупції простіше запобігати, ніж з ним боротися. Так, необхідно забезпечити реальну рівність усіх громадян перед законом; надати гідний рівень заробітної плати посадовим особам держави; максимально спростити адміністративні послуги; ліквідувати будь-яку можливість подвійного тлумачення норм законодавства; зосередити увагу контролюючих та правоохоронних органів на потенційно загрозливих сферах діяльності, а також корупції «топ» посадовців тощо. Адже як показує досвід країн, що досягли успіху у боротьбі з корупцією, «побутова» корупція зникає сама по собі після ліквідації корупції вищих посадових осіб держави.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

Список використаної літератури:

1. Corruption Perceptions Index 2016 [Electronic resource] // Transparency International. – Mode of access : https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016
2. Singapore in Figures 2017 [Electronic resource] // Department of Statistics Singapore. - Mode of access : https://www.singstat.gov.sg/docs/default-source/default-document-library/publications/publications_and_papers/reference/sif2017.pdf
3. Ли Куан Ю. Сингапурская история: 1965–2000 гг. Из третьего мира – в первый / Ю Ли Куан – Москва : МГИМО-Университет, 2010. – 684 с. ; Li Kuan Yu.

Singapurskaya istoriya: 1965–2000 gg. Iz tretego mira – v pervyy / Yu Li Kuan – Moskva : MGIMO-Universitet, 2010. – 684 s.

4. Гладченко Л. В. Об опыте Сингапура по противодействию коррупции / Л. В. Гладченко // Проблемы национальной стратегии. – 2014. – №3(24). - С. 126-138 ; Гладченко Л. В. Об опыте Сингапура по противодействию коррупции / Л. В. Гладченко // Проблемы национальной стратегии. – 2014. – №3(24). - С. 126-138

5. Клеменчич Г. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей / Г. Клеменчич, Я. Стусек, І. Гайка; Організація економічного співробітництва і розвитку Мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії. – [Б.м.в.]: ОЕСР, 2007. – 132 с. ; Klemenchich H. Spetsializovani instytutsii z borotby proty koruptsii: ohliad modelei / H. Klemenchich, Ya. Stusek, I. Haika; Orhanizatsiia ekonomichnoho spivrobitnytstva i rozvytku Merezha borotby proty koruptsii dlia krain Skhidnoi Yevropy i Tsentralnoi Azii. – [B.m.v.]: OESR, 2007. – 132 s.

6. Шмаль Л. Сингапурська модель протидії корупції: досвід для України / Л. Шмаль // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2015. - № 2. – С. 110-118 ; Shmal L. Sinhapurska model protydii koruptsii: dosvid dlia Ukrainy / L. Shmal // Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. – 2015. - № 2. – S. 110-118.

7. Скомаров О. Досвід Сингапуру та Гонконгу щодо функціонування спеціальних антикорупційних органів та можливість його застосування в Україні / О. Скомаров // Актуальні проблеми правознавства. – 2016. – Вип.4. – С. 90-96 ; Skomarov O. Dosvid Sinhapuru ta Honkonhu shchodo funktsionuvannya spetsialnykh antykoruptsiinykh orhaniv ta mozhlyvist yoho zastosuvannya v Ukraini / O. Skomarov // Aktualni problemy pravoznavstva. – 2016. – Vyp.4. – S. 90-96.

M. S. Plastun

FORMS AND METHODS OF ACTIVITY OF THE HEAD OF THE STATE IN THE FIELD OF COMBATING CORRUPTION

The article is devoted to the study of the theoretical and practical features of the participation of the head of state in counteracting corruption. The experience of foreign countries in the constitutional and legal and sectoral regulation of the forms and methods of the influence of the head of state on the implementation of anti-corruption policy is analyzed. On the basis of this analysis, the anti-corruption functions of the head of state are systematized. It is noted that the use of positive foreign experience in counteracting corruption, with its appropriate adaptation to domestic realities, will contribute to increasing the effectiveness of combating this negative phenomenon, will significantly reduce the level of corruption in the state and will provide Ukraine with sustainable socio-economic development and a prosperous future.

Key words: *head of state, corruption, anti-corruption, anti-corruption standards, foreign experience.*

УДК 342.4(4)

В. В. Шамрай

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ У СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Стаття присвячена теоретико-методологічним підходам до визначення поняття «конституційно-правова реформа» у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Автор аналізує юридичний зміст вказаної категорії, показує її специфічні особливості, розкриває значення процесів удосконалення галузі конституційного права та конституційної модернізації суспільства і держави у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Наголошується на необхідності подальшого удосконалення конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин як найважливішому напрямку діяльності публічної влади у контексті сприйняття національною правовою системою України європейських правових стандартів.

Ключові слова: конституційне право, конституційно-правова реформа, конституційна модернізація, суспільство, національна правова система.

Постановка проблеми. Конституційна реформа у її сучасному часовому вимірі на протязі 2014-2017 рр. істотно модифікувала політичну систему України. Зміна акцентів у системі прийняття державно-владних рішень і способу формування представницьких органів, а також розподіл контрольних повноважень у системі державної влади обумовили необхідність пошуку не лише нових форм взаємодії між суб'єктами конституційного процесу, а й нових способів комунікації – досягнення домовленостей щодо правил і наслідків такої взаємодії. На жаль, політичні кризи 2006-2007 та 2013-2014 рр. продемонстрували досить низький рівень спроможності українських політиків домовлятися за допомогою конституційно-правових засобів.

З одного боку, це можна пояснити нівельованою роллю ідеології та програм політичних партій, що позбавляє підґрунтя для пошуку компромісів і спільного визначення напрямків реалізації політики. З іншого – невтішною практикою домінування особистого або корпоративного інтересу над інтересом суспільним. За таких умов, стимулювання консолідації демократії в Україні є необхідною умовою збереження стабільності інституціонального порядку, а також виховання громадянської політичної культури як у політичній еліті, так і у громадян, що актуалізує важливість та актуальність наукового дослідження конституційної реформи України з точки зору визначення подальших шляхів удосконалення конституційного ладу нашої держави.

Водночас у юридичному вимірі ретельного дослідження потребує не тільки конституційна реформа як процес прогресивної трансформації суспільних інститутів, але і конституційно-правова реформа як процес удосконалення конституційно-правових джерел, їх системи та нормативного матеріалу, що міститься у конституції та конституційних законах з урахуванням сучасних тенденцій правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що різноманітні аспекти здійснення конституційної реформи в Україні розглядалися у працях багатьох вчених, серед яких слід окремо назвати таких, як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, В. І. Борденюк, Ю. О. Волошин, П. Ф. Гураль, О. В. Зайчук, Б. В. Калиновський, А. М. Колодій, О. Л. Копиленко, М. І. Корнієнко, В. В. Кравченко, В. С. Куйбіда, П. М. Любченко, М. П. Орзіх, М. В. Пітцик, В. Ф. Погорілко, Х. В. Приходько, М. О. Пухтинський, А. Ф. Ткачук, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко.

Водночас у наявних дослідженнях відсутній глибокий та різнобічний теоретико-методологічний аналіз категорії «конституційна реформа» у сучасних європейських конституційно-правових системах, включаючи практику їх реалізації та впровадження.

Викладення основного матеріалу. Конституційні реформи – явище досить поширене в сучасній політичній історії світу. Внесення змін до конституції є звичайною світовою практикою, яка пов'язана з потребою правового забезпечення змін, що відбуваються в суспільному житті та відображають певний етап розвитку державної організації суспільства. В останнє століття, мабуть, не можна знайти держави, яка б не змінювала свою конституцію. Так, в літературі звертається увага, що «сьома за рахунком конституція Бразилії, прийнята у 1988 р., вже зазнала 64 зміни; конституція Венесуели, що набула чинності 30 грудня 1999 р., стала 26-ю конституцією країни; Конституція Грузії 1995 р. змінювалася вже 19 разів. До конституції ФРН, що набула чинності 24 травня 1949 р., було внесено більш ніж 50 змін. Серед них зміни, що стосувалися вступу до НАТО (1956 р.), стану оборони (1968 р.), наслідків об'єднання Німеччини (1994 р.). Конституція Франції від 1958 р. діє зі змінами та доповненнями від 1962, 1992, 1993, 1996, 2000, 2008 років. До неї, в період з 1791-го до 1946 р., у Франції було прийнято 13 конституцій. Конституція Мексики, що набула чинності 1 травня 1917 р., є єдиною у своєму роді, оскільки відповідно до її ж положень вона є «вічною» конституцією, прийнятою «на всі часи» та не може бути скасована «навіть у результаті революцій». При цьому за час існування цієї конституції до неї було внесено... понад 400 змін і доповнень» [1, с. 40].

Аналіз змісту конституційних змін останніх років в зарубіжних країнах дозволяє виділити деякі напрямки вказаних змін. По-перше, в конституціях зарубіжних країн знаходять подальший розвиток окремі принципи. Так, розширюється правове регулювання принципу рівності жінок і чоловіків: якщо на початковому етапі конституційні тексти містили лише норми про рівність політичних прав, рівний доступ жінок і чоловіків до отримання виборних мандатів і виборних посад, то згодом зміст вказаного принципу було істотно розширено і посилено. Так, Конституційний закон Французької Республіки від 23 липня 2008 закріпив в ст. 1 Конституції принцип рівності не тільки прав жінок і чоловіків, а й їх обов'язків. Нова Конституція Марокко 2011 року передбачила положення про те, чоловіки і жінки наділені не тільки рівними політичними, але і цивільними, економічними, соціальними, культурними, екологічними правами. Подальший розвиток отримує конституціоналізація правового статусу парламентської опозиції: якщо раніше окремі зарубіжні конституції (Португалії і ін.) фіксували право на створення опозиції, сучасні конституції XXI ст. (Бутан, Марокко, Непал), сприйнявши зазначене положення, розвивають його, конкретизуючи права опозиції [2, с. 55-56].

Поряд з демократизацією політичної системи удосконалення конституцій пов'язано з відповідями і на соціальні питання. У конституціях, прийнятих в останні десятиліття, знайшли відображення нові виклики соціально-економічного характеру. Так, в деяких з них йдеться, хоча і не дуже чітко, про соціально орієнтовану економіку (наприклад, Конституція Польщі 1997 г.). У конституціях Португалії (1976 г.), Іспанії (1978 г.) сказано про державне планування економічного розвитку. В Конституції Єгипту 1971 г. (в ред. 2007 року) є положення про соціальне партнерство. У деяких конституціях встановлено, що окремі об'єкти економіки знаходяться у виключній державній власності [3, с. 34-35].

Розвиток науково-технічного процесу зумовлює виникнення також і нових суспільних відносин, які потребують правового регулювання. Показовим у цьому плані є приклад Конституції Швейцарії 1999 року, частиною 2 статті 119 якої заборонено будь-яку форму клонування і будь-яке втручання у спадковий матеріал людських гамет і ембріонів; перенесення в людський зародковий матеріал генотипу, що не належить людині; дарування ембріонів; всі види сурогатного материнства [2, с. 58].

Зазнають певних змін і традиційні об'єкти конституційного регулювання. Так, право власності стало регулюватися з середини ХХ в. з урахуванням соціальної функції, яка означає, що власність повинна використовуватися власником не тільки в його інтересах, а й в інтересах суспільства. Виникли нові підходи до регулювання організації і діяльності держави – використання нетипових форм правління, поява тенденції регіоналізації держав, закріплення в конституціях основних принципів державної політики, які все частіше відображаються в використанні таких конституційних характеристик держави, як правове, світське, соціальне, демократичне.

Деякі конституції зарубіжних країн закріплюють ряд нових обов'язків особистості. Наприклад, Конституція Бутану 2008 року передбачає, що «особа в міру своїх сил має допомагати жертвам нещасних випадків і природних катастроф», «кожна особа має ... виступати проти корупції» [2, с. 59].

Завданням сучасного конституційного процесу в Україні є напрацювання пропозицій щодо здійснення децентралізації влади, конституційного вдосконалення прав і свобод людини, реформи судової системи, які забезпечать поступальний розвиток нашої держави до прогресу та її інтеграцію в перспективі до Європейського Союзу та європейських оборонних структур [4, с. 128].

З огляду на вітчизняну політику, спрямовану на інтеграцію до європейського простору, доцільним є врахування досвіду проведення конституційної реформи в Польщі.

16 грудня 1991 р. Польща та ЄЕС підписали «Європейську угоду про створення асоціації між РП, з одного боку, та європейськими спільнотами та державами – її членами, – з іншого». Європейська угода (про асоціацію) передбачала тісну співпрацю між ЄЕС та Польською державою за кількома стратегічними напрямками: політика, економіка, культура та євроінтеграція. Поворотним моментом стало прийняття нової Конституції Польщі 2 квітня 1997 року [5, с. 14].

Конституція Республіки Польща завершила процес політичної інституціоналізації, закріпила основні досягнення Польщі на шляху до розбудови демократичної правової системи: принцип поділу влади, пропорційний їх розподіл, зв'язки між основними інституціями, які повинні працювати як механізм, що саморегулюється [6, с. 19].

Ухвалена Конституція стала результатом тривалих політичних дискусій та переговорів. Маючи за пріоритет потенційне членство Польщі в ЄС, проектант Конституції 1997 р. заклали в неї окреме підґрунтя для майбутнього делегування певних компетенцій до ЄС. Важливий пункт «Європа» вміщено у ст. 90 Конституції. Він мав за мету знайти рівновагу між збереженням засад національного суверенітету і передбаченою можливістю інтеграції в ЄС. У цій особливій ст. 90 Конституції стверджується, що: «Республіка Польща може, на підставі міжнародних угод, делегувати до міжнародної організації або міжнародної інституції компетенцію органів державної влади з деяких конкретних питань». Це положення створило достатню законну основу для приєднання Польщі до Європейського Союзу [5, с. 15].

Внаслідок національної конституційної реформи Конституція України поповнилась схожою за конструкцією правовою нормою, яка передбачає можливість визнання юрисдикції такої міжнародної установи як Міжнародний кримінальний суд, однак можливість делегування компетенції органів державної влади до міжнародних організацій, міжнародних інституцій національною конституційною реформою не передбачена. Перейняття досвіду Польщі в сфері конституційного реформування допоможе правовому закріпленню європейського вибору України на найвищому рівні.

«Лабораторією конституцій» завжди вважалась Франція і проведена в 2008 році

конституційна реформа підтвердила це твердження, змінивши вигляд Конституції 1958 року. Майже половина тексту Конституції V Французької Республіки була доповнена або викладена в новій редакції. Липнева реформа 2008 року була проведена за трьома основними напрямками: 1) посилення ролі парламенту; 2) посилення контролю над виконавчою владою; 3) набуття громадянами нових прав. Реформа посилила роль Парламенту в державному механізмі, наділивши його новими правами, серед яких можна назвати: право приймати резолюції; дозволяти або продовжувати військові втручання за кордоном; обговорювати проекти по тексту, поправленому комісією, а не Урядом; наділила правами в галузі міжнародної та європейської політики. В Конституції збережені і розширені істотні елементи парламентського правління. Права Президента наразі дещо обмежені, наприклад, право помилування може бути реалізовано лише в індивідуальному порядку; обмежено право призначення Президентом Республіки ряду посадових осіб (наприклад, членів Конституційної Ради). Закріплена заборона для заняття посади Президента більше двох разів поспіль [7].

Конституційна реформа 2008 року відкрила можливість для громадян звертатись в зв'язку з подачею позову до французького суду з пріоритетним запитом на відповідність Конституції, тобто стверджувати, що діюче законодавче положення порушує права та свободи, гарантовані Конституцією. Таким чином, введення подібного контролю за законодавством дозволяє учасникам судового процесу отримувати додатковий захист своїх прав і свобод, оскільки оголошена неконституційною норма законодавства не може бути застосована, і в силу цього вона виключається з числа норм, що регулюють правопорядок [8, с. 4].

Дана практика конституційного реформування Франції була перейнята і українським законодавцем та знайшла свій розвиток в галузевому законодавстві, зокрема в Законі України «Про Конституційний Суд України» [9], яким запроваджуються можливість подання до Конституційного Суду України письмового клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі. Право на таке подання надається особі, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України.

В свою чергу, умови наступного конституційного контролю, ініційованого громадянами, у Франції і в Україні різняться. Для Франції не є необхідним елементом для такого звернення вирішення спору по суті національними судами, оскільки питання про відповідність закону, який підлягає використанню, певним конституційним положенням може бути поставлене перед судом, який розглядає справу по суті, в письмовій формі в вигляді окремого клопотання. Суд повинен негайно розглянути дане питання і встановити наявність відповідності критеріям допустимості. У випадку позитивної відповіді матеріали повинні бути передані в одну із високих юрисдикцій [10, с. 84], до яких відносяться Державна рада та Касаційний суд. Саме Державна рада та Касаційний суд приймають рішення про передачу матеріалів в Конституційну раду [11].

В Україні ж звернення до Конституційного суду України з конституційною скаргою можливе лише після винесення остаточного рішення по справі. Застосована вітчизняним законотворцем модель наступного конституційного контролю є менш прогресивною, порівняно з тою, що застосована Францією, оскільки передбачає захист від положень законів України, що не відповідають Конституції України вже після того як правовий конфлікт буде вирішений на підставі неконституційних положень та потягне за собою виникнення відповідних прав та обов'язків у сторін. Слід наголосити і

на тому, що громадяни України наділені правом оскаржувати положення лише законів України, однак положення підзаконних нормативно-правових актів на відповідність Конституції України не можуть бути перевірені за ініціативою громадян, в той час, як, виходячи з практики Конституційного Суду України, кількість підзаконних нормативно-правових актів, які не відповідають Конституції України є значною, про що свідчать Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку проведення у 2008 році земельних аукціонів» [12], Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ [13] та ін.

Відображенням існуючої в деяких зарубіжних країнах тенденції регіоналізації та автономізації є закріплення в конституційних текстах принципу децентралізації [2, с. 57].

Показовим з точки зору послідовності та ефективності проведення реформи з децентралізації публічної влади є досвід Франції [14, с. 223], у якій в 2003 році до ст. 1 Конституції було включено принцип децентралізованого устрою держави [2, с. 57].

Найбільш централізована в минулому держава Франція, кількість самоврядних одиниць (комун) якої сягає нині 36 тис., за економічним потенціалом посідає четверте місце в світі. У 2002 році Франція прийняла закон, відповідно до якого створюються так звані агломерації, тобто об'єднання населених пунктів, об'єднання комун. З одного боку, це сприяє вирішенню проблем, які цікавлять жителів сусідніх громад, а з іншого – дозволяє економити державний ресурс і створює умови для того, щоб територія сама заробляла кошти, тобто, створює умови для саморозвитку. Для України цей досвід є повчальним, бо протягом останньої чверті минулого сторіччя самоврядування Франції отримало більше автономії щодо ресурсів та легітимності [14].

Однак впровадження реформ децентралізації не принесе позитивних результатів, якщо цей процес матиме примусовий характер [15]. Україна повинна враховувати даний постулат в вітчизняній практиці децентралізації публічної влади, добровільне об'єднання територіальних громад не повинно здійснюватися за планами, що затверджуються державними органами влади.

Корисним для України є інститут префектів, який успішно діє у Франції.

У Франції функції префектів поділяють на три категорії: 1) загальне управління, у тому числі повноваження щодо місцевих органів центральних державних відомств; 2) нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування; 3) безпека та захист населення. Запровадження посади префекта в Україні буде сприяти розмежуванню компетенції органів місцевого самоврядування з органами державної влади, представником якої стане префект.

Розглядаючи французьку модель інституту префектури, одним з найбільш цікавих елементів для України є взаємозв'язок органів місцевого самоврядування та префектів, які є представниками держави на місцях. Так, префекти наділяються повноваженнями оспорювати рішення органів місцевого самоврядування, які виходять за межі їх компетенції та протирічать законодавству. Однак до 1982 року префекти мали право забороняти та відмінити акти органів місцевого самоврядування своїм одноособовим рішенням, тобто без звернення до суду.

Проте в Україні наділення префекта повноваженням зупиняти дію актів органів місцевого самоврядування має свої ризики. Рівень правової культури в Україні є значно нижчим від Франції, що зумовлює можливе виникнення ситуацій, за яких префект, як представник держави, буде керуватись політичною доцільністю при прийнятті рішень

про зупинення дії актів органів місцевого самоврядування або ж буде використовувати свої повноваження для тиску на органи місцевого самоврядування.

Надання префектам контрольно-наглядових повноважень стосовно органів місцевого самоврядування не супроводжується симетричним наданням органам місцевого самоврядування законних засобів захисту від неправомірної поведінки префектів.

Привертає увагу досвід децентралізації публічної влади в Італії. Конституційна реформа 2001 року, як її прийнято називати, «Реформа V Глави» остаточно закріпила децентралізацію і автономізацію регіонів в якості провідного принципу реформування державного устрою Республіки Італія [16, с. 123]. Для організації самоврядування у цій державі застосовано модель автономії, оскільки всі територіальні одиниці визнаються автономними утвореннями з власним статусом.

Результатом реформування стало формування трирівневої системи організації влади в країні: регіон – провінція – комуна. Україна Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади також запроваджує трирівневу систему місцевого самоврядування: базовий, районний та регіональний рівні.

Завданнями комун є запровадження та акумулювання місцевих податків, регулювання діяльності місцевої поліції, закладів охорони здоров'я, початкової та середньої освіти, громадського транспорту, надання соціальних послуг на місцевому рівні, дозволу на торгівлю, збір та утилізація сміття, місцева транспортна інфраструктура та освітлення вулиць.

До основних функцій провінційних органів місцевого самоврядування відносяться територіальне планування, регулювання діяльності місцевих поліцейських органів та пожежної служби, транспортне забезпечення та реєстрація, охорона навколишнього середовища, розвиток культурної спадщини, медичні питання та утилізація твердих побутових відходів, менеджмент середньою освітою.

Італійські провінції об'єднані в регіони (області), які обирають раду та президента. П'ять регіонів мають спеціальний статус (це ті області, що межують з іншими країнами) – вони наділені законодавчими повноваженнями. Видатки на забезпечення функціонування освіти, охорони здоров'я, транспортних мереж, цивільної авіації, надання адміністративних послуг для промисловості та бізнесу зосереджені у регіональних бюджетах.

Досвід Італії з розподілу повноважень між різними рівнями місцевого самоврядування може слугувати базисом для проведення відповідних перетворень в Україні, оскільки, виходячи з Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, тенденції розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування різних рівнів є відірваними від реальної спроможності їх виконання на даному рівні. Наприклад, до основних повноважень органів місцевого самоврядування районного рівня відноситься лише виховання та навчання дітей у школах-інтернатах загального профілю та надання медичних послуг вторинного рівня, в той час, як базовий рівень органів місцевого самоврядування є переважаним наданими йому повноваженнями, це і надання адміністративних послуг через відповідні центри, і розвиток доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання, і водовідведення, управління закладами середньої, дошкільної та позашкільної освіти та ін. Факт того, що дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 відсотків, а 483 територіальні громади на 90 відсотків утримуються за рахунок коштів державного бюджету свідчить про те, що фінансова основа для виконання місцевим самоврядуванням повноважень на базовому

рівні є недостатньою.

Висновки. Отже, практика вдосконалення конституційно-правових інститутів є звичною для сучасного світу. До сучасних тенденцій конституційного реформування слід віднести те, що подальшого розвитку отримують окремі принципи, зокрема принцип рівності прав жінок та чоловіків, розвиваються положення про статус опозиції, закріплюються нові обов'язки особистості. Правового регулювання набувають нові суспільні відносини, що виникли у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу.

Так, наприклад, у відповідності до польського досвіду, можна передбачити можливість делегувати до міжнародної організації або міжнародної інституції компетенцію органів державної влади з деяких конкретних питань, що сприятиме правовому закріпленню європейського вибору України на найвищому рівні та є позитивним досвідом конституційної модернізації у сучасній Європі.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2017 р.

Список використаної літератури:

1. Агафонова Н. В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності : дис. ... докт. юр. наук : спец. 12.00.02 / Наталія Володимирівна Агафонова; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2017. – 407 с. ; Ahafonova N. V. Konstytutsiina reforma v Ukraini: poniattia, instytutsiinyi mekhanizm ta zabezpechennia efektyvnosti : dys. ... dokt. yur. nauk : spets. 12.00.02 / Nataliia Volodymyrivna Ahafonova; Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Kyiv, 2017. – 407 s.

2. Масловская Т. С. Некоторые направления конституционных изменений в зарубежных странах на современном этапе / Т. С. Масловская // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2012. – № 3. – С. 54-62 ; Maslovskaya T. S. Nekotorye napravleniya konstitutsionnykh izmeneniy v zarubezhnykh stranakh na sovremennom etape / T. S. Maslovskaya // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya. – 2012. – № 3. – S. 54-62.

3. Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование : моногр. / отв. ред. В. Е. Чиркин. – Москва : Норма : ИНФРАМ, 2011. – 656 с. ; Konstytutsiya v XXI veke: sravnitel'no-pravovoe issledovanie : monogr. / отв. red. V. Ye. Chirkin. – Moskva : Norma : INFRAM, 2011. – 656 s.

4. Скрипнюк О. Сучасний конституційний процес і проблеми модернізації виборчого законодавства України / О. Скрипнюк // Юридична Україна. – 2015. – № 7-8. – С. 128-134 ; Skrypniuk O. Suchasnyi konstytutsiinyi protses i problemy modernizatsii vyborchoho zakonodavstva Ukrainy / O. Skrypniuk // Yurydychna Ukraina. – 2015. – № 7-8. – S. 128-134.

5. Демчишак Р. Особливості євроінтеграційного процесу у Польщі: внутрішньополітичний та зовнішньополітичний виміри [Електронний ресурс] / Р. Демчишак // Humanitarian vision. – 2015. – Vol. 1, Num. 2. – С. 13-18. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_2_5 ; Demchyshak R. Osoblyvosti yevrointehratsiinoho protsesu u Polshchi: vnutrishnopolitychnyi ta zovnishnopolitychnyi vymiry [Elektronnyi resurs] / R. Demchyshak // Humanitarian vision. – 2015. – Vol. 1, Num. 2. – S. 13-18. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_2_5

6. Мельниченко Б. Б. Конституційна реформа Польщі як наслідок демократичних змін в країні у 1989-1990 роках / Б. Б. Мельниченко // Університетські наукові записки. – 2011. – № 4. – С. 15-20 ; Melnychenko B. B. Konstytutsiina reforma Polshchi yak naslidok demokratychnykh zmin v kraini u 1989-1990 rokakh / B. B. Melnychenko // Universytetski naukovyi zapysky. – 2011. – № 4. – S. 15-20.

7. Юбко В. А. Французская конституционная реформа 2008 г.: основные направления [Электронный ресурс] / В. А. Юбко // Теория и практика совершенствования законодательства и правоприменения: традиции и новации: материалы междунар. науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов, г. Минск, 30-31 окт. 2009 г. - Минск, 2010. - С.57-58. - Режим доступа : <http://elib.bsu.by/handle/123456789/36076> ; Yubko V. A. Frantsuzskaya konstitutsionnaya reforma 2008 g.: osnovnye napravleniya [Elektronnyy resurs] / V. A. Yubko // Teoriya i praktika sovershenstvovaniya zakonodatelstva i pravoprimereniya: traditsii i novatsii: materialy mezhdunar. nauch. konf. studentov, magistrantov i aspirantov, g. Minsk, 30-31 okt. 2009 g. - Minsk, 2010. - S.57-58. - Rezhim dostupa : <http://elib.bsu.by/handle/123456789/36076>

8. Национальный доклад, представленный в соответствии с пунктом 5 приложения к резолюции 16/21 Совета по правам человека [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://www.refworld.org.ru/topic,51dc05fd4,51dc105145,572852174,0,,,html> ; Natsionalnyy doklad, predstavlenyy v sootvetstvii s punktom 5 prilozheniya k rezolyutsii 16/21 Soveta po pravam cheloveka [Elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : <http://www.refworld.org.ru/topic,51dc05fd4,51dc105145,572852174,0,,,html>

9. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII // Відомості Верховної Ради України. - 2017. - № 35. - Ст. 376 ; Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.07.2017 № 2136-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. - 2017. - № 35. - St. 376

10. Конституционный Совет Франции на современном этапе : зб.к науч статей / сост. С. Д. Князев, А. В. Антонов. - Москва : Юрист, 2015. - 268 с. ; Konstitutsionnyy Sovet Frantsii na sovremennom etape : zb.k nauch statey / sost. S. D. Knyazev, A. V. Antonov. - Moskva : Yurist, 2015. - 268 s.

11. Полный текст Конституции 1958 года с изменениями, внесенными 23 июля 2008 года [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf ; Polnyy tekst Konstitutsii 1958 goda s izmeneniyami, vnesennymi 23 iyulya 2008 goda [Elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf

12. Рішення Конституційного Суду України від 11.11.2008 № 25-рп/2008 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку проведення у 2008 році земельних аукціонів» (справа про земельні аукціони) // Офіційний вісник України - 2008. - № 89. - Ст. 2993 ; Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11.11.2008 № 25-rp/2008 u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia poriadku provedennia u 2008 rotsi zemelnykh auktsioniv» (sprava pro zemelni auktsiony) // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy - 2008. - № 89. - St. 2993.

13. Рішення Конституційного Суду України 14.11.2001 № 15-рп/2001 у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (справа щодо прописки) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01> ; Rishennia Konstytutsiinoho Sudu

Ukrainy 14.11.2001 № 15-рп/2001 u spravi za konstytutsiinym podanniam 48 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia pidpunktu 1 punktu 4 Polozhennia pro pasportnu sluzhbu orhaniv vnutrishnikh sprav, zatverdzenoho postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy (sprava shchodo propysky) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01>

14. Науменко Р. А. Перспективи використання європейського досвіду при впровадженні сучасної моделі децентралізації влади в Україні [Електронний ресурс] / Р. А. Науменко, В. В. Рильська // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – № 9. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/6.pdf ; Naumenko R. A. Perspektvy vykorystannia yevropeiskoho dosvidu pry vprovadzhenni suchasnoi modeli detsentralizatsii vlady v Ukraini [Elektronnyi resurs] / R. A. Naumenko, V. V. Rylska // Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. – 2015. – № 9. – Rezhym dostupu: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/6.pdf

15. Сус Л. Проведення децентралізаційних реформ: уроки для України [Електронний ресурс] / Л. Сус // Фінансові інструменти регіонального розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 28 жовт. 2016 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2016. – С. 20–23. – Режим доступу : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/7910/3/FIRR_2016_20-23.pdf ; Sus L. Provedennia detsentralizatsiinykh reform: uroky dlia Ukrainy [Elektronnyi resurs] / L. Sus // Finansovi instrumenty rehionalnoho rozvytku : materialy Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf., 28 zhovt. 2016 r. – Zhytomyr : ZhNAEU, 2016. – S. 20–23. – Rezhym dostupu : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/7910/3/FIRR_2016_20-23.pdf

16. Сардарян Г. Т. Конституционная реформа 2001 года в Италии в контексте перехода от сложного унитарного государства к федеративному / Г. Т. Сардарян // Право и управление. XXI век. - 2013. - № 2. - С. 122-129 ; Sardaryan G. T. Konstitutsionnaya reforma 2001 goda v Italii v kontekste perekhoda ot slozhnogo unitarnogo gosudarstva k federativnomu / G. T. Sardaryan // Pravo i upravlenie. XXI vek. - 2013. - № 2. - S. 122-129.

V. V. Shamray

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE
DEFINITION OF THE CONCEPT OF «CONSTITUTIONAL LAW REFORM» IN
THE CURRENT CONDITIONS OF INTERSTATE INTEGRATION**

The article is devoted to theoretical and methodological approaches to the definition of the concept of «constitutional law reform» in the current conditions of legal globalization and European interstate integration.

The author analyzes the legal content of this category, shows its specific features, reveals the importance of the processes of improving the field of constitutional law and the constitutional modernization of society and the state in the current conditions of legal globalization and European interstate integration.

The need for further improvement of the constitutional and legal regulation of the most important social relations as the most important line of public power in the context of the perception of the European legal system by the national legal system of Ukraine is underlined.

Key words: constitutional law, constitutional law reform, constitutional modernization, society, national legal system.

УДК 341(045)

А. Гадималиев

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПРАВОВОЙ КАТЕГОРИИ «РЕФОРМА»

В статье рассмотрены важнейшие теоретико-методологические аспекты проведения реформ в современном обществе. Установлено, что правовые реформы обусловлены объективными закономерностями общественного развития. Показано, что реформа – это активно-действенный способ преобразования общественной реальности и социальных отношений, направленный на обновление политико-правовых институтов, иерархическую структуру органов государственной власти, функций системы объектов гражданского общества, осуществляемый властным субъектом на основе конкретного механизма реформирования, направленного на объект реформирования с целью его эффективного функционирования.

Ключевые слова: реформа, социально-правовой дискурс, теоретическая характеристика, общество, правовая модернизация.

Постановка проблемы. Политические события на рубеже XX и XXI, так кардинально изменившие судьбу государств бывшего СССР, инициировали процессы реформирования базовых социально-политических и экономических институтов общества. Понятие реформы стало употребляться в связке с понятиями социально-политической модернизации, социальной трансформации. Одновременные преобразования в экономической, политической, социальной и правовой сферах за последние двадцать лет сформировали у исследователей различные точки зрения в понимании причин и движущих сил происходящих изменений. Вместе с тем, общество и социальная система в целом воспринимается исследователем как постоянноизменяемая категория. Детерминанты общественного развития постоянно нам напоминают и свидетельствуют о стремлении изменений тех обстоятельств, которые мешают ему полноценно развиваться в том пространстве, которое объективно определено его непосредственной жизнедеятельностью.

Для определения такого поступательного развития социальных систем нужна определенная информация и конкретные научные знания о предмете, на который направлена преобразовательная деятельность. Ведь сама идея преобразования окружающей действительности прямо пропорциональна формуле «хочу изменить» и «знаю или могу как изменить». На историческом пути человеческого развития есть множество примеров поиска более совершенных форм общественного устройства. При этом мы постоянно наблюдаем и стараемся исследовать смысл той или иной цивилизационной эпохи, которая определяет те или иные идеи, концепции, теории, содержащих в себе современный дух социальной организации общества.

Изложение основного материала. В социальной философии понятие «реформа» толкуется как способ преобразования общественных отношений, институтов, структуры и функций объектов подсистем общества, осуществляемый субъектом власти на основе специализированного под объект механизма реформирования [1, с. 12]. По мнению И.И. Кравченко, реформа – необходимый элемент социального изменения, эволюционный этап общественного процесса. Содержательность реформ определяет их радикальность, глубину и эффективность. Реформа – это способ введения инноваций, обновления, модернизации общества. Масштабы и глубина

реформ характеризуют свойственную обществу динамику, его адаптивные способности, темпы роста и потенциал развития, а также наличные средства предупреждения и устранения противоречий и конфликтов – отмечает ученый. Рассматривая реформу как системообразующее явление он указывает, она может служить альтернативой революции (либо контрреволюции), предупреждать ее либо заменять, снимая предреволюционную ситуацию, но основная функция реформ – взаимодействие с революцией (если реформы прогрессивны) или с эволюцией (если реформы консервативны или реакционны).

Структура реформы, по мнению некоторых ученых, включает в себя заранее разрабатываемый механизм изменения объекта. Он единичен и уникален, поскольку его рождение и осуществление всегда происходит в неповторимой социально-исторической ситуации. Конструируется способ видоизменения, создается идеальный образ ожидаемого изменения, организуется деятельность людей, осуществляющих процесс. И, тем не менее, реформационные процессы характеризуются определенной степенью непредсказуемости в достижении поставленных целей и явлениями неуправляемости не только поведением людей, но и стадиями в осуществлении всего процесса. Опыт реформ в каждой из посткоммунистических стран был исторически уникален, но социальные последствия, вызванные процессами быстрых экономических и социально-политических изменений, были во многом идентичны – рост преступности, падение рождаемости, рост смертности, нивелирование духовных ценностей, снижение показателей образованности молодежи, обнищание основной массы населения и резкий рост богатства политической и хозяйствующей элиты.

Несоответствие поставленных целей преобразований с достигнутыми результатами указывает на существование достаточно серьезной проблемы – проблемы неопределенности и управляемости процесса реформирования. Очевидны и проблемы открытых возможностей реализации двойных стандартов в достижении целей. На выбор технологии реформирования избранного объекта всегда влияет политическая борьба за власть. Решение о том, каков будет видоизменяемый объект в системе общественных отношений, принимается в ситуации, когда сталкиваются интересы двух и более сторон, преследующих разные цели реформирования. Важность изучения механизмов формулирования целей реформы, сопоставление достигнутых и заявленных в начале результатов формируют особую актуальность анализа феномена вариативности экономических, политических, правовых, социальных реформ. Исследование преобразовательных механизмов реформ позволит выявить слабые стороны, осознать необходимость создания инструментов мониторинга и контроля общественностью за процессом реформирования, снизить степень неопределенности.

Вместе с тем, необходимо понять, каким образом происходит реформирование объекта социальной реальности как «мира самого по себе», какова гносеологическая диспозиция субъекта-объекта реформирования, позволяющая отразить формирование значений-смыслов у реформатора о социальной действительности. Понимание механизмов взаимодействия субъектов друг с другом, позволяющих осуществлять реформационный процесс на основе согласованной совместной деятельности в достижении поставленных целей реформы, не менее важно в анализе различия понятий «реформатор» и «субъект реформирования». Актуальность анализа личностных и социально-ролевых черт субъекта выделяет проблему соотношения индивидуального и социального в личности реформатора. Не каждый субъект деятельности может осуществлять реформирование, и не каждая целенаправленная деятельность будет реформированием. В этой связи важно выявить особенности, условия и критерии преобразовательной деятельности, определяющие ее как реформаторство. Анализ

социально-философского содержания данного понятия связан с проблемами исследования механизма преобразовательного воздействия на объект, со спецификой и разновидностями объектов реформирования, с изучением динамики жизнедеятельности социальных объектов, вызывающих реформационную активность субъектов социальной деятельности. Сформулированное Т.И. Грицкевич понятие предела в трансформационных процессах акцентирует исследовательское внимание на проблеме предела преобразований общественных институтов или отношений [2, с. 48]. В этой связи, неоспоримую важность приобретают вопросы: есть ли предел реформирования; должны ли публично объявлять о конце реформы; необходимо ли подводить итоги процесса и объявлять общественности о достигнутых результатах? Проблема социальной ответственности исполнительной власти за негативные последствия реформирования весьма актуальна для обществ, которые оказались в ситуации кризиса, вызванного некорректными реформами.

Если продолжать рассматривать виды реформ, то в научной и справочной литературе встречается очень многообразная их классификация и характеристика. Раскроем некоторые из них для определения онтологической характеристики феномена реформ.

На первый план выходит такой вид реформ как политическая. В научной литературе политическая реформа как правило выступает синонимом конституционной реформы. То есть содержание, направленность и цель таких реформ изменение формы правления (к примеру переход из президентской форме правления к парламентской или смешанной модели ит.д.), изменения механизма осуществления политической или государственной власти. Вместе с тем ученые подчеркивают механизмы таких реформ как эволюционный, революционный, социально-системный и прочие.

Так, политическая реформа, по мнению Г.Ю. Семигина это превращение, изменение, переустройство политической жизни общества (отношений, порядка, институтов, организаций), совершающееся без изменения основ существующего строя. Ученый считает, что политические реформы связаны с эволюционным развитием общества, его политических и социальных институтов власти. Это изменения политической системы общества, политических отношений, направленные и организуемые политические преобразования. Их направленность определяет прогрессивный или регрессивный характер, а их глубина – их радикальность и эффективность. Любая реформа является способом введения инноваций в подсистемы общества и модернизацией всего общества. Масштабы и глубина реформ характеризуют динамику общества, его способность к адаптации и изменениям, потенциал развития, присущий обществу, выработку в нем механизмов выявления и устранения противоречий и конфликтов.

В свою очередь, по мнению А.М. Лопухова, реформа, в отличие от революции, это постепенное, эволюционное преобразование, переустройство какой-либо стороны общественной жизни, порядков, учреждений при сохранении основ существующего строя. Современные социальные и политические науки великие реформы («революции сверху») признают такими же социальными аномалиями, как и великие революции. Оба эти способа решения острых социальных проблем противопоставляются органической, здоровой практике «перманентного инновационного процесса в саморегулирующемся гражданском обществе». Не лечить уже запущенную болезнь «терапевтически», с помощью реформ или с помощью «хирургического вмешательства», т. е. революционными методами, а заниматься постоянной профилактикой прогнозируемых наукой социальных проблем – вот главная задача современных прогрессивных политических элит.

Вместе с тем, политические реформы могут объективно готовить революцию либо пытаться ее предотвратить. Социальные реформы (политические и др.) неизменно следуют за революцией, они предусматриваются ею, входят в программные документы революционных и реформистских партий. О какой бы революции ни шла речь (социальной, политической, культурной, научной, технической и т.п.), к какой бы новой парадигме развития не обращалось общество, именно реформационный процесс осуществляет идеи революции, ее лозунга, декларации и программы. Системная совокупность последовательных реформ может стать равнозначной революции по масштабам и последствиям преобразований.

С точки зрения научного восприятия, как отмечается в научной литературе реформа представляет собой рациональный целенаправленный процесс, включающий все обычные фазы любого преобразования: замысел нового объекта, целеполагание, отбор ресурсов, выбор средств и методов, планирование в пространстве и времени, учет зависимых и независимых переменных и вероятностного характера процесса, группировку исполнителей, схему принятия решений и т.д. Поэтому реформы всегда проводятся «сверху», правящими силами, властью и представляют собой составную часть политики, прежде всего государственной.

При этом, в литературе встречается позиция о том, что политические реформы осуществляются тремя способами. Во-первых, проводятся «сверху», правящим классом, сословием, группой, которые понимают необходимость изменения системы политической власти и по своей воле реализуют программу политических преобразований, ими же разработанную. Примером таких реформ могут быть преобразования, осуществленные Ататюрком в Турции. Реформы, проводимые «сверху», не всегда приносят желаемый результат, нередко они отбрасывают страну назад или тормозят ее прогресс. Примером этого могут быть политические реформы, которые намеревался осуществить в 60-е гг. 20 в. в бывшем СССР Н.С. Хрущев, прибегнувший к тоталитарным методам изменения тоталитарного режима. Эти реформы оказались неудачными, а общество было втянуто в длительный период стагнации. Во-вторых, политические реформы могут быть связаны с отречением от власти, с отказом от нее господствующих политических сил, осознавших бесперспективность своего правления. Этот тип реформ характерен для распада авторитарных режимов власти (напр., Э. Хонеккера в ГДР, Г. Гусака в ЧССР осенью 1989), которые, лишившись поддержки собственного народа, внутренних и внешних политических сил, попытались реформировать политический строй, что и привело его к краху. В-третьих, политические реформы предполагают постепенное реформирование власти объединенными усилиями политических сил, находящихся и у власти, и в оппозиции режиму. Этот способ реформирования общества – путь постепенных, согласованных изменений и преобразований властных отношений, выдвижения новых образцов политической культуры, поиска взаимных уступок, компромиссов в ходе переговоров. Совместная работа в ходе переговоров, проведения «круглых столов» различных политических сил (как правящих, так и оппозиционных), достижение согласия на конференциях и обсуждениях, процедуры диалога обеспечивают гораздо большую эффективность и глубину реформирования политической власти, более последовательное утверждение демократического режима. Политические реформы присущи любому обществу, обеспечивая предотвращение насилия, конфронтации и политических конфликтов, бескризисное прогрессивное развитие и совершенствование политической системы общества.

В научной литературе очень широко исследуется как один из видов политических реформ - социальная. В этой связи хотим подчеркнуть, что такой вид политической

реформы считается с понятием уровня жизни граждан государства и может только косвенно касаться реформированию государственных институтов и механизмов. Как правило содержанием и целями такого вида преобразований есть достижения конкретных экономических благ. В литературе по этому поводу отмечается, что в буржуазном обществе правящий класс, стремясь удержать политическую власть, под давлением масс проводит различные реформы (в области экономики, государственного управления и др.), которые не меняют природы капитализма, но в известной мере и при известных условиях могут улучшать положение трудящихся. Рабочий класс во главе с коммунистическими и рабочими партиями в развитых капиталистических странах ведет борьбу за глубокие, коренные реформы социальные как одно из важных средств демократического и социалистического преобразования общества. В социалистическом обществе реформа социальная - средство совершенствования, обновления различных сфер общественной жизни и общества в целом. В силу отсутствия классовых антагонизмов качественные сдвиги в жизни общества проводятся по инициативе и под руководством коммунистических и рабочих партий, выражающих назревшие общественные потребности и опирающихся на активность и инициативу трудящихся [3, с. 374-375].

Выводы. В целом, можно сделать фундаментальный теоретико-методологический вывод о том, что правовая реформа – это активно-действенный способ преобразования общественной реальности и социальных отношений, направленный на обновление политико-правовых институтов, иерархическую структуру органов государственной власти, функций системы объектов гражданского общества, осуществляемый властным субъектом на основе конкретного механизма реформирования, направленного на объект реформирования с целью его эффективного функционирования.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2017 р.

Список использованной литературы:

1. Грицкевич Т. И. Реформационный процесс как субъектно-объектное взаимодействие : дисс. докт. филос. наук: 09.00.11 / Т. И. Грицкевич. – Новосибирск, 2011. – С. 12; Grickevich T. I. Reformacionnyj process kak subektno-obektnoe vzaimodejstvie : diss. dokt. filos. nauk: 09.00.11 / T. I. Grickevich. – Novosibirsk, 2011. – S. 12.
2. Грицкевич Т. И. Реформы в преобразовательных процессах общества (социально-философский анализ) / Т. И. Грицкевич. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2007. – С. 48; Grickevich T. I. Reformy v preobrazovatel'nyh processah obshchestva (social'no-filosofskij analiz) / T. I. Grickevich. – Kemerovo: Kuzbassvuzizdat, 2007. – S. 48.
3. Краткий политический словарь. – М., 1988. – С. 374-375; *Kratkij politicheskij slovar'*. – М., 1988. – S. 374-375.

А. Гадималієв

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ «РЕФОРМА»

У статті розглянуті найважливіші теоретико-методологічні аспекти проведення реформ в сучасному суспільстві. Встановлено, що правові реформи обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку. Показано, що реформа – це активно-дієвий спосіб перетворення суспільної реальності і соціальних відносин, спрямований на оновлення політико-правових інститутів, ієрархічну структуру органів державної влади, функцій системи об'єктів громадянського суспільства, який здійснюється владним суб'єктом на основі конкретного механізму реформування, спрямованого на об'єкт реформування з метою його ефективного функціонування.

Ключові слова: реформа, соціально-правовий дискурс, теоретична характеристика, суспільство, правова модернізація.

A. Gadimaliyev

THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING THE LEGAL CATEGORY OF «REFORM»

The article deals with the specific features of the socio-legal discourse of reform in modern society. It is established that legal reforms are conditioned by objective laws of social development. It is shown that reform is an active and effective way of transforming social reality and social relations, aimed at the renewal of political and legal institutions, the hierarchical structure of public authorities, functions of a system of objects of civil society carried out by a power subject on the basis of a specific mechanism of reformation, aimed at the object of reformation with a view to its effective functioning.

Key words: reform, social-legal discourse, theoretical characteristic, society, legal modernization.

УДК 342.4(045)

Ю. О. Волошин, С. В. Кулик

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття присвячена теоретико-методологічним підходам до визначення поняття «суддівське самоврядування» у сучасних умовах розвитку світового конституціоналізму.

Автор аналізує юридичний зміст вказаної категорії, показує її специфічні особливості, розкриває значення процесів удосконалення функціонування судової гілки влади та конституційної модернізації суспільства і держави загалом у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Наголошується на необхідності подальшого удосконалення конституційно-правового регулювання суддівського самоврядування як найважливішого напрямку діяльності судової влади у контексті сприйняття національною правовою системою України європейських правових стандартів.

Ключові слова: конституційне право, конституційно-правова реформа, конституційна модернізація, суддівське самоврядування, судова влада.

Постановка проблеми. Конституційна модернізація найважливіших засад суспільного життя є тією об'єктивною необхідністю, що спонукає публічну владу, науковців, практиків, суспільство в цілому до пошуку оптимальних шляхів удосконалення організації та діяльності базових державних інститутів у відповідності до вимог сьогодення та потреб забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина.

При цьому у центрі національної правової системи знаходиться судова влада, адже саме від ефективності та якості судочинства безпосередньо залежить реалізація фундаментального принципу верховенства права як першооснови функціонування правової держави та розбудови сучасного демократичного громадянського суспільства.

Конституційна реформа судової гілки влади в Україні відбувається в умовах інтенсифікації процесів європейської міждержавної інтеграції, що знайшло своє

формально-юридичне відображення у положеннях Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, в якій чимала частина прямо чи опосередковано присвячена проблематиці правового розвитку у відповідності до європейських стандартів правосуддя та судоустрою. Розроблення найоптимальніших шляхів імплементації європейських правових стандартів в сфері судової влади, у свою чергу, обумовлює необхідність проведення ретельного порівняльно-правового дослідження аналогічної модернізації судової системи в європейських країнах, на пострадянському просторі та інших державах світу з метою виокремлення позитивного досвіду конституційно-правового реформування судової влади та його можливого запозичення у вітчизняній суспільно-правовій дійсності сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що окремі питання проблематики удосконалення функціонування судової влади та загальні аспекти проведення конституційних реформ були досліджені різними науковцями.

Зокрема, слід відзначити праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як М. О. Баймуратов, Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, Д. Батлер, Ю. М. Бисага, Ю. О. Волошин, С. П. Головатий, А. Дайсі, Л. Дюгі, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, М. І. Мельник, М. В. Оніщук, М. П. Орзіх, О. М. Пересада, В. Ф. Погорілко, А. О. Селіванов, О. В. Скрипнюк, І. Д. Сліденко, М. І. Ставнійчук, А. А. Стрижак, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, В. І. Шишкін.

При цьому праці українських конституціоналістів здебільшого були зосереджені на дослідженні загальних засад конституційної модернізації або аналізі окремих особливостей функціонування судової гілки влади. Водночас сучасні правові та суспільно-політичні реалії потребують комплексного розгляду конституційної реформи в сфері судової влади як цілісного явища з урахуванням впливу міжнародно-правових стандартів та позитивного досвіду зарубіжних країн у вказаній площині.

Отже, з огляду на неповноту наукового аналізу проблематики конституційної модернізації судової влади у сучасних умовах, слід зробити висновок про доцільність і необхідність проведення наукового дослідження у цій сфері, його теоретичну та практичну значимість для Української держави та її національної правової системи.

Викладення основного матеріалу. Проблематика феномену самоврядування як такого не є новою для вітчизняних конституціоналістів, однак найчастіше віднаходить розвиток у дискусіях щодо діяльності органів місцевого самоврядування, організації адміністративно – територіального устрою, реалізації права на участь громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні, громадських організаціях, в тому числі професійних спілках. У контексті реформи з децентралізації влади така увага є виправданою, однак недостатньою з точки зору конституційної реформи в цілому.

Аналіз наукових праць у цій сфері дає розуміння звуженого підходу вітчизняних вчених щодо самоврядування та свідчить про відсутність комплексних досліджень цього питання в Україні. Так, О. Батанов визначає «самоврядування» як «тип соціального управління, за яким суб'єкт та об'єкт управління збігаються, тобто самі люди управляють своїми справами, спільно приймають норми і рішення та діють з метою їх реалізації» [1, с. 195]. Науковець вважає, що в сучасному світі найбільшого поширення набуло місцеве самоврядування, а специфічною формою самоврядування є суддівське самоврядування. О. Лазор та О. Лазор [2, с. 169] вважають «самоврядування» публічною владою, що формується територіальною спільнотою для самостійного вирішення безпосередньо або через обрані ними органи питань місцевого значення на основі власного фінансового забезпечення в межах закону. У праці П. Шляхтуна [3, с. 465] поняття «самоврядування» розтлумачено як одну з форм соціального управління, за якої те чи інше об'єднання людей самостійно вирішує

питання внутрішнього значення.

Фактично, у вітчизняних роботах наукового спрямування «самоврядування» розглядають на прикладі однієї з його форм – місцевого самоврядування. Вважаємо, що така ситуація є віддзеркаленням неналежної уваги науковців-розробників Конституції України самоврядуванню у його широкому розумінні.

Вважаємо, що питання порядку денного проведення конституційної реформи в частині самоврядування в Україні не повинні обмежуватись вирішенням питань функціонування його окремої форми, зокрема, децентралізації. Адже проблема самоврядування торкається і питань конституційної реформи сфері правосуддя. В цьому зв'язку необхідно згадати концептуальні засади формування та діяльності професійного самоврядування чи то адвокатів, чи то суддів тощо.

Зауважимо, що єдина згадка у частині другій статті 130 Конституції України про суддівське самоврядування.

Варто відзначити, що регламентація питань суддівського самоврядування у конституційних актах сучасних держав залишається також доволі фрагментарною, однак має свої національні особливості. Рівень суддівського самоврядування напряму залежить від рівня та ефективності інститутів громадянського суспільства в цілому.

Для висвітлення відповідних механізмів слід звернути увагу на принципи суддівського управління, закріплені у відповідних конституційних моделях. Низка конституцій передбачає делегування судам вищих інстанцій управлінських прав у системі судоустрою. Так, Конституція Мексики у ст. 97 вказує, що окружні та районні судді призначаються Верховним судом Республіки; Верховний суд може переміщати районних та окружних суддів з одного району в інший або переносити їх місцезнаходження в інший населений пункт залежно від державних інтересів.

Верховний суд Республіки може також призначати запасних окружних і районних суддів для надання допомоги судам або суддям, перевантаженим справами, з тим щоб прискорити відправлення правосуддя; він призначає також одного або кількох своїх членів, або окружних чи районних суддів, або одного або декількох спеціальних уповноважених, коли він визнає це необхідним для розслідування поведінки судді або члена Верховного суду. Окружні районні суди розподіляються між членами Верховного суду, які періодично відвідують їх, спостерігають за діяльністю суддів, приймають скарги на них і здійснюють всі інші дії, необхідні законом. Верховний суд призначає і звільняє за своїм розсудом свого секретаря та інших службовців за списком, встановленому законом. Окружні та районні судді також призначають і звільняють за своїм розсудом своїх секретарів і службовців [4]. Отже така модель надає верховній судовій інстанції кадрові, дисциплінарні, наглядові функції.

Аналогічно не чинна зараз Конституція Гватемали 1956 р. у ст. 192, 193 встановлювала, що судді першої інстанції та мирові судді, інші нижчі судді призначалися Верховним судом, якому належало право їх зміщення і переміщення відповідно до закону. При цьому Верховний суд мав стежити за службовою діяльністю суддів та членів судового відомства та мав повноваження накладати на судовий персонал стягнення за упущення щодо швидкого і повного відправлення правосуддя [5].

У свою чергу Конституція Колумбії у ст.ст. 156-158 визначає, що члени вищих окружних трибуналів обираються Верховним судом. Муніципальні судді, вищі судді, окружні судді, судді у справах неповнолітніх, судді спеціалізованого суду такого ж рангу або слідчі судді в Колумбії обираються на два роки повним складом вищого окружного трибуналу відповідного судового округу [6]. Конституція Перу 1993 р. у ст. 144 вказує, що Верховний Суддя Верховного Суду також є головою судової системи, а

пленарна сесія Верховного Суду Перу є найвищим органом обговорень Судової системи (хоча кадрові та дисциплінарні функції з компетенції цих інстанцій в Перу виведено) [7].

Подібна модель суддівського управління запроваджена й Конституцією Ісламської Республіки Афганістан 2004 р., яка у ст. 124 вказує, що призначення, звільнення, просування по службі, вихід на пенсію і покарання посадових осіб та адміністративного персоналу судової гілки влади регулюється Верховним судом відповідно до закону. Призначення, переведення, просування по службі, покарання або пропозиція щодо звільнення суддів в Афганістані є повноваженням Верховного суду.

З метою підвищення якості роботи і кращого впорядкування справ, пов'язаних з адміністративними і судовими питаннями, Верховний суд Афганістану мав створити службу судової влади, що обіймається загальними адміністративними справами [8]. Варто вказати, що таку управлінську автономію суддівської системи важко ув'язати із принципом незалежності суду (насамперед нижчестоящего від Верховного) тому вона не отримала відображення у європейських конституційних моделях.

Інша модель передбачає делегування низки управлінських (насамперед кадрових та дисциплінарних) повноважень спеціальному органу, що не здійснює правосуддя та має спеціальний статус, закріплений як у національному законодавстві про судоустрій, так і в конституційних актах.

Зокрема, це стосується таких органів, як: Вища рада юстиції (Україна та Албанія), Верховна рада магістратури (Італійська Республіка, Королівство Камбоджа, Республіка Молдова, Португальська Республіка, Румунія, Східний Тимор та Франція), Рада магістратури (Аргентинська Республіка), Національна рада мирових суддів (Перу), Республіканська судова рада (Республіка Македонія), Вища судова рада (Республіка Болгарія та Греція), Судова рада (Словацька Республіка та Словенія), Вища Суддівська Рада (Республіка Казахстан), Вища рада правосуддя (Бельгія), Рада правосуддя (Республіка Вірменія), Рада з відбору суддів (Киргизська Республіка), Всепольська Рада Юстиції (Польща), Генеральна рада судової влади (Іспанія), Рада суддів і адвокатів (Республіка Філіппіни), Комісія судової системи (Шрі-Ланка), Судова комісія суддів (Королівства Таїланд), Комісія з питань кадрів державних службовців судових органів (Непал), Комісія у справах суддівської служби (Республіка Мальдіви), Комісія щодо здійснення правосуддя (Республіка Мальта), Суддівська дисциплінарна колегія (Латвійська Республіка) та Державне судове віче (Республіка Хорватія).

Зважаючи на можливість закріплення відповідної моделі в інших державах не на конституційному рівні а в законодавчому порядку (що важче виявити вітчизняному дослідникові) – таку форму управління суддівською системою слід визнати найпоширенішою в умовах держав з сучасним конституційним ладом. Цікаво, що існує й компромісна модель між обома розглянутими. Так, Конституція Республіки Кіпр 1960 р. у ст. 157 встановлює, що до компетенції Верховного суду, як Верховної судової ради, входить призначення, підвищення, переведення на іншу посаду, припинення служби та звільнення суддів, а також інші дисциплінарні заходи щодо них [9]. Таким чином функції спеціального органу делеговано у цій державі вищому судовому органу.

У Республіці Вірменія питання діяльності згаданих у Конституції цієї держави Загальних зборів суддів визначено у главі 10 Судового кодексу Республіки Вірменія від 21 лютого 2007 р. № ЗР-135-Н «Самоврядування судової влади». За ст. 70 цього кодексу судова влада в Республіці Вірменія діє на основі принципу самоврядування; органами ж самоврядування судової влади є Загальні збори суддів і Рада голів судів Республіки Вірменія. При цьому спеціально відзначено, що діяльність органів самоврядування судової влади не може обмежувати незалежність судді, а Раду

правосуддя до органів самоврядування судової влади у Вірменії не віднесено [10].

За ст. 70 Судового кодексу Вірменії Загальні збори суддів є вищим органом самоврядування судової влади; його рішення є пріоритетними по відношенню до рішень Ради голів судів. До складу зборів входять всі судді держави, чергові Загальні збори суддів скликаються головою Касаційного суду як мінімум один раз на рік; позачергові Загальні збори судді можуть скликатися за вимогою не менше ніж 1/3 суддів, Ради голів судів або голови Касаційного суду. Загальні збори суддів є правомочними, якщо у них беруть участь більше половини від загальної кількості суддів Вірменії. Рішення на зборах приймаються відкритим голосуванням, простою більшістю голосів суддів, які беруть участь у голосуванні. У випадках, передбачених регламентом зборів, а також за їх рішенням може проводитися закрите (таємне) голосування бюлетенями. Головуючим на Загальних зборах суддів є голова Касаційного суду, а за його відсутності – особа, яка здійснює його повноваження у Касаційному суді [10].

Загальні збори суддів у Вірменії діють відповідно до затвердженого ними ж регламенту та мають такі повноваження: розглядати будь-які питання, забезпечення нормальної діяльності судової влади, в тому числі віднесені Судовим кодексом до компетенції Ради голів судів; обирати суддів – членів Ради правосуддя [10].

За ст. 72 Судового кодексу Вірменії Рада голів судів є постійно діючим самоврядним органом судової влади, вона має печатку із зображенням державного герба. Членами Ради є голови судів загальної інстанції та апеляційних судів, Касаційного суду і його палат. При відсутності члена Ради її повноваження здійснюються особою, який заміщує його на посаді голови суду або палати. Рада голів судів діє відповідно до затвердженого нею регламенту. Засідання Ради голів судів скликаються за необхідності, але не рідше одного разу на квартал. Рада правомочна, якщо на засіданні Ради присутні більше половини від загальної кількості членів Ради. Рішення Ради приймаються простою більшістю голосів членів ради, які взяли участь у голосуванні. Голосування в Раді є за загальним правилом відкритими, але у передбачених регламентом випадках можуть проводитися закриті голосування. Головою Ради голів судів за посадою є голова Касаційного суду, а за його відсутності – особа, яка здійснює його повноваження у Касаційному суді [10].

Рада голів судів формує зі свого складу та визначає чисельність комісії з питань етики та комісії з навчальних питань, вона може створювати також і інші комісії. Комісії реалізують повноваження, відведені їм Судовим кодексом Вірменії та делеговані рішенням Ради голів судів. Головуючим у кожній комісії є член комісії, обраний нею зі свого складу. Рада голів судів Республіки Вірменія має широкі управлінські повноваження. Зокрема, цей орган:

- здійснює самоврядування судової влади, розглядає усі питання забезпечення нормальної діяльності судової влади, за винятком питань, віднесених законом до компетенції її комісій;

- розробляє заходи та пропозиції до компетентних органів щодо поліпшення діяльності судів, вдосконалення правових актів;

- затверджує пов'язані з судовим розглядом правила, що забезпечують виконання законодавства про судочинство, та правила діловодства в судах;

- виносить рішення, що підлягають обов'язковому виконанню Судовим департаментом, призначає і відкликає за поданням голови Касаційного суду керівника Судового департаменту;

- затверджує опис мантиї судді, перелік типового облаштування кабінету судді;

- затверджує паспорти та номенклатуру посад судової служби, штатну чисельність

відповідних структурних і виділених підрозділів; відомості, які зберігаються в особовій справі судді;

- встановлює порядок проведення закритого конкурсу на заміщення вакантної посади судової служби, а також порядок тестування, проведення співбесіди та оцінки якості кандидатів у відкритому конкурсі, порядок формування конкурсних комісій і регламент їх роботи, порядок проведення перепідготовки суддів і судових службовців;

- затверджує підготовлену Судовим департаментом бюджетну заявку, розподіляє кошти резервного фонду судів, розробляє програму середньострокових витрат на підставі поданих судами заявок;

- розробляє та затверджує правила співпраці судів із засобами масової інформації;

- встановлює місця перебування судів, не встановлені законом, і затверджує порядок розподілу суддів по місцях перебування;

- розробляє та затверджує порядок розподілу справ у судах першої інстанції, призначення судового складу апеляційних судів і головуючих в них суддів, відведення, самовідводу суддів, заміщення голови суду та суддів у разі їх відпустки або хвороби;

- затверджує за поданням керівника Судового департаменту: перелік виділених підрозділів служби судових розпорядників, їх штатну чисельність у виділених підрозділах в межах бюджетних асигнувань, види і форми нагрудних знаків, що присуджуються судовим розпорядникам як заохочення, порядок надання судовим розпорядникам форменого одягу та її носіння.

Голова Ради голів судів, серед іншого, представляє судову владу у відносинах з іншими органами; він пропонує Раді кандидатуру керівника Судового департаменту і дає пропозицію про його звільнення з роботи, здійснює загальне керівництво діяльністю Судового департаменту. У разі виявлення порушення вимог Кодексу суддівської етики Голова Ради повідомляє про це відповідно комісію з етики Ради голів судів або дисциплінарну комісію Ради правосуддя [10]. Отже, можна побачити, що у Вірменії суддівське (судове) самоврядування розглядається, як складова судової влади, що має широкі управлінські та контролюючі повноваження навіть порівняно із Радою правосуддя, як контролюючим органом.

Доволі детально питання суддівського (судового) самоврядування регламентовано у законодавстві Киргизії. Конституція Киргизької Республіки 2010 р. у ст. 95 відзначає, що відбір кандидатур на посади суддів місцевих судів, подання їх на призначення і переведення здійснюються Радою з відбору суддів. Водночас відсторонення та звільнення з посади суддів місцевих судів здійснюються Президентом за поданням Ради суддів. Залучення суддів усіх судів Киргизької Республіки до кримінальної та адміністративної відповідальності, яка покладається в судовому порядку, допускається за згодою Ради суддів. Додатково у цій статті відзначено, що відповідні процедури мають бути врегульованими конституційними законами [11].

Водночас у ст. 102 Конституція Киргизької Республіки 2010 р. встановлено, що для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування. Органами суддівського самоврядування в Киргизькій Республіці є З'їзд суддів, згадана у ст. 95 Рада суддів і збори суддів (але не Рада з відбору суддів). Згідно з вимогами цієї Конституції З'їзд суддів в Киргизії є вищим органом суддівського самоврядування; Рада суддів є виборним органом суддівського самоврядування, чинним в період між з'їздами суддів і здійснює захист прав і законних інтересів суддів, контроль за формуванням та виконанням бюджету судів, організацію навчання та підвищення кваліфікації суддів, розгляд питань про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Також ця Конституція передбачає діяльність зборів суддів, як первинного органу суддівського самоврядування. Додатково встановлюється, що Рада з

відбору суддів формується з суддів та представників громадянського суспільства; при цьому Рада суддів, парламентська більшість і парламентська опозиція обирають кожна одну третину складу Ради з відбору суддів відповідно [11].

Варто вказати, що у Киргизькій Республіці до схвалення цитованої конституції було прийнято спеціальний закон «Про органи суддівського самоврядування» від 20 березня 2008 р. № 35; на відміну від Конституції цей акт встановлював, що органами суддівського самоврядування є лише З'їзд суддів та Рада суддів Киргизької Республіки; про збори суддів цей закон не згадував, не йшлося у ньому і про Раду з відбору суддів. Запропонована у законі № 35 модель має спільні риси із наявною у Судовому кодексі Вірменії та розглянутою вище, але має ряд самобутніх відмінностей. Так, згідно зі ст. 4 закону № 35, порядок формування та діяльності органів суддівського самоврядування та їх взаємовідносини визначаються З'їздом суддів.

Отже, досвід діяльності інститутів суддівського самоврядування зарубіжних держав, свідчить про необхідність подальших досліджень сутності поняття суддівської самоорганізації в цілому та його форм і, як наслідок, впровадження кращих практик такого функціонування у вітчизняне законодавче поле з обов'язковим урахуванням досвіду України та реалій сьогодення.

Висновки. Отже, в окремих пострадянських державах конституційні та законодавчі акти передбачають функціонування органів суддівського самоврядування (самоврядування судової влади). До таких самоврядних інституцій не належать органи здійснення контролю у судовій сфері, які, втім, формуються за переважною участю самоврядних суддівських структур. Власні повноваження відповідних самоврядних структур є широкими, що викликає питання доцільності виокремлення контролюючих органів, що не входять до системи самоврядування. Російський досвід передбачає продовження традицій «радянської моделі» існування органів суддівського співтовариства, що об'єднують самоврядні та контролюючі структури; роль самоврядних суддівських структур в РФ зводиться до легітимації відповідних контролюючих органів (суддівських комісій). Водночас пострадянський досвід інших країн та досвід конституційного реформування держав Східної Європи безпосередньо свідчить про перспективу формування демократичних структур суддівської організації, що діють за спрощеними та прозорими для суддівського співтовариства процедурами, є транспарентними та прагнуть до відображення підвищеного рівня легітимності відповідних формально-юридичних процедур.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2017 р.

Список використаної літератури:

1. Батанов О. В. Самоврядування / О. В. Батанов // Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемчушенка. – Київ : Юридична думка, 2007. – С. 195 ; Batanov O. V. Samovriadvannia / O. V. Batanov // Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / Za red. Yu. S. Shemchushenka. – Kyiv : Yurydychna dumka, 2007. – S. 195.

2. Лазор О. Місцеве управління: поняття, терміни, визначення : Навчальний посібник / О. Лазор. – Київ : Дакор, 2004. – С. 169 ; Lazor O. Mistseve upravlinnia: poniattia, terminy, vyznachennia : Navchalnyi posibnyk / O. Lazor. – Kyiv : Dakor, 2004. – S. 169.

3. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – Київ : Либідь, 2005. – С. 465 ; Shliakhtun P. P. Konstytutsiine pravo: slovnyk terminiv / P. P. Shliakhtun. – Kyiv : Lybid, 2005. – S. 465.

4. Конституция Мексиканских Соединенных Штатов от 5 февраля 1917 г. с позднейшими изменениями [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту :

<http://worldconstitutions.ru/archives/51> ; Konstituciya Meksikanskih Soedinennyh SHtatov ot 5 fevralya 1917 g. s pozdnejshimi izmeneniyami [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu do sajtu : <http://worldconstitutions.ru/archives/51>

5. Конституция Гватемалы от 1 марта 1956 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайту : <http://worldconstitutions.ru/archives/44> ; Konstituciya Gvatemaly ot 1 marta 1956 g. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu do sajtu : <http://worldconstitutions.ru/archives/44>

6. Конституция Колумбии от 5 августа 1886 г. с позднейшими изменениями [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайту : <http://worldconstitutions.ru/archives/48> ; Konstituciya Kolumbii ot 5 avgusta 1886 g. s pozdnejshimi izmeneniyami [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu do sajtu : <http://worldconstitutions.ru/archives/48>

7. Политическая Конституция Перу от 29 декабря 1993 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайту : <http://worldconstitutions.ru/archives/534> ; Politicheskaya Konstituciya Peru ot 29 dekabrya 1993 g. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu do sajtu : <http://worldconstitutions.ru/archives/534>

8. Конституция Исламской Республики Афганистан от 16 января 2004 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайту : <http://worldconstitutions.ru/archives/24> ; Konstituciya Islamskoj Respubliki Afganistan ot 16 yanvarya 2004 g. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu do sajtu : <http://worldconstitutions.ru/archives/24>

9. Конституция Республики Кипр от 16 августа 1960 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайту : <http://worldconstitutions.ru/archives/117> ; Konstituciya Respubliki Kipr ot 16 avgusta 1960 g. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu do sajtu : <http://worldconstitutions.ru/archives/117>

10. Конституция Республики Армения от 5 июля 1995 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайту : <http://worldconstitutions.ru/archives/132> ; Konstituciya Respubliki Armeniya ot 5 iyulya 1995 g. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu do sajtu : <http://worldconstitutions.ru/archives/132>

11. Конституция Кыргызской Республики от 27 июня 2010 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа до сайту : <http://worldconstitutions.ru/archives/128> ; Konstituciya Kyrgyzskoj Respubliki ot 27 iyunya 2010 g. [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu do sajtu : <http://worldconstitutions.ru/archives/128>

Yu. O. Voloshin, S. V. Kulyk

EXTERNAL EXPERIENCE OF THE CONSTITUTIONAL LAW REGULATION OF THE JUDICIAL SELF-GOVERNMENT

The article is devoted to theoretical and methodological approaches to the definition of «judicial self-governmen» in the modern conditions of development of world constitutionalism.

The author analyzes the legal content of this category, shows its specific features, reveals the importance of the processes of improving the functioning of the judicial branch of power and the constitutional modernization of society and the state in general in the current conditions of legal globalization and European interstate integration.

It is emphasized on the necessity to further improve the constitutional and legal regulation of judicial self-government as the most important direction of activity of the judiciary in the context of the perception of European legal standards by the national legal system of Ukraine.

Key words: constitutional law, constitutional law reform, constitutional modernization, judicial self-government, judicial power.

УДК 342.1(045)

Д. І. Карп

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ЯК СУБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ

Стаття присвячена дослідженню концептуальних аспектів визначення категорії «національні меншини» в науці конституційного права.

Стверджується, що у сучасних конституціях відображені певні концептуальні підходи до суб'єктного складу національних меншин, що вимагає їх всебічного розгляду та науково-практичного аналізу з точки зору сучасних процесів європейської міждержавної інтеграції в частині імплементації загально визначених стандартів, принципів і норм у сфері прав людини, громадянина і соціальних груп.

В результаті проведеного аналізу встановлено, що концептуально і методологічно конституційно-правовий статус національних меншин в сучасних державах базується на діалектичній єдності етнічного і політичного дискурсів, які у сукупності дають можливість виділити національні меншини в якості окремих суб'єктів конституційно-правових відносин та об'єкта конституційно-правового регулювання.

Ключові слова: національні меншини, конституційне право, конституційно-правова доктрина, конституційно-правовий статус, права людини і громадянина, європейська інтеграція.

Постановка проблеми. Для України як держави з поліетнічним складом населення існує нагальна потреба у вирішенні комплексу правових, політичних та соціально-культурних проблем, пов'язаних зі створенням необхідних сприятливих умов для всебічного розвитку національних меншин, які складають майже третину населення країни. Тому розроблення державної політики щодо національних меншин, включаючи конституційно-правові засади її регулювання, є актуальною проблемою теоретичного і практичного характеру. Адже розвиток національних меншин в Україні є невід'ємною складовою не лише загального процесу формування правової держави, а й становлення конституційно-правового статусу людини і громадянина, важливою умовою забезпечення етнонаціонального розвитку та етнонаціонального самовизначення в усіх їх демократичних та законних формах.

Однією з ознак демократичної держави є визнання рівності громадян усіх національностей перед законом. Водночас, наявність у державі значної кількості національних меншин висуває проблему забезпечення їхніх специфічних прав та свобод. Особливої уваги потребує забезпечення саме колективних прав національних меншин, і передусім - права на самоорганізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання самоорганізації національних меншин, впровадження її форм у науковій спеціальній літературі є малодослідженим. Враховуючи, що за своїм змістом самоорганізація національних меншин є досить багатогранним явищем, зазначена проблема є актуальною для теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, міжнародного права, зокрема, таких міжгалузевих інститутів, як права та свободи людини і громадянина, державний устрій, статус органів державної влади, місцеве самоврядування тощо. В цьому відношенні можна виділити праці вітчизняних вчених, які досліджували окремі аспекти цього питання: В.Б. Авер'янова, М.О. Баймуратова, В.І. Євінтова, В.Н. Денисова, Н.П. Гаєвої,

В.М. Кампа, В.В. Копейчикова, О.Л. Копиленка, М.І. Корнієнка, П.Ф. Мартиненка, О.М. Мироненка, В.О. Нікітюка, М.П. Орзіха, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, Ю.І. Римаренка, В.М. Селіванова, Є.А. Тихонової, Ю.М. Тодики, В.А. Чеховича, О.Ф. Фрицького, В.М. Шаповала та ін.

Викладення основного матеріалу. Національні меншини, будучи складовою частиною Українського народу, є учасниками та суб'єктами політичного процесу. Конституція України створює для цього загальні передумови, проголосивши народ з усією його національною багатоманітністю носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні, гарантуючи політичний плюралізм, рівність прав і свобод, право громадян брати участь в управлінні державою, об'єднуватися у громадські організації, здійснювати місцеве самоврядування тощо. При цьому багатонаціональність, як одна з характеристик нашої країни, є частиною її суспільного ладу. У свою чергу, суспільний лад являє собою організацію та діяльність суспільства, що передбачено і закріплено Конституцією та Законами України. Він опосередковує собою всі основні сфери життя і діяльності суспільства у політичній, культурній та інших сферах. При тому, у кожній з цих сфер, як зазначає В.Ф. Погорілко, існують певні форми організації і діяльності, тобто певні політичні, економічні та інші інститути. Вони утворюють собою відповідні системи, які складають суспільний лад [1].

Разом з тим процес самоорганізації Українського народу, який складається з громадян усіх національностей нашої держави, на сучасному етапі пов'язаний із складними чинниками, які зумовлюють загальний розвиток та формування суспільного ладу та громадянського суспільства. Проголошення української держави безпосередньо впливає з етнічного ренесансу чи політизації етнічності, сутність яких полягає у зростанні самосвідомості, поглибленні етнополітичної культури, перетворенні етнонаціональних суспільств з об'єктів соціальних експериментів на суб'єкти політичного життя. Звідси, як на нашу думку, виникає актуалізація низки питань щодо конституційно-правового регулювання самої етнонаціональної сфери. Це, насамперед, відобразилося у конституційному законодавстві: у Декларації про державний суверенітет України 1990 року наголошується, що держава гарантує всім національностям, які проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку; у Конституції України 1996 р. зазначено, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації..., розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11) [2].

Але на сучасному етапі, не зважаючи на прийняті конституційно-правові акти, з одного боку, ми не маємо концепції розбудови української держави з акцентом на якісні характеристики українського народу, його ментальності, не враховуємо також менталітет та інтереси національних меншин. З іншого боку, ще не створено концепції етнонаціонального фактору, концептуальної розробки етнонаціональних проблем, цілісного підходу до їх вирішення.

Саме тому глибокі та радикальні зміни, які відбуваються в усіх сферах політико-правового життя сучасного українського суспільства, поки що не вкладаються у традиційне поняття політико-правової системи. Існує гостра потреба у пошуку нової парадигми розвитку таких систем.

Така парадигма, на наш погляд, повинна ґрунтуватися, насамперед, на фундаментальних принципах самоорганізації, які є досить ефективними для пояснення різних систем, враховуючи й те, що самоорганізація у системах різного рівня має свої специфічні особливості.

Отже, йдеться про базисну теорію, яка може бути покладена в основу програми

реформування конституційно-правових засад регулювання етнонаціональної сфери, розроблення методологічних принципів для її побудови.

У зв'язку з цим, системний та синергетичний методи розуміння етнонаціональної сфери дають нам можливість опиратися на загальні висновки у підходах щодо формування самоорганізуючих систем. Це допомагає, з методологічної точки зору, екстраполювати їх положення на такий суттєвий елемент етнонаціонального буття, як національні меншини, котрі виступають суб'єктами самоорганізованої системи, як з позиції її виникнення, так і з позиції функціонування. При цьому, як зазначається в літературі, національні меншини є дійовими структурними елементами або підсистемами великих суспільств – країн свого проживання та їх націй, а також природними частинами свого рідного, але віддаленого етносу.

Дійсно, національні меншини, які проживають на терені країни, при наявності культурних, побутових відмінностей, різних форм ментальності, у процесі свого взаємозв'язку набувають системної єдності, трансформуючись у певну організаційну цілісність. Остання, на наш погляд, проявляє себе зовні спільними інтересами і вступає, таким чином, у взаємозв'язок з державою. Слід наголосити на тому, що будь-яка організація володіє визначеною структурою, навіть у тому випадку, коли ця структура ніким не затверджена чи нікому не відома. Але життєздатною структура буде лише у тому випадку, коли вона функціонує на основі використання природного потенціалу самоорганізованої системи з урахуванням її власних законів. Таким чином можна констатувати, що процес самоорганізації має достатньо високий ступень стійкості та надійності саме тому, що національні меншини формують організаційні структури, які забезпечують самозбереження та розвиток відповідного середовища існування даного етносу.

Якщо розуміти самоорганізацію суб'єктів прав національних меншин як вільний вибір форм свого існування, то виникає слушне питання щодо змісту та меж здійснення самоорганізації меншин у загальному процесі самовизначення Українського народу. По-перше, як слід розуміти право народів та націй на самовизначення, – розглядати його у контексті індивідуальних чи колективних прав національних меншин? Чи варто взагалі ранжувати їх права саме у такий спосіб? По-друге, виникає питання про рівень суверенізації таких суб'єктів права на самовизначення у поліетнічній державі і чи мають національні меншини вищезазначене право?

Зміст права народів на самовизначення у загальних рисах було зафіксовано ще у ст.1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ст. 1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні, культурні права 1966 року: "Всі народи мають право на самовизначення. В силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус та вільно забезпечують свій економічний, соціальний та культурний розвиток".

На думку Р.Х. Абдулатіпова, принцип "права народів та націй на самовизначення" ніколи та ніде не реалізувався як виключно правовий принцип, а завжди був орієнтиром на політичну доцільність. Застосування цього принципу, зокрема, у конституційному законодавстві, завжди пов'язане з труднощами: юридичне значення цього поняття недостатньо визначене та не досить зрозуміле; до того ж відсутній чітко визначений суб'єкт права на самовизначення.

Зрештою, загальновідомі положення ООН про право народів та націй на самовизначення сформульовані на основі національно-визвольних спрямувань країн та народів, і механічно "накласти" їх на "матрицю" сучасної ситуації в Україні навряд чи доцільно. До того ж, якщо до початку сучасного періоду ідея самовизначення розумілася, головним чином, як право на деколонізацію (воно торкалося народів, а не територій, розглядалося як абсолютне право, але виключно для колоній), то головною

ознакою сучасної епохи є спроба “скомбінувати” етнічні та культурні права національних груп з територіальним принципом деколонізації. Внаслідок цього виникла тенденція до переосмислення права на самовизначення як права кожної окремої національної групи на політичну незалежність. Однак в цьому новому розумінні самовизначення не було сприйнято ні міжнародним правом, ні жодною окремою країною. Можна простежити принаймні дві основні тенденції у сучасному міжнародному праві: по-перше, все ще зберігається певний консенсус щодо того, що за межами питання про деколонізацію права на самовизначення взагалі не існує і, по-друге, якщо ідея самовизначення стосується до народів і якщо держава стала суверенною, то питання про подальше територіальне самовизначення взагалі знімається.

Що ж до конституційно-правового забезпечення, йдеться про відмову від одностороннього тлумачення та використання на практиці права народів та націй на самовизначення. В колишньому СРСР воно традиційно визначалося принципом на “замкнуте” політико-територіальне самовизначення з “правом виходу”. Саме тому етноси та національні меншини, зокрема у Радянському Союзі, були дезорієнтовані та практично відсторонені від пошуків інших форм самовизначення з метою збереження своєї ідентичності, культури, традицій та побуту.

На наш погляд, доцільно розглядати права народів та націй на самовизначення у правовому контексті у двох аспектах: самовизначенні колоній та появі нових незалежних держав, що є предметом регулювання міжнародного публічного права та самовизначенні народів, націй в цілому та національних меншин зокрема, незалежних держав, що є предметом регулювання конституційного права. Стосовно цього, варто підкреслити ряд державно-правових ідей С.С. Дністрянського, який відрізняв зовнішнє та внутрішнє самовизначення народу. Зовнішня сторона поняття народного самовизначення вказує на те, що кожен народ без винятку матиме право самовизначитись – належати до тієї чи іншої держави чи мати свою самостійну державу. Внутрішня сторона самовизначення означає звернення до існуючих держав з бажанням надати всім національностям повну самостійність або політичну автономію. Успішне вирішення самовизначення народу, зазначав вчений, безпосередньо пов'язане із співвідношенням соціального та етнічного при вирішенні національного питання в поліетнічній державі.

Питання про право колоніальних народів на самовизначення в сучасній науковій літературі і, передусім, у міжнародно-правовому сенсі, розглянуто майже досконало, тому зупинимося на іншому аспекті проблеми, який потребує певних теоретичних рефлексій.

Насамперед, право народів та націй на самовизначення слід розглядати як таке, що має дві сторони, які іменуються самовизначенням внутрішнім та самовизначенням зовнішнім. Зовнішній аспект права народу на самовизначення полягає у тому, що народ має право вільно обирати свій політичний статус на міжнародній арені. Показовим у цьому плані є те, що у Преамбулі Конституції України визначена юридична підстава виникнення України як незалежної держави. Такою підставою і є невід'ємне природне право української нації на самовизначення. Історично це право було здійснено всім Українським народом - громадянами України всіх національностей.

Внутрішнє ж самовизначення визначає право на політичну організацію влади в межах існуючої держави. Слід зазначити, що суб'єктом права на внутрішнє самовизначення, у такому випадку, є народ - громадяни усіх національностей даної держави. Визнаючи носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні народ (ч.1 ст. 5), Конституція України у ст. 11 водночас визначає його структурні компоненти –

українську націю, національні меншини та корінні народи. Водночас, наприклад, Ю.М. Тодика, розуміє народ в цьому сенсі як єдиний та неподільний суб'єкт джерела влади. Ми поділяємо думку вченого, що суверенітет належить не окремим частинам народу, а народу в цілому. Тут відразу констатується той факт, що термін “народ” відноситься не лише до великих однорідних етнічних колективів, що право на самовизначення повинно бути закріплене лише за ними. Зрештою, принцип права народів та націй на самовизначення - поняття складне та суперечливе. Із цієї точки зору, не можна не погодитися з висновками вітчизняних авторів, зокрема В.О. Нікітюка про те, що право націй і народів на самовизначення не поширюється на етнонаціональні меншини [3]. Вважаємо, що такий висновок робився все ж таки у контексті класичного розуміння принципу права народів та націй на самовизначення, який діє у міжнародному праві, а саме - у формі зовнішнього самовизначення з “правом на відокремлення”.

Щодо цього є й інша думка, яку поділяє автор Ю.І. Римаренко з цього приводу зазначає: конче потрібно подолати стереотип щодо догматичного розуміння самовизначення лише як права на відділення та утворення самостійної держави. Самовизначення ж є універсальним принципом реалізації етнічного ренесансу та розв'язання національного питання, що стосується не лише української нації та права кожної людини на особисту етнічну самоідентифікацію, але й має вихід на вільний вибір національно-державних утворень чи національно-територіальної автономії, право народів на культурне самовизначення, всебічний етнокультурний розвій, на оптимальне представництво у вищих і місцевих органах влади та управління.

Висновки. Отже, з прийняттям Декларації про державний суверенітет, Декларації прав національностей України, Закону України “Про національні меншини в Україні”, а також Конституції 1996 року національні меншини визнані самостійним інститутом конституційного права та елементом конституційного ладу.

Проте, незважаючи на прийняті конституційно-правові акти щодо розвитку національних меншин, поки їх положення не знайшли свого втілення. Більш того не досліджені концептуальні засади та механізм забезпечення прав національних меншин. Останні, як суб'єкти, яким властиві принципи самоорганізації формують організаційні структури, які забезпечують самозбереження та розвиток їх національно-культурної самобутності.

Під самоорганізацією суб'єктів прав національних меншин дисертант розуміє вільний вибір ними форм свого існування. За своїм конституційно-правовим змістом самоорганізація національних меншин в Україні є процес їх самовизначення в державі, який здійснюється згідно із Конституцією України та її чинним законодавством. При цьому у даному контексті, міжнародно-правовий принцип “право націй та народів на самовизначення” у законодавстві України може поширюватися на національні меншини та тлумачитися як універсальний принцип реалізації їх культурних, політичних, соціальних та інших прав в державі у всіх передбачених законодавством формах, не порушуючи при цьому цілісності держави та її унітарного державного устрою. Організаційно-правовою формою здійснення самоорганізації національних меншин є автономія.

Водночас Конституція України 1996 року визнала національні меншини не тільки елементом конституційного ладу, а й одним з суб'єктів конституційних правовідносин. При тому, у галузі конституційного права поняття національності є одним із хитких та невизначених, адже сама природа етнічного та національного є досить багатогранною. Існування декількох класифікацій, критеріїв до визначення ознак не дає поки що змоги знайти загальноприйнятого визначення поняття “національних меншин”.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2017 р.

Список використаної літератури:

1. Погорілко В. Ф. Основи конституційного ладу України / В. Ф. Погорілко. – К., 1997. – С. 21 ; Pohorilko V. F. Osnovy konstytutsiinoho ladu Ukrainy / V. F. Pohorilko. – K., 1997. – S. 21.

2. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141 ; Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 28 chervnia 1996 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. - № 30. – St. 141.

3. Нікітюк В. О. Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правовий аспект): Автореф. дис. к. ю. н. 12.00.02 / В. О. Нікітюк. – К., 1995. – С. 17 ; Nikitiuk V. O. Status etnonatsionalnykh menshyn (porivnialno-pravovyi aspekt): Avtoref. dys. k. yu. n. 12.00.02 / V. O. Nikitiuk. – K., 1995. – S. 17.

D. Yi. Karp

**NATIONAL MINORITIES AS A SUBJECT OF CONSTITUTIONAL LAW
RELATIONS: PROBLEMS OF DEFINITION AND PROTECTION**

The article investigates the conceptual aspects of the definition of «national minority» in the science of constitutional law.

It is alleged that in modern constitutions reflected some conceptual approaches to the subject composition of national minorities requires their comprehensive review and scientific analysis in terms of contemporary processes of European integration in interstate implementation of universally accepted standards, principles and norms of human rights, citizen and social groups.

The analysis found that conceptually and methodologically constitutional and legal status of national minorities in modern states is based on the dialectical unity of ethnic and political discourses that collectively make it possible to allocate national minorities as special subjects of constitutional relations and as object of the constitutional regulation.

Key words: national minorities, constitutional law, constitutional law doctrine, constitutional status, human and civil rights, European integration.

УДК 342.3+341.231.14

В. С. Могілевський

**РОЛЬ ГЛОБАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ У ПІДВИЩЕННІ
ЯКОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ПРО МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ**

Стаття присвячена дослідженню концептуальних аспектів ролі глобального конституціоналізму у підвищенні якості законодавства України про місцеве самоврядування.

Стверджується, що проведення реформування інституту місцевого самоврядування в Україні об'єктивно є пов'язаним з проведенням законопроектних робіт, а це є неможливим без врахування вимог конституціоналізму, зокрема глобального конституціоналізму, що базується та розвивається на базі правової глобалізації.

В результаті проведеного аналізу встановлено, що метою та змістом реформування інституту місцевого самоврядування в нашій державі виступає його наближення до вимог глобального конституціоналізму, згідно яких місцеве самоврядування розцінюється як іманентний інститут демократичної правової

державності, що є могутнім інструментом не тільки прояву ініціативи населення та жителів-членів територіальних громад, а й сферою де практично здійснюється реалізація і захист прав людини, а також формуються механізми щодо укріплення та демократичного розвитку самої державності.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, конституційне право, конституційно-правова доктрина, глобальний конституціоналізм, локальна демократія, європейська інтеграція.*

Постановка проблеми. Серед великих історичних універсальних досягнень людської цивілізації нарівні з феноменами прав людини, виборчого права, верховенства права, демократичного правління, виділяється феномен локальної демократії у формі місцевого самоврядування, яке не тільки супроводжувало виникнення, становлення та розвиток людських локальних спільнот, а й багато в чому заклало підвалини сучасної державності.

Місцеве самоврядування сьогодні це могутній елемент демократичної правової державності, яке не тільки є зацікавленим в її існуванні та функціонуванні, але також і в її розвитку й вдосконаленні, бо саме такі процеси дають локальній демократії можливість формувати і стимулювати мотивацію населення відповідних територій держави до самоорганізації, знаходити нові форми участі окремих людей-членів територіальних громад у місцевому самоврядуванні на основі партисипативної демократії (демократії участі), а також суттєво розширювати та укріплювати компетенційну базу місцевого самоврядування на основі децентралізації повноважень публічної влади, коли делеговані повноваження виконавчої влади передаються у власні самоврядні повноваження органів місцевого самоврядування, що формуються самими територіальними громадами та функціонують на виконання їх інтересів.

Наведені положення свідчать не тільки про об'єктивізацію, а й про актуалізацію законопроектних робіт, що, по-перше, призведуть до розробки, визначення, легалізації та легітимації національної моделі місцевого самоврядування; по-друге, до формування його сучасної компетенційної бази на основі децентралізації; по-третє, до розробки та легалізації нових організаційних форм діяльності населення в рамках локальної демократії; по-четверте, до формування реальної правосуб'єктності територіальної громади в рамках системи місцевого самоврядування, коли вона з «декоративного» суб'єкта трансформується в реального суб'єкта державно-правових та муніципально-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що аналізу сутності, позитивним тенденціям, а також ризикам і загрозам світових глобалізаційних процесів в останні роки приділяється дуже серйозна увага. Однак початком активного вивчення процесів глобалізації прийнято вважати останнє десятиліття минулого століття, що зазначене серйозними геополітичними трансформаціями, що відбиваються на державному та локальному розвитку. В обговоренні процесів глобалізації беруть участь як зарубіжні вчені (З. Бжезінський, Б. Геншель, Б. Дікон, Г. Кіссінджер, Г. Мартин, А. Мейнінген, Д. Рітцер, Ф. Фукуяма, К. Хаусхофер, Л. Абалкін, Г. Батигін, І. Беляєва, С. Вазіловський, С. Глазьев, А. Грязнов, М. Делягін, С. Долгова, В. Захарова, А. Ілларіонов, В. Іноземцев, Е. Кочетов, Д. Михайлов, А. Мовсесян, Л. Обухов, В. Сенчагов, С. Сильвестров, А. Уткін, К. Шахназаров, Г. Широков, В. Шенаев, Ю. Шишков та ін.), так і вчені вітчизняні. Одним з найбільш досліджуваних напрямків глобалізації є соціально-економічне. Однак область вивчення не обмежується виключно проблемами економіки. У вивченні процесів глобалізації беруть участь представники політології, соціології, правознавства та низки інших гуманітарних наук. Політичні,

геополітичні та соціологічні аспекти глобалізації представлені в дослідженнях О. Білоруса, В. Зянько, С. Макухи, А. Пешко, С. Сіденко та ін. При цьому з року в рік розширюється проблемне поле глобалізації за рахунок включення знань, що накопичуються в різних галузях природничих і гуманітарних наук, осмислюються особливості її багаторівневої структури, методів дослідження в їх співвідношенні з досліджуваною об'єктивною реальністю.

Слід зазначити, що на державному та міжнаціональному рівні вже створено спеціальні дослідницькі інститути і програми, покликані сприяти вивченню проблем глобалізації та різних її аспектів. Вивчається вплив феномена глобалізації на науку, освіту, культуру, проблеми націотворення і державотворення, охорони навколишнього середовища, розвитку спорту і т.д.

В останні десятиліття в юридичній літературі з'явилася велика кількість робіт, автори, яких, віддали перевагу вивченню правових аспектів глобалізації, що знаходять свій вплив на розвиток національної державності, в тому числі й за рахунок суттєвого впливу на функції національної держави, включаючи її законотворчість. До них можна віднести дослідження М. Баймуратова, О. Батанова, Ю. Волошина, О. Київець, О. Копиленка, Х. Приходько, І. Сліденка, Мохамеда Мутани Аббаса та ін. Однак серйозних монографічних досліджень правових аспектів світових глобалізаційних процесів на сьогоднішній день не так багато.

Тому, *метою даної статті* є дослідження ролі глобального конституціоналізму у становленні національного законодавства України про місцеве самоврядування та підвищення його якості.

Виклад основного матеріалу. Тільки попередній системний аналіз положень щодо вдосконалення правового статусу місцевого самоврядування, його суб'єктів і органів свідчить, що всі вони мають якісні парадигмально-управлінські ознаки, що актуалізує організацію та проведення відповідних законопроектних робіт в межах законодавчої та виконавчої гілок влади, з метою якісного оновлення конституційно-правового інституту місцевого самоврядування.

Вважаємо, що проведення зазначених законопроектних робіт є неможливим без врахування вимог конституціоналізму, зокрема глобального конституціоналізму, що базується та розвивається на базі правової глобалізації.

В умовах становлення та розвитку складних і суперечливих тенденцій економічної та політичної глобалізації починаються могутні процеси щодо формування і розвитку її якісно нової та могутньої форми – глобалізації правової. На слушну думку М. Алмохаммеда, для усвідомлення сутності правової глобалізації варто розуміти, що вже нині поверх установлених державних кордонів відбувається дуже складний і всеосяжний процес людської взаємодії (фактор глобального колабораціонізму. – М.А.), що визначає існування сукупності політичних, економічних, культурних і суспільних зв'язків, пріоритетність яких стосовно місцевих, регіональних, національних обмежень (фактор пріоритетності глобальної взаємодії перед взаємодією національною. – М.А.), очевидно, забезпечує умови для створення нової транснаціональної цивілізації (фактор інституціоналізації якісно нової цивілізації. – М.А.) [1].

Не дивлячись на те, що в історичній ретроспективі існувало багато різного роду зв'язків, що пересікали межі людських співтовариств, нинішній масштаб таких комунікацій, їх інтенсивність, глибину, мобільність і динамізм, охоплення, предметність, швидкість реалізації, завдяки існуванню сучасних нових інформаційних технологій, варто розглядати як ознаки, що носять якісно інший характер у порівнянні з попередніми історичними процесами. І таку іншу та нову якість їм у тому числі забезпечує тенденція виникнення і розвитку правової однорідності, що базується не

тільки на історичному минулому держав-членів міжнародної і регіональних спільнот (колишня колоніальна система, єдині підходи до релігії, відношення до єдиної правової родини тощо), а й їх об'єктивна тяга до спільного розвитку і функціонування на базі єдиних економічних, політичних, культурних і правових цінностей. Отже, ми є свідками виникнення нової геополітичної та геоправової реальності – універсального єдиного правового простору, що:

а) базується на національних конституційно-правових цінностях, тобто на національному конституціоналізмі,

б) цінності якого за допомогою методу рецепції є запозиченими загальним міжнародним правом,

в) потім вони включені у вигляді норм-принципів міжнародного права в багатосторонні міжнародні угоди, що підписуються державами-членами міжнародного співтовариства, що становляться учасниками таких угод,

г) норми-принципи міжнародних угод після підписання останніх їх учасниками трансформуються в міжнародно-правові зобов'язання держав-учасників,

г') що зобов'язані відтворити їх в своєму національному конституційному законодавстві шляхом використання конституційного механізму національної імплементації (див.: ст. 9 Конституції України) [2].

Таке коло нормативного обороту, що скеровує конституційні цінності з національного на універсальний рівень, а потім з універсального рівня знову на національний рівень, але вже у вигляді міжнародно-правових зобов'язань держави-підписанта міжнародної угоди, що супроводжується міжнародним контролем та забезпечується міжнародним механізмом конвенційного контролю, свідчить про виникнення складного симбіозу горизонтально-вертикальних міжнародно-правових та державно-правових зв'язків, в умовах якого виникає як нова якість співробітництва держав, так й якісна нова форма їх взаємодії – глобальний конституціоналізм. Деякі вчені стверджують, що вказані процеси ведуть на початку до виникнення міжнародного конституційного права (Б. Геншель, Б. Дікон, Г. Мартин, А. Мейнінген, Д. Рітцер, Ф. Фукуяма, К. Хаусхофер), а потім вже глобального конституціоналізму.

В цьому відношенні методологічно важливою виступає позиція іспанського філософа права Ф. Лапорта про те, «що нині постає перед нами, підпорядковується і буде завжди значною мірою підпорядковуватися логіці колективних дій, а це визначає високий рівень анонімності й знеособленості в діях людей і їхніх реакцій та, отже, призведе до зростання непередбачуваності в майбутніх результатах». Він вважає, що сама по собі ідея «управління» цими складними процесами, якими супроводжується глобалізація, чи навіть «повернення їх назад», якщо і не ілюзорна, то принаймні надзвичайно важко здійснювана [3].

Якщо системно тлумачити даний підхід, то за всієї своєї песимістичності, він містить і раціональний методологічний зміст, що базується на об'єктивації основної управлінської парадигми, а саме:

- в умовах глобалізації державно організоване людство повинно підпорядковуватися загальній логіці колективних дій (колективістська складова);

- така парадигма дій об'єктивно викликає до життя необхідність управлінського забезпечення і супроводу (організаційна складова);

- таке управлінське забезпечення здійснюється виключно за допомогою права, що має вже не національний, а наднаціональний і міжнародний характер (нормативна складова);

- формуючи, конструюючи і вибудовуючи архітектуру такого управлінського забезпечення і супроводу за допомогою права, держави-члени світового співтовариства

запозичають нормативні конструкції в національному конституційному праві, що регламентує найбільш важливі, суттєві, фундаментальні суспільні відносини в рамках національної держави, інтерпретуючи їх на міжнародний і глобальний рівні (домінантно-національна складова);

- такий управлінський вплив на колективну поведінку держав і народів повинен мати знеособлений характер, що актуалізує уніфікацію правових і організаційних форм впливу (уніфікаційно-кодифікаційна складова);

- здійснення такого глобального управління за допомогою права завдання дуже важке, але здійснюване, прикладом чому служить співробітництво держав у рамках світового співтовариства і діяльність міждержавних інтеграційних об'єднань (інтеграційно-колабораційна складова).

- реалізація такого глобального управління за допомогою права здійснюється на основі тісної взаємодії національного конституційного та загального міжнародного права в рамках глобального конституціоналізму, що базується на інтернаціоналізації конституційних цінностей держав-членів міжнародного співтовариства (синтетична складова).

Разом з тим, слід розуміти, що онтологічною основою глобального конституціоналізму залишається феномен загального конституціоналізму, що має національні коріння та національне уособлення і прояв. Визначаючи конституціоналізм як особливий режим функціонування публічної влади, сутність якого «виражає формула «конституційно-правова норма плюс практика її реалізації» (В.М. Шаповал [4]), дослідники завжди підкреслюють органічний зв'язок конституціоналізму із місцевим самоврядуванням, що обумовлений й історичною ретроспективою виникнення, розвитку та вдосконалення як державності, так й локальної демократії, тобто праксеологічним настановами соціальної та державної практики, а також доктринальним забезпеченням цих двох феноменів, що в умовах сучасності складають єдину публічну владу. Дослідник Стецюк П.Б., визначаючи категорію «сучасний український конституціоналізм», наголошує на органічній єдності конституційної ідеології та побудованої на ній національної конституційної теорії, вітчизняного конституційного законодавства, конституційно-правової практики в Україні щодо прав і свобод людини, розподілу влади, парламентаризму, незалежного судочинства, конституційної юстиції, місцевого самоврядування, верховенства права, а також конституції та конституційної держави в цілому [5]. Крусян А.Р. стверджує, що «інституціональний рівень системи конституціоналізму ... включає такі владні інститути, як інститут державної влади та інститут публічно-самоврядної влади, що в сукупності є владою публічною» [6]. До цієї ж точки зору, досліджуючи муніципалізм, приєднується Бабічев І. В., називаючи муніципалізм «складовою частиною ... конституціоналізму» [7]. Знаний фахівець Батанов О.В., розглядаючи сучасний конституціоналізм в цілому, зазначає, що «муніципалізм (поряд із парламентаризмом), акумулюючи всі ідейні установки, системні якості, ознаки та атрибути конституціоналізму, є його концептуальним та інституціональним базисом: муніципалізм – на локальному рівні, а парламентаризм – загальнонаціональному (загальнодержавному)» [8].

Беручи до уваги, що в Україні, як і в більшості демократичних держав, публічна влада поділяється на державну та муніципальну (самоврядну), доходимо висновку, що оскільки конституціоналізм є особливим режим функціонування публічної влади, то парламентаризм і муніципалізм є особливими режимами функціонування відповідно державної влади і самоврядної влади. М. О. Баймуратов, характеризуючи відносини між цими двома видами публічної влади як «симбіотичну взаємодію», зазначає, що

«самоврядна влада породжена й «виходить» від влади державної, існує за її позитивного протекціонізму, і, своєю чергою, зміцнює, стабілізує владу державну, підвищуючи її управлінську ефективність, за допомогою вирішення істотного комплексу соціальних питань, що виникають на локальному рівні державного управління» [9].

Цей органічний зв'язок між конституціоналізмом і муніципалізмом, на думку О. О. Орловського, доцільно відобразити в їхніх дефініціях:

– конституціоналізм – це особливий режим функціонування публічної влади, який передбачає пріоритет прав і свобод людини і громадянина перед інтересами органів публічної влади та самообмеження публічної влади на користь громадянського суспільства;

– муніципалізм – це особливий режим функціонування самоврядної влади, який передбачає пріоритет прав і свобод людини і громадянина перед інтересами органів місцевого самоврядування та обмеження (державою) і самообмеження цієї влади на користь громадянського суспільства [10].

Визнання муніципалізму складовою частиною конституціоналізму вказує також на співвідношення між громадянським суспільством і місцевим самоврядуванням. Коли йдеться про це співвідношення, вчені висловлюють дві точки зору:

– місцеве самоврядування є одним із інститутів громадянського суспільства (наприклад, П. М. Любченко [11]);

– інститут місцевого самоврядування не входить до складу інститутів громадянського суспільства (наприклад, Н. В. Мішина [12]).

Обидві точки зору є справедливими, але використання однієї з них залежатиме: 1) від того, в якій мірі та як вчений визначає громадянське суспільство; 2) від історичного періоду, стосовно якого проводиться дослідження, а також 3) від теорії місцевого самоврядування, яка лежить в основі його національної моделі, що використовується у досліджуваній державі.

Однак, не взираючи на такі відмінності, муніципалізм, місцеве самоврядування виступають не тільки особливою формою, а й одним з найважливіших елементів глобального конституціоналізму. В цьому контексті важливою є позиція вченого-конституціоналіста Ебзеева Б. С., який вважає, що «Навряд чи можна сперечатися з тим, що глобалізація є об'єктивною реальністю, яка обумовлена замкнутістю планети, формуванням світового господарства, глобальними комунікаціями і т.д. Зазвичай її пов'язують з якісно більш високими рівнями інтегрованості, цілісності і взаємозалежності світу. Звідси розуміння глобалізації як геоекономічного, геополітичного та геогуманітарного явища, яке в тому числі вимагає юридичного осмислення і рішення, заснованого на єдиних для учасників цього процесу організаційних і регулятивних стандартах. Мова при цьому зазвичай ведуть про універсалізацію позитивного світового досвіду у всіх основних сферах суспільного життя і підвищенні темпів становлення гуманної, справедливої і високорозвиненої світової цивілізації» [13].

Вважаємо що такий доктринальний підхід володіє високим методологічним потенціалом. По-перше, вона підкреслює не тільки прямий зв'язок глобалізації з виникненням якісно нових змін в геоекономічній, геополітичній і геогуманітарній сферах (виникнення нових організаційних і управлінських можливостей в цих сферах. – Авт.); але і, по-друге, вказує на внутрішню логіку виникнення необхідності в їх юридичному осмисленні і вирішенні, засновану на єдиних для учасників цього процесу організаційних і регулятивних стандартах (прямо пов'язане з виникненням правової глобалізації. – Авт.). По-третє, мова йде про виникнення, накопичення і універсалізацію

позитивного світового досвіду у всіх основних сферах суспільного життя, який в підсумку, сприяє підвищенню темпів становлення гуманної, справедливої і високорозвиненої світової цивілізації (відзначається кумулятивна роль правової глобалізації та її мультиплікативний ефект в глобальних та державно-локальних трансформаціях. – Авт.).

Слід зазначити, що всі зазначені три тенденції є дуже актуальними з позицій проблематики нашого дослідження. Перша – виникнення нових організаційних і управлінських можливостей в гео економічній, геополітичній і геогуманітарній сферах безпосередньо є пов'язаною з розширенням об'єктного складу міжнародного права. Вона логічно веде до його прямого впливу на національне конституційне право, а також до подальшого опосередкованого впливу національного конституційного права на міжнародне право через сприйняття і виконання першим нормативних приписів другого. Друга тенденція – об'єктивація виникнення правової глобалізації – безпосередньо веде до стандартизації не тільки методів, способів і форм міжнародної взаємодії держав, а й до процесуалізації їх нормативної основи за рахунок вироблення міжнародних правових стандартів в різних сферах співробітництва. Третя тенденція – виникнення і підвищення кумулятивної ролі правової глобалізації та її мультиплікативний ефект в глобальних трансформаціях – фактично детермінує виникнення і формування зазначеної вище мегатенденції – конституціоналізації міжнародного права і інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав.

Обґрунтовано представляється, що врахування законодавцем зазначених підходів в становленні, розвитку та функціонування феномену глобального конституціоналізму в процесі законопроектної роботи, буде сприяти підвищенню якості законодавства України про місцеве самоврядування.

Висновки. Резюмуючи викладене вище, можна зробити декілька висновків методологічної властивості, а саме:

- місцеве самоврядування є органічним елементом та інститутом національного та глобального конституціоналізму;

- метою та змістом реформування інституту місцевого самоврядування в нашій державі виступає його наближення до вимог глобального конституціоналізму, згідно яких місцеве самоврядування розцінюється як іманентний інститут демократичної правової державності, що є могутнім інструментом не тільки прояву ініціативи населення та жителів-членів територіальних громад, а й сферою де практично здійснюється реалізація і захист прав людини, а також формуються механізми щодо укріплення та демократичного розвитку самої державності;

- проведення реформування інституту місцевого самоврядування в Україні об'єктивно є пов'язаним з проведенням законопроектних робіт, а це є неможливим без врахування вимог конституціоналізму, зокрема глобального конституціоналізму, що базується та розвивається на базі правової глобалізації;

- завданням проведення законопроектних робіт в сфері місцевого самоврядування є розробка проектів якісних законодавчих актів в профільній сфері – при цьому необхідно враховувати й відповідні тенденції глобального конституціоналізму, що, по-перше, підкреслює не тільки прямий зв'язок глобалізації з виникненням якісно нових змін в гео економічній, геополітичній і геогуманітарній сферах (виникнення нових організаційних і управлінських можливостей в цих сферах. – Авт.); а й, по-друге, вказує на внутрішню логіку виникнення необхідності в їх юридичному осмисленні і вирішенні, що заснована на єдиних для учасників цього процесу організаційних і регулятивних стандартах (прямо пов'язане з виникненням правової глобалізації. – Авт.); крім того, по-третє, мова йде про виникнення, накопичення і універсалізацію

позитивного світового досвіду у всіх основних сферах суспільного життя, який в підсумку, сприяє підвищенню темпів становлення гуманної, справедливої і високорозвиненої світової цивілізації (відзначається кумулятивна роль правової глобалізації та її мультиплікативний ефект в глобальних та державно-локальних трансформаціях. – Авт.).

Стаття надійшла до редакції 19.07.2017 р.

Список використаної літератури:

1. Мутана Аббас Абдалказим Алмохаммед. Взаємодія конституційного та міжнародного права в умовах глобалізації/ Дис...к.ю.н. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право/ М. А. А. Алмохамед. – Маріуполь, 2015. – С. 62; Mutana Abbas Abdalkazym Almokhammed. Vzaiemodiia konstytutsiinoho ta mizhnarodnoho prava v umovakh hlobalizatsii/ Dys...k.iu.n. Spetsialnist 12.00.02 – konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo/ М. А. А. Almokhamed. – Mariupol, 2015. – S. 62.
2. Конституція України 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; Konstytutsiia Ukrainy 1996 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.
3. Лапорта Ф. Глобализация и верховенство права. Некоторые сомнения вестфальца / Ф. Лапорта // Проблемы філософії права. – 2006–2007. – Т. IV-V. – С. 35; Laporta F. Globalizaciya i verhovenstvo prava. Nekotorye somneniya vestfal'ca / F. Laporta // Problemi filosofii prava. – 2006–2007. – Т. IV-V. – С. 35.
4. Шаповал В.М. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії / В.М. Шаповал // Право України. – 1998. – С. 25–29; Shapoval V.M. Stanovlennia konstytutsionalizmu v Ukraini: problemy teorii / V.M. Shapoval // Pravo Ukrainy. – 1998. – S. 25–29.
5. Стецюк П.Б. Про дефініцію категорії «конституціоналізм» / П.Б. Стецюк // Вісник Львівського університету. Серія Юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 171–180; Stetsiuk P.B. Pro definitsiuu katehorii «konstytutsionalizm» / P.B. Stetsiuk // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Yurydychna. – 2004. – Vyp. 39. – S. 171–180.
6. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм : [монографія] / А.Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 332; Krusian A.R. Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm : [monohrafiia] / A.R. Krusian. – K. : Yurinkom Inter, 2010. – S. 332.
7. Бабичев И.В. Основания российского муниципализма и его принципы / И. В. Бабичев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.club.bibliopskov.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=553&Itemid=93 ; Babichev I.V. Osnovaniya rossijskogo municipalizma i ego principy / I. V. Babichev [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : http://www.club.bibliopskov.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=553&Itemid=93
8. Батанов О.В. Муніципалізм як категорія сучасного муніципального права: постановка проблеми // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 105; Batanov O.V. Munitsypalizm yak katehoriia suchasnoho munitsypalnoho prava: postanovka problemy // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. – 2009. – № 4. – S. 105.
9. Баймуратов М.О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: методологічні підходи до визначення основних ознак // Публічне право. – 2011. – № 2. – С. 5; Baimuratov M.O. Publichna samovriadna (munitsypalna) vlada v Ukraini: metodolohichni pidkhody do vyznachennia osnovnykh oznak // Publichne pravo. – 2011. – № 2. – S. 5.
10. Орловський О. О. Муніципалізм як складова конституціоналізму/ О. О. Орловський // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 71. – С. 23 ;

Orlovskiy O. O. Munitsypalizm yak skladova konstytutsionalizmu/ O. O. Orlovskiy // Aktualni problemy derzhavy i prava. – 2014. – Vyp. 71. – S. 23.

11. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства : [монографія] / П. М. Любченко. – Х. : Одісей, 2006. – С. 149-158 ; Liubchenko P. M. Konstytutsiino-pravovi osnovy rozvytku mistsevoho samovriaduvannia yak instytutu hromadianskoho suspilstva : [monohrafiia] / P. M. Liubchenko. – Kh. : Odissei, 2006. – S. 149-158.

12. Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження : дис. ... доктора юр. наук : 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Н. В. Мішина, Одеська національна юридична академія. – О., 2009. – С. 29 ; Mishyna N. V. Orhany samoorganizatsii naseleennia: porivnialno-pravove doslidzhennia : dys. ... doktora yur. nauk : 12.00.02 «Konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo» / N. V. Mishyna, Odeska natsionalna yurydychna akademiia. – O., 2009. – S. 29.

13. Эбзеев Б. С. Глобализация и современный конституционализм: два вектора развития/ Б. С. Эбзеев // Российский журнал правовых исследований. – 2015. – № 4(5) [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://russianjls.ru/> ; Ebzeev B. S. Globalizaciya i sovremennyj konstitucionalizm: dva vektora razvitiya/ B. S. Ebzeev // Rossijskij zhurnal pravovyh issledovanij. – 2015. – № 4(5) [Elektronnyj dokument]. – Rezhim dostupa: <http://russianjls.ru/>

V. S. Mogilevskiy

THE ROLE OF GLOBAL CONSTITUTIONALISM IN IMPROVING THE QUALITY

OF UKRAINE'S LEGISLATION ON LOCAL SELF-GOVERNMENT

The article is devoted to the study of conceptual aspects of the role of global constitutionalism in improving the quality of Ukrainian legislation on local self-government.

It is argued that the reform of the local self-government institution in Ukraine is objectively related to the implementation of draft law, which is impossible without taking into account the requirements of constitutionalism, in particular global constitutionalism, which is based and evolves on the basis of legal globalization.

As a result of the analysis, it was established that the goal and content of the reform of the local self-government institution in our country is its approach to the requirements of global constitutionalism, according to which local self-government is regarded as an intrinsic institution of democratic legal statehood, which is a powerful tool not only for the initiative of the population and residents territorial communities, but also an area where the realization and protection of human rights is practically realized, as well as mechanisms for strengthening and democrats are formed chnoho development of the state.

Key words: *local self-government, constitutional law, constitutional law doctrine, global constitutionalism, local democracy, European integration.*

УДК 341(045)

А. В. Гічкін

ОХОРОНА ПРАВ ВЛАСНОСТІ ОРГАНАМИ НОТАРІАТУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянутий конституційно-правовий аспект діяльності нотаріату як специфічного інституту в механізмі охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина. З'ясовано поняття «конституційно-правовий статус нотаріату». Висвітлено специфічні складові елементи конституційно-правового статусу нотаріату.

Ключові слова: *нотаріус, охорона прав і інтересів, абсолютні права, суб'єктивні права і інтереси.*

Постановка проблеми. У вітчизняній науці і практиці правозастосування достатньо повно розглянуті аспекти охорони і захисту цивільних прав органами нотаріату.

Поставлена задача розглянути можливість охорони конституційних прав осіб органами нотаріату.

Органами нотаріату охороняються не тільки суб'єктивні права учасників нотаріальних дій, а й абсолютні права осіб, включаючи, тих, що не приймають участі в нотаріальній дії.

Діючи від імені держави, нотаріат не є суб'єктом владних повноважень, оскільки не містить обов'язкових приписів для інших осіб, і не має владних повноважень. Вказані обставини характеризують статус органів нотаріату.

У цьому зв'язку важливо встановити, чи виконує нотаріат правоохоронну функцію, чи надає правову допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нами опрацьовані публікації щодо регулювання права власності на конституційному рівні Ю.В. Такченка, Берченка Г.В., проте, стосовно охорони конституційних прав нотаріатом, публікацій не знайдено. Про захист і охорону прав в цивільно-правовому аспекті нами досліджені публікації К.І. Чижмарь, С. Фурса, І.Черемних, та ряд інших.

Мета дослідження. Визначення, яким чином органи нотаріату охороняють права в конституційному аспекті, яким чином можливе їх обмеження, і роль органів нотаріату в наданні правової допомоги.

Вклад основного матеріалу. Частина 2 статті 3 Конституції України [7] декларує, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Держава виконує свій головний обов'язок керуючись принципом верховенства права.

Стаття 8 Конституції України встановлює, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Суть цього принципу полягає у тому, що жодна людина не є вище закону, що ніхто не може бути притягнений до відповідальності не інакше як на підставах і у порядку встановленим законом. Цей принцип має найвищу юридичну силу,

Саме так визначає цей принцип С.П. Головатий [8, с.1558-1584].

Про охорону прав слід говорити як про правовий засіб за відсутності факту правопорушення, невизнання чи оспорювання прав, і направлений на те, щоб права та охоронювані законом інтереси не були порушені і надалі, а про захист — як про такий, що настає за фактом правопорушення і тягне за собою відновлення порушеного права чи виникнення компенсаційного обов'язку.

Статтею 1 Закону України “Про нотаріат” [9] встановлено, нотаріат в Україні - це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Нотаріат забезпечує, в межах своїх повноважень, реалізацію принципу верховенства права, надаючи вчинюваним нотаріальним діям юридичної вірогідності.

Нотаріат не виконує адміністративну функцію, не відноситься до системи адміністративних органів, так само, як законодавство у сфері нотаріату не відноситься до адміністративного законодавства. Адміністративні органи, будучи складовою механізму влади, мають владні повноваження стосовно осіб.

Органи нотаріату не можуть розглядатись як суб'єкти владних повноважень. З цих підстав відносини особи, що звернулась за вчиненням нотаріальної дії і нотаріуса є цивільними правовідносинами, оскільки має місце рівність сторін і вільний вступ в правовідносини з нотаріусом.

Вважаємо, що цю норму потрібно текстуально закріпити у законі.

Нотаріус, вчиняючи нотаріальні дії, чи відмовляючи у їх вчиненні, забезпечує права і законні інтереси учасників нотаріальної дії, так і інших осіб, що не є учасниками нотаріальних дій, попереджуючи порушення прав, зловживання правами і вчинення дій, що можуть завдати шкоди, а також інтереси суспільства.

Охорона і захист прав і законних інтересів осіб, засновані на критерії безспірності. Нотаріат попереджує спори вже до вчинення нотаріальної дії, тим самим профілактично зменшує кількість спорів.

Запобігання правопорушенням здійснюється через правові консультації, роз'яснення наслідків вчинення нотаріальної дії. Саме з цих підстав стаття 3 Закону України “Про нотаріат” зобов'язує нотаріуса сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду. Стаття 57 Конституції України [7] гарантує кожному право знати свої права і обов'язки, а стаття 59 Конституції України кожному надає право на правову допомогу.

Про те, нотаріат, як зазначено вище, охороняє і права інших осіб, що не є учасниками нотаріальної дії. Прикладом можна навести: Перевірка відсутності прав дітей щодо користування житлом, щодо якого планується укласти нотаріальний договір, перевірка наявності переважного права щодо предмету договорів, перевірка підстав для вчинення виконавчого напису, укладення договору про задоволення вимог іпотекодавця.

Також необхідно встановити, при вчиненні нотаріальної дії, відсутність факту зловживання правами.

Встановити об'єктивно цей факт важко. Критеріями такого зловживання є намір особи, тобто вона діє умисно і порушує права інших осіб, принципи справедливості, добросовісності, розумності, моральні засади суспільства.

Для попередження завдання шкоди іншим особам, порушення їх прав і інтересів, зловживанню правом, законом передбачені обмеження в здійсненні прав.

Такі обмеження не вступають в протиріччя з принципом непорушності права

власності, закріпленим статтею 41 Конституції, оскільки ж цією статтею визначено, що право власності зобов'язує, воно не може завдати шкоди іншим особам.

На нотаріуса Конституцією покладається обов'язок втілити принцип непорушності права і виконати обмеження в його здійсненні, що іноді буває важко.

Вчиняючи нотаріальні дії, нотаріуси тлумачать норми права, застосовують аналогію закону, права, і впливає на правовідносини між суб'єктами, роз'яснюючи їм права та обов'язки, і варіанти можливих дій

З цих підстав правозастосовна функція є складовою функції охорони прав.

Окремим аспектом охорони права власності є тлумачення правочину, коли його зміст має неясність, чи неоднозначне тлумачення його змісту.

При здійсненні охорони прав та інтересів необхідно зазначити, що нотаріус уповноважений посвідчувати правочини щодо тлумачення правочинів, оскільки саме сторони правочину мають право його тлумачити [14, с. 77]..

Тобто, тлумачення змісту правочину - це з'ясування автентичності волі і волевиявлення осіб, які вчинили правочин

Можливість тлумачення правочину опосередкована свободою договору та диспозитивними положеннями Конституції. [2, с. 14].

Викладене свідчить про те, що нотаріус вчиняючи нотаріальну дію, надає правову допомогу.

Так у рішенні Конституційного суду України від 30 вересня 2009 року № 23рп/2009 по справі № 123/2009 встановлено, що Положення частини першої статті 59 Конституції України [11] «кожен має право на правову допомогу» треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує.

При цьому у рішенні вказано, що правову допомогу можуть надавати будь-які особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень.

У цьому зв'язку є всі підстави вважати, що нотаріус надає також і правову допомогу, на виконання вимог статті 5 Закону України “Про нотаріат”.

При наданні правової допомоги, при охороні прав, нотаріус не вправі займати позицію будь-якої особи (як наприклад діє адвокат при захисті прав своїх клієнтів), а повинен бути неупередженим, на основі рівності, законності і справедливості, попереджаючи виникнення правових конфліктів.

У той же час вказані категорії є недостатньо визначені формально, а є оціночними поняттями. Це не тільки впливає на оцінку нотаріусом вказаних категорій, а обумовлює вплив його переконань, системи поглядів, досвіду на оцінку відносин при здійсненні права власності. Тому, дуже важливо врахувати, що вказані критерії вміщують у собі не тільки правові норми, а й декларації [14, с. 321]. За таких обставин нотаріусу необхідно бути дуже “акуратним” застосовуючи ці принципи.

На наш погляд декларативність вказаних принципів — вимога законодавця до змісту і суті нормативних актів, вказівка при застосуванні і тлумаченні їх змісту, вимога їх імплементації у нормативно-правові акти [1, с. 25].

Нотаріус, на відміну від Конституційного суду позбавлений права застосовувати вказані критерії як норми прямої дії.

В контексті цього дослідження, нотаріальні дії можна поділити на дві групи: (до правопорушення — правоохоронні, а після — правозахисні).

Так, правоохоронні нотаріальні дії вчиняються з метою попередження

правопорушень. До них відноситься більшість всіх нотаріальних дій, зокрема: передача заяв, передача документів на зберігання, посвідчення правочинів, накладення заборон, засвідчення справжності підпису на документах, засвідчення вірності копій документів, засвідчення певних юридичних фактів тощо). Правозахисні нотаріальні дії призначені захистити порушені права і вчиняються з метою усунення вчинених правопорушень, до них відносяться: протести векселів, виконавчі написи, посвідчення договорів про задоволення вимог іпотекодавця,

Якщо розглядати нотаріат, як інститут, що охороняє права і надає правову допомогу, можна запровадити вчинення принципово нових нотаріальних дій.

Мова йде про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у яких відсутній спір про право, які не підлягають розгляду в порядку позовного провадження.

Суди призначені захищати саме порушені права, свободи, інтереси осіб, з огляду на статтю 55 Конституції України [7], якою встановлено, що особа має право звернутись до суду саме для захисту своїх порушених прав. Якщо порушення прав, свобод, інтересів відсутнє, то не існує підстав для обов'язкового звернення до суду. Крім цього, однією з основних засад судочинства, згідно статті 129 Конституції України, є змагальність сторін. А якщо спір про право відсутній, не може існувати і змагальності сторін, оскільки всі учасники процесу згодні наперед з задоволенням заяви зацікавленої особи і сприймають судові рішення як документ, що посвідчує їх права.

Це розвантажить суди. Зацікавлена особа може оскаржити нотаріальний документ до суду.

Стаття 124 Конституції України встановлює, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Саме з цих підстав встановлення і посвідчення фактів, що мають юридичне значення, повинне здійснюватись у формі відповідних нотаріальних дій, а не надання нотаріусу повноважень ухвалювати рішення.

Засвідчувати ці факти можливо шляхом видачі відповідних свідоцтв.

Це стосується деяких справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, з аналогією з Цивільним процесуальним кодексом України, зокрема

- родинних відносин між фізичними особами;
- належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті;
- народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження;
- смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті;

Нотаріусом можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення.

Статтею 1 Закону України "Про нотаріат" [9], органам нотаріату надані повноваження посвідчувати факти, що мають юридичне значення, але не встановлювати їх. У зв'язку з цим необхідно внести зміни і передбачити в окремих випадках повноваження встановлювати такі факти.

Встановлення фактів, що мають юридичне значення повинне здійснюватись за згодою всіх зацікавлених осіб, на підставі документів та інших доказів, що встановлюються на підставі пояснень зацікавлених осіб, допитаних як свідки, показань

свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів, що в свою чергу теж повинно знайти закріплення у Законі України “Про нотаріат”.

Показання свідків для зазначених цілей, доречно уповноважити засвідчувати будь-якого нотаріуса, з дотриманням певних правил щодо відповідальності свідка і приведення його до присяги. Таке положення особливо актуальне, коли свідок проживає за межами нотаріального округу нотаріуса, що буде встановлювати певний факт.

Висновки. В сучасній системі права України доцільно зберегти особливий статус нотаріату та специфічне місце нотаріального процесу, коли вчинення основних нотаріальних проваджень не входить до повноважень ні адміністративних, ні судових органів. Нотаріат виконує правоохоронну діяльність, як до вчинення нотаріальної дії, так і під час її вчинення, тим самим надає правову допомогу. Розглядаючи нотаріат з цієї точки зору, можливо запровадити принципово нові види нотаріальних дій.

Водночас, якщо віднести нотаріальні органи до правоохоронних і досліджувати цю складову нотаріальної науки окремо, то необхідно говорити про виникнення нової галузі права - нотаріального процесу.

На підставі викладеного, вважаємо, що тема роботи є перспективною і підлягає детальнішій розробці.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

Список використаної літератури:

1. Байрачна Л. К. Конституційне право України, підручник за редакцією професора В. П. Колісника та доцента Ю. Г. Барабаша, Харків «Право», 2008, с 415 — К.: Логос, 1999
2. Берак А. Судовий погляд, - К.: МАУП, 2000.
3. Дубкина М. Д., Галкина Л. В., Заседателева М. Л. Деловая поездка за рубеж. — М.: Высш. шк., 1990.
4. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Інститут права в механізмі стримувань та противаг: порівняльно-правовий аналіз // Порівняльно-правові дослідження. Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – № 1, 2006. – К. : Логос.
5. Боровик Ю. В. Нотаріус як суб'єкт охорони прав та охоронюваних законом інтересів у цивільному праві// Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина: матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів (м. Івано-Франківськ, 29 квітня 2011 року). — Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. — С. 45 - 47.
6. Борнюков. А.М. Здійснення правосуддя. Герменевтичний підхід. - К, 2009.
7. Конституція України від 28.06.1996 року № 254-к/96-ВР Система ЛІГА:ЗАКОН.
8. Головатий С.П. Верховенство права: Монографія у 3-х книгах. Книга 3. Верховенство права. Український досвід — К.:Фенікс, 2006.
9. Закон України “Про нотаріат” від 02 вересня 1993 року, № 3425-ХІІ. Система ЛІГА:ЗАКОН.
10. Ю. Желіховська/ Нотаріальні форми та способи охорони цивільних прав// Мала енциклопедія нотаріуса. -2014. - № 3.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009, по справі № 1-23/2009. Система ЛІГА:ЗАКОН.

12. Єфіменко Л.В. Ступінь дослідженості питань нотаріату як органу (інституту) охорони цивільних прав у правовій науці / Л.В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 8, 9. – С. 27–39.

13. Искандеров З.А. Сущность советского нотариата и классификация нотариальных действий / З.А. Искандеров // Вопросы охраны прав личности в укреплении соц. законности: материалы научной конференции, март 1966 г. / редкол.: В.М. Манохин, В. Соколов, А.Л. Цыпкин (отв. ред.), К.С. Юдельсон (отв. ред.)]. – Саратов, 1966. – С. 65–68.

14. Фурса С.Я. Теорія нотаріального процесу. К-2012, Правова єдність.

A. V. Gichkin

PROTECTION OF THE PROPERTY RIGHTS OF THE NOTARIAN BODIES: THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS

The article deals with the constitutional and legal aspect of the activity of the notary as a specific institute in the mechanism of protection and protection of human and citizen's rights and freedoms. The concept "constitutional and legal status of a notary" is clarified. The specific constituent elements of the constitutional and legal status of the notary are highlighted.

Key words: notary, protection of rights and interests, absolute rights, subjective rights and interests.

УДК 342.734(477)(043)

Барегамян С.Х.

СВОЄРІДНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПРАЦІ

У статті пропонується виокремлення окремого виду конституційно-правових відносин у сфері праці, визначені напрямки їх регулювання та запропоновано шляхи вдосконалення.

Зазначено, що конституційно-правові відносини в сфері праці – це відносини, які складаються між учасниками в системі суспільної організації праці, тобто фактично будь-якої праці, охопленої виробництвом благ, специфічною ознакою яких, є здійснення державної влади щодо забезпечення реалізації, охорони та захисту права людини на працю.

Ключові слова: правовідносини, конституційно-правові відносини в сфері праці, правове регулювання, державне управління в сфері праці.

Постановка проблеми. Розвиток і вдосконалення системи національного конституційного права безпосередньо пов'язані з розв'язанням цілого ряду важливих проблем, які нині постали у сфері конституційного регулювання. Аналізуючи специфіку конституційного права як провідної галузі національного права України, не можна не відмітити того, що однією з його головних функцій є забезпечення конституційного регулювання найважливіших суспільних відносин, що формуються як у сфері життєдіяльності громадянського суспільства, так і у сфері організації та функціонування системи державної влади.

Конституційне право України має досить суттєві особливості, завдяки яким серйозно відрізняється від інших галузей національного права. Так, наприклад,

конституційне право регулює суспільні відносини, що складаються в усіх сферах життєдіяльності суспільства: політичній, економічній, соціальній, духовній і т. д. Тут необхідно зазначити, що саме знаходження конституційно-правових відносин в тій чи іншій суспільній сфері певною мірою ускладнює процес правового регулювання даної сфери. У більшому ступені дане твердження відноситься до тих галузей права, суспільні відносини яких і без того відрізняються великою диференційованістю.

Яскравим прикладом такої галузі є трудове право України, де суспільні відносини в сфері праці дуже різноманітні. Реалізуючи конституційне право на працю, громадяни України мають можливість вступати в різного роду суспільні відносини по застосуванню своєї здатності до праці.

Слід зазначити, що конституційно-правові відносини в сфері праці у науці конституційного права України майже не досліджені. У такому аспекті актуальним є дослідження правової природи категорії «конституційно-правові відносини в сфері праці».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти конституційно-правових відносин та правовідносин в сфері праці окремо розроблені в юридичній науці, зокрема у дослідженнях таких авторів, як: Ю. Г. Барабаш, В. С. Венедиктова, О. Г. Дутова, В. В. Жернаков, В. П. Колісник, В. В. Копейчиков, Т. Р. Короткий, В. В. Кравченко, В. О. Лучін, В. Ф. Погорілко, О. Ф. Скакун, О. А. Ситницька, О. В. Совгіря, В. Е. Теліпко, Ю. М. Годика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, В. І. Щербина та ін.

Мета дослідження полягає в теоретико-практичному дослідженні окремого виду конституційно-правових відносин в сфері праці, визначені їх специфіки, напрямів правового регулювання та перспектив розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб говорити про конституційно-правові відносини в сфері праці, проаналізовано підходи вчених до розуміння поняття «правовідносини» в цілому, яке є одним з базових понять правничої науки. Так, зокрема, як вказують М. І. Матузов, О. В. Малько, правовідносини – це врегульовані правом і які знаходяться під охороною держави суспільні відносини, учасники яких виступають в якості носіїв взаємно кореспондуючих один одному юридичних прав і обов'язків [1, с. 278]. О. Ф. Скакун визначає правовідносини як урегульовані нормами права й забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними та зобов'язаними суб'єктами [2, с. 523].

Суспільні відносини у сфері праці – це відносини, які складаються між учасниками в процесі праці. Дані відносини регулюються нормами національного конституційного, трудового, цивільного, кримінального та адміністративного права. Як вказує В. І. Прокопенко, обґрунтованість такої системи правового регулювання різними галузями права відносин по участі в праці була в свій час піддана сумніву рядом вчених. Була зроблена пропозиція про віднесення до предмету трудового права всіх правовідносин, основним змістом яких є суспільні відносини по праці [3].

Ґрунтовно розглянувши підходи до визначення у науковій літературі конституційно-правових відносин, звернемо увагу на наступні положення. Зокрема, В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко розглядають конституційно-правові відносини як нормативно визначені суспільно-політичні відносини, що виникають, змінюються або припиняються внаслідок діяльності чи поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин, або ж незалежно від їх волі, як результат певного стану чи статусу і породжують конституційні права й обов'язки учасників цих відносин [4, с. 74-75]. В. П. Колісник, Ю. Г. Барабаш визначають конституційно-правові відносини як суспільні відносини, врегульовані нормами конституційного права України, змістом

яких є юридичний зв'язок між його суб'єктами у формі взаємних прав і обов'язків, передбачених відповідною нормою конституційного права. Специфіка конституційно-правових відносин виявляється в особливості механізму реалізації їх суб'єктами своїх прав і обов'язків. Одні з них безпосередньо втілюються в цих правовідносинах, другі – через інші правовідносини. Так, положення Конституції України про те, що влада в Україні належить народові, реалізується через норми закону про всеукраїнський референдум, про вибори, про місцеве самоврядування, про органи місцевого самоврядування, інші нормативно-правові акти [5, с. 27-28].

Теорія права пов'язує правовідносини з дією норми права і визначає їх як урегульовані нормами права суспільні відносини. Як зазначають О. Г. Дутова, В. Е. Теліпко, конституційно-правові відносини в сфері праці – це урегульовані нормами конституційного права правовідносини, що виникають з приводу реалізації, забезпечення, охорони та захисту прав людини в сфері праці [6, с. 57].

Отже, можна зробити висновок, що конституційно-правові відносини в сфері праці – це відносини, які складаються між учасниками в системі суспільної організації праці, тобто фактично будь-якої праці, охопленої виробництвом благ, специфічною ознакою яких, є здійснення державної влади щодо забезпечення реалізації, охорони та захисту права людини на працю. Говорячи про специфіку конституційно-правових відносин у сфері праці, зауважимо, що вони підпорядковані, по-перше, спеціальним завданням конституційно-правових відносин у сфері праці, а по-друге, загальним завданням галузі трудового права.

Що стосується підпорядкованості спеціальним завданням конституційно-правових відносин у сфері праці, тут варто звернути увагу, як на видове обмеження досліджуваних правовідносин, так і причину подібного обмеження. Відносини, що виникають між працівником і роботодавцем в процесі здійснення трудової діяльності, є об'єктом суспільних відносин у сфері праці. Основу взаємовідносин між працівником і роботодавцем складають принципи, закріплені Конституцією України.

Видається, що дослідження видового обмеження конституційно-правових структур у сфері праці слід провести, одночасно класифікуючи ці структури. Більш того, фіксуючи різницю станів різних конституційних правовідносин у сфері праці, крім іншого, можна отримати досить повну картину взаємопідлеглості правовідносин у даній галузі, а також визначити шляхи подальшого розвитку досліджуваних правовідносин.

В сучасних дослідженнях з конституційного права прийнято виділяти дві основні сфери конституційного регулювання, якими є, з одного боку, забезпечення та охорона прав і свобод людини і громадянина (відносини між людиною та державою), з іншого – відносини всередині державної влади (владовідносини). Проте слід звернути увагу на те, що обидві зазначені сфери дещо трансформуються в сучасних умовах, коли ми маємо справу з розвитком нової системи взаємодії між державою, суспільством і людиною.

Як зазначає К. А. Бабенко, досліджуючи процес забезпечення прав людини, не можна екстраполювати у сучасність застарілу модель, коли людина розглядається виключно як об'єкт владного впливу держави, яка у випадку свого правового і демократичного характеру гарантує й забезпечує ті чи інші права людини щодо її індивідуальної свободи, забезпечення гідного життєвого рівня, права на справедливе та неупереджене правосуддя тощо [7, с. 68]. Наразі ця модель є не тільки методологічно хибною, але й принципово неможливою для наукового застосування в умовах переорієнтації системи регулювання суспільних відносин на «людиноцентричні детермінанти» [8, с. 122].

Таким чином, конституційно-правові відносини в сфері праці або спрямовані на забезпечення, охорону та захист трудових прав громадян, або на здійснення державної влади в сфері праці. Обидва види правовідносин певною мірою самостійні, оскільки вони хоч і користуються однаковими методами регулювання, але існують в рамках непересічних завдань.

Крім іншого, як статика, так і динаміка конституційно-правових відносин у сфері праці (як тих, в рамках яких відбувається забезпечення державного управління, так і тих, у межах яких забезпечуються трудові права і свободи людини), може бути досліджена в чотирьох напрямках:

- конституційні правовідносини у сфері формування державних органів;
- конституційні правовідносини у галузі забезпечення діяльності державних органів;
- конституційні правовідносини у сфері формування законодавчої бази;
- конституційні правовідносини у галузі забезпечення виконання законодавства у сфері праці.

Визнаючи рівну значимість вищезазначених областей, зауважимо, що існуючий законодавчий масив нерівномірно здійснює їх нормативне забезпечення. Безумовно, це не може не позначатися на стані тих чи інших конституційно-правових відносин у сфері праці.

Державні органи, що забезпечують управління у сфері праці можна поділити на дві групи.

1. Органи загальної компетенції: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації.

2. Органи спеціальної компетенції: Міністерство соціальної політики України, Державна служба зайнятості, Державна служба України з питань праці, Державна міграційна служба України, Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, Пенсійний фонд України.

Повноваження даних органів перераховані у загальних і спеціальних нормативно-правових актах.

Тут важливо зробити один принциповий відступ щодо серйозного пробілу. Так, в даний час в законодавстві відсутні положення, які дозволяють виділити виключно управлінські правовідносини держави в сфері регулювання праці, оскільки весь акцент державного втручання зроблений на конституційно зафіксоване державне забезпечення праці, а не на державне управління в сфері праці. Це є суттєвим пробілом, тому що проблема державного управління – одна з основних в юриспруденції. Особливим є його значення в житті суспільства в період радикальних політичних та економічних перетворень. Основними несприятливими факторами суспільного розвитку є відсутність науково обґрунтованої ідеології управління державою та низька ефективність всій системи державного управління. Оскільки управління – особлива функція, яка виникає з самої природи суспільного процесу праці, та об'єктивно необхідний елемент будь-якої галузі виробництва, природно що воно є одним з головних факторів, що визначає рівень ефективності суспільного розвитку. Управління в значній мірі визначає соціальне майбутнє та якість сучасного життя, що підтверджується досвідом високо розвинутих країн.

Галузь державного управління у сфері праці являє собою сукупність правовідносин, де відбувається реалізація тих чи інших повноважень державними органами, які мають право від імені України здійснювати дане управління. При цьому, деякі органи здійснюють управління в більшій мірі, а інші – в меншій. Звісно, найбільш значущу участь у конституційно-правових відносинах управлінського характеру в сфері

праці бере Міністерство соціальної політики України та органи, які йому підпорядковані.

Зауважимо, що даний сегмент досліджуваних правовідносин перебуває у досить неоднозначному становищі: з одного боку, як вже було наголошено вище, відсутність правового обґрунтування державного управління у сфері праці не дозволяє однозначно стверджувати взагалі про присутність подібних правовідносин у сфері праці. З іншого боку, ігнорування обов'язкового до виконання акта Міністерства соціальної політики України тягне за собою певні санкції.

Так, згідно зі ст. 230-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, розглядає справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з невиконанням законних вимог посадових осіб цих органів або створенням перешкод для діяльності цих органів. Від імені центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право:

— посадові особи, уповноважені керівником центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, – штраф до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— керівник центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, його заступники та уповноважені ним посадові особи – штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відповідно до ст. 188-6 КУпАП невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, щодо усунення порушень законодавства про працю та загальнообов'язкове державне соціальне страхування або створення перешкод для діяльності цього органу – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [9].

Крім того, дані правовідносини мають розширений суб'єктний склад. Так, від імені держави в даних правовідносинах можуть брати участь і правозахисні органи: Міністерство внутрішніх справ України та підпорядковані йому органи, органи прокуратури та судові органи.

Представляється, що в даний час про стан даних правовідносин досить складно судити, оскільки в Україні відсутня практика застосування санкцій саме за порушення законодавства в галузі управління в сфері праці.

З урахуванням того, що державне управління у сфері праці в Україні об'єктивно існує, відсутність не тільки детальної регламентації, але і навіть правового обґрунтування, призводить до ствердження про необхідність в інтересах розвитку конституційно-правових відносин у сфері праці прийняти Закон України «Про державне управління у сфері праці», в рамках якого визначити склад державних та недержавних органів (діяльність яких координується державними, наприклад), які беруть участь в управлінні у сфері праці, визначити процедури їх формування та повноваження. Разом з тим, у разі прийняття такого закону, систематизація вже існуючих норм призведе до скорочення кількості дублюючих функцій у різного роду органів, що дозволить уникнути конфліктів відомчих інтересів.

Зауважимо, що на відміну від конституційно-правових відносин у сфері праці,

спрямованих на здійснення державної влади в даній сфері, конституційно-правові відносини в сфері праці, спрямовані на забезпечення та охорону трудових прав громадян, мають більш серйозне нормативно-правове забезпечення, що певною мірою полегшує аналіз стану та перспектив розвитку даних правовідносин.

Сучасний стан правовідносин щодо формування і виконання законодавства в області забезпечення праці досить стабільний, оскільки від імені держави в цих правовідносинах виступає велика кількість державних органів, кожен з яких, у свою чергу, в межах своєї компетенції забезпечує стабільність аналізованих правовідносин.

Виходячи з вищевикладеного, представляється, що область конституційно-правового регулювання в сфері праці поступово розширюється. Більш того, останнім часом проглядається тенденція, відповідно до якої кількість змін переходить в якість. Іншими словами змінюється сама сфера праці: на зміну традиційних трудових правовідносин приходять правовідносини соціально-трудова.

Таким чином, в даний час конституційно-правові відносини в сфері праці перебувають на складному етапі: так, з одного боку законодавець усвідомлює, що сфера праці, серйозним чином зачіпає права і свободи людини, вимагає значної «державної присутності», але з іншого боку – ринок праці потребує певної ліберальності законів і правил реалізації людиною своєї трудової функції. Важко не погодитись з думкою Ю. В. Пенова, що працею держава, з формального погляду, більше не управляє, але працю активно регулює. Суб'єктом же управління працею в сучасних умовах стає роботодавець [10, с. 46].

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження сучасного стану конституційно-правових відносин в сфері праці, можемо сформулювати наступні положення. По-перше, одним з найбільш розповсюджених та плідних у науковому плані теоретико-методологічних підходів до дослідження феномена конституційно-правових відносин в сфері праці, є той, в основу якого кладеться характеристика основних сфер конституційного регулювання: конституційні правовідносини у сфері формування державних органів; конституційні правовідносини у галузі забезпечення діяльності державних органів; конституційні правовідносини у сфері формування законодавчої бази; конституційні правовідносини у галузі забезпечення виконання законодавства у сфері праці.

Завдяки цьому, через визначення специфіки сфер регулятивного впливу Конституції, стає можливим виокремити конституційно-правові відносини в сфері праці як відносно самостійний вид з-поміж інших видів правового регулювання, кожен з яких реалізує важливі соціально значущі завдання.

По-друге, усталений в науці конституційного права спосіб визначення основних напрямків конституційно-правових відносин в сфері праці, потребує в сучасних умовах певних уточнень та корегування. Справа в тому, що самі конституційно-правові відносини в сфері праці знаходяться у тісному зв'язку з домінуючим типом суспільних відносин, який формується в системі «держава – суспільство – людина». За цієї причини в умовах демократичної правової держави, яка активно взаємодіє з громадянським суспільством, трансформується і специфіка регулювання, забезпечення, охорони і захисту конституційно-правових відносин в сфері праці.

Не викликає сумніву, що подальші дослідження зазначеної проблематики дозволять не лише більш змістовно обґрунтувати специфіку конституційно-правових відносин в сфері праці, але й матимуть важливий практичний ефект у частині планування і реалізації змін у сфері правового регулювання зазначених правовідносин з метою утвердження України як демократичної і правової держави, а також створення сприятливих умов для розвитку інститутів громадянського суспільства.

Список використаної літератури:

1. Теория государства и права: курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. – 776 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): [підручник] / О. Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
3. Прокопенко В. І. Трудове право України: підручник / В. І. Прокопенко. – Х.: Фірма «Консум», 1998. – 480 с. – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/16641>
4. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2007. – 344 с.
5. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
6. Теліпко В. Е., Дутова О. Г. Трудове право України: навч. посіб. / За заг. ред. В. Е. Теліпко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 456 с.
7. Бабенко К. А. Теоретико-методологічні проблеми дослідження основних сфер конституційного регулювання / К. А. Бабенко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 66-71.
8. Ладиченко В. В. Гуманістичні основи організації державної влади: монографія / В. В. Ладиченко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 407 с.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-Х // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984, додаток до № 51. – Ст. 1122. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>
10. Пеню Ю. В. Правовое регулирование участия государства в экономике и государственное регулирование экономики / Ю. В. Пеню; под ред. д-ра юрид. наук Е. Б. Хохлова // Российский ежегодник трудового права. – 2012. – № 8. – СПб., 2013. – С. 46.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2017 р.

S. Varehamian

**PECULIARITY AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF
CONSTITUTIONAL AND LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF LABOUR**

In the article, it is proposed to single out a separate type of constitutional and legal relations in the sphere of labour, directions of their regulation are defined and ways of improvement are offered.

It is noted that constitutional and legal relations in the sphere of labour are relations that are formed between participants in the system of social organization of labour, that is, virtually any work covered by the production of goods, a specific feature of which is the exercise of state power to ensure the realization, protection and protection of human rights to labour.

The author outlines four directions for regulating constitutional and legal relations in the sphere of labour: constitutionally-legal relations in the sphere of formation of state bodies; constitutionally-legal relations in the field of ensuring the activities of state bodies; constitutionally-legal relations in the sphere of forming the legislative base; constitutionally-legal relations in the field of enforcement of legislation in the world of labour.

Key words: *legal relations, constitutional and legal relations in the sphere of labour, legal regulation, public administration in the sphere of labour.*

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 10 до 15 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і

виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterations>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Б. А. Прищеп

**ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ У 1991–2010 РР.**

У статті проаналізовані середньовічні археологічні джерела, здобуті за останні двадцять років під час розкопок літописних волинських міст. Розглянуті питання хронології культурного шару та комплексів, характеру житлового будівництва та планування поселень, їх історичної топографії. Намічені основні етапи розвитку цих поселень в епоху Київської Русі.

Ключові слова: Волинь, середньовіччя, археологічні джерела, городище, житло.

Текст

статті

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Список використаної літератури

1. Патlachuk В. Н. Роль старшинських рад у кадровій політиці Гетьманщини / В. Н. Патlachuk // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 5. – С. 29-34; Patlachuk V. N. Rol starshynskykh rad u kadrovii politytsi Hetmanshchyny / V. N. Patlachuk // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seria : Pravo.– 2015. – Vyp. 5. – S. 29-34

2.....

3.....

Стаття надійшла до редакції __.__.20__

В. Prishchepa

**MAIN RESULTS OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF VOLYN CITIES
OF KIEVAN RUS OF 1991–2010**

The article highlights medieval sources obtained over the last twenty years at the time of excavations of Volyn cities described by chroniclers. The author dwells upon such issues as chronology of the cultural layer and related facilities, the character of construction of estates and planning settlements as well as the historical topography thereof. The author also describes the development stages of those settlements in the epoch of Kievan Rus. Over the last twenty years expeditions of various research institutes and educational institutions have carried out magnificent archeological research on the territory of Busk of Lvov Region, Vladimir-Volynsky, Lutsk of Volyn Region, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog of Rovno Region. In combination with the results obtained by the previous researchers, the new

archeological sources make it possible to analyses the processes of their genesis and development in the epoch of Kievan Rus as well as to typify the population's activities. The archeological sources obtained from the latest excavation of Volyn cities supplement the chronicler's short narratives and make it possible to trace the early stages of their development. As a rule, the cities were formed on the territory that had been inhabited by the Slavs long before. In Busk, Lutsk, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog we found signs of the early Slavic settlements of the 8th – 9th century. Drastic changes had occurred in the 10th century: there was an increase in the populated area and in the density of those settlements. Hill-forts are also observed. It is quite evident that at that time they were much bigger tribal centers. The results of the research of Dorogobush make it possible to make a conclusion that the prince's fortress was built there.

Key words: *Volyn, medieval times, archeological sources, fort-hill, estates.*

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
Українською мовою	Патlachук Віталій Володимирович – доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент
Російською мовою	Патlachук Виталий Владимирович, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета, кандидат исторических наук, доцент
Англійською мовою	<i>(Вказати відомості англійською мовою)</i>
Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса	<i>(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

підпис

П.І.Б

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
2017, ВИПУСК 13

УДК 34(05)

В 53 Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право / гол. ред. К. В. Балабанов ; відп. ред. серії О. В. Філонов. – Маріуполь : МДУ, 2017. – Вип. 13. – 237 с.

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:
Головний редактор – д.ю.н., проф. О. В. Філонов
Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. Є. В. Годованик

Засновник Маріупольський державний університет
87548, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)52 82 43, **e-mail: vesnik-mdu.pravo@ukr.net**

Редакційно-видавничий відділ Маріупольського державного університету
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129,
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4930 від 07.07.2015
Тираж 150 примірників. Замовлення № 172/17

